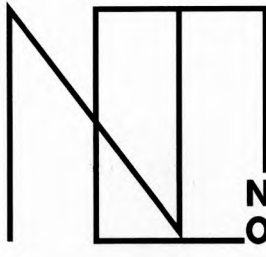

АРХАН ПАМУК

Сталідуг
ГОРАД І ЎСПАМІНЫ

**Noblesse
Oblige**

ORHAN PAMUK

İSTANBUL

Hatıralar ve Şehir

Серыя «Noblesse Oblige»

АРХАН ПАМУК

СТАМБУЛ

Горад і ўспаміны

Пераклад з турэцкай

Мінск
Выдавец А. М. Янушкевіч
2018

УДК 821.512.161
ББК 84(5Туц)-44
П15

Серыя заснавана ў 2017 годзе

Рэдактар серыі Сяргей Макарэвіч

Пераклад з турэцкай Таццяны Урублеўскай-Токер паводле выдання:
Orhan Pamuk. Istanbul. Natıralar ve Şehir.
Yapı Kredi Yayınları. 2003.

- Памук, А.**
П15 Стамбул. Горад і ўспаміны / Архан Памук ; пер. з тур.
Т. І. Урублеўскай-Токер. — Мінск : А. М. Янушкевіч, 2018. —
500 с. : іл. — (Серыя «Noblesse Oblige»).
ISBN 978-985-7165-92-6.

«Стамбул. Горад і ўспаміны» — адна з самых вядомых кніг славутага турэцкага пісьменніка Архана Памука. Менавіта за атмасферу Стамбула, якая прысутнічае ў творах Памука, ён і атрымаў Нобелеўскую прэмію па літаратуры ў 2006 годзе.

Пісьменнік стварыў нязвычайную кнігу: раман-аўтабіяграфія, сямейная сага, энцыклапедыя горада, альбом з цудоўнымі здымкамі і гравюрамі. Аўтар вядзе чытача за руку па сваіх любімых вулках, напоўненых гукімі і пахамі роднага горада, не бачнага турыстам, схаванага ад міма-лётных разявак... Як Дублін — Джойсам, Буэнас-Айрэс — Борхесам, так Стамбул услаўлены Памукам.

УДК 821.512.161
ББК 84(5Туц)-44

ISBN 978-985-7165-92-6

© 2003, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
Ticaret ve Sanayi A. S. All rights reserved
© Урублеўская-Токер Т. І., пераклад на беларускую мову, 2018
© Выданне на беларускай мове, афармленне.
Выдавец А. М. Янушкевіч, 2018

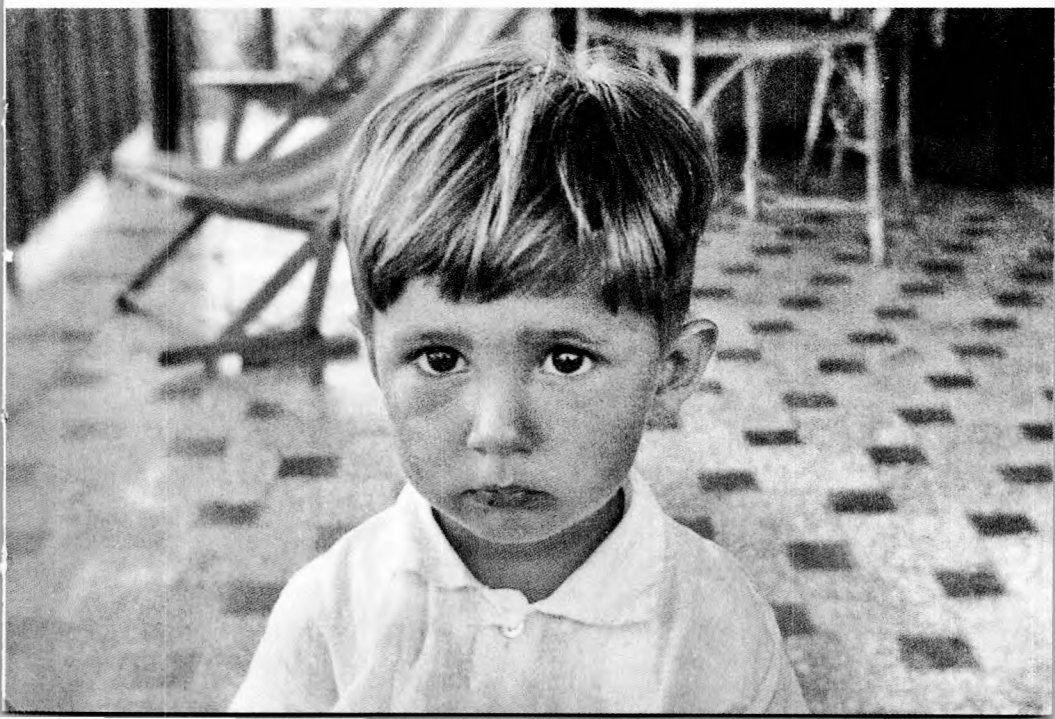
Майму бацьку Гюндзюзу Памуку
(1925–2002)

Прыгажосць пейзажу — у ягоным смутку
Ахмет Расім

Тут жыхары робяць смутак сваёй асалодай
Ях'я Кемаль

1. Іншы Архан

З самага дзяцінства недзе ў куточку маёй свядомасці доўгія гады жыла вера ў тое, што сярод стамбульскіх вуліц, у іншым доме, падобным да нашага, жыве ва ўсім падобны да мяне, маё блізня, адзін у адзін — я, іншы Архан. Я не памятаю, адкуль і як узнікла ў мяне такая думка. Хутчэй за ўсё гэтая ідэя нарадзілася як вынік бясконцага перапляцення памылак, выпадковасцей, ілюзій і страху. І каб растлумачыць, што я адчуваў, калі яна бліскала ў маёй галаве, я павінен расказаць аб адным з першых момантаў, калі я выразна адчуў яе.

Мяне пяцігадовага неяк раз адправлі ў іншы дом. Мама і тата пасля ўсіх спрэчак і расстанняў нарэшце сустрэліся ў Парыжы, а нас са старэйшым братам, пакінутых у Стамбуле, разлучылі. Брат застаўся ў Нішанташы*, у доме Памукаў, з бабуляй і шматлікай сям'ёй. А мяне адправлі ў Джыхангір, да цёткі. У доме, дзе мяне сустрэлі з любоўю і ўсмешкамі, на сцяне ў белай рамцы вісеў партрэт маленькага хлопчыка. Часам цётка або яе муж паказвалі на гэты партрэт і ўсміхаліся: «Глядзі, гэта ты». І праўда, сімпатычны хлопчык з вялікімі вачамі на здымку крыху нагадваў мяне. На галаве ў яго была адна з маіх кепак, у якіх я хадзіў на вуліцу. Але, зноў жа, я ведаў,

* У турэцкай мове нормай з'яўляецца націск на апошні склад, але не паўсюль. Галосныя, на якія падае націск, вылучаны курсівам. — Тут і далей заўвагі перакладчыцы.

што гэта быў не мой партрэт. (Насамрэч гэта была прывезеная з Еўропы кічавая рэпрадукцыя з сімпатычным хлопчыкам.) І я ўвесь час думаў: ці не быў гэта той, іншы Архан, які жыве ў іншым доме?

Але цяпер я і сам апынуўся ў іншым доме. Нібыта каб магчы сустрэць свайго дваўніка, які жыве ў іншым доме ў Стамбуле, я таксама мусіў перабрацца ў іншы дом, аднак гэтая сустрэча зусім не радавала мяне. Я хацеў вярнуцца ў свой сапраўдны дом, дом Памукаў. Калі мне казалі, што на сцяне вісіць мой партрэт, мае думкі трошкі блыталіся, я, мой партрэт, малюнак, падобны да мяне, мой дваўнік, той іншы дом, усе вобразы перамешваліся, і я хацеў вярнуцца дадому, быць толькі там з усёй маёй шматлікай сям'ёй.

Маё жаданне спраўдзілася, і ў хуткім часе я вярнуўся ў дом Памукаў. Аднак вобраз іншага Архана, які жыве не-

дзе ў іншым доме ў Стамбуле, ніколі не пакідаў мяне. У дзяцінстве, у раннім юнацтве гэтая чароўная згадка хавалася ў глыбіні душы і надоўга заставалася са мной. Адноўчы мне прабеглі мурашкі па скуры ад думкі, што, пакуль я зімовымі вечарамі гуляю па вуліцах Стамбула, пазіраю на аранжавыя плямы святла, уяўляю сабе спакойных і шчаслівых людзей, іх размеранае жыццё, імкнуся разгледзець, што адбываецца за іх вокнамі, у адным з дамоў жыве той іншы Архан. Чым больш я сталаў, тым больш гэты вобраз рабіўся фантазіяй, а фантазія ператваралася ў свет мрояў. У снах час ад часу я крычаў, калі бачыў кашмары з тым іншым Арханам — мы сустрэкаліся заўжды ў іншым доме, або часам мы з дзіўнай бязлітаснай вытрымкай моўчкі глядзелі адзін на аднаго. У такія хвіліны паміж сном і явай я яшчэ шчыльней прывязваўся да сваёй падушкі, дома, вуліцы, месца, дзе я жыву. Аднак у моманты, калі я адчуваў сябе няшчасным, я ўяўляў, як перабіраюся ў іншы дом, у іншае жыццё, туды, дзе жыве іншы Архан, тады мне трохкі верылася, што я сам — гэта ён і мог бы мець ягонае шчасце. Гэтыя мроі так мяне супакойвалі, што неабходнасць перабірацца ў іншы дом знікала сама сабой.

Мы падышлі да галоўнага: ад самага нараджэння я ніколі не разлучаўся з гэтымі дамамі, вуліцамі, кварталамі. І праз пяцьдзясят гадоў (нягледзячы на тое, што мне давялося пажыць і ў іншых раёнах Стамбула) я жыву ў доме Памукаў, там, дзе маці ўзяла мяне на рукі і ўпершыню паказала навакольны свет, дзе былі зроблены мае першыя здымкі, і я ўпэўнены, што гэта неяк звязана з суцыяльнай думкай пра таго іншага Архана. Мне здаецца, што асаблівае майго аповеду пра сябе, а значыць, і пра Стамбул якраз і палягае ў тым, каб у эпоху вялікіх перасяленняў і эмігранцкай творчасці застацца жыць пяцьдзясят гадоў на адным месцы, больш таго — у адным доме. «Выйдзі хоць на хвілінку на вуліцу, схадзі куды-небудзь, прагуляйся», — сказала б мне, як заўжды са смуткам, мама.

Ёсць пісьменнікі, такія як Конрад, Набокаў, Найпал, якія змянілі мову, радзіму, пакінулі свой народ, культуру, кантынент і нават зрабіліся часткай іншай цывілізацыі, і з поспехам працягвалі пісаць. Я ўпэўнены, таксама як іх творчыя асобы набіралі сілу ў выгнанні і вандроўках, мяне сфарміравала прывязанасць да аднаго дома, вуліцы, краявіду, горада. І такая прывязанасць да Стамбула — гэта як лёс горада ў характары чалавека.

Флабер, які прыехаў у горад за сто два гады да майго нараджэння і быў уражаны яго мнагалюднасцю і разнастайнасцю, у адным са сваіх лістоў пісаў, што верыць — праз сто гадоў Канстанцінопаль зробіцца сталіцай свету. Але Асманская імперыя заняпала і знікла, і гэтае працтва збылося дакладна наадварот. Калі я нарадзіўся, Стамбул займаў самае нязначнае за ўсе дзве тысячы гадоў сваёй гісторыі становішча ў свеце, ён перажываў найвышэйшы пік слабасці, беднасці, ізаляцыі. Пачуццё

страты Асманскай імперыі, галеча, смутак, што навяваюць раскіданыя паўсюль руіны, на ўсё жыццё сталі для мяне адзнакамі Стамбула. Маё жыццё, як і жыццё іншых стамбульцаў, прайшло паміж змаганнем з гэтым смуткам і, урэшце, яго прыняццем.

Кожны, хто задумваецца пра сэнс свайго існавання, хоць раз у жыцці задаецца пытаннем, што азначаюць месца і час яго нараджэння. Якое значэнне мае тое, што мы нарадзіліся менавіта ў гэтым куточку свету, менавіта ў гэты дзень? Нам, нібы ў латарэі, выпадаюць і гэтая сям'я, і гэтая краіна, і гэты горад, і мяркуецца, што мы іх палюбім, і мы ўрэшце прывязваемся да іх самай глыбокай любоўю, але ці быў гэты выбар правільны? Часамі я лічу сябе няшчасным, што нарадзіўся ў Стамбуле, які звядае і старэе ў праху мізэрных абломкаў імперыі, прыгнечаны, убогі, маркотны. (Праўда, унутраны голас кажа, што вось гэта і было сапраўднай удачай.)

Што тычыцца багацця, то зноў часамі я лічу сябе шчасліўцам, бо нарадзіўся ў Стамбуле ў заможнай сям'і. (І нешта часам падказвае, што я памыляюся.) Часта я разумею, што, як і маё цела (каб жа я быў крыху мажнейшы і прыгажэйшы) і мой пол (цікава, ці мне менш дакучалі б пытанні сэксу, калі б я быў жанчынай?), на якія я пераканаў сябе не наракаць, дакладна гэтак жа маім бяспрэчным лёсам зрабіўся і Стамбул, дзе я нарадзіўся і правёў усё маё жыццё. Гэтая кніга — пра гэты лёс...

Я нарадзіўся 7 ліпеня 1952 года ў Стамбуле, у маленькай прыватнай бальніцы, што ў раёне Мода, крыху пасля поўначы. У начных калідорах і ва ўсім сусвеце панавала ціша. На нашай планеце, акрамя італьянскага вулкана Стамбаліні, які за два дні да таго раптам пачаў вывяргаць попел і полымя, больш нічога надзвычайнага не адбывалася. У газетах побач з нататкамі пра турэцкіх салдатаў, якія змагаліся ў Паўночнай Карэі, мільгалі паведамленні пра заснаванія на амерыканскіх крыніцах

падазрэнні аб тым, што паўночнікі рыхтуюцца ўжыць біялагічную зброю.

За некалькі гадзін да родаў мама, як і большасць стамбульцаў, уважліва чытала іншыя, гарадскія, навіны: два дні таму ў раёне Ланга пры спробе ноччу забрацца ў дом праз акно туалета быў заўважаны злодзей-рэцыдывіст у жахлівай масцы, вартаўнікі і адважныя жыхары студэнцкага інтэрната «Конья» гналіся за ім па вуліцах, пакуль не загналі на склад пілаватэрыялаў, дзе ён пасля лаянкі на адрас паліцыі скончыў жыццё самагубствам, а ўчора яго цела апазнаў адзін прадпрымальнік, які пацвердзіў, што гэта той самы бандыт, які летась узброены, сярод яснага дня абрабаваў ягоную краму ў раёне Харбіе.

Мама ў бальніцы чытала гэтыя навіны зусім адна, таму што тата, як яна раскажвала мне праз шмат гадоў з лёгкай ноткай горычы і крыўды, занудзіўся чакаць майго з'яўлення і пайшоў сустрэцца з сябрамі. І толькі маціна сястра познім вечарам пералезла праз садовую агароджу і прабралася да яе ў палату. Мама, калі ўпершыню ўбачыла мяне, падумала, што ў параўнанні з братам, старэйшым за мяне на два гады, я зусім кволы, худы і дробны.

Уласна, я мусіў напісаць: «Мама казалася, што яна так падумала». У турэцкай мове сны, казкі або тое, сведкам чаго ты сам не быў, апавядаюцца маім любімым мінулым суб'ектыўным часам з канчаткам *-miş**, які вельмі пасуе і для сказаў пра часы, калі дзіця было ў калысцы, вазку або толькі-толькі пачынала хадзіць. Пра гэты першы жыццёвы досвед нам раскажваюць бацькі праз шмат гадоў, і мы з прыемнымі дрыжыкамі слухаем уласную гісторыю, нібыта чуем, як нехта іншы прамаўляе першыя словы, бачым, як той іншы робіць першыя крокі.

Гэтая асалода нагадвае прыемнае пачуццё ў хвіліны, калі мы бачым саміх сябе ў сне, пазней яна на ўсё жыццё

* -міш.

паселіцца ў нашай душы атрутнай звычай: сэнс усяго, што мы перажываем, — нават самых вострых прыемнасцей — мы прызвычайваемся дазнавацца ад іншых. Падобна да таго, як мы спачатку прагна слухаем, засвойваем, а пасля апавядаем гэтыя першыя дзіцячыя «ўспаміны» ўжо як свае ўласныя, гэтак і ўсё, што кажуць іншыя пра што-кольвек зробленае намі, праз нейкі час становіцца нашымі ўласнымі думкамі, ператвараецца ў важныя ўспаміны пра сапраўды перажытае намі. Пра свой горад, як і пра сваё жыццё, мы таксама часцей за ўсё дазнаемся ад іншых.

У хвіліны, калі расказанае іншымі пра мяне і пра Стамбул падаецца мне ўласнымі ўспамінамі, мне хочацца сказаць пра сябе нешта такое: «Некалі я быццам бы займаўся маляваннем, кажуць, я нарадзіўся ў Стамбуле, у Стамбуле вырас і быў нібыта неблагім і цікаўным хлопчыкам, а пасля, калі мне споўнілася дваццаць два гады, як мне расказвалі, невядома чаму пачаў пісаць раман». Мне хацелася ўсю кнігу напісаць менавіта ў такім стылі: і як казку, дзе ўсё жыццё пражывае нехта іншы, і як салодкі сон, дзе слабнуць голас і воля. Аднак гэтая чароўная казачная мова, як па мне, не пераканаўчая: яна паказвае жыццё як падрыхтоўку да іншага, больш светлага, сапраўднага жыцця, у якім мы апынемся адразу па абуджэнні. Таму для такіх, як я, няма магчымасці пражыць іншае жыццё, акрамя як у кнізе, што ты трымаеш у руках. А гэта, чытач, залежыць ад тваёй увагі. Я буду з табой шчыры, а ты будзь да мяне спагадлівы.

2. Фотаздымкі ў музейнай цемры

Мае мама, тата, старэйшы брат, бабуля, татавы сёстры і браты з сем'ямі ўсе жылі на розных паверхах аднаго пяціпавярховага дома. Мае бацькі займалі чацвёрты паверх гэтага «сучаснага» будынка, над дзвярыма якога, паводле моды, што панавала тады, красаваўся горды надпіс: «Дом сям'і Памук», а яшчэ за год да майго нараджэння ўсе нашыя жылі разам, нібы вялікая асманская сям'я, у розных пакоях і частках іншага вялікага каменнага асабняка. У 1951 годзе на ўчастку побач з ім пабудаваў дом для нас, і, калі мы перасяліліся, асабняк аддалі ў арэнду прыватнай пачатковай школе. Першыя гады я вандраваў уверх і ўніз па гэтых паверхах на руках у мамы, і на кожным з іх было па адным ці па два піяніна. Адзін з маіх дзядзькаў, якога я памятаю заўжды з газетай у руках, ажаніўся апошнім з братоў і пасяліўся на першым паверсе разам з жонкай, якая наступныя паўстагоддзя разглядала ў акно мінакоў, і яе піяніна. Усё гэтыя піяніна, ні на адным з якіх ніхто ніколі не граў, выклікалі ў мяне тугу і смутак.

Не толькі маўклівыя піяніна, але і заўжды замкнёныя буфеты са шклянымі вітрынамі, бітком набітыя кітайскім фарфорам, кубкамі, срэбнымі сервізамі, цукарніцамі, табакеркамі, крышталёвымі фужэрамі, флаконамі для ружавай вады, талеркамі, кадзільніцамі (аднойчы сярод іх схавалася цацачная машынка), аздобленыя пер-

ламутрам нізкія столікі для кніг і развешаныя па сценах палічкі для цюрбанаў, якімі ніхто не карыстаўся, шырмы ў японскім стылі або ў стылі ар нуво, за якімі нічога ніколі не хавалася, бібліятэка майго дзядзькі-лекара, які пераехаў у Амерыку, з шэрагамі кніг па медыцыне ў скураных пераплётах і з дваццацігадовым слоём пылу на іх — яе шклянныя дзверцы ніколі не адчыняліся, — усе гэтыя рэчы запаўнялі гасцёўні на кожным паверсе, і мне здавалася, што яны выстаўлены там не для таго, каб сярод іх жыць, а каб сярод іх паміраць. (Часам нейкі журнальны столік або разная скрыня таямнічым чынам перамяшчаліся з аднаго паверха на іншы.)

Калі нам здаралася нязграбна бухнуцца ў адзін з інкруставаных перламутрам і срэбнай каніцеллю фатэляў, бабуля сувора казала: «Сядайце як належыць!» Гасцёўні перасталі быць прасторай, дзе жыхары дома ў спакоі бавяць час, і зрабіліся маленькімі музеямі, створанымі

для ўяўных наведнікаў, якія прыйдуць невядома калі, і за гэтым, бяспрэчна, стаяла захапленне еўрапеізацы-
яй. (Таго, хто не трымае пост у месяц Рамазан, сумленне
грызе значна менш сярод буфетаў і піяніна, чым у доме,
дзе садзяцца па-турэцку на падушкі і традыцыйныя ні-
зенькія канапы.) Для чаго яшчэ, акрамя вызвалення ад
рэлігійных нормаў, патрэбная еўрапеізацыя, ведалі ма-
ла, а таму за пяцьдзясят гадоў звычка выкарыстоўваць
гасцёўні ў якасці прасторы, дзе з ноткай смутку (а часам
і з паэтычнай ноткай) выстаўляліся амаль некранутыя
сімвалы еўрапейскасці і заможнасці, распаўсюдзілася не
толькі ў Стамбуле, але і па ўсёй Турцыі, і толькі ў канцы
сямідзясятых, са з'яўленнем у дамах тэлевізараў, яе пачалі
забываць. Але я прыгадваю, што нават у тых гады, калі
гасцёўні з маленькіх музеяў адна за адной ператваралі-
ся ў маленькія кінатэатры, дзе перад экранам збіраліся
ўсе разам дзеля прыемнасці пагаварыць і пасмяяцца пад-
час прагляду фільма або навін, я сустракаў і такія старыя
сем'і, якія тэлевізар ставілі недзе ў пярэднім пакоі, а зам-
кнёныя дзверы гасцёўні-музея адчынялі толькі на вялікія
святы або для асабліва дарагіх гасцей.

Паміж паверхамі, як гэта бывае ў доме, дзе ў розных
частках жыве адна вялікая сям'я, нехта пастаянна хадзіў
сюды-туды, таму дзверы кватэр у доме Памукаў амаль
заўжды былі адчыненыя. Калі мой брат пачаў хадзіць
у школу, я часам з мацінага дазволу, а часам і разам з ёй
падымаўся на апошні паверх — бабуля раніцай усё яшчэ
была ў ложку — і гуляўся на велізарных дыванах у гас-
цёўні, якая ў гэты ранішні час ад ссунутых фіранак і бліз-
касці дамоў, што стаялі на іншым баку вуліцы, асабліва
была падобная на паўзмрочную антыкварную крамку.
Я ладзіў «гараж», заўзята паркуючы і шыхтуючы прывезе-
ныя з Еўропы машынкi або ўяўляючы, што дыван — гэта
мора, якое цягнецца ажно ў калідор, а крэслы і сталы —
выспачкі ў гэтым моры, гуляў у «не даткніся да зямлі»

і скакаў па канапах і крэслах так, каб не дакрануцца нагой да падлогі (зусім як той Барон, герой Італа Кальвіна, які ўсё жыццё пераскокваў з дрэва на дрэва і ніколі не ступаў на зямлю), або, натхнёны коннымі экіпажамі з вострава Хейбеліяда, сядаў на падлакотнік крэсла, нібы на каня, і кіраваў павозкай. Калі стамлялася маё цела або, што бывала часцей, знясільвалася маё ўяўленне, бо яму, як і пазней на працягу ўсяго майго жыцця, даводзілася ператвараць у думках нейкае нуднае месца (гэты пакой, гэтую гасцёўню, гэты клас, гэтую казарму, гэтую палату ў шпіталі, гэты кабінет у дзяржаўнай установе) у нешта зусім іншае, я аглядаў сталы, столікі і сцены ў безнадзейным пошуку новых забаў, але акрамя фатаграфій нічога, вартага забавы, не бачыў.

У той час я думаў, што ўсе піяніна на ніжніх паверхах выкарыстоўваюцца толькі для таго, каб выстаўляць на іх фатаграфіі ў рамках. Усе гарызантальныя паверхні вялікага і малага гасціных пакояў маёй бабулі былі спрэс застаўленыя разнастайнымі здымкамі. На покуці, на сцяне над камінам, які ніколі не распальваўся, у асобных рамках віселі падпраўленыя рэтушшу велізарныя фотартрэты памерлага ў 1934-м дзеда і бабулі. Кожны, хто заходзіў у музей-гасцёўню, па тым, дзе віселі гэтыя фатаграфіі, па каралеўскіх позах бабулі і дзядулі — а каралёў я ў тых часы бачыў на марках некаторых еўрапейскіх дзяржаў, — па тым, як яны, павярнуўшыся адно да аднаго, глядзелі ў камеру, адразу разумеў: менавіта з гэтых людзей пачалася гісторыя сям'і.

Яны абое паходзілі з мястэчка Гёрдэс, што побач з Манісай, з сям'і Памук. Гэтае імя* сям'я атрымала праз надзвычайна светлы колер скуры і валасоў. У бабуліных жылах цякла кроў прыгожых чэркешанак, якіх стагоддзямі прывозілі ў гарэмы асманскіх султанаў. Яе бацька пад-

* Тур. «памук» — бавоўна.

час руска-турэцкай вайны 1877–1878 гадоў перабраўся ў Анатолію, потым іх сям’я пераехала ў Ізмір (часам у нас згадвалі пра закінуты дом у Ізміры), а адтуль яна ўжо з мужам пераехала ў Стамбул, дзе дзед вучыўся на інжынера-будаўніка. У трыццатых гадах дзядуля зарабіў вельмі вялікія грошы на будаўніцтве чыгунак, якое шчодро спансіравала маладая Турэцкая Рэспубліка, і на беразе Гёксу Дэрэ, рачулі, што ўпадае ў Басфор, адкрыў канатную фабрыку, дзе вырабляліся разнастайныя вяроўкі: ад тоненькіх шнуркоў для сушкі тытуню да велізарных канатаў. Ён памёр у пяцьдзясят два гады, у 1934-м, і пакінуў пасля сябе капітал, які мой бацька з братам, беручыся за самыя розныя рызыкаваныя авантуры, так і не здолеюць растраціць.

З вялікай гасцёўні можна было прайсці ў кабінет, дзе па сценах, у стараннай сіметрыі, былі развешаны фатаграфіі наступнага пакалення, вялікія, у рамках, падмазаныя пастэльнымі фарбамі ўсё тым самым фатографам, аматарам рэтушы. Вось мой дзядзька (Азхан), тоўсты здаравяка, які вывучыўся на доктара і з’ехаў у Амерыку, адкуль ён не мог вярнуцца ў Турцыю, бо ўхіліўся ад вайскавай службы, што давала бабулі магчымасць жыць у атмасферы пастаяннай жалобы. Побач з ім, меншы, з акулярамі на носе, мой дзядзька Айдын, які жыў на самым ніжнім паверсе. Ён, як і мой тата, вывучыўся на інжынера-будаўніка і ў маладосці ўвязваўся ў вялікія і нерэальныя будаўнічыя праекты. Далей — мая цётка, якая шмат гадоў вучылася граць на фартэпіяна і дзеля гэтага нават ездзіла ў Парыж. Яна закінула інструмент пасля таго, як выйшла замуж за выкладчыка юрыдычнага факультэта. Разам з мужам яны жылі на апошнім паверсе, у кватэры, дзе праз шмат гадоў пасялюся я сам і дзе буду пісаць гэтыя радкі.

З кабінета я вяртаўся ў гасцёўню, якая ў святле хрустальнай жырандолі рабілася яшчэ больш маркотнай, і там сярод мноства чорна-белых здымкаў без рэтушы

жыццё раптам набывала тэмп. Там былі заручальныя і вясельныя фатаграфіі майго таты, яго братоў і сястры, фатаграфіі з розных значных сямейных падзей, калі таксама клікалі фатографа і ладзілі здымкі, першыя каларовыя карткі, што прыслаў з Амерыкі мой дзядзька, стамбульскія паркі, фатаграфіі на беразе Басфора і на плошчы Таксім, дзе ўся наша сям'я збіралася разам пры святочным стале, здымкі з вяселля, на якое мы хадзілі з бацькамі і братам, фатаграфіі ў садзе старога суседняга дома, здымкі каля дзедавай і дзядзькавай машыны і на ганку нашага дома. Усе гэтыя фатаграфіі захоўваліся ў раз і назаўсёды ўсталяваным нязменным парадку, нібы старамодная музейная экспазіцыя, за выключэннем такіх надзвычайных абставін, як замена выявы першай жонкі майго амерыканскага дзядзькі на выяву яго другой жонкі. Я бачыў гэтыя фатаграфіі сотні разоў, але ўсё адно, калі заходзіў у гасцёўню, пачынаў разглядаць іх зноў.

Кожны новы позірк на фатаграфіі вучыў мяне важнасці жыцця і выхапленых з яго рэдкіх момантаў, устаўленых у рамкі і захаваных гэтак ад уздзеяння часу. Іншы раз, гледзячы, як мой дзядзька б'еца з маім братам над рашэннем матэматычнай задачы, я пераводзіў позірк на ягоны здымак, зроблены трыццаць гадоў таму, або, назіраючы, як тата праглядае газету і прыслухоўваецца да жартаў у гасцёўні, што я мог зразумець з усмешкі на ягоным твары, я заўважаў фатаграфію, дзе ён — пяцігадовы, як і я, хлопчык з доўгімі, нібы ў дзяўчынкі, валасамі, і гэта абуджала ўва мне ўражанне, што праз сузіранне жыцця, спыненага ў рамках, нам даецца нагода адчуць гэтую яго асаблівую важнасць. Бывала, пры аповедзе пра заўчасна памерлага дзеда, як пра нейкага заснавальніка дзяржавы, бабуля паказвала ў бок развешаных па сценах і раскладзеных па сталах рамак, але гэты яе жэст толькі акцэнтаваў увагу на дылеме паміж будзённым жыццём

і непаўторнасю моманту, паміж звычайнасю і строгім пратаколам. У душы я разумеў важнасьць і сэнс гэтых асаблівых імгненняў, што хаваліся ў рамках і супраціўляліся цяжэнню часу і прамінанню людзей і рэчаў, але разам з тым яны выклікалі ў мяне пачуццё смутку.

У раннім дзяцінстве я вельмі любіў, калі ўся сям'я з вясёлымі размовамі збіралася на вячэру, любіў святочныя абеды ў дзень заканчэння посту і на Курбан-байрам, а таксама навагоднія частаванні, пасля якіх мы ўсе разам гулялі ў лато. Праз гады я кожны раз казаў, што ў наступным годзе ўжо не прыйду святкаваць Новы год, але ўсё адно прыходзіў. Гэтыя супольныя застоллі, жарты, усмешкі дзядзькі пасля пары чарак ракы або гарэлкі, а бабулі — пасля глыточка піва, з аднаго боку, дарылі мне адчуванне большай забаўнасці жыцця тут, па-за фотарамкамі, а з другога — ілюзію таго, што шчасце — гэта пачуццё сямейнага даверу да блізкіх, весялосць і спакой.

Зрэшты, колькі я сябе памятаю, я заўважаў, што мае сва-
які, тыя самыя, што сядзелі разам пры святочным стале,
елі, смяліся, весяліліся, потым распальвалі сваркі за ма-
ёмасць-нерухомасць і паводзіліся ў іх надзвычай бязліта-
сна. Мама, калі мы заставаліся з ёй сам-насам у нашай
кватэры, гнеўна расказвала нам з братам, якія прыкрасці
робяць нам — нашай маленькай сям’і з чатырох чалавек,
частцы вялікага клана — «ваш дзядзька», «ваша цётка»,
«ваша бабуля». Праз падзел маёмасці, пакета акцый кан-
натнай фабрыкі або паверхаў у доме ўзнікалі працяглыя
спрэчкі, скандалы і крыўды. У жартаўлівай атмасферы
бабулінай гасцёўні я, можа, на нейкі час і забываўся пра
ўсе гэтыя цёмныя гісторыі, падобныя да расколінак на
тонкім шкле рамак з фатаграфіямі шчаслівых момантаў,
выстаўленых на піяніна, але нават у самым юным веку
я адчуваў, што гэтыя жарцікі хаваюць у сабе крыўдныя
намёкі і звядзенне рахункаў. Я заўважаў, што нават слу-

жанкі асобных сем'яў (напрыклад, наша Эсма-ханым), захопленыя тым самым духам барацьбы, сварыліся, у датак да сваіх асноўных абавязкаў, з якой-небудзь іншай служанкай (напрыклад, з цётчынай пакаеўкай Ікбал).

«Ты ведаеш, што сказаў Айдын?» — казалі мама чарговай раніцы за сьнеданнем. «І што ж ён сказаў?» — спачатку з цікаўнасцю азваўся тата. Выслухаўшы мамін аповед, ён словамі: «Кінь дурное, Богам прашу», — закрываў тэму і занураўся ў сваю газету. Нават калі я не заўважаў, што нашу сям'ю, якая несла ў сабе нешта ад вялікіх традыцыйных асманскіх сем'яў Стамбула, дзе ўсе жылі разам у вялікім драўляным асабняку, паціху-патроху разбуралі гэтыя разлады, я адчуваў гэта па няўдалых праектах майго бацькі і ягонага брата, што пастаянна прагаралі і ствараліся зноў, а таксама штораз часцейшых бацькавых ад'ездах і знікненнях. Зрэдку мы з мамай хадзілі наведальніцаў «другую бабулю», маміну маму, якая жыла ў раёне Шышлі. Пакуль мы з братам гулялі-забаўляліся ў пакоях бабулінага дома, напоўненых прывідамі, мама расказвала ёй, што справы з кожным разам ідуць усё горш, а бабуля ў адказ раіла ёй праяўляць спакой і стрыманасць і, каб мама нават не думала вяртацца дадому, пераконвала нас, што трохпавярховы пыльны дом, у якім яна жыла адна, зусім не такі прывабны, як выглядае.

Мой тата, апроч кароткіх успышак гневу, быў вельмі задаволены сваім жыццём, самім сабой, сваёй мужчынскай прыгажосцю, розумам і лёсам, ён з пэўнай дзяціннасцю, якой ніколі не мог пазбавіцца, і прыемнасцю на твары выстаўляў сваё шчасце напаказ. Памятаю, дома ён пастаянна насвітваў розныя мелодыі, любавіўся сабой у люстры і, выціскаючы ў далонь лімон, намазваў ім валасы замест брыльянціну. Ён вельмі любіў жарты, слоўныя гульні і розыгрышы, чытаў напамяць вершы і з прыемнасцю паказваў сваю дасціпнасць, яму падабаліся далёкія падарожжы на самалёце. Ён быў не з тых бацькоў, якія

робяць заўвагі, нешта забараняюць або раздаюць пакаранні. Асабліва ў раннім дзяцінстве, падчас нашых з ім доўгіх прагулак з паўсюднымі знаёмствамі, я адчуваў, што свет — гэта прыемнае месца, у якое чалавек прыйшоў, каб быць шчаслівым.

Калі тата пазбягаў аповедаў пра зло, варожасць або проста сумныя рэчы навакольнага свету, то мама, у сваю чаргу, ссунуўшы бровы, перасцерагала нас ад гэтых небяспечнасцей, а яе шматлікія забароны служылі захадамі супраць цёмных бакоў жыцця. З ёй было не так весела, як з татам, але ён пры першай магчымасці знікаў з дому, а мама праводзіла з намі значна больш часу, і таму я вельмі залежаў ад яе любові і пяшчоты. Тое, што я вымушаны супернічаць за гэтую любоў са старэйшым братам, я вывучыў як прапісную ісціну жыцця яшчэ ў несвядомым узросце. Лютая барацьба і суперніцтва з братам за маміну любоў у значнай ступені замяніла сабой тую магчымую шкоду, якую б прынесла мне супрацьстаянне аўтарытэту, моцы і ўладзе бацькі. Тады я, вядома, не мог зразумець гэта так, як цяпер. Таму што наша з братам суперніцтва, прынамсі спачатку, ніколі не выяўлялася адкрыта, гэта заўжды была частка гульні, і, як належыць гульцам, мы ўяўлялі сябе кімсьці іншым. У бальшыні выпадкаў нашыя сутычкі былі не паміж Арханам і Шаўкетам, а паміж футбалістам або героем, з якім атаясамліваў сябе я, і футбалістам або героем, з якім атаясамліваў сябе ён. Быццам ужываючыся ва ўяўных або рэальных персанажаў, якія зацята ваююць між сабою, мы цалкам уцягваліся ў гульні і сваркі, якія звычайна канчаліся кроўю і слязамі, і начыста забываліся, што гэта мы, двое братоў, б'емся, малоцім і заўзята абражаем адзін аднаго. Брат, які ўсё жыццё цікавіўся статыстыкай поспеху і дэтальнымі апісаннямі перамог вачыма пераможцаў, праз гады падлічыў, што, як вынікала з яго слоў, у дзевяноста працэнтах нашых гульняў і войнаў перамог менавіта ён.

Як толькі на душы рабілася смутна, я адчуваў сябе няшчасным або проста нудзіўся, я, не кажучы нікому ні слова, выходзіў з кватэры і цягнуўся ўніз, пагуляць са стрыечным братам, або, значна часцей, ішоў наверх, да бабулі. (Аднойчы мама сказала: «У дзяцінстве ты ніколі не скардзіўся, як іншыя дзеці, што табе нудна».) Нягледзячы на тое, што ўсе паверхі былі падобныя адзін да аднаго, а большасць рэчаў, ад сервізаў да цукарніц, ад крэслаў да попелініц, былі проста аднолькавыя, кожны з іх падаваўся мне абсалютна іншай краінай, цэлым новым сусветам. Насуперак смутнай атмасферы перапоўненай рэчамі бабулінай вялікай гасцёўні, а можа, і дзякуючы ёй, я вельмі любіў прыходзіць у гэтую гасцёўню-музей, гуляць там, марыць у ценю вазаў, фатаграфій у рамках і нізкіх столікаў, уяўляць, што гэта нейкае зусім іншае месца.

Вечарамі, калі пры святле лямпаў тут збіралася ўся сям'я, у маім уяўленні бабуліна кватэра рабілася капітанскім мосцікам велізарнага карабля, што ідзе скрозь шторм. Мы ўсе, капітан, каманда і пасажыры, непакоіліся, што хвалі робяцца штораз большыя, і я ганарыўся тым, што лёс нашага карабля і нас усіх цалкам залежыць

ад мяне. У гэтыя фантазіі пераносілася шмат з таго, што я прыдумваў сабе, лежачы ноччу ў ложку, калі да майго слыху даляталі журботныя ўздыхі параходных сірэн з Басфора. Насуперак такім фантазіям, што вельмі нагадвалі коміксы майго брата, я адчуваў, зусім як у роздумах пра Бога, што наш лёс не супадае з лёсам гарадскога натоўпу выключна таму, што мы багатыя. Аднак у наступныя гады, калі з кожным банкруцтвам бацькі і яго брата, з кожным падзелам нерухомасці і маёмасці, з кожным разладам паміж мамай і татам усё вялікае сямейства і наша маленькая сям'я праз дробныя расколінкі тут і там крышыліся, драбнелі, бяднелі і імкліва знікалі, з кожным наведаннем бабулінай кватэры ў маёй душы ўсё больш абуджаўся смутак. Прыгнечанасць, разгубленасць і смутак, якія прыйшлі ў Стамбул пасля падзення Асманскай імперыі, з іншых прычын і з пэўным спазненнем урэшце дабраліся і да нас.

3. «Я»

У шчаслівыя моманты, а іх у маім дзяцінстве было многа-многа, я адчуваў, што гэта не я сам, а сусвет добры, прыгожы, прыемны, сонечны. Нясмачная або нелюбімая ежа, укол шпрыцам у руку, драўляная клетка (якую чамусьці называлі «манеж»), дзе мяне знявольвалі зусім маленькага, каб я не ўцёк і не згубіўся, а я раз'юшана грыз свае драўляныя «кайданы», або адзін з самых жахлівых успамінаў дзяцінства, калі я заціснуў палец дзверцамі дзядзькавай машыны і праплакаў некалькі гадзін (а потым быў жахлівы візіт да доктара на рэнтген), —

ва ўсім гэтым я спазнаваў не самога сябе, а зло і непрыемнасці, якіх трэба пазбягаць. Аднак прабліскі самасядомасці, фантазіі і перажыванні паволі абуджалі ўва мне пачуццё маёй самасці, майго «я», крыху падобнае на пачуццё віны.

Калі брат, старэйшы за мяне на два гады, пайшоў у школу, я, ад маіх чатырох да шасці, зусім аддаліўся ад сяброўства з ім і ад пачуцця еднасці, што ўзнікла паміж намі. У гэтыя два школьныя гады я адчуваў сябе вельмі добра, таму што амаль цэлы дзень быў свабодны ад яго моцы і не адчуваў суперніцтва з ім, дом Памукаў быў цалкам у маім распараджэнні, і ўся маціна ўвага і пяшчота таксама даставаліся мне аднаму. Тады я таксама адкрыў для сябе адзіноту, тады набраўся і першых незабыўных трапяткіх успамінаў.

Майму брату куплялі коміксы, і я спачатку прасіў яго прачытаць словы герояў, а пасля, калі ён быў у школе, адкрываў іх і «чытаў» сам, прыгадваючы тое, што пачуў ад яго. Адным цудоўным цёплым папалуднем мяне паклалі спаць пасля абеду, але я заснуў не адразу і ўзяўся разглядаць комікс пра каўбояў. Раптам я заўважыў, што мой пісюн, які мама называла піпкай, цвярдзее. Гэта здарылася, калі я разглядаў карцінку з паўголым індзейцам. На індзейцу не было нічога, акрамя танюткай вяроўкі на поясе, з якой, каб прыкрыць яго «піпку», звешваўся падобны на сцяг шматок гладкай тканіны, пасярэдзіне якога быў намаляваны круг.

Іншым разам, зноў пасля абеду, я, пераапануты ў піжаму, выцягнуўся пад коўдрай і размаўляў з мішкам, які быў у мяне, колькі я сябе памятаю. І зноў я адчуў тое самае ацвярдзенне. Чароўную сутнасць новага прыемнага пачуцця я зразумець не мог, але і не хацеў, каб іншыя ўбачылі перамену ў маім целе, якая ўзнікла акурат у той момант, калі я сказаў мядзведзю: «Я цябе з'ем». Дзіўнае ацвярдзенне ўзнікала зноў, калі я хапаў свайго мядзве-

дзіка, да якога не быў асабліва прывязаны, і паўтараў сваю пагрозу. Словы «я цябе з’ем» я часцей за ўсё чуў у самыя жахлівыя моманты казак, якія раскавала мама. Вядомыя ў класічнай іранскай літаратуры сваякі шайтанаў і джынаў — дзівы, — якіх чатырыста гадоў таму малывалі як маленькіх жахлівых пачварак з хвастамі, перабраўшыся ў сучасную турэцкую мову і ў нашы казкі, зрабіліся велізарнымі дзівамі. Я даведаўся, як выглядае дзіў, з ілюстрацыі на вокладцы маленькай кніжачкі, скарочанага выдання «Казак дзеда Каркута». На ёй паўголая, дакладна як той індзеец, пачвара мела выгляд моцнага і крыху агіднага валадара сусвету.

Словы «я цябе з’ем» з чутых мною маміных казак азначалі намер праглынуць, забіць, знішчыць. Акурат у тым часе мой дзядзька набыў невялічкі кінапраектар, на Новы год і на іншыя святы з фатаграфічнай крамы ў Нішанташы ён браў напратат кароткія, на дзесяць-дванаццаць хвілін,

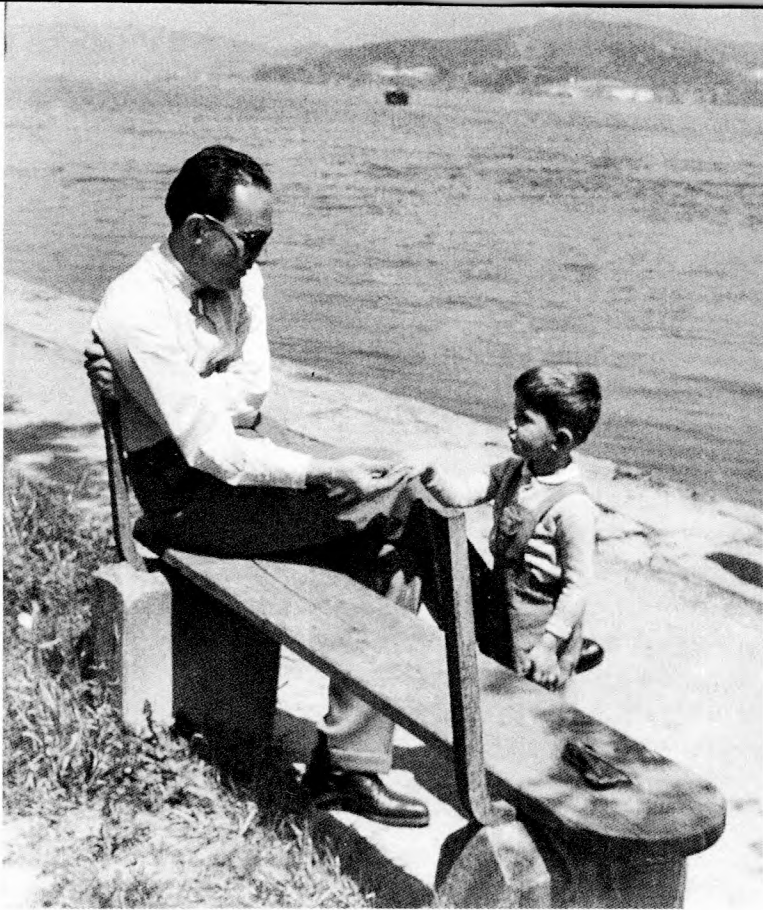
мультфільмы (Шарло, Уолт Дысней, Лорэл і Хардзі) і круціў іх для ўсёй сям'і на белай сцяне над камінам (фатаграфіі дзядулі і бабулі пры гэтым урачыста здымалі). А вось мультфільм Уолта Дыснея з асабістай недатыкальнай дзядзькавай калекцыі мы глядзелі толькі два разы, і ўсё праз мяне. У ім вялізны, памерам з дом, тупы, нязграбны і злосны дзіў ганяўся за маленькай мышкай Мікі, мышаня хавалася на дне калодзежа, дзіў адным махам вырываў калодзеж з зямлі і выпіваў яго нібы шклянку вады, і, як толькі мышаня апыналася ў пашчы дзіва, Архан пачынаў голасна раўці што ёсць сілы. Мяне дагэтуль палохае карціна Гоі з музея Прада, «Сатурн, які пажырае сваіх дзяцей», — на ёй мне бачыцца дзіў, які схапіў маленькага чалавечка і захаў сабе ў рот.

Аднойчы, зноў калі мяне па абедзе паклалі спаць і я са спушчанымі штанамі і цвёрдай піпкай пужаў і адначасова лашчыў свайго мядзведзіка, тата нечакана расчыніў дзверы і нейкі час глядзеў на мяне. Зачыняў ён дзверы значна асцярожней, чым расчыніў, і з павагай, якую я адчуў нават тады. Між тым дамоў тата прыходзіў на абед і каб крыху адпачыць, а перад тым, як вярнуцца на працу, ён зазіраў у мой пакой і цалаваў мяне. Пакрысе ў мяне з'яўлялася адчуванне, што я рабіў нешта дрэннае і, што яшчэ горш, рабіў гэта дзеля ўласнай асалоды, і адчуванне гэтае азмрочвала самую думку пра асалоду.

Гэта прыйшло мне ў галаву яшчэ раз, калі мяне ў ванне мыла нянька, нанятая пасля таго, як мама сышла з дому ў выніку адной з бясконцых сварак з бацькам. Памятаю, як нянька далёкім ад замілавання голасам сказала, што я «як сабака», а асалоду мне прыносілі вада, яе гарачыня і само мыццё.

Я баяўся і саромеўся такіх рэакцый свайго цела не толькі таму, што не мог іх кантраляваць. Горш было, што я лічыў, быццам гэтае ацвярдзенне — прыкрасць, якая здаралася толькі са мною. Толькі праз шэсць-сем га-

доў, у сярэдняй школе, апынуўшыся ў класе, дзе хлопцы вучыліся асобна ад дзяўчат, я пачаў прыслухоўвацца да дзіцячых размоў кшталту «ў мяне ўстаў» і зразумеў, што такое ацвярдзенне ўласцівае не толькі мне. А пакуль, перапужаны тым, што ацвярдзенне і сапсаванасць уласцівыя мне аднаму, я зрабіў выснову аб неабходнасці хаваць сваю «сапсаванасць». Ад гэтага пайшла і мая звычка жыць у прыдуманым свеце, межы якога былі зачыненыя для ўсіх. Апрача ацвярдзення, якое са мной здаралася рэдка, галоўнай крыніцай уласнай сапсаванасці я лічыў недарэчныя фантазіі, а ўзнікалі яны часта проста ад нуды, і тады я ўяўляў, што жыву не ў пакоях кватэры-музея, а ў нейкім зусім іншым месцы, і я сам — нехта іншы. Уцячы ў гэты таемна схаваны ў маёй галаве другі свет было вельмі проста: седзячы ў бабулінай вялікай гасцёўні, я, напрыклад, уяўляў, што знаходжуся на борце падводнай лодкі. Якраз тады мяне ўпершыню ў жыцці звазілі ў кіно — у прапахлым пылам кінатэатры «Палац» у Беяглу я паглядзеў нямую экранізацыю па матывах «Дваццаці тысяч лье пад вадой» Жуля Верна, ад якой рабілася ніякавата. Паўцёмныя сцэны чорна-белага фільма, зацены адсекі падлодкі, за межы якіх дзеянне так і не выйшла, — усё гэта нагадала мне наш дом. Я пакуль не мог прачытаць субтытраў, таму шмат чаго не зразумеў, але ці не такім самым чынам я чытаў коміксы майго брата? Тое, што я прапусціў, дадумвалася сілай майго ўяўлення вельмі проста. (І дагэтуль, калі я чытаю кнігі, мне значна важней правільна ўявіць сабе гэта, чым зразумець.) Усё мноства сусветаў, што я ствараў адным толькі рухам думкі, было, у адрозненне ад «ацвярдзення», абсалютна падуладнае мне, я з лёгкасцю кантраляваў яго і ўваходзіў туды, нібы ва ўсвядомлены сон. Сілай уяўлення я ўмомант сціраў з шырокага стала пад вялікай жырандоляй усё яго амаль барочнае аздабленне, перламутравую інкрустацыю, разныя ўзоры і іншыя ўпрыгажэнні,

а замест яго ўзнікала велізарная гара, як у тых коміксах, што я «чытаў», і нібыта на гэтай высокай і дзіўнай гары існавала нейкая іншая цывілізацыя. Астатнія прадметы ў пакоі таксама адзін за адным рабіліся гарамі, а я лётаў паміж імі, як аэраплан, увесь час набіраючы хуткасць.

«Не гайдай так нагамі, галава ўжо круціцца!» — звычайна казала бабуля, якая сядзела насупраць.

Я больш не гайдаў нагамі, але мой аэраплан ныраў у воблака дыму ад цыгарэты ў бабулінай руцэ, як у туман, і знікаў у ім; а я апынаўся ў лесе, сярод лістоты і мноства розных зайцаў, змеяў і львоў, абрысы якіх я раней бачыў ва ўзорах дываноў, адтуль я пускаўся ў прыгоды з комік-

саў: распальваў пажар, забіваў некалькіх чалавек, ускок-ваў на каня, згадваў, як раскідваў братавы шарыкі, пакуль ён быў у школе... Адным вухам я прыслухоўваўся да гукаў удоме і чуў, як грукаюць дзверы ліфта, а значыць, швейцар Ісмаіл паднімаецца на наш паверх, пры гэтым я пускаўся ў новыя прыгоды сярод паўголых індзейцаў. Мне падабалася падпальваць дамы, паліваць свінцовым дажджом людзей, што засталіся ў агні, або прыдумваць, як самому ўратавацца з ахопленанага агнём дома, выкапаўшы тунэль, падабалася фіранкай, што прапахла цыгарэтным дымам, прыціснуць да аконнай шыбы муху і паволі душыць яе, а калі мёртвая муха падала ў дзіркі на панэлі каларыфера, я ўяўляў, што гэта бандыт, які знайшоў сваё заслужанае пакаранне. Да сарака пяці гадоў у салодкія моманты паміж сном і абуджэннем я заўжды кагосьці забіваў, бо ведаў, што ад такіх думак мне зробіцца лягчэй. Іншы раз гэта былі мае сваякі, нават такія блізкія, як мой брат, а часам — палітыкі, пісьменнікі, дробныя гандляры, аднак большасць з іх былі проста прыдуманія людзі. І ўсіх іх я прашу выбачыць мне за гэта. Я, чалавек, які шчыра любіць і шануе катоў, у хвіліны бязвер'я, пустаты і страты ўсіх надзей, пакуль ніхто не бачыць, здэкаваўся з іх і смяўся з гэтага, пасля саромеўся сваіх учынкаў, і сэрца маё напаўнялася жалем да бедных жывёл. Праз дваццаць пяць гадоў, падчас службы ў войску, калі ўся рота пасля абеду запальвала цыгарэты і заводзіла размовы пра сёе-тое, я ўяўляў, што ўсе гэтыя сямсот пяцьдзясят хлопцаў, здалёк так падобныя адзін на аднаго, сядзяць з адарванымі галовамі, а іх акрываўленыя страваводы паволі раскачваюцца ў празрыста-блакітнай, салодкай ад тытунёвага дыму, прасторы вялікай сталовай... «Не гайдай нагамі, братка, хопіць, надакучыў», — казаў тады мне нехта з баявых таварышаў.

У дзяцінстве гэты другі свет, як і «ацвярдзенне», быў маім сакрэтам, я верыў, што, калі схавваю яго, нічога

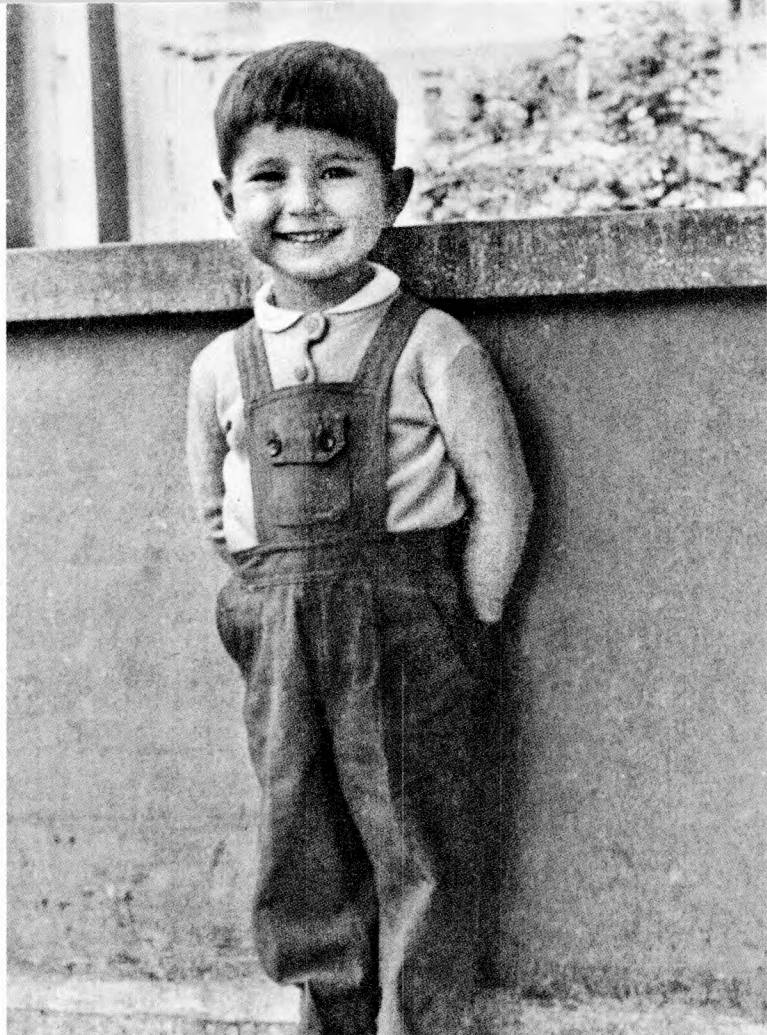
прыкрага не здарыцца, і, здаецца, толькі бацька здагадаўся пра яго існаванне.

Калі я згадваў, як у хвіліну гневу і ўзбуджэння адарваў мядзведзіку адзінае ацалелае вока або як выцягнуў праз дзірачку ў яго з жывата крыху саломы, ад чаго ён схуднеў; або як ад празмернай любасці і ўзбуджэння трэці раз зламаў трэці раз купленую мне цацку (футбаліста ростам з палец, які біў нагой нібы па мячы, калі націснуць кнопку на галаве), а потым схаваў яго знявечанае цела і ўяўляў, як ён ляжыць там у смяротных пакутах; або калі я з боязю прыгадваў шчырыя, нібы пра Бога, апавяданні нашай служанкі Эсмы-ханым пра спрытных, як тхары, зладзеяў, што разгульвалі па даху суседняга дома, тата раптам кажаў: «Скажы, пра што думаеш, — дам чвэрць ліры».

Пакуль я моўчкі вырашаў, як быць: сказаць усё, як ёсць, або расказаць крыху па-іншаму, або схлусіць, тата з усмешкай дадаваў: «Усё! Адразу трэба было расказаць».

А можа, тата і сам жыве ў гэтым другім свеце? А можа, я памыляюся, калі думаю, што гэты дзіўны лад у маёй галаве, які, як я даведаўся праз шмат год, даўно вядомы як схільнасць да фантазій, уласцівы толькі мне? Я пазбягаў задаваць сабе гэтае пытанне не толькі таму, што мае думкі знікалі, калі я адчуваў занепакоенасць у татавых словах, але і праз здольнасць забываць тое, што непакоіла мяне.

Я лічыў фантазіі толькі сваім дзівацтвам, але хаваў тое, што адбываецца ў маёй галаве, і з іншай прычыны: вярнуцца ў мой другі свет было лягчэй лёгкага. Я садзіўся насупраць бабулі, утаропліваў вочы ў промні святла, што прабіваліся скрозь фіранкі, лыпаў вейкамі, і перада мной узнікалі промні карабельных пражэктараў на Басфоры, раптам яны ператвараліся ў чырвоныя касмічныя караблі, гэтак я мог уявіць сабе што заўгодна, а пасля, нібы выключаеш святло, выходзячы з пакою («Выключы святло!» я ў дзяцінстве чуў ледзь не часцей за ўсё), я выключаў фантазію і спакойна вяртаўся ў звычайны свет.

Розніца паміж чалавекам, якому падабаецца ўяўляць сябе Напалеонам, і чалавекам, які думае, што ён і ёсць Напалеон, акурат такая, як паміж шчаслівым летуценнікам і няшчасным шызафрэнікам. Я вельмі добра разумею шызафрэнічных людзей, якія не могуць не жыць у прыдуманым свеце, прыкрываючыся іншым абліччам, але я спачуваю ім і (у глыбіні душы) адчуваю сваю перавагу, бо не з'яўляюся вязнем свету фантазій і магу вяр-

тацца ў шчаслівы і трывалы «сапраўдны» свет. Я хаваўся ў сваім другім свеце або думаў, што магу апынуцца на месцы іншага Архана, які жыве недзе ў Стамбуле ў іншым доме, таму, што жыццё ў доме-музеі, у яго гасцёўнях і калідорах, сярод дываноў (цярпець не магу дываны), у таварыстве захопленых матэматыкай і красвордамі пазітывістаў наганяла на мяне нуду; таму, што наш дом быў сумны і цёмны, набіты рэчамі, а не напоўнены сардэчнасцю, любоўю, жывапісам, літаратурай і казкамі (потым сваякі ў адзін голас казалі, што гэта не так), а не таму, што я не быў шчаслівы.

У дзяцінстве, асабліва ў тыя два гады перад школай, я адчуваў сябе вельмі шчаслівым. З усмешкай прызнаюся: толькі ў сям'і, не сярод сяброў-аднагодкаў, мяне лічылі кемлівым і паслухмяным хлопчыкам, казалі, што я «мілы» і «чароўны», пастаянна цалавалі і цягалі з рук на рукі. У свеце, дзе былі адно пацалункі, абдоймы, пяшчотныя словы, яблыкi, што даваў мне проста так гандляр садавіной («Не памыты не еш», — адразу сказала мама), сушаны інжыр, у падарунак ад гаспадара кафейнай крамы («Хай спачатку добра пад'есць», — сказала мама, але ўсё адно адорвала гандляра шляхетнай усмешкай), цукеркі ад выпадкова спатканай сваячкі («Скажы: дзякуй!» — нагадвала мама) і шмат чаго яшчэ такога, я адчуваў, што павiнен хаваць той другі, дзіўны, страшны і ганебны свет, што мясціўся ў маёй галаве.

Усе няшчасці майго дзяцінства былі звязаныя з тым, што я праз акно не мог разгледзець нават суседнія дамы, толькі неба, не мог паглядзець, як мяснік двума даўжэзнымі нажамі рэжа мяса на драўляным прылаўку, калі мы з мамай заходзілі ў яго краму, што была насупраць пастарунка (у краме стаяў смурод, на які я праз хвіліну забываўся, але адразу ўспамінаў яго, як толькі выходзіў надвор), не мог зазірнуць у скрыню гандляра марозівам, не бачыў, што ляжыць на прылаўках і сталах, не мог да-

цягнуцца да кнопкі ліфта і дзвярнага званка. Варта мне было толькі заўважыць дарожнае здарэнне ці кавалькаду коннай паліцыі, як перада мной уставаў нейкі дарослы і я прапускаў палову падзеі. Тата пачаў браць нас з сабой на футбольныя матчы вельмі рана, але ў вострыя моманты ўсе, хто сядзеў перад намі, ускоквалі як адзін, і як забіваюць гол, я ўсё адно не мог убачыць. Аднак падчас матчаў мяне цікавіў зусім не мяч, а праснакі і тосты з сырам і шакаладкі ў залацістай абгортцы, што купляў нам тата, таму асабліва замучаным, як мой брат, я не быў. Больш за ўсё я не любіў, калі пры выхадзе з матча нас заціскала ў натоўпе заўзятараў, тады мне здавалася, што я трапіў у душны цёмны лес з мужчынскіх ног у мятых нагавіцах і брудных чаравіках. Не магу сказаць, што мне падабаліся дарослыя, за выключэннем прыгожых, як мая мама, жанчын. Дарослыя былі надта нязграбнымі, надта грубымі і надта вялікімі рэалістамі. Калісьці яны ведалі, што ў нашым свеце існуе другі, таемны свет, але яны страцілі здольнасць здзіўляцца і марыць. Мне падабалася, калі яны называлі мяне мілым, казалі, які я цудоўны, пяшчотна ўсміхаліся мне, распешчвалі падарункамі, але мяне раздражнялі іх заўсёдныя пацалункі. Мне рабілася млосна ад паху цыгарэт або моцнай парфумы, а шчацінне і бароды калоліся. Мне не падабаліся мужчыны з валасатымі пальцамі і шыямі, з валасамі, што тырчалі ў іх з насоў і вушэй, я лічыў іх горшымі і больш вульгарнымі. Апавяданне пра гэтыя непрыемнасці выводзіць нас за межы дому, проста на вуліцы Стамбула.

4. Смутныя руіны асманскіх асабнякоў: знаёмства з вуліцамі

Дом Памукаў у Нішанташы быў пабудаваны на ўскрайку шырокага надзелу, у былым садзе пры асабняку аднаго знатнага пашы. Раён Нішанташы* быў названы так у канцы васьмнацатага — пачатку дзевятнацатага стагоддзяў за часы праўлення султанаў Селіма III і Мехмед II, прыхільнікаў рэформаў і еўрапеізацыі. Тут, на пустынных пагорках, камянямі (на іх выбівалася некалькі тлумачальных радкоў) пазначаліся месцы, дзе разбіваліся збаны, па якіх стралялі з лука і нават з ружжа падчас спартовых забав уладара. Калі асманскія султаны дзеля еўрапейскага камфорту і іншых перамен, а таксама праз боязь сухотаў пакінулі палац Топкапы і перабраліся ў новыя будынкі палацаў Далмабахчэ і Йылдыз**, непадалёк на пагорках Нішанташы пачалі ўзводзіць прасторныя драўляныя вёлы міністраў, вялікіх візіраў і прынцаў. У доме прынца Юсуфа Ізрэддзін-пашы размяшчаўся ліцэй Ышык***, дзе я вучыўся ў пачатковай школе, а ў доме вялікага візіра Халіла Рыфат-пашы — школа Шышлі Тэракі****, куды я перайшоў пасля. Пакуль я вучыўся там, пакуль гуляў у фут-

* Літаральна «прыцэльны камень».

** Літаральна «зорка».

*** Літаральна «святло».

**** Літаральна «прагрэсіўныя людзі Шышлі».

бол на школьным двары, гэтыя дамы гарэлі, і іх зносілі. Будынак насупраць нашага дома ўзнік на руінах асабняка прыдворнага вяльможы Фаік-бея. Адзіны стары асабняк, што захаваўся ў нашай ваколіцы, быў пабудаваны ў канцы дзевятнацатага стагоддзя, раней ён належаў вялікім візірам, а калі Асманская імперыя распалася і сталіцу перанеслі ў Анкару — воляй лёсу стаў будынкам губернатараў. Прышчэпку ад воспы мне рабілі таксама ў былым асманскім асабняку, які цяпер стаў управай гарадской адміністрацыі. Віла, некалі вылучаная Асманскай дзяржавай Міністэрству замежных спраў для прыёму заходніх гасцей, дом, які належаў дочкам султана Абдул-Хаміда, або спалення руіны былых асабнякоў — цагляныя сцены, разбітыя шыбы, там-сям праваленыя прыступкі на лесвіцах сярод зараснікаў інжыру і папараці — тады ўсё гэта пакуль яшчэ не было знявечана шматпавярховымі дамамі, і гэтая сумесь, што выклікала ў мяне глыбокі смутак, абуджае дзіцячыя ўспаміны.

На праспекце Тэшвікіе, у садзе, сярод ліп і кіпарысаў, акурат перад нашымі заднімі вокнамі высіліся рэшткі вілы, адмыслова пабудаванай для Хайрэтына-пашы, які паходзіў з Туніса і падчас руска-турэцкай вайны 1877–1887 гадоў нядоўга займаў пасаду вялікага візіра. Паша належаў да чэркескага роду, ён нарадзіўся на Каўказе, і ў трыццатыя гады дзевятнацатага стагоддзя, за дзесяць гадоў да таго, як Флабер напісаў: «З той пары, як я пасяліўся ў Стамбуле, я хачу набыць сабе раба», — яго, яшчэ хлопчыкам, прадалі на стамбульскім нявольніцкім рынку, а адтуль пераправілі аднаму з губернатараў у Туніс. Ён вырас у арабскім моўным і культурным асяроддзі, яго юнацтва прайшло ў Францыі, ён трапіў у туніскае войска і хутка прасунуўся па кар’ернай лесвіцы: быў военачальнікам, губернатарам, дыпламатам, фінансістам, дасягнуў самых высокіх службовых вяршынь, а пад канец жыцця пасяліўся ў Парыжы. Султан Абдул-Хамід, на па-

раду шэйха Зарыфа, які і сам паходзіў з Туніса, выклікаў ужо шасцідзесяцігадовага пашу ў Стамбул, дзе ён спачатку кароткі час узначальваў фінансавое ведамства, а пасля быў прызначаны вялікім візірам. Для Турцыі (як і для іншых бедных краін) паша стаў першым значным прыкладам кіраўніка-фінансіста, якога паклікалі з Захаду ў разліку на правядзенне рэформаў, на якога, як і на яго паслядоўнікаў, ускладалі надзеі на выратаванне ўвязлай у пазыках дзяржавы якраз таму, што ён не быў у дастатковай ступені асманам, мясцовым, туркам і меў еўрапейскія погляды. З той самай прычыны — таму, што ён не быў ні туркам, ні мясцовым жыхаром, — паша сваю місію паспяхова праваліў. Хадзілі чуткі, што Хайрэтын-паша, вяртаючыся ў карэце з пасяджэнняў у палацы, робіць запісы па-арабску, а пасля загадвае свайму сакратару перапісаць іх па-французску. Праціўнікі пашы склалі данос, з якога вынікала, што ён не ведае турэцкай мовы і выношвае планы стварэння арабскай дзяржавы. Абдул-Хамід вельмі сур'ёзна ўспрымаў нават тыя паведамленні, у якіх, як ён адчуваў, праўды было няшмат, і зняў пашу з пасады вялікага візіра. Апальнаму міністру Асманскай імперыі не дазволілі вярнуцца ў любую Францыю, і яму давялося рэшту жыцця правесці ў смутку і паўтурэмным зняволенні; узімку ён жыў у асабняку, дзе ў садзе пасля пабудуюць наш дом, а ўлетку перабіраўся ў вілу на беразе Басфора, у раёне Куручэшме. Там ён пісаў даклады султану Абдул-Хаміду і ўспаміны па-французску. Мемуары, якія ён прысвяціў сваім сынам, перакладуць на турэцкую мову толькі праз восемдзесят гадоў, і тады пацвердзіцца, што пачуццё гумару ў пашы было нашмат бяднейшае за пачуццё доўгу. А пакуль, праз дваццаць гадоў, калі аднаго з сыноў пашы пакаралі смерцю за ўдзел у змове супраць Махмуда Шаўкет-пашы, асабняк, праўда, задоўга да гэтага, быў выкуплены Абдул-Хамідам і нават падораны ягонай дачцэ Шадзіе-султан.

У нашым доме абыходзілі маўчаннем гэтыя разбураныя і спаленыя асабнякі, назаўжды звязаныя з гісторыямі аб звар'яцелых прынцах, прыдворных курцах опіуму, замкнёных на гарышчы дзецях, дочках падзішаха, якія здраджвалі сваім сужэнцам, пашах, адпраўленых у ссылку або забітых, з заняпадам і разбурэннем Асманскай дзяржавы. Мае сваякі перабраліся ў Нішанташы ў трыццатых гадах дваццатага стагоддзя, калі ўсе гэтыя асманскія пашы, прынцы, высокія чыноўнікі з прыходам Рэспублікі зніклі, а безгаспадарныя асабнякі, гэтыя маленькія палацы, пусцелі, гарэлі і паступова адыходзілі ў нябыт.

Зрэшты, смутак гэтай загіблай культуры, руін імперыі адчуваўся паўсюль. Намаганні па еўрапеізацыі значна больш нагадваюць мне паспешлівае пазбаўленне ад рэчаў, што засталіся пасля разбуранай імперыі, рэчаў, якія наганяюць нуду, нагруджаныя тужлівымі ўспамінамі, чым імкненне да мадэрнізацыі, падобна як пасля раптоўнай

смерці каханай спяшаюцца выкінуць яе сукенкі, упрыгожанні, рэчы і фатаграфіі, каб пазбавіцца тужлівых успамінаў. Усе гэтыя высілкі замест таго, каб стварыць моцны, магутны, еўрапейскі або свой, сучасны свет, прывялі да яшчэ хутчэйшага забыцця мінуласці; спальванню і разбурэнню асабнякоў, спрашчэнню і прымітывізацыі культуры, ператварэнню дамоў у музеі чужых каштоўнасцей далі зялёнае святло. У дзяцінстве я перажываў гэта як тугу і маркоту, і толькі праз шмат гадоў, паступова, маю душу ахінуць збянтэжанасць і смутак. Пачуццё смутку, якім быў насычаны горад і якое ніяк не хацела развей-

вацца, часам нагадвала мне, што ад абдымак смяротнай тугі трэба ратавацца ў свеце летуценняў, я адчуваў гэта падобна да таго, як мая бабуля: калі яна слухала традыцыйную турэцкую музыку, то незаўважна для самой сябе пачынала наском пантофля выстукваць рытм.

Другім ратункам ад тугі і смутку было пайсці з мамай на вуліцу. Звычайу выводзіць дзяцей на свежае паветра ў парк або сад не было, таму дні, калі мяне выпускалі на вуліцу, мелі асаблівае значэнне. «А я заўтра пайду на вуліцу!» — казаў я з гордасцю стрыечнаму брату, малодшаму за мяне на тры гады. Спачатку, нібы па спіралі, трэба спусціцца па круглай лесвіцы, потым, перад акенцам кватэры нашага швейцара — яна амаль цалкам была ніжэй узроўню зямлі, а акенца выходзіла на дзверы (каб заўважаць тых, хто выходзіць і заходзіць), — кінуць апошні позірк на сваё адзенне і гузікі, а тады ўжо выйсці надвор і ў захапленні прашаптаць: «Вуліца!»

Сонца, свежае паветра, святло. Дома часам была такая цемра, што я, калі выходзіў на вуліцу, зажмурваўся ад святла так, нібы ў летні дзень рассунуліся фіранкі. Спачатку мне вельмі падабалася ісці па ходніку за руку з мамай і разглядаць вітрыны крам: за запацелай шыбай кветачніка цыкламены нагадвалі рознакаляровых даўганосых ваўкоў, у вітрыне прадаўца абутку луналі чаравікі, а я сіліўся разгледзець іх нябачныя ніткі, у вітрыне з канцылярскімі прыладамі быў выстаўлены падручнік, акурат такі, як у майго старэйшага брата, і я адчуў у гэтым намёк на тое, што жыццё іншых людзей падобнае на жыццё ў нашым доме — першае, аб чым я даведаўся на вуліцы. Школа, у якую пайшоў мой брат і куды я сам меўся пайсці праз год, была побач з мячэццю Тэшвікіе, дзе праходзілі ўсе пахаванні нашага раёна. Дома брат шчыра і заўзята паўтараў: «Настаўнік, мой настаўнік!», таму я лічыў, што ў кожнага вучня ёсць персанальны настаўнік, як у дзіцяці — нянька. Праз год, калі я пайшоў у школу і ўбачыў,

што на бітком набіты клас з трыццаці двух вучняў прыпадае толькі адзін настаўнік, да суму па маме і па дамашнім камфорце, да адчування сябе кропляй у моры дадалася разбітая мара. Зрэдчас мы заходзілі ў зусім іншае месца, дзе водар пары нагадваў пахі з кветкавай крамы — там крухмалілі і прасавалі татавы кашулі.

Калі мама заходзіла ў «Рабочы Банк», я, ніколі не тлумачачы чаму, не мог падняцца разам з ёй па шасці прыступках да касы; я ўбіў сабе ў галаву, што магу трапіць у прамежак паміж гэтымі драўлянымі прыступкамі і згубіцца там назаўжды. «Чаму ты не падыходзіш сюды?» — клікала з вышыні мама, пакуль чакала ў чарзе да акенца. Я не адказваў, не мог растлумачыць, у чым праблема, і, збянтэжаны гэтым няёмкім становішчам, уяўляў сябе кімсьці іншым, аднак не забываўся сачыць за мамай, хоць і блукаў сярод сваіх фантазій — тут палац або калодзеж, думаў я... Калі мы выпраўляліся ў раён Асманбей або Харбіе, у гэтую фантазію ўрываўся крылаты конь з рэкламы бензакалонак «Мобіл», што расцягвалася на ўсю сцяну шматпавярховага дома. Мне мроіліся пашчы коней, ваўкоў, пачварных стварэнняў, здавалася, што я правалюся ў адну з гэтых дзіраў і прападу там. Нам траплялася і пажылая грачанка, якая цыравала нейлонавыя панчохі, гандлявала гузікамі і рамянямі, а таксама «вясковымі» яйкамі, яна выцягвала іх па адным з лакараванай скрыначкі, нібы скарбы, быццам у гэтым было нешта асаблівае. У яе краме быў маленькі акварыум, у ім ледзь-ледзь пагойдваліся чырвоныя рыбка, я тычкаў пальцам у шкло, а яны імкнуліся цапнуць мяне маленькімі, але страшнымі пашчамі, рашучая бязглуздасць, з якой яны гулялі са мной, забаўляла. Пасля мы заходзілі ў краму Васіля і Якуба, дзе прадаваўся тытунь, часопісы і канцэлярскія прылады, але яна была такая маленькая, што часта туды проста немагчыма было праціснуцца. Крама, дзе прадавалася кава, была вядомая як «крама

араба» — падобна як некалі ў Лацінскай Амерыцы ўсіх арабаў называлі туркамі, у Стамбуле лічаных неграў называлі арабамі, — там быў вялізарны кавамлын на рамянным прыводзе, калі ён пачынаў гучна працаваць і трэсціся, нібы наша пральная машына, я адсоўваўся ад яго і тады адчуваў на сабе ласкавую ўсмешку «араба», які заўважаў мой страх. У наступныя гады, з кожнай новай модай і пераменаў попыту, крамы адна за адной зачыняліся, на іх месцы адчыняліся іншыя і зачыняліся зноў, а мы з братам, ад вялікага суму па мінулым і дзеля практыкавання памяці, ператрасалі ўсю іх саракагадовую гісторыю: напрыклад, крама насупраць вячэрняй жаночай школы, казаў адзін з нас, спачатку была цукерня і належала грэчаскай пані, потым там прадаваліся кветкі, затым — сумкі, пасля — гадзіннікі, далей нядоўгі час там былі спартовыя латарэі, па іх — карцінная галерэя і кнігарня, а цяпер — аптэка.

Пяцьдзясят гадоў на тым самым месцы заставалася маленькая крама Алаадзіна, дзе прадаваліся тытунь, цацкі, газеты і канцылярскія прылады. Перад тым як увайсці ў цэму падобнай да пячоры крамы, я вырашаў, што папрашу ў мамы мне купіць: свісток, некалькі шарыкаў, кніжку-размалёўку або цацку ё-ё. Як толькі падарунак знікаў у мамай сумцы, мне аж да дрыжкаў хацелася вярнуцца дадому.

«Прагуляемся да парку», — звычайна казала мама.

І тут раптоўна па нагах і па ўсім цэле разліваўся нейкі дзіўны цяжар, апатыя з цела перацякала ў душу. Праз шмат гадоў я з дачкой, а ёй было столькі ж, колькі і мне тады, хадзіў па тых самых вуліцах і чуў ад яе тыя самыя скаргі. Пасля размовы з доктарам я паспрабаваў пераканаць сябе, што гэтыя спадчынныя смутак і знямога — нешта сярэдняе паміж бодем росту ў нагах і звычайнай стомленасцю. Як толькі смутак і знямога запаўнялі душу, усе вуліцы, вітрыны, на якія я больш не хацеў глядзець, пакрысе страчвалі свае фарбы, і горад мне здаваўся чорна-белым месцам.

«Мама, на ручкі».

«Дойдем да Мачкі, — звычайна казала мама, — сядзем на трамвай».

Я любіў трамвай, што хадзіў па нашых вуліцах з 1914 года і злучаў раёны Мачка, Нішанташы, плошчу Таксім, Тунэль, Галацкі мост са старымі, збыднелымі гістарычнымі раёнамі, якія тады мне здаваліся іншай краінай. Любіў яго стогн, што далятаў да мяне сумнай музыкай, калі я рана клаўся спаць, аздоблены дрэвам салон, ультрамарынава-сіняе шкло дзвярэй, што аддзялялі «месца» кіроўцы ад пасажырскіх крэслаў. Пакуль мы з мамай чакалі адпраўлення, вагонаважаты дазваляў мне пагуляць з жалезнымі рычагамі... На зваротным шляху вуліцы, дамы, нават дрэвы здаваліся мне чорна-белымі.

5. Чорна-белае

Стамбул майго дзяцінства застаўся ў памяці паўцёмным, свінцова-шэрым горадам з чорна-белых старых фатаграфій. Я сам вырас у змрочным доме-музеі, але, нягледзячы на гэта, усё адно прывязаны да свайго дома, і ў гэтым частковая заслуга майго горада. Вуліцы, праспекты, аддаленыя раёны здаваліся мне небяспечнымі, зусім як у чорна-белых фільмах пра гангстараў. Зіму

Ў Стамбуле я любіў значна больш, чым лета. Я любіў дні, калі восень пераходзіць у зіму, іх раннія прыцемкі, аголеныя галіны дрэў, што дрыжалі ў парывах паўночна-ўсходняга ветру, любіў назіраць, як мінакі ў чорных паліто і куртках спяшаюцца вярнуцца дадому з агорнутых цемрай вуліц. Выгляд старых дамоў, занябаных і нефарбаваных, паўразбураных драўляных асабнякоў, якія паступова набываюць асаблівы стамбульскі колер, радуе вока і выклікае ў мяне шчымліва-прыемнае пачуццё смутку.

Я адчуваю сябе часткай гэтага чорна-белага горада, нібы я і людзі, якія спяшаюцца дадому ў ранніх прыцемках зімніх дзён, нешта дзелім паміж сабой. Здаецца, што вось цяпер, калі начная цемра ахінае беднасць вуліц, рэчаў і жыцця, мы ўсе, хто адпачывае ў сваіх дамах, пакоях, ложках, нарэшце зможам зазірнуць у дрыготкі свет сноў і фантазій, створаны з паданняў і легендаў аб былой

велічы Стамбула, яго закінутых будынках і страчаным багацці. І яшчэ я люблю гэтую паэтычную цемру халодных зімовых вечароў, што апускаецца на бязлюдныя ўскраіны насуперак бягучае святлу ліхтароў за тое, што яна хавае ад заходніх вачэй ганебную беднасць нашага горада.

Часам я ўспамінаю здымак, зроблены Арам Гюлерам*, які цудоўна перадае атмасферу «чорна-белых надвячоркаў» і робіць для мяне Стамбул Стамбулам. На ім выяўленая пустынная вуліца недзе на ўскраіне ў бягучым святле ліхтароў, што нічога не асвятляюць, з драўлянымі і бетоннымі дамамі, такімі самымі, якімі яны засталіся ў маёй памяці (потым драўляныя дамы паціху-патроху разбураліся, на іх месцы, на тых самых вуліцах, вырасталі бетонныя, але яны ўсё адно выклікалі ў мяне ранейшыя пачуцці). Акрамя брукаванкі, што засталася яшчэ з майго дзяцінства, і жалезных кратак на вокнах пустых састарэлых драўляных дамоў мяне ў гэтым здымку прыцягвае адчуванне блізкіх прыцемкаў і цені гэтых дваіх людзей, якія вяртаюцца дадому і нясуць з сабой у горад ноч.

У 1950–1960-я гады ў кожным куточку Стамбула можна было сустрэць маленькія «здымачныя групы»: кіношны мікрааўтобус, два сафіты, падключаныя да генератара, густа нафарбаваная акторка з сімпатычным партнёрам, якія ніяк не маглі вывучыць свае ролі, суфлёр, які не шаптаў, а ўвесь час надрываўся з-за грукату генератара, памагатыя, якія тычкамі і аплявухамі ганялі зграйкі хлапчукоў са здымачнай пляцоўкі, і натоўп разявак, у якім гадзінамі мог стаяць і я. Праз сорок гадоў, калі турэцкае кінамастацтва прыйшло ў заняпад, збольшага праз няздарнасць сцэнарыстаў, актораў і рэжысёраў, але і праз недахоп грошай на змаганне з сілай Галітуда таксама, па тэлевізары зноў пачалі паказваць гэтыя

* Слыны турэцкі фотажурналіст, якога таксама называюць «Вока Стамбула». Класік сусветнай фатаграфіі.

чорна-белыя фільмы. Як толькі я бачу чорна-белыя кадры вуліц, старыя сады, берагі Басфора, састарэлыя асабнякі і шматпавярховыя дамы такімі, якімі яны засталіся ў маёй памяці, мяне агортвае пачуццё, што перада мной ужо не фільм, а мае ўласныя ўспаміны, і я раптам занураюся ў меланхолію.

Неад'емнай часткай гэтага чорна-белага гарадскога летапісу была брукаванка, кожны раз, як я бачыў яе ў старых фільмах, я не мог стрымаць хвалявання. У пятнаццаць-шаснаццаць гадоў я бачыў сябе мастаком-імпрэсіяністам стамбульскіх вуліц, і маляванне гэтых камянёў было для мяне пакутлівай прыемнасцю. Да таго, як руплівасцю мясцовых уладаў брук быў бязлітасна пакрыты асфальтам, кіроўцы маршрутак і таксі ўвесь час скардзіліся, што машыны на ёй вельмі хутка робяцца непрыдатнымі. І на яшчэ адно гора наракалі кіроўцы маршрутак сваім пасажырам: з прычыны рамонту каналізацыі, элек-

трасеткі і г. д. вуліцы былі заўсёды перакапанья. Мне вельмі падабалася назіраць, як перад такім рамонтам рабочыя па адным выцягваюць камяні з брукаванкі, а яшчэ больш — як пасля заканчэння раскопак, што здаваліся бясконцымі (часам там натраплялі на якую-небудзь візантыйскую галерэю), яны з чароўным спрытам вярталі камяні на месца, нібы расціралі дыван.

Горад быў для мяне чорна-белым яшчэ і таму, што драўляныя асабнякі часоў майго дзяцінства нельга было назваць асабнякамі — гэта былі вялікія паўразбураныя старыя дамы. З прычыны беднасці і заняўдання гэтых дамы ніколі не фарбавалі, ад холаду, сырасці, бруды і старасці яны пакрысе цямнелі, чарнелі і набывалі сваю асаблівую фактуру і адметны, чорны з белым, колер, тужлівы і аж да жудасці прыгожы. У дзяцінстве я бачыў цэлыя шэрагі такіх дамоў на ўскраінах гораду, а таму меркаваў, што гэта іх першапачатковы колер. Цалкам магчыма, што некаторыя дамы, збудаваныя на самых бедных вуліцах і ніколі не фарбаваныя, ад пачатку былі такія, чорныя з белым, з бураватым адлівам. Аднак на-

таткі падарожнікаў, якія прязджалі ў Стамбул у сярэдзіне дзевятнаццатага стагоддзя і раней, сведчаць, што, у прыватнасці, колеры і бляск асабнякоў заможных людзей надавалі гораду велічную і пышную прыгажосць. Бывала, у дзяцінстве я ўяўляў, што было б, калі б усе гэтыя драўляныя будынкі пафарбавалі, а потым, калі гэтыя пацямнелыя сцены і іх непаўторная атмасфера зніклі з горада, вельмі сумаваў па іх. Улетку старыя драўляныя дамы набывалі глыбокі карычневы колер, навобмацак яны былі матава-шурпатыя, нібы крэйда, і рабіліся такімі сухімі, што, здавалася, могуць загарэцца ад адной-адзінай іскры, нібы лучына; а ўзімку ад доўгага холаду, снегу і дажджоў да іх вяртаўся той самы, своеасаблівы пах сырасці, плесні і дошак. З прагнасцю і трымценнем узіраўся я ў іх разбітыя вокны, што віднеліся за паўразбуранымі агароджамі садоў і мокрымі дрэвамі. Тое ж прыцяжэнне, змяшанае са страхам і цікаўнасцю, выклікалі ў мяне старыя манастыры дэрвішаў, большасць з якіх засталіся закінутыя, калі законы Рэспублікі забаранілі праводзіць там рэлігійныя абрады і ў іх мурах на доўгія гады пасяліліся вісусы, прывіды і шукальнікі скарбаў.

Мне падабаецца разглядаць зробленыя вугалем выявы Стамбула такіх еўрапейскіх падарожнікаў, як, напрыклад, Ле Карбюзье, бо яны адразу вяртаюць мяне да майго чорна-белага адчування горада, падабаецца чытаць намалёваныя ад рукі чорна-белыя коміксы, дзеянне якіх адбываецца ў Стамбуле. (Эржэ, стваральнік прыгод Тэнтэна, так і не намалёваў яго прыгод у Стамбуле, хоць усё дзяцінства я спадзяваўся на гэта, але першы фільм пра Тэнтэна з'явіўся менавіта тут. Яго знялі ў 1962 годзе, праўда, вялікай папулярнасці ён не меў. З кадраў гэтага фільма, а таксама з кадраў іншых прыгод Тэнтэна была зроблена пірацкая версія чорна-белага авантурнага комікса «Тэнтэн у Стамбуле».) А яшчэ я люблю старыя, чорна-белыя газеты, змешчаныя ў іх паведамленні аб за-

бойствах, самагабствах і рабаваннях абуджаюць ува мне дзіцячы страх, тугу па мінулым і смутак.

Чорна-белы дух Стамбула, пра які я намагаюся раска-заць, усё яшчэ жыве на аддаленых вуліцах Тэпешашы, Джыхангіра, Галаты, Фаціха, Зейрэка, Ускюдара і нека-тых вёсачак на Басфоры. Пахмурныя, імглістыя ранкі, дажджлівыя, ветраныя вечары, зграйкі чаек, што садзяц-ца на купалы мячэцяў, пыл у паветры, пачныя трубы, што высоўваюцца з вокнаў, нібы гарматныя ствалы, і вы-вяргаюць брудны дым, іржавыя смеццевыя бакі, пустыя і занядбаныя зімовыя паркі і сады, людзі, якія вяртаюцца дамоў зімовымі вечарамі па снезе і слоце, — усё гэта азы-ваецца ўва мне беспакойна-шчаслівым і сумна-трапят-кім чорна-белым пачуццём.

Старыя, сям-там разбітыя студні, з якіх ужо некалькі стагоддзяў не ліецца вада, разнамасныя крамы ў адда-

леных раёнах, што лепяцца вакол старых вялікіх мячэ-
цяў, на якія ніхто ўжо не звяртае ўвагі, чародкі школьніц
у чорных фартушках і белых каўнерыках, якія раптам
выпыхваюць на вуліцу з дзвярэй пачатковай школы, на-
гружаныя вугалем старыя стомленыя грузавікі, пачар-
нелыя ўсярэдзіне ад старасці, пустаты і пылу цесныя ба-
калейныя крамы, маленькія кавярні, поўныя сумных
беспрацоўных, крывыя брудныя ходнікі, што вядуць то
ўгору, то ўніз, кіпарысы, што выглядаюць не цёмна-зялё-
нымі, а чорнымі, старыя могілкі, што распаўзаюцца па
ўзгорках, разбураныя гарадскія сцены, падобныя да бру-
каванкі, пастаўленай вертыкальна, фасады кінатэатраў,
якія з бегам часу перастаюць адрознівацца адзін ад ад-
наго, крамы з салодкімі прысмакамі, вулічныя газетчы-
кі, паўночныя вуліцы, па якіх бадзяюцца п'янюгі, бляк-
лыя ліхтары, параходы гарадскіх ліній, што лётаюць

па Басфоры сюды-туды, дым з комінаў і заснежаная парарама горада — вось ён, мой чорна-белы дух Стамбула.

Снег — неад’емная частка Стамбула майго дзяцінства. Падобна як некаторыя дзеці з нецярплівасцю чакаюць летняй вандроўкі, я ў дзяцінстве чакаў, калі выпадзе снег. І не дзеля таго, каб пагуляцца ў снезе, а таму, што горад пад снегам быў для мяне больш «прыгожы». Хачу, аднак, зазначыць, што гэтая прыгажосць, якая закрывала слоту, бруд, шчыліны і недагледжаныя месцы ў горадзе, прыносіла з сабой не столькі адчуванне нечаканай навізны, колькі трывогу і нават прадчуванне катастрофы.

Снег за ўсю зіму выпадаў тры-пяць разоў і ляжаў тыдзень, можа, дзесяць дзён, але кожнага разу ён заспяваў стамбульцаў знянацку, нібы падаў упершыню; на дарогах узнікалі заторы, а ў хлебных крамах адразу выстрой-

валіся чэргі, як у вайну або ў дні стыхійных бедстваў, але самае важнае — цэлы горад яднаўся ў адзіным парыве вакол тэмы снегу. Горад і яго жыхары, адарваныя ад усяго свету, заставаліся сам-насам са сваімі клопатамі, і таму ў снежныя зімовыя дні Стамбул рабіўся, як мне здавалася, і больш устурбаваным, і больш падобным на той горад, якім ён быў у казачныя дні сваёй мінуласці.

Са свайго дзяцінства я памятаю адну дзівосную прыродную з'яву, якая таксама аб'яднала горад і згадкі аб якой потым пераказваліся шмат гадоў, — з'яўленне на Басфоры крыг. Іх прынесла цячэннем з поўначы, праз Дунай і Чорнае мора. У рэшце рэшт, Стамбул — міжземнаморскі горад, і такое здарэнне напужала сваёй незвычайнасцю і здзівіла ўсіх, а для многіх стала незабыўным, і гісторыю аб ім яны потым доўга-доўга апавядалі, радуючыся, як дзеці.

Маё чорна-белае адчуванне звязана, з аднаго боку, з тым, што гэты прыгожы горад з вялікай гісторыяй збяднеў, састарыўся, пабяж, яго пачалі зневажаць і выштурхнулі на ўзбочыну жыцця. З іншага боку — з тым, што нават у самыя велічныя і пампезныя перыяды гісторыі асманская архітэктура заставалася простаю і строгаю. Стамбульскі дух замкнёнасці жывіцца постімперскім смуткам, а таксама адчуваннем таго, што геаграфічна зусім блізкія да Еўропы стамбульцы асуджаныя на вечную беднасць, як на нейкую невылечную хваробу.

Каб лепш зразумець, чым ёсць гэтая невынішчальная чорна-белая атмасфера, што стала адзіным лёсам усіх стамбульцаў і толькі падкрэслівае смутнасць самога горада, трэба прыляцець на самалёце з якога-небудзь еўрапейскага горада і адразу акунуцца ў таўханіну гарадскіх вуліц або ў зімовы дзень стаць на Галацкім мосце, у самым сэрцы Стамбула, і ўбачыць натоўп у аднолькава бляклым, зямліста-шэрым, бурым адзенні. У адрозненне ад сваіх заможных і ганарыстых продкаў, якія вельмі часта апраналіся ў яркія адценні чырвонага, зіхатлівага аранжавага або зялёнага колераў, сучасныя стамбульцы, калі выходзяць на вуліцу, выглядаюць так, нібыта з нейкіх маральных прынцыпаў імкнуцца не прыцягваць увагу да свайго ўбрання. Такіх таемных прынцыпаў, вядома, няма, але ёсць цяжкае пачуццё смутку, і яно спараджае сціпласць. Пачуццё паразы і страты, якое апошнія сто пяцьдзясят гадоў па кроплі прасочваецца ў горад, пакідае свае адбіткі паўсюль — ад чорна-белых краявідаў горада да ўбрання яго жыхароў.

Усе заходнія вандроўнікі, якія наведвалі Стамбул у дзевятнацятым стагоддзі — ад Ламарціна да Нерваля і Марка Твэна, — з аднолькавым хваляваннем пісалі ў сваіх нататках аб згряях сабак, якія ўзбагачаюць пэўным напружаннем і маё чорна-белае адчуванне горада. Гэтыя аднолькавыя зграі дагэтуль свабодна, з пачуццём улас-

най перавагі, бадзяюцца па горадзе, падобныя на нявызначанага колеру, бляклы, папялісты стракаты клубок. Яны нагадваюць, што, насуперак усім высілкам у вестэрнізацыі і мадэрнізацыі, ваенным пераваротам, дзяржаўнай і школьнай дысцыпліне, пражожднай ідэалогіі і красамоўству мясцовых уладаў, уся гэтая сіла і магутнасць адступаюць за нябачную мяжу стамбульскага пахуцця марнасці, абыякавасці і жалю, якое, нібы шалёная куля, можа спаткаць цябе паўсюль.

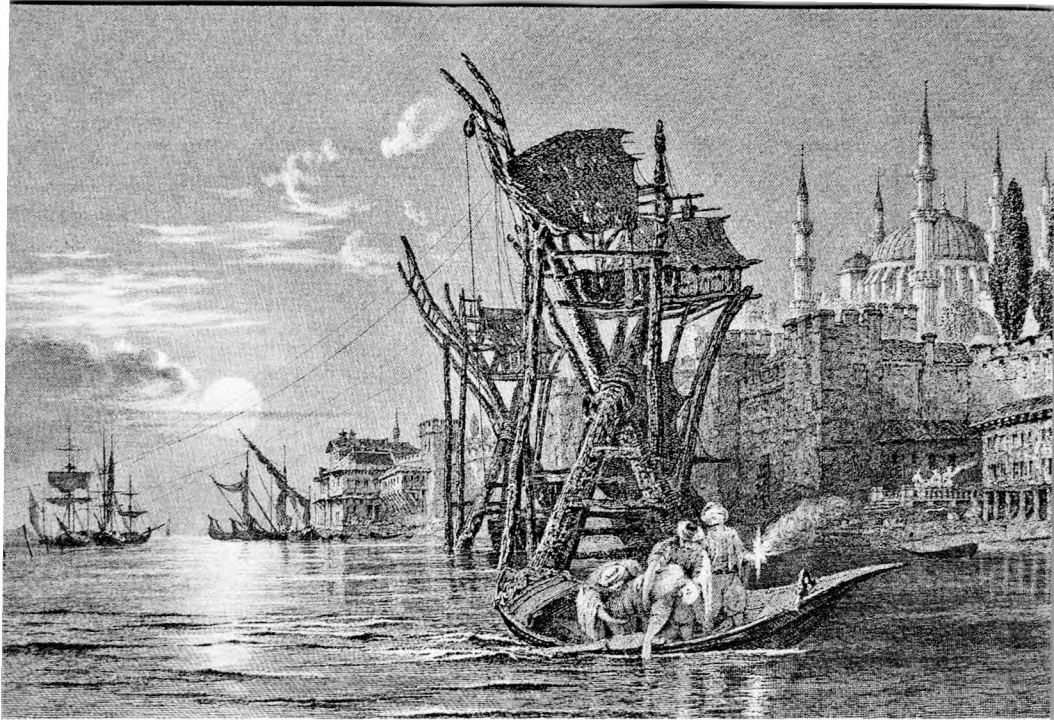
Чорна-белае адчуванне горада ўзмацняецца яшчэ і тым, што яго пераможную мінулаць і шчаслівыя колеры мы, можа, і бачылі, але намаляваць не змаглі. Асманскага выяўленчага мастацтва, якое б з лёгкасцю ўспрымалася сёння, няма. Вы сёння не знойдзеце артыкула ці больш грунтоўнай працы, у якой раскрываўся б сэнс класічнага персідскага малюнка, на падставе якога ўзнік асманскі. Асманскія мастакі (самы добры прыклад — Насух Матракчы) заставаліся пад уплывам персідскай мініяцюры і бачылі Стамбул не аб'ёмным, як пейзаж, а плоскім, нібы карта (таксама і ў вершах прыдворных паэтаў Стамбул усхваляецца і апяваецца проста як слова). Гэта добра відаць у мініяцюрах з кніг «Сурнамэ»: мастакоў цікавілі нявольнікі і рамеснікі султана, па-майстэрску аздобленая зброя і багатыя ўбранні, для іх горад быў месцам парадных цырымоній, а не штодзённага жыцця, нібы на працягу ўсяго фільма фокус камеры глядзіць толькі ў пункт, дзе адбываюцца важныя падзеі.

З той самай прычыны ў газетах, часопісах і школьных падручніках выкарыстоўвалі чорна-белыя гравюры заходніх вандроўнікаў і мастакоў — іх размяшчалі для мільёнаў чытачоў, больш-менш звыклых да здымкаў і паштовак, калі трэба было паказаць віды з мінулаці Стамбула. Самы шчаслівы час у жыцці горада адлюстраваны празрыстай гуашшу, як я падрабязней раскажу ў апаведзе пра Мелінга, але яго жыхары не зведалі нават гэтых фарбаў

свайго мінулага, яны, з чыста тэхнічных прычын, пачалі ўспрымаць горад чорна-белым і без асаблівага пратэсту змірыліся з гэтым як са сваім лёсам. І гэтая загана цалкам адпавядае смутку, у якім яны жывуць.

Ночы майго дзяцінства былі асабліва прыгожыя — іх цемра, нібы снег, ахінала мітусню і стому збыднелага горада, вяртаючы яму ягоную паэтычнасць. Стамбульская ноч, а ў маім дзяцінстве высокіх будынкаў было няшмат, не апускалася на горад тоўстым покрывам, яна грацыёзна абвівала яго мудрагелістыя выгіны, галіны дрэў, кінатэатры, балконы, расчыненыя вокны, дамы, узгоркі і ўзвышшы. Я люблю гравюру Томаса Алама, зробленую для кнігі падарожных нататак у 1839 годзе, таму што на ёй цемра выяўляецца элементам чароўнай казкі. У сваёй любові да месяцавага сяйва я салідарны з усімі стамбульцамі, люблю поўню, якая ратуе ноч ад беспрасветнай цемры, але значна больш мне да душы святло тонкага ме-

сяца, нібы створанае раскрыць чароўную і згубную моц цемры. І мне падабаецца, як на гравюры воблака нападзе на поўню, нібы гасіць лямпу, задумаўшы злачынства.

Ноч, яе чароўная, казачная атмасфера, яе таямнічасць і згубнасць узмацняюць чорна-белы дух Стамбула. Позірк вандроўнага госця, які бачыць у начной цемры таямнічае покрыва, што агортвае гэты загадкавы горад і спараджае новае зло, роднасны позірку стамбульца, які не разумее дварцовых інтрыг, змоў і пастак. Гісторыі аб забітых жанчынах з гарэма ці аб зладзеях, чыя целы выносілі праз дзверы ў палацавым муры проста да Залатога Рога, клалі ў лодку і потым кідалі ў мора, аднолькава любяць пераказваць і вандроўнікі, і самі стамбульцы.

Летам 1958 года, яшчэ да таго, як я навучыўся чытаць і пісаць, у Стамбуле адбылося Саладжацкае забойства, у якім змяшаліся разам ноч, лодка, воды Басфора. Яно адбілася ў маёй памяці не толькі чорна-белым вобразам

басфорскіх водаў, але і засталася са мной на ўсё жыццё жахлівым прывідам. Аб гэтым здарэнні я ўпершыню пачуў з дамашніх размоў, пра яго пісалі ўсе газеты і гаварыў цэлы Стамбул, пакуль яно не стала чымсьці нахштальт горадской легенды. Яго галоўным героем быў малады, бедны п'яны рыбак. Жанчына папрасіла пакатаць яе з дзецьмі на лодцы, але той захацеў згвалціць яе і таму выкінуў за борт дваіх дзяцей і іх сяброўку. «Саладжацкі звер» напоўніў горад такім жахам, што нам яшчэ доўга забаранялася выходзіць з нашага летняга дома на востраве Хейбеліяда і ставіць сеткі разам з рыбакамі, нават у садзе пры доме мы не маглі гуляць адны. І праз шмат гадоў калі я чытаю ў стамбульскіх газетах паведамленні аб злачынствах (гэта мне вельмі падабаецца), то адразу ў маёй галаве ўсплывае чорна-белы фантом: выкінутыя рыбаком у марскія хвалі дзеці, якія пальцамі і пазногцямі імкнуцца схапіцца за край лодкі, адчайныя крыкі маці і рыбак, які лупіць іх вяслом па галовах.

6. Знаёмства з Басфорам

Пасля Саладжацкага забойства мы з мамай і братам больш не каталіся на лодцы па Басфоры. Аднак яшчэ незадоўга да таго мы кожны дзень выбіраліся на лодачныя прагулкі, бо папярэдняй зімой і я, і брат перанеслі коклюш. Першым хвароба адолела майго брата, а праз дзесяць дзён перакінулася і на мяне. Але хвароба прынесла мне таксама і шчасце: мама стала больш пяшчотнай, казалася ласкавыя словы, што так мне падабаліся, купляла любяыя цацкі, варта было толькі папрасіць. Не так моцна пакутаваў я ад самой хваробы, як ад таго, што не мог пайсці на сямейныя абеды і вячэры ў нас або паверхам вышэй, — заставалася толькі з цікаўнасцю прыслухоўвацца здалёк да застольных размоў, стуку відэльцаў, нажоў і талерак.

Да нас прыходзіў дзіцячы доктар Альбер, у якім нас пужала ўсё — ад валізкі да вусоў. Пасля таго як спала гарачка, ён, каб мы з братам акрыялі хутчэй, параіў маме нейкі час штодня вывозіць нас на Басфор падыхаць паветрам. Так у маёй галаве зыходнае значэнне турэцкай назвы Басфора* пераблыталася з «падыхаць паветрам». Магчыма, таму я не вельмі здзівіўся, калі даведаўся, што Тараб'ю, якая цяпер зрабілася вядомым месцам прагулак, з рэстаранамі і гатэлямі для турыстаў, а сто гадоў та-

* Літаральна «горла».

му была ціхай рыбацкай вёскай яшчэ візантыйскіх часоў і там прайшлі дзіцячыя гады знакамітага паэта Кавафіса, называлі Тэрапія. І, магчыма, таму, што «Басфор» і «лячэнне» зліліся ў маёй свядомасці, ад аднаго толькі віду Басфора мне робіцца лягчэй.

У адрозненне ад духу паразы, краху, прыгнечанасці, смутку і беднасці ў горадзе, Басфор у маёй свядомасці непарыўна звязаны з воляй да жыцця, з радасцю быцця і шчасцем. Басфор — крыніца сілы для Стамбула і яго душа. Між тым, калі горад толькі будаваўся, Басфор не меў для яго вялікага значэння, у ім бачылі проста водны шлях, маляўнічы пейзаж, а ў апошнія дзвесце гадоў — месца для летніх палацаў і асабнякоў.

З візантыйскіх часоў на Басфоры месціліся толькі рыбацкія вёскі, але пачынаючы з васьмнаццатага стагоддзя тут сталі будаваць вiлы для відных дзеячоў Асманскай імперыі, і тады вакол Гёксу, Кючуксу, Бебека, Кандылі,

Souvenir de Constantinople

А. Седд

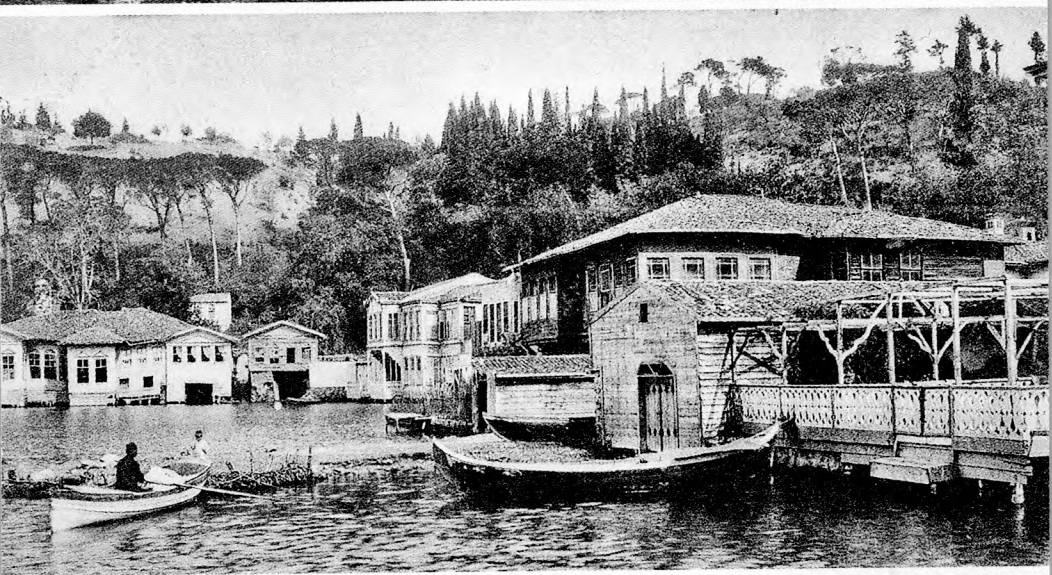
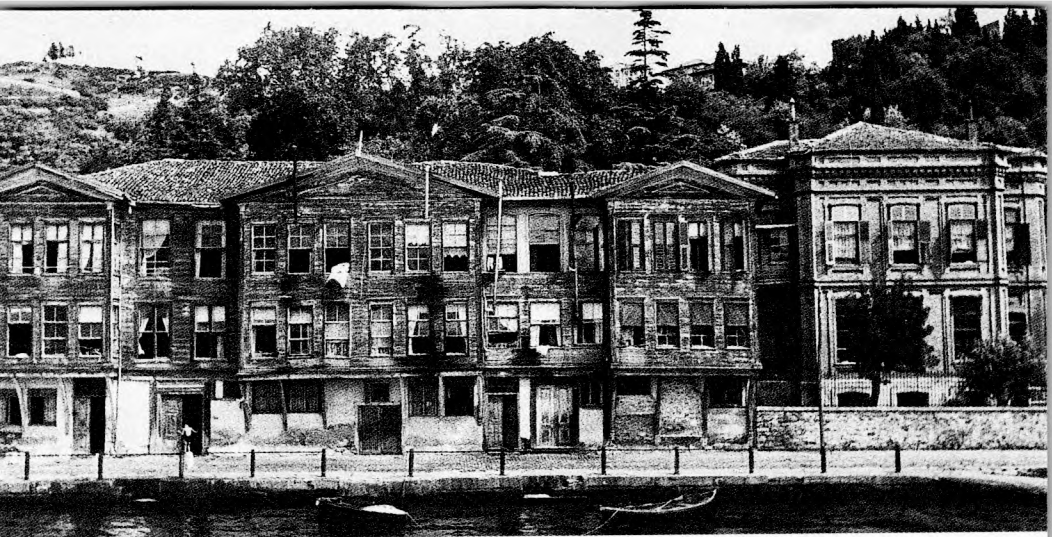
Румеліхисары і Канлыджы ўзнікла закрытая ад усяго свету стамбульская культура асманскага ўзору. Летнія вілы, што будавалі для сябе асманскія пашы і вяльможы, а ў апошнія сто гадоў імперыі — і проста багатыя людзі, пазней, у дваццатым стагоддзі, на хвалі ўсталявання Рэспублікі і ўздыму турэцкага патрыятызму, зрабіліся сімвалам турэцка-асманскай самабытнасці і ўзорам яе архітэктуры. У кнізе «Басфорскія ўспаміны» архітэктар Седад Хақы Эльдэм сабраў старыя фатаграфіі гэтых віл, гравюры з імі, зробленыя сярод іншых і Мелінгам, іх чарцяжы, яны паслужылі прыкладам вузкіх высокіх вокнаў, шырокіх гзымсаў, тонкіх труб і эркераў для яго ўласных «сучасных» будынкаў; але і гэтыя будынкі, і створаныя паслядоўнікамі Эльдэма — усяго толькі цені разбуранай культуры, што засталася ў мінуласці.

Аўтобусны маршрут Таксім — Эмірган у 1950-я гады праходзіў і праз Нішанташы. Ён спыняўся насупраць на-

шага дома, дзе мы з мамай і сядалі ў яго, калі адпраўляліся на Басфор. Трамвай давозіў нас да Бебека, а адтуль мы доўга-доўга йшлі ўздоўж берага, аж пакуль не даходзілі да таго месца, дзе нас кожнага дня чакаў лодачнік. Мне вельмі падабалася плыць на лодцы па бухце Бебек міма маяка сярод іншых лодак, катараў, параходаў гарадскіх ліній і шаландаў з бартамі, аблепленымі мідыямі, падабалася адчуваць сілу басфорскай плыні і калыхацца на хвалях, узнятых караблямі, што праходзілі побач, і мне хацелася, каб гэтая прагулка не сканчалася ніколі.

Падчас прагулак па Басфоры адчуваецца, што тут, у вялізным, старажытным ды асірацелым горадзе жыве свабода і сіла глыбокага, магутнага і наравістага мора. Вандроўнік, які плыве хуткімі, неспакойнымі водамі Басфора, адчувае, што сярод бруды, дыму і шуму мнагалюднага горада ён напаўняецца сілай мора, і яму здаецца, што і тут, сярод натоўпу, будынкаў і іншай гісторыі, можна заставацца самотным і свабодным.

Гэтую водную прастору ў цэнтры горада нельга параўнаць ні з каналамі Амстэрдама і Венецыі, ні з рэкамі, што дзеляць на дзве часткі Парыж і Рым, — тут рухаюцца марскія плыні, дзьмуць вольныя вятры і хвалі ўздзімаюцца над цёмнымі глыбінямі. Вы пльываеце, падхопленыя плыню, лавіруеце, бачком-бачком, нібы краб, паміж параходамі гарадскіх ліній і цягнецеся за імі міма цётчак, якія п'юць гарбату і пазіраюць з балконаў на вас; міма шматпавярховых будынкаў і летніх віл; паўз прыстань і абвітую кветкамі кавярню; міма хлапчукоў, якія скачуць у мора са сцёкавай трубы і грэюцца, расцягнуўшыся на асфальце; міма рыбакоў з вудамі на беразе і катараў з пасажырамі, якія дрэмлюць на іх; міма вучняў, якія выходзяць са школы і ідуць уздоўж берага з партфелямі; міма пасажыраў аўтобуса, які стаіць у заторы, а яны глядзяць з вокнаў на мора; міма катоў, што чакаюць рыбакоў на прыстані; міма чынар — цяпер вы можаце ўбачыць, якія яны

высокія; міма асабнякоў, што патанаюць у садах — з берага іх амаль не відаць, іх можна заўважыць толькі з мора; міма грудкоў і ўзгоркаў за імі, міма шматпавярховых будынкаў, што віднеюцца на гарызонце... І за ўсім гэтым пакрысе з'яўляецца перад вамі стракаты Стамбул, яго мячэці, далёкія кварталы, масты, мінарэты, вежы, сады, новыя будоўлі, якіх усё больш з кожным днём. Калі вы пойдзеце па Басфоры на параходзе, катары або, як я ў дзяцінстве, на лодцы, вам спадабаецца назіраць Стамбул і зблізу, дом за домам, квартал за кварталам, і любавання здалёк яго зменлівым, падобным на міраж сілуэтам.

Нават у дзяцінстве, калі мы ўсе разам на машыне адпраўляліся на прагулку, я адчуваў, што адна з галоўных вартасцей Басфора — сляды тых часоў, калі асманская цывілізацыя і культура апынуліся пад уплывам Захаду, але пры гэтым не страцілі яшчэ сваёй самабытнасці і сілы. У вялікіх аблупленых жалезных дзвярах адной з летніх віл, у тоўстым і высокім замшэлым, але моцным муры іншай, у не згарэлых яшчэ аканіцах і разным узоры трэцяй, у цяністым садзе, што ўздымаўся ад сцен асабняка да самай вяршыні ўзгорка і дзе раслі басфорскія хвоі, цэрцы і стогадовыя чынары, — я пазнаваў у гэтым сляды загінулай цывілізацыі мінулага, я бачыў, што тут некалі жылі людзі трохі падобныя да нас, толькі жыццё ў іх было зусім іншае; я разумеў, што часы тыя даўно мінулі, і адчуваў, што мы ўсё ж іншыя — у параўнанні з імі мы больш бедныя, зняможаныя, зашуганыя і правінцыйныя.

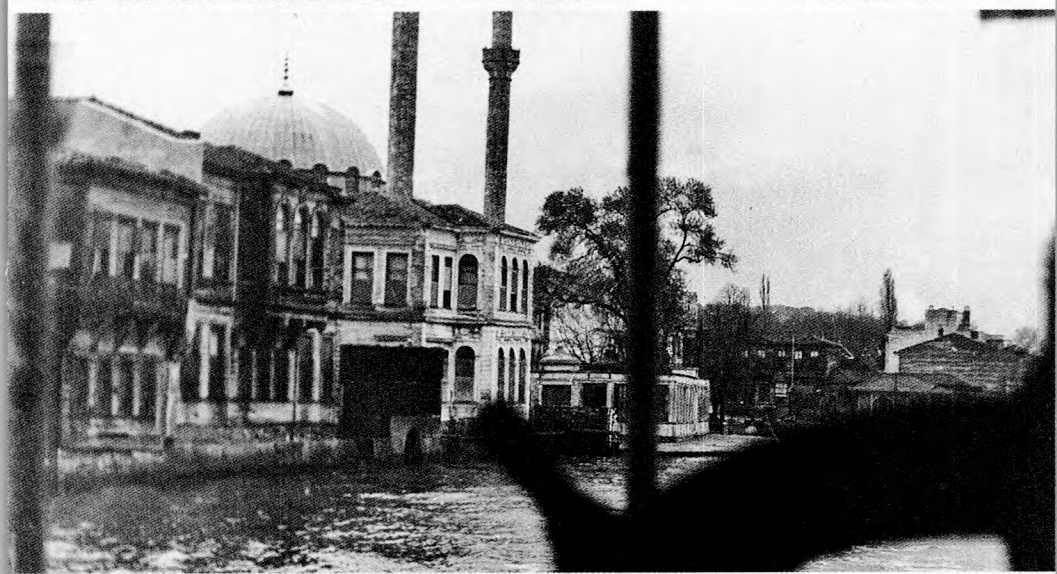
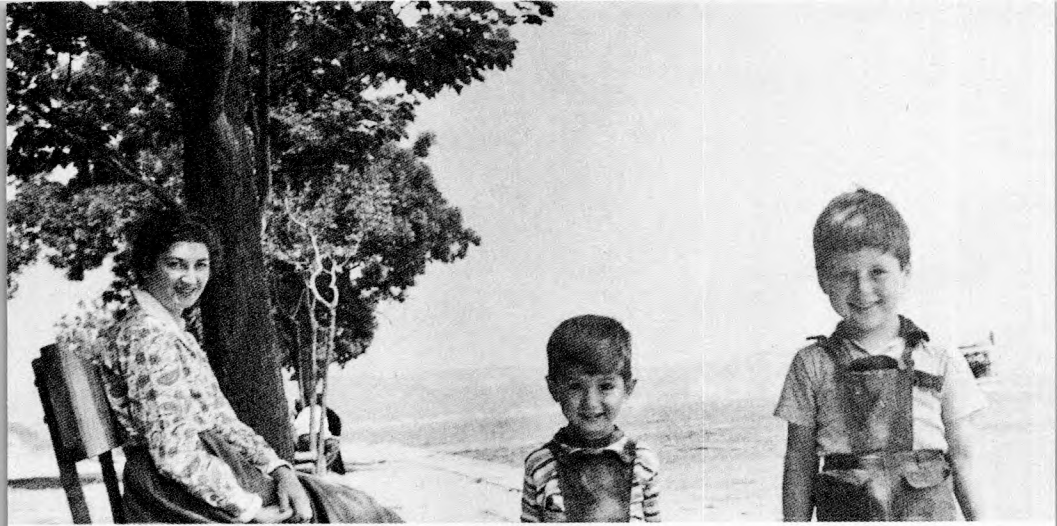
Старажытны цэнтр Стамбула, гістарычны паўвостраў*, з сярэдзіны дзевятнацатага стагоддзя пачаў страчваць сваё гістарычнае аблічча па меры таго, як імперыя разбуралася, прайгравала адну за адной войны і руйнавалася, а асманскія чыноўнікі пад уплывам еўрапейскай культуры

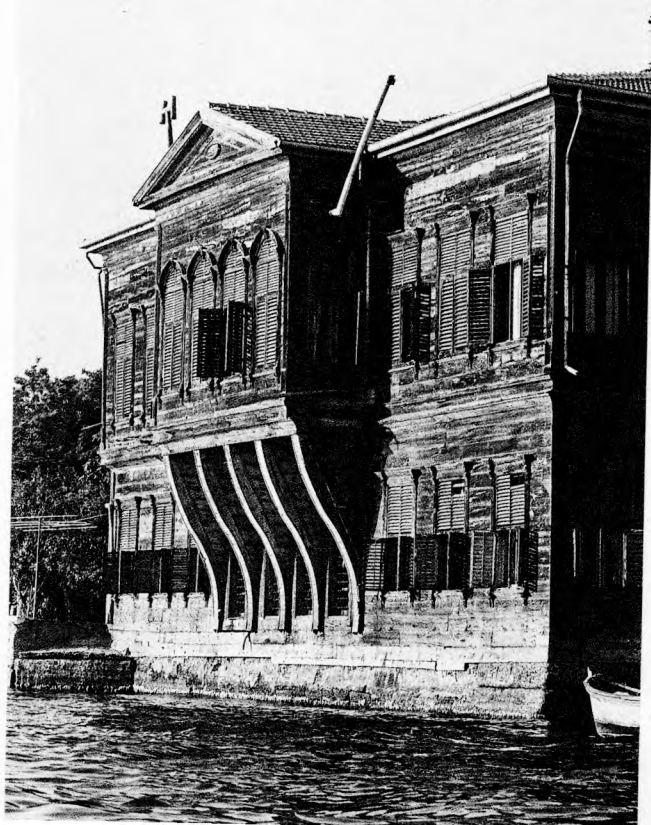
* Паўвостраў, абмежаваны Мармуровым морам, Басфорам і залівам Залаты Рог

ўзводзілі ў штораз бяднейшым горадзе, які перажываў дэмаграфічны выбух, вялікія будынкі. А самі чыноўнікі, багатыя людзі і пашы, уцякаючы з горада на берагі Басфора, на свае летнія вiлы, стваралі самабытную, закрытую для вонкавага свету культуру. Сушапутнай дарогі туды не існавала, і, нават нягледзячы на тое, што ў сярэдзіне дзевятнаццатага стагоддзя туды пачалі хадзіць параходы і з'явіліся трывалыя прыстані, яны не сталі часткай Стамбула. Замежнікі без надзвычайных цырымоній трапіць туды не маглі, а самі насельнікі вiл не пакінулі нататак ні аб тых мясцінах, ні аб сваёй ізаляванай культуры, таму нашы веды абапіраюцца збольшага на настальгічныя ўспаміны другога або трэцяга пакалення іх нашчадкаў.

Самы яскравы з іх, пісьменнік Абдзюльхак Шынасі Хісар (1887–1963), апісвае «Басфорскую цывілізацыю» — гэты тэрмін ён прыдумаў сам — з сентыментальнасцю шанаванага ім Пруста і доўгімі фразамі ў яго стылі. Дзяцінства ён правёў на вiле ў Румеліхисары, у юнацтве пэўны час жыў у Парыжы, дзе разам са сваім сябрам, паэтам Ях'ем Кемалем (1884–1958), вывучаў паліталогію, там ён спазнаў і смак французскай літаратуры. У сваіх кнігах «Месяцовое с'яиво Басфора» і «Басфорскія вiлы» ён імкнуўся «на нейкі час уваскрасіць» тую зніклую самабытную культуру і свет «з усім магчымым стараннем і дбайнасцю, падобна да мастака старадаўніх часоў, які выпісвае свой арнамент».

Часам я адкрываю і перачытваю тую частку «Месяцовага с'яива Басфора», якая называецца «Музыка цішыні». Падрыхтоўка пачынаецца яшчэ з раніцы, а ноччу на залітым месячным святлом Басфоры з'яўляюцца лодкі, людзі сядзяць у іх, слухаючы музыку, што даносіцца здалёк, любуюцца месяцовым с'яивом і гульнёй срэбных блікаў на вадзе. Аўтар апісвае ўвесь дзень і доўгую ноч, маўчанне, пачуцці і звычкі гэтых людзей і, кожны раз з асаблівай дбайнасцю, вытанчаныя цырымоніі, якія суправаджалі іх жыццё. Мне падабаецца, чытаючы, шкада-

ваць аб тым, што я ніколі не патраплю ў гэты страчаны свет, падабаецца злавацца на аўтара за тое, што ён, сумуючы па мінулым, адварочваецца ад зла ў гэтым свеце, народжанага нянавісцю, чалавечай слабасцю, гвалтам і ўладай. У месяцовыя ночы, піша А. Ш. Хісар, калі музыка над лодкамі і сцішаным морам заціхала, «без найменшага ветрыку па воднай роўнядзі часам прабягалі лёгкія дрыжкі, што з'явіліся тут нібы з марской глыбіні».

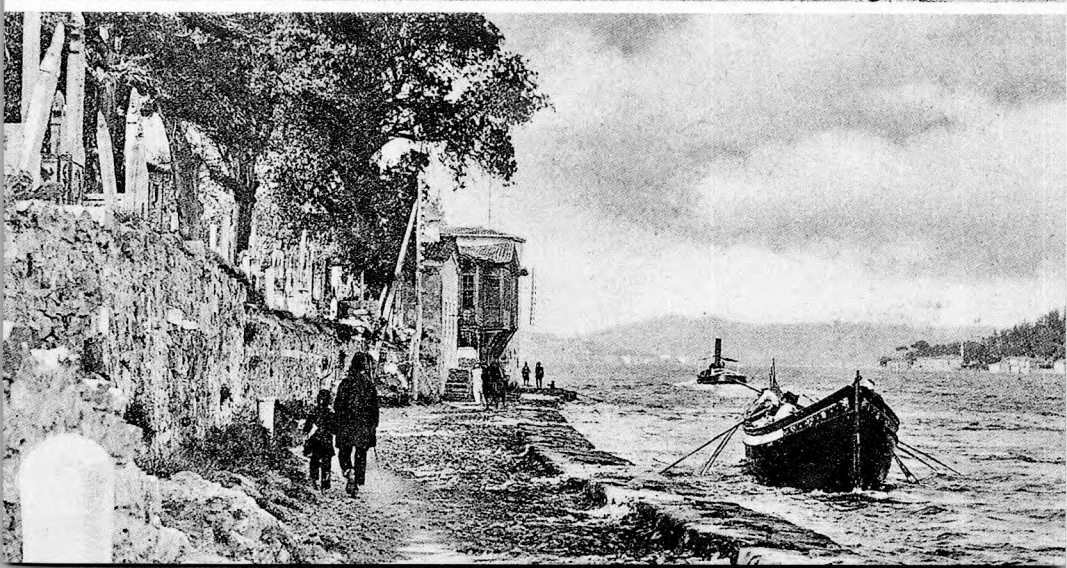
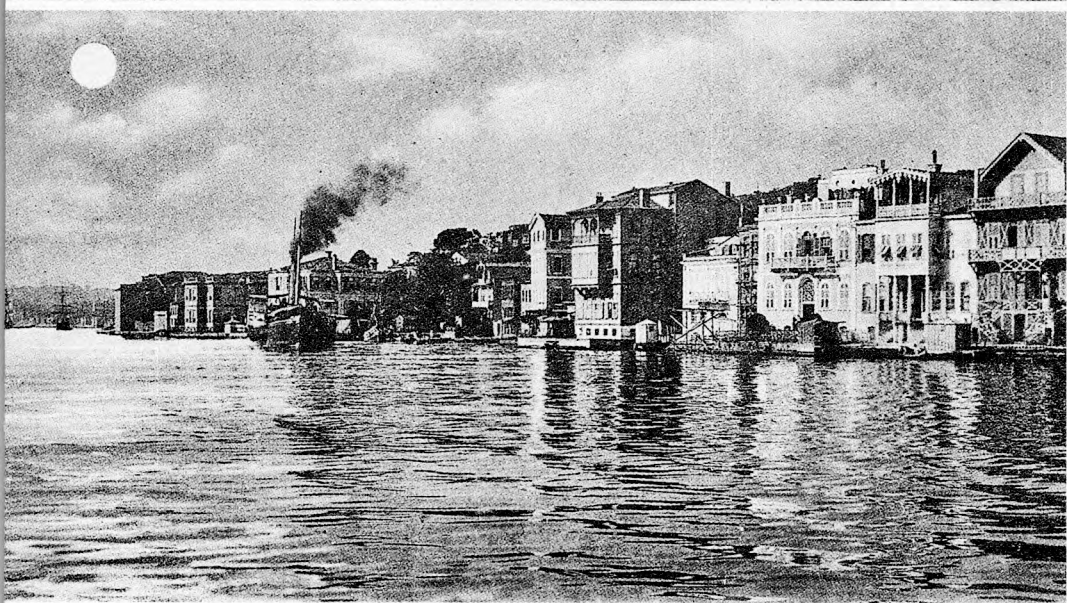
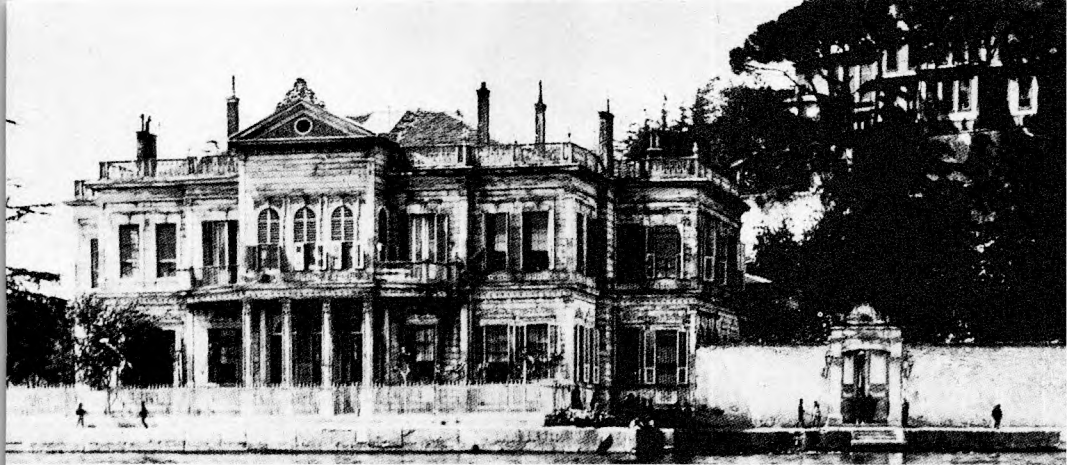
Падчас нашых з мамай лодачных прагулак мне здавалася, што фарбы басфорскіх узгоркаў нараджаюцца не ў сонечным святле. Мне здавалася, што іх няяркае святло ліецца з кропель на лістоце чынар і цэрцыса, з крылаў чайкі, якая раптам прамільгнула перад намі, са сцен паўразбуранай лодачнай станцыі. Сонца не ўладарыць над краявідамі і надвор'ем Басфора нават у самыя спякотныя летнія дні, калі бядота скача ў ваду з набярэжных. Раннімі летнімі вечарамі я люблю глядзець на непаўторнае святло, у якім зліваюцца чырвонае ззянне неба і таямнічая цемра вады, і спрабаваць разгадаць яго загадку. Люблю глядзець, як павольна змяняецца колер бурлівых пенных хваляў, што нясуць лодкі з шалёнай хуткасцю, такім самым дзіўным для мяне чынам мяняецца колер сажалкі з гарлачыкамі Манэ, калі адступіць на некалькі крокаў і паглядзець з іншага пункта.

У сярэдзіне 1960-х я вучыўся ў Роберт-каледжы і кожны дзень ездзіў туды на аўтобусе з Бешыкташа ў Сарыер. Мне падабалася, стоячы ў натоўпе пасажыраў, глядзець, як за ўзгоркамі на азіяцкім беразе ўзыходзіць сонца і цёмныя таямнічыя воды трапяткога Басфора мяняюць свой колер і робяцца ўсё святлейшымі. Калі нейкі занураны ў смутныя думкі чалавек выйдзе прагуляцца па беразе Басфора бліжэй да канца ціхай, бязмесячнай і бязветранай летняй ночы або ў імглістую веснавую ноч, калі на дрэвах не варухнецца ніводзін лісток, і будзе доўга-доўга ісці сам пад гук сваіх крокаў, то, калі ён дойдзе да нейка-

га мыса, да Акынтыбурну ці да маяка побач з могілкамі Ашыян, і раптам пачуе ў начной цішы грозны шум бурлівай плыні і ў страху заўважыць загадкавае святло, што ліецца ад зіхоткай бялюткай пены, то ён са здзіўленнем зразумее, як у свой час я і А. Ш. Хісар, што ў Басфора ёсць непаўторная чыстая душа.

Я вяду свой аповед аб кіпарысах, што зберагаюць цемру ў лагчынах, аб закінутых, апусцелых і занядбаных вілах, аб немаведама чым грузаных лядашчых іржавых суднах; аб вершах, якія можа зразумець толькі той, хто пражыў на гэтых берагах усё сваё жыццё, бо гаворыцца ў іх пра караблі, што плывуць па Басфоры, і пра асабнякі, што стаяць над яго водамі; аб тым, што значыць жыць сярод руін некалі вялікай і магутнай цывілізацыі, якая стварыла свой непаўторны стыль, і быць недасведчаным дзіцем, якое нічога не ведае ні пра гісторыю, ні пра цывілізацыю, але шчыра імкнецца зразумець гэты свет, а яшчэ хоча шчасця і весялосці; мой аповед і аб пяцідзясяцігадовым пісьменніку, аб яго сумневах, горычы і радасцях, якія называюцца жыццём, і аб яго досведзе. Кожны раз, калі я пачынаю апавядаць пра прыгажосць і паэтычнасць Басфора, Стамбула і яго цёмных вуліц, нейкі ўнутраны голас кажа, што я, падобна да пісьменнікаў папярэдніх пакаленняў, перабольшваю прыгажосць свайго горада, каб схаваць ад самога сябе хібы ўласнага жыцця.

Калі мы бачым горад прыгожым і чароўным, значыць, такім павінна быць і наша жыццё. Апісанні Стамбула і яго галавакружнай прыгажосці ў пісьменнікаў папярэдніх пакаленняў захаплялі мяне чароўнай мовай аповеду, але і нагадвалі, што яны расказваюць пра вялікі горад, у якім ужо не жывуць, і што яны аддаюць перавагу зручнасці ўжо еўрапеізаванага Стамбула. Ад іх я даведаўся, што цана бязмернай і лірычнай, захопленай хвалы Стамбулу — ужо не жыць у горадзе, бо «прыгожае» ў нечым мы бачым здалёк. Пісьменнік, які ў душы адчу-

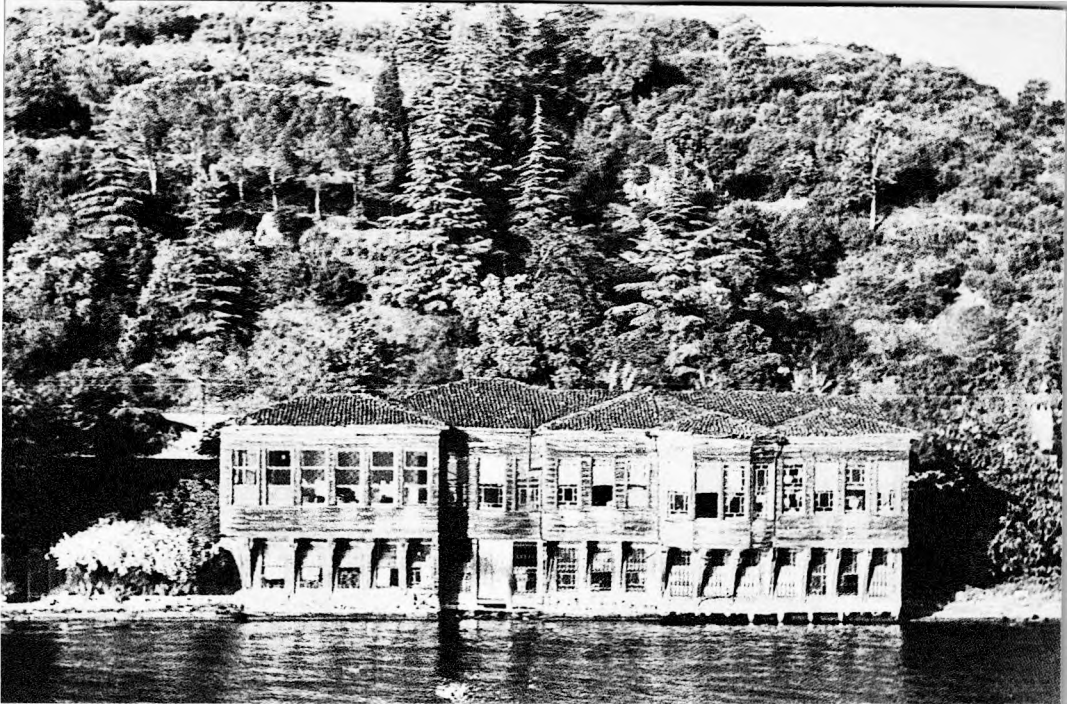
вае віну за гэта, але бярэцца расказаць пра руіны і смутак свайго горада, павінен узгадаць і тое таямнічае святло, якое яны кідаюць на яго жыццё; а калі ён захоплена піша пра прыгажосць горада і Басфора, то павінен памятаць і пра галечу свайго жыцця, і пра тое, што пераможная і шчаслівая атмасфера мінулых часоў не мае нічога агульнага з яго цяперашнім жыццём.

Падчас нашых з мамай прагулак мы перажывалі некалькі «небяспечных» момантаў: то лодку пару разоў зацягвала плынь, то яна качалася на хвалях, паднятых суднам, што праходзіла міма, і вось, калі прагулка падыходзіла да канца, лодачнік высаджаваў нас у Ашыяне, не даязджаючы да мыса Румеліхсары, акурат там, дзе

плынь падыходзіць вельмі блізка да берага. Адтуль мы пешшу ішлі да крэпасці Румеліхісары, пабудаванай у самым вузкім месцы Басфора. Нас з братам вельмі займалі гарматы часоў Мехмеда II і заваявання Канстанцінопаля, пастаўленыя ля вонкавай сцяны для прыгажосці; у іх велізарных ствалах па начах спалі п'яніцы і бяздомныя, там былі раскіданыя аскепкі шкла, брудныя анучы, бляшанкі і недапалкі, і праз усё гэта нам здавалася, што вялікая гістарычная спадчына Стамбула і Басфора для большасці сучасных насельнікаў — нешта цёмнае, загадкавае і незразумелае.

Калі мы падыходзілі да параходнай прыстані Румеліхісары, мама паказвала на маленькую кавярню адразу за ёй, на напалову брукаваную, напалову пакрытую асфальтам дарогу і нагадвала: «Тут раней была драўляная віла. Калі я была маленькай дзяўчынкай, ваш дзядуля прывозіў мяне сюды на лета». Гэты летні дом нязменна

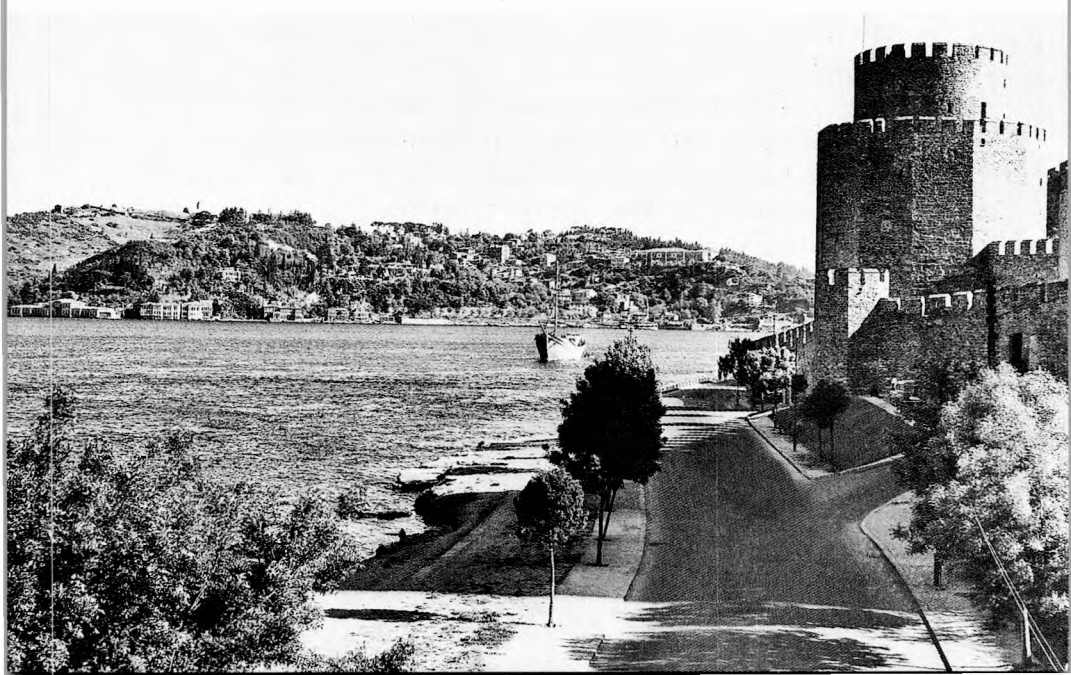

Ўяўляўся мне страшным, старым і паўразбураным будынкам, руінай, цалкам вартай таго, каб яе знеслі. У мяне з галавы ніяк не выходзіла адна звязаная з ім гісторыя пра дачку пашы, гаспадыню дома, якая жыла на першым паверсе і якую ў сярэдзіне 1930-х гадоў пры загадкавых абставінах забілі зладзеі. Калі мама заўважала, што гэтая змрочная гісторыя моцна ўражвае мяне, яна пачынала іншую: паказваючы сляды разбуранай лодачнай станцыі, з усмешкай і сумам узгадвала пра тое, як аднойчы дзядулю не спадабалася бамія, прыгатаваная бабуляй, і ён, раз'юшаны, выкінуў ежу разам з рондалем з акна ў глыбокія і наравістыя воды Басфора.

Калі мама сварылася з бацькам, яна з'язджала да далёкіх сваякоў у Істыніе, вокны іх вілы выходзілі на верф; я памятаю, як потым гэты дом ператварыўся ў руіны. У гады майго дзяцінства нуварышы і стамбульскія буржуа, якія пакрысе пачыналі багацець, не выяўлялі да басфор-

скіх віл ніякай цікаўнасці. Старыя басфорскія вілы не ратавалі ад холаду і паўночна-ўсходняга ветру, абаграваць іх было складана і дорага. Новыя капіталы часоў Рэспублікі не былі такія магутнымі, як асманскія, іх уладальнікі адчувалі сябе ў значна большай ступені еўрапейцамі, яны жылі ў шматпавярховых дамах у ваколіцах плошчы Таксім і пазіралі на Басфор здалёк, яны не куплялі вілы ні ў асманскіх сем'яў, аддаленых ад улады, ні ў збяднелых дзяцей вяльможаў, ні ў іх сваякоў, такіх як А. Ш. Хісар. Да 1970-х гадоў, пакуль горад не пачаў хутка расці, у вялікіх драўляных асабняках і вілах на Басфоры жылі звар'яцелыя былыя прыдворныя, унукі вяльможаў, якія судзіліся адзін з адным за падзел нерухокасці і маёмасці, у дамах здавалі ўнаймы паверхі або і асобныя пакоі. Занядбаныя дамы гнілі, фарба з іх абсыпалася, драўляныя сцены чарнелі ад холаду і вільгаці; іх часта ўпотаі падпальвалі ў надзеі, што на іх месцы пабудуюць шматпавярховы дом, так што за гады майго дзяцінства большасць іх знікла.

У канцы 1950-х гадоў у нас была нязменная звычка кожную нядзелю раніцай выпраўляцца на аўтамабільную прагулку па Басфоры падыхаць паветрам. За руль

«Доджа» 1952 года выпуску садзіліся бацька або яго брат. Можа быць, нас трохі і засмучала знікненне асманскай культуры, але мы належалі да новай, рэспубліканскай буржуазіі, і ў дачыненні да «Басфорскай цывілізацыі» ў нас было хутчэй не сумнае пачуццё страты, а пачуццё гонару і задаволенасці, бо мы былі спадкаемцамі яе велічы, яе працягам. Падчас кожнай басфорскай вандроўкі мы абавязкова заязджалі ў Эмірган, дзе спыняліся ў кавярні «Пад чынарай» паесці вялікіх круглых вафель з начинкай, дзе-небудзь у Бебеку або Эміргане прагульваліся ўздоўж берага і глядзелі, як па Басфоры праплываюць караблі; па дарозе мама прасіла спыніць машыну і выходзіла купіць гаршчок для кветак або пару велізарных рыб, луфароў.

Памятаю, цягам таго як я сталаў, гэтыя прагулкі ў вузкім сямейным коле (тата, мама і мы з братам) пачалі выклікаць у мяне нуду і раздражненне. Дробныя сямейныя

спрэчкі, наша з братам пастаяннае суперніцтва і гульні, што пераходзілі ў сваркі, няшчасці маленькай сям'і, якая сядзе ў машыну і выбіраецца з дому ў пошуках глытка чыстага паветра, — усё гэта атручвала сустрэчы з Басфорам. Але я кожную нядзелю выбіраўся на гэтыя прагулкі. У пазнейшыя гады я бачыў, як іншыя машыны везлі на Басфор іншыя сем'і, шумныя, скандальныя, нешчаслівыя; яны, як і мы, зноў выбіраліся на нядзельныя прагулкі, і я бачыў, што маё жыццё не такое ўжо асаблівае, а яшчэ — што Басфор для стамбульскіх сем'яў, магчыма, быў адзінай крыніцай радасці.

Прыкметы Басфора як асаблівага месца майго дзяцінства пакрысе зніклі, гэтак як згарэлі адна за адной яго вілы, і цяпер прагулкі па Басфоры радуюць мяне ўспамінамі. Цяпер і я з задавальненнем раскажваю, як даўней мы ставілі дальяны, пасткі для рыбы, і як тата тлумачыў мне, якім адмысловым чынам з сетак робіцца дальян і як ён зачыняецца; як на лодках ад вілы да вілы плавалі гандляры садавіной і прапаноўвалі свой тавар; як мы хадзілі з мамай на басфорскія пляжы і як прыемна было купацца ў Басфоры; як на прыстанях, якія адна за адной пусцелі і зачыняліся, узнікалі шыкоўныя рэстараны; як рыбакі прычальвалі да гэтых прыстаняў на сваіх лодках і як мне было забаронена нават крыху пакатацца з імі. Але галоўнае, што робіць для мяне Басфор Басфорам, засталася нязменным з дзяцінства. Басфор для мяне — невычэрпная крыніца добра, аптымізму, здароўя і добрага самаадчування, ён надае голаду сілы і робіць жыццё ў ім лягчэйшым.

«Не такая ўжо дрэнная штука — жыццё, — часам думаю я. — Што б там ні было, заўжды можна прагуляцца па Басфоры».

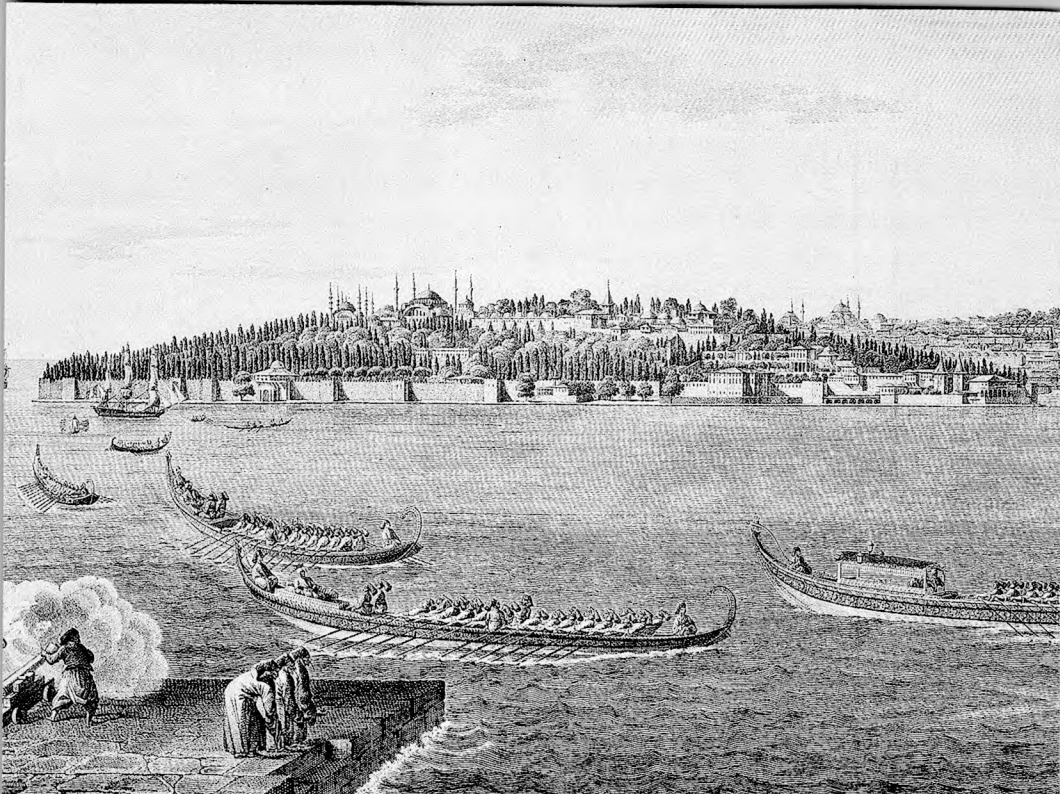
7. Басфор на карцінах Мелінга

Віды Басфора малявалі многія заходнія мастакі, але самыя, па-мойму, пераканаўчыя і самыя мае любімыя — карціны Антуана Ігнаса Мелінга. Кніга з яго гравюрамі, сама назва якой — *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore* («Маляўнічае падарожжа па Канстанцінопалі і берагах Басфора») — гучыць для мяне паэтычна, была апублікавана ў 1819 годзе, а ў 1969-м яе рэпрынтнае выданне ўдвая меншага фармату выпусціў мой сваяк, паэт і выдавец Шаўкет Радо, ён і падарыў яе нам у тыя дні, калі ўва мне ва ўсю моц гарэў мастакоўскі запал. Гэтыя малюнкi я магу разглядаць дзе заўгодна і колькі заўгодна, мне здаецца, што менавіта так бездакорна і выглядаў Стамбул асманскіх часоў. Такую мілую майму сэрцу ілюзію нараджаюць не столькі драбнюткія дэталі і падрабязнасці намалёваных акварэллю і гуашшу карцін, выведзеныя Мелінгам са стараннасцю архітэктара або матэматыка, колькі зробленыя з іх пад кіраўніцтвам самога мастака чорна-белыя гравюры. Як бы там ні было, але ў моманты, калі мне хочацца пераканаць сябе ў велічы нашай мінуласці, — у чалавека, занадта адкрытага ўплывам заходняй літаратуры і мастацтва, могуць часам здарацца такія прыступы стамбульскага патрыятызму — маім суцяшэннем становяцца гравюры Мелінга. Але да гэтага суцяшэння прымешваецца і смутак ад усведамлення, што многіх з гэтых выдатных будынкаў ужо

няма. Зрэшты, калі я вельмі пераймаюся гэтым, розум падказвае, што менавіта пачуццё страты робіць гэтыя малюнкi такімі прыгожымі. Можа быць, я і разглядаю іх, каб крыху пасумаваць.

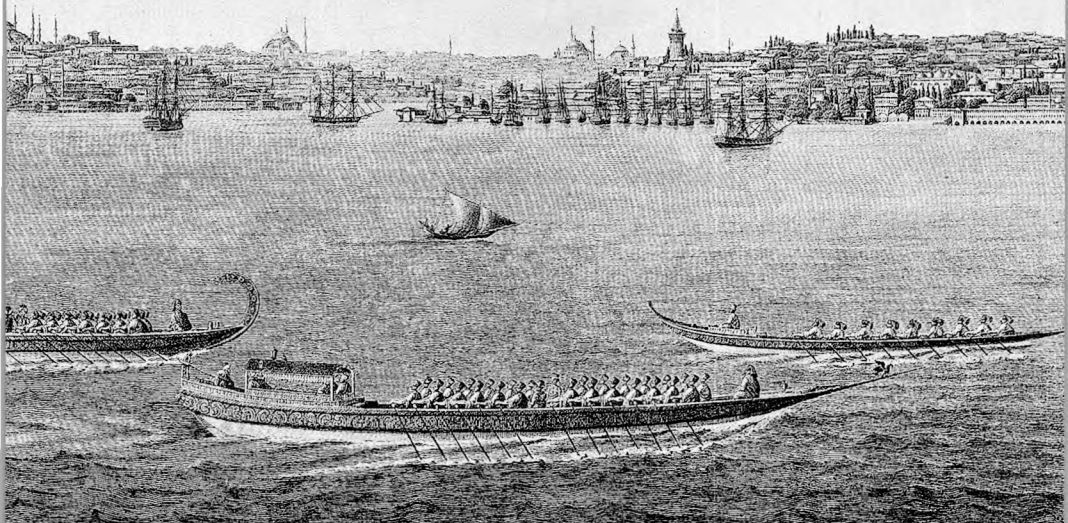
Мелінг, а ён нарадзіўся ў 1763 годзе, быў у поўным сэнсе слова еўрапейцам — немцам з італьянскімі і французскімі каранямі. У Карлсруэ, дзе яго бацька быў скульптарам пры двары курфюрста Карла-Фрыдрыха, ён вучыўся скульптуры, затым пераехаў у Страсбург, дзе пад кіраўніцтвам свайго дзядзькі вывучаў жывапіс, дойлідства і матэматыку. У дзевятнаццаць гадоў пад уплывам першых павеваў рамантычнай цікавасці да Усходу ён адправіўся ў падарожжа, якое не магло не прывесці яго ў Стамбул. У той дзень, калі ён прыехаў у горад, ён, відаць, і не здагадаўся, што застанеца тут на ўсе васямнаццаць гадоў. Сваё стамбульскае жыццё Мелінг пачынаў сярод касмапалітычнага таварыства, якое пакрысе расло, знайшоўшы прытулак у першых садах Пэры, там, дзе цяпер стаіць сучасны Беяглу, і напачатку ён даваў прыватныя ўрокі ў колах еўрапейскіх амбасад. Здарылася так, што сястра султана Селіма III, Хаціджэ-султан, падчас прагулкі па садзе летняй вілы былога дацкага паверанага ў справах барона дэ Хюбша ў ваколіцах Бююкдэрэ выказала жаданне завесці сабе такі самы сад, і ёй парэкамендавалі маладога Мелінга. Сястра султана, як і сам Селім III, з прыхільнасцю ставілася да еўрапейскіх навінак, а таму Мелінг спачатку разбіў для яе сад у еўрапейскім стылі, з лабірынтам ружавых кустоў, акацыі і бэзу. Потым ён пабудоваў маленькі павільён побач з яе палацам у Дэфтэрдарбурну (паміж цяперашнімі раёнамі Ортакёй і Куручэшме).

Раманіст Ахмет Хамдзі Танпынар (1901–1962) піша, што гэты павільён з калонамі ў неакласічным еўрапейскім стылі не захаваўся да нашых дзён і вядомы па малюнках Мелінга, ён адпавядаў абліччу Басфора і нават

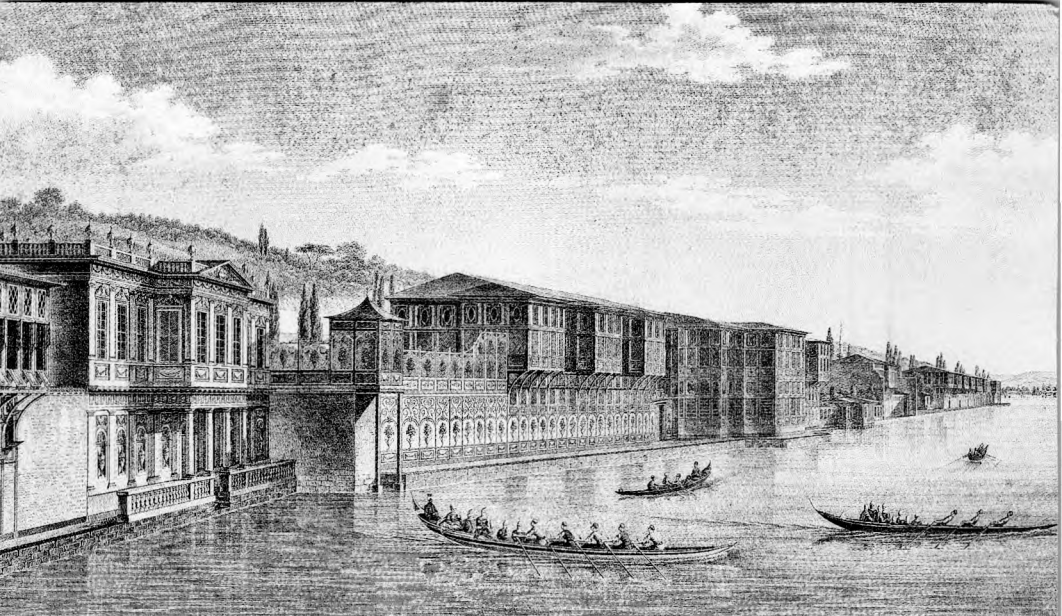
стаў узорам для іншых такіх будынкаў, стыль якіх Танпынар называе «сумессю густаў». Для летняга палаца Селіма III у Бешыкташы Мелінг спраектаваў прыбудовы ў тым самым неакласічным стылі, і нават распрацаваныя ім інтэр'еры поўнасьцю адпавядалі духу Басфора. Разам з тым ён заставаўся пры Хаціджэ-султан на пасадзе, якую мы сёння назвалі б «дарадца ў мастацкіх пытаннях» або «дызайнер інтэр'ера». Яму даводзілася і купляць кветкавыя гаршкі, і сачыць за тым, як расшываюць жэмчугам сурвэткі, і рабіць нядзельныя экскурсіі па летняй віле для жонак паслоў, і ўсталёўваць супрацьмаксітныя полагі.

Усе гэтыя падрабязнасці вядомыя нам з перапіскі паміж Мелінгам і Хаціджэ-султан, якая цяпер захоўваецца ў адной прыватнай калекцыі. У сваіх лістах яны зрабілі і адно маленькае інтэлектуальнае адкрыццё: за сто трыц-

цаць гадоў да рэформы алфавіту, праведзенай Атацюркам у 1928-м, Мелінг і Хаціджэ-султан пачалі пісаць па-турэцку лацінскімі літарамі. Дзякуючы гэтым лістам мы ў нейкай ступені можам даведацца, як размаўлялі сёстры султана са сваімі падданымі ў тыя дні, калі ў Стамбуле яшчэ не было прынята пісаць успаміны і раманы.

«Майстар Мелінг, калі даставяць полаг супраць кама-роў? Хачу, каб заўтра, будзь ласкавы... Хай зараз жа возьмуцца за справу, пакажы, на што ты здольны... Даволі дзіўны эскіз нажа... Малюнак Стамбула табе адправілі, ён не збляк... Крэсла такое не хачу, не падабаецца... Фатэлі хачу пазалочаныя... Шоўку хай будзе трохі, а залатога шыцца больш... Паглядзела эскіз срэбнай шкатулкі, аднак такую не рабі, пакінь стары эскіз, ня псуй яго... Грошы за жэмчуг і залатыя пласцінкі аддам у аўторак...» і г. д.

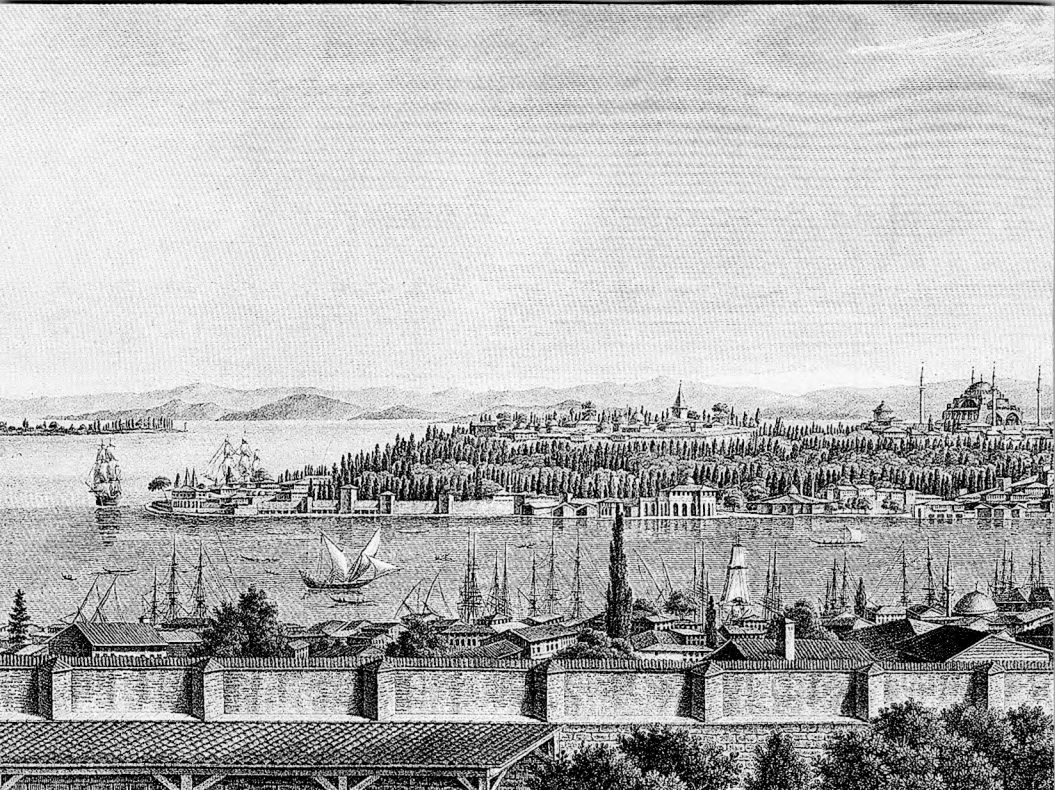
Хаціджэ-султан падчас гэтай перапіскі не было яшчэ і трыццаці гадоў. Яна ведала не толькі лацінку, але яшчэ і крыху італьянскую мову. Яе муж, губернатар Эрзурума Сеід Ахмед-паша, у Стамбуле бываў рэдка. Падчас егіпецкай кампаніі Напалеона, калі палацавыя колы былі рэзка настроены супраць французаў, Мелінг ажаніўся з ураджэнкай Генуі і ў той самы дзень, як вынікае з напісаных ім Хаціджэ-султан жаласлівых лістоў, і без усялякага тлумачэння прычын, страціў ласку.

«Мая Спадарыня, — піша Мелінг, — у суботу раб ваш паслаў слугу ўзяць разлік... а яму казалі, што жалавання больш не будзе... Я столькі бачыў ад Гаспадыні маёй дабра і не паверыў, што гэта на Яе загад зроблена... Сказалі так, дакладна, з зайздрасці, бо бачаць, як Спадарыня мая любіць свайго раба... Хутка зіма, трэба ў Беяглу пераязджаць, а як я пераеду? Грошай няма. Гаспадар дома патрабуе выплаты, трэба вугаль купляць, рэчы для кухні, і дачка мая захварэла на воспу, лекар патрабуе пяцьдзясят курушаў — як тут мне быць? Колькі я маліў, колькі грошай на дарогу і лодачнікам даў, а прыхільнага адка-

зу ўсё няма... Прыпадаю да ног Гаспадыні маёй, ні акчэ ў мяне не засталася... Малю, не пакіньце ў бядзе раба свайго...»

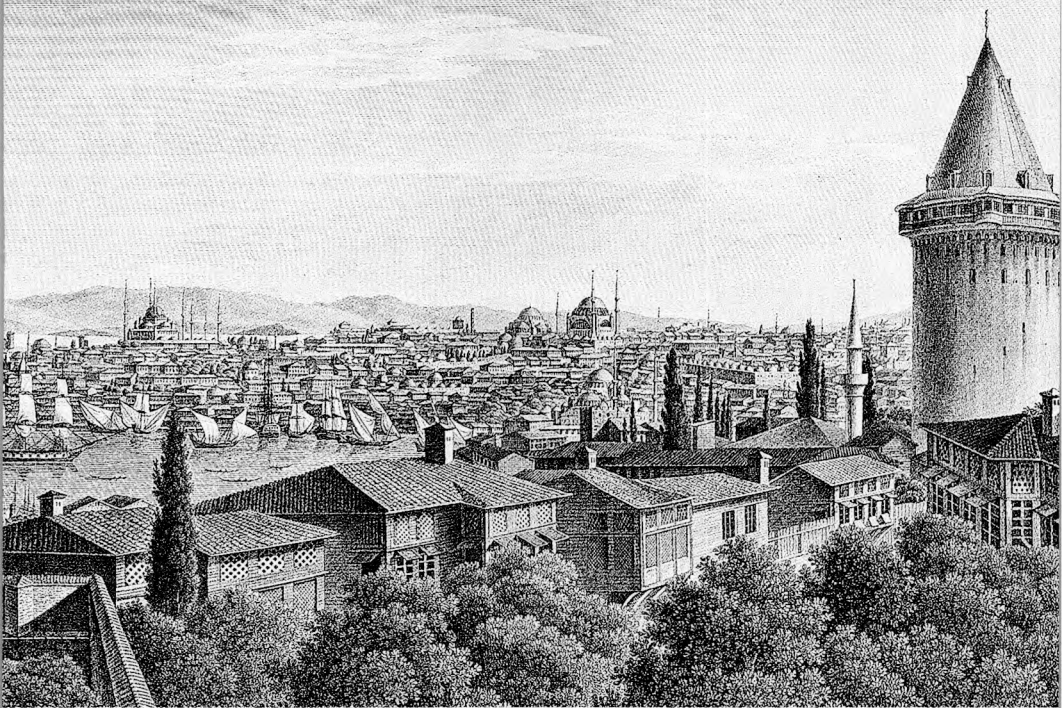
Мелінг так і не дачакаўся ад Хаціджэ-султан адказу на свае просьбы і пачаў рыхтавацца да вяртання ў Еўропу, разам з тым ён узяўся за работу, каб нешта зарабіць. Яшчэ задоўга да гэтага, карыстаючыся блізкасцю да султана, ён пачаў маляваць вялікія карціны, якія ў дэталях паказваюць віды Стамбула. Цяпер ён вярнуўся да старой задумы стварыць на аснове гэтых карцін кнігу гравюр і з дапамогай французскага паверанага ў справах, вядомага арыенталіста П'ера Руфэна пачаў перапіску з парыжскімі выдаўцамі. Падрыхтоўка кнігі пачалася, як толькі Мелінг прыехаў у Парыж, у 1802 годзе, а выйшла яна толькі праз сямнаццаць гадоў, калі яму было ўжо пяцьдзясят шэсць. Над кнігай працавалі самыя знакамітыя парыжскія гравёры таго часу, і ўжо ў пачатку гэтай працы мастак здабыў прызнанне як выдатны майстар дакладнай перадачы самых дробных дэталей.

Калі я сёння разглядаю сорак восем вялікіх гравюр з гэтай кнігі, першае, што кранае мяне, — гэта вернасць дакладнасці дэталей. Пільнай увагай да архітэктурных падрабязнасцей, чароўнай і майстэрскай гульні перспектывы Мелінг дамагаецца адчування сапраўднасці, якога так прагне кожны, хто глядзіць на краявіды страчанага свету, на прыгажосці Басфора і Стамбула. Нават на самай фантазійнай з гэтых сарака васьмі карцін, дзе паказаны ўнутраныя пакоі султанавага гарэма, Мелінг так дакладна перадае архітэктурныя прапорцыі, так па-майстэрску карыстаецца «гатычнай» перспектывай, а выявы жанчын так далёкія ад заходніх уяўленняў аб гарэмным жыцці і аб тым, як выглядаюць насельніцы гарэма, што нават стамбулец, які глядзіць на гэты малюнак, не можа пазбыцца адчування сапраўднасці і праўдзівасці ўбачанага. Акадэмічнасць і сур'ёзнасць сваіх карцін Мелінг

ураўнаважвае схаванымі ў кутках дэталямі звычайнага чалавечага жыцця. Вось на першым паверсе гарэма збоку мы бачым дзвюх жанчын, якія пяшчотна абняліся і ледзь дакранаюцца вуснамі, аднак Мелінг не змяшчае гэтую пару ў цэнтр кампазіцыі, не перабольшвае і не драматызуе іх адносіны, як гэта зрабіў бы любы іншы заходні мастак, прагны да такога роду падрабязнасцей.

У краявідах Стамбула пэндзля Мелінга цэнтра кампазіцыі нібы зусім няма. І, напэўна, гэта другая, пасля сур'ёзнага стаўлення да дэталюў, прычына, з якой ягоны Стамбул мне так блізкі. На карце ў канцы кнігі Мелінг з дакладнасцю тапографіка паказаў, від на які менавіта куток горада і з якога менавіта пункту выяўлены на кожнай з сарака васьмі вялікіх гравюр, але ў мяне ад аднаго іх выгляду ўзнікае адчуванне, быццам у гэтых малюнкаў, як у кітай-

скіх скруткаў ці сінемаскапічных фільмаў, няма ні цэнтры кампазіцыі, ні канца. Ні на адной з гравюр у цэнтры няма постацей людзей у драматычных позах, і таму, калі я перагортваю старонкі кнігі і ўзіраюся ў чорна-белыя пейзажы, перада мной нібы ажывае казка майго дзяцінства: мне зноў здаецца, што ў Стамбула няма цэнтры, што ён бясконцы, як мне бачылася калісьці, у дзіцячыя гады падчас прагулак па Басфоры, калі я назіраў, як за адной бухтай выплывае іншая, а з кожным паваротам узбярэжнай дарогі дзіўным чынам змяняецца краявід.

Басфорскія пейзажы Мелінга не толькі даюць мне чароўную магчымасць убачыць берагі Басфора такімі, якімі я бачыў іх у дзяцінстве, убачыць іх лагчыны, адхоны і пагоркі — у мае дзіцячыя гады яны былі пустымі, а за сорок гадоў, што мінулі з таго часу, яны пакрыліся

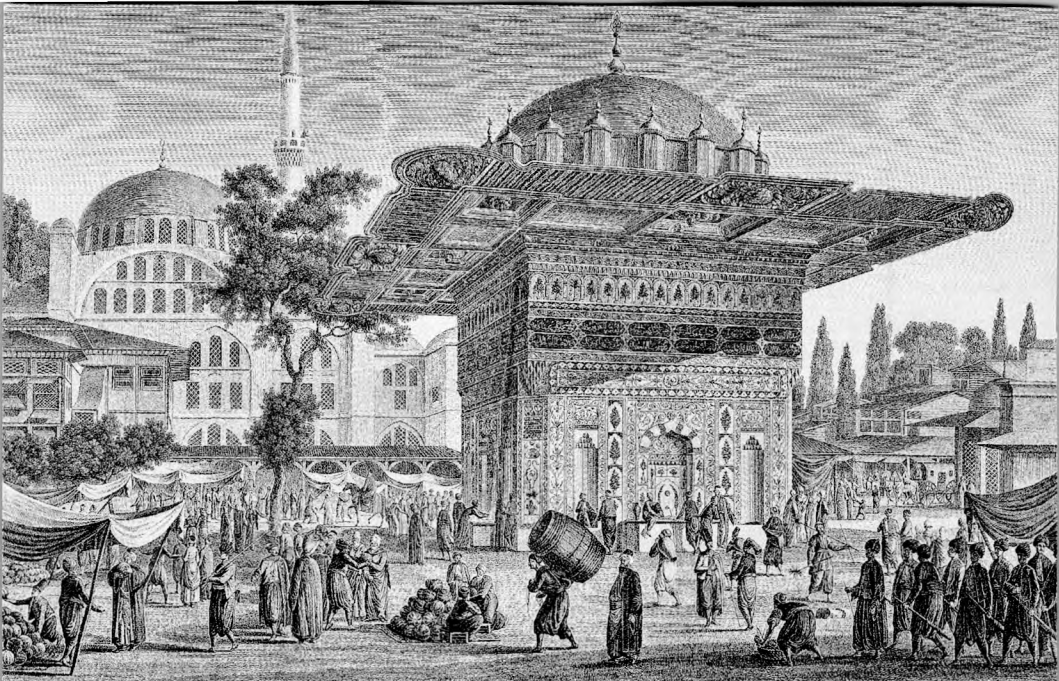

брыдкімі шматпавярховымі дамамі, ды я і забыўся ўжо, што калісьці бачыў іх незабудаванымі. Я, старонка за старонкай, разглядаю прыгажосці Басфора і вяртаюся ў мінулае — тут праміналі райскія дні, і ўспаміны аб іх, пейзажы і месцы абуджаюць ува мне горкае, але радаснае пачуццё. З тым самым горка-радасным пачуццём я заўважаю некаторыя дэталі, бачныя воку таго, хто добра ведае Басфор, і тады яны ствараюць уражанне, што схопленое на малюнках райскае хараство робіцца часткай майго цяперашняга жыцця. Так, кажу я сам сабе, пры выхадзе з бухты Тараб'я спакойнае мора раптам пачынае хвалявацца пад павевамі чарнаморскага паўночна-ўсходняга ветру, і таропкія, трывожныя хвалі, адзін у адзін як малюе Мелінг, пакрываюцца маленькімі, сярдзітымі і нецярплівымі баранчыкамі пены. Так, ран-

німі вечарамі лясы на вяршынях Бебека — адчуць гэтую асаблівасць можа толькі чалавек, які, як я, або як Мелінг, правёў дзесяцігоддзі ў гэтых месцах, — менавіта так хаваюцца ў народжанай імі цемры. Так, басфорскія сосны і кіпарысы менавіта так, грацыёзна і моцна, упісваюцца ў стамбульскі краявід.

Кіпарысы — неабходны элемент традыцыйнага ісламскага саду, яны нязменна прысутнічаюць на выявах ісламскага раю, і на карцінах Мелінга, нібы на персідскіх мініяцюрах, цёмныя плямы вытанчаных і поўных годнасці кіпарысаў надаюць краявіду паэтычную гармонію. Нават у выявах мудрагеліста выкручаных басфорскіх соснаў Мелінг, у адрозненне ад некаторых іншых еўрапейцаў, якія таксама малявалі Басфор, не імкнецца пільна ўзірацца ў прастору паміж галінамі і ствараць эфект драматычна-

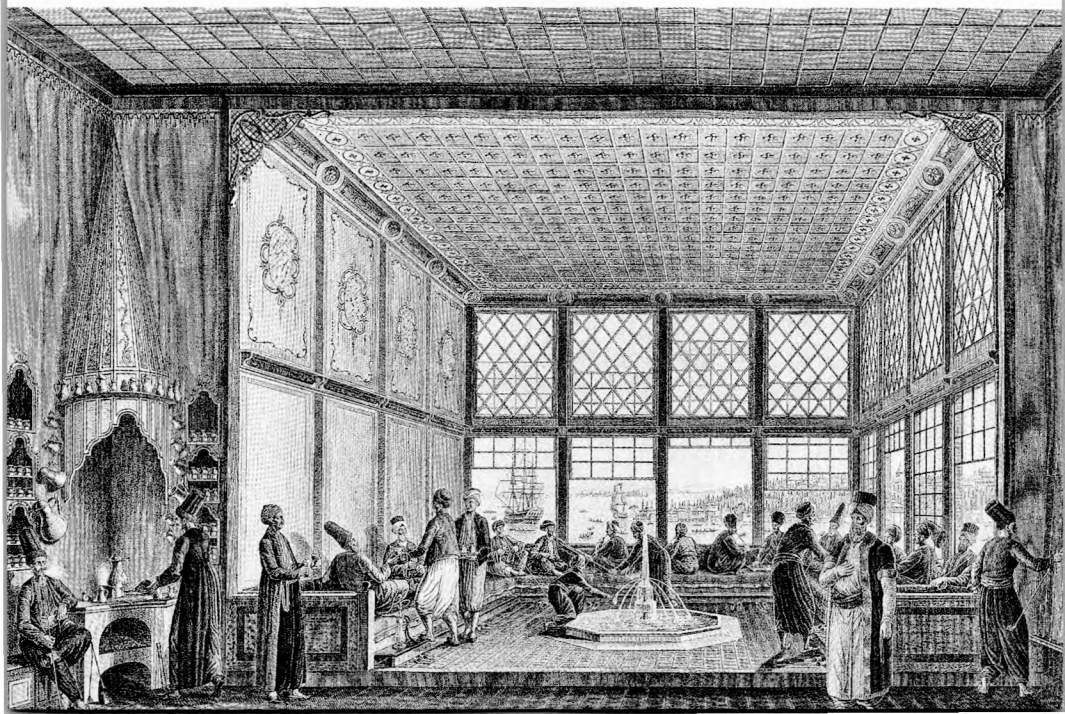

га напружання ці абмежаванай прасторы. Гэта робіць яго падобным на мастакоў-мініяцюрыстаў: і на дрэвы, і на людзей, нават ахопленых наймацнейшымі перажываннямі, Мелінг глядзіць нібы здалёк. Ён не валодаў майстэрствам дакладна выпісваць рухі чалавека і, мабыць, таму зусім не надаваў значэння жэстам персанажаў сваіх карцін, лодкам і караблям на водах Басфора (асабліва калі яны рухаюцца проста на гледача), нягледзячы на ўсю яго дбайнасць, людзі ў яго часам не зусім прапарцыйныя будынкам, як гэта бывае на дзіцячых малюнках, але ўсё гэта разам надае яго карцінам такую паэтычнасць, што сам Мелінг аказваецца мастаком больш бліzkім і зразумелым для стамбульца. Фігуры шматлікіх жанчын з палаца Хаціджэ-султан і з гарэма Мелінг з мілай прастадушнасцю выяўляе падобнымі адна на адну, нібы ўсе яны сёстры.

Сіла Мелінга у тым, што ён спалучае ў сваіх карцінах прастадушнасць, нібы запазычаную ў найлепшых ісламскіх мініяцюрыстаў або перанятую з першых гадоў залато-

га веку Стамбула, і такую пэўнасць і дакладнасць момантаў штодзённага жыцця, архітэктурных і тапаграфічных дэталей, якіх не змог дасягнуць ніводзін мастак Усходу. Від на Дзявочую вежу, на Ускюдар з Пэры, на ўсе пункты, пазначаныя на карце Мелінга, від з месца за сорак крокаў ад будынка ў Джыхангіры, дзе знаходзіцца мой кабінет і дзе я цяпер пішу гэтыя радкі, і з пагорка Топханэ, адкуль бачны той самы палац Топкапы, што глядзіцца ў вокны намалёванай Мелінгам кавярні, від на Стамбул з гары Эюп — усё гэта знаёмыя нам, звычайныя краявіды, але разам з тым гэта і пейзажы страчанага раю. Гэты рай складаецца не проста з палацаў асманскіх уладароў і шэрагу рыбацкіх вёсачак часоў Візантыі, ён узнік тады, калі яго прызналі месцам, прыдатным для жыцця, і калі асманская архітэктура, натхнёная заходнімі ўзорамі, адмовілася ад сціпласці і строгасці ліній. І ранейшыя стагоддзі, да праўлення Селіма III, праз карціны Мелінга здаюцца мне такімі далёкімі.

Я бяру прыклад з Маргарыт Юрсенар, яна вывучала гравюры Рыма і Венецыі, створаўныя Піранезі за трыц-

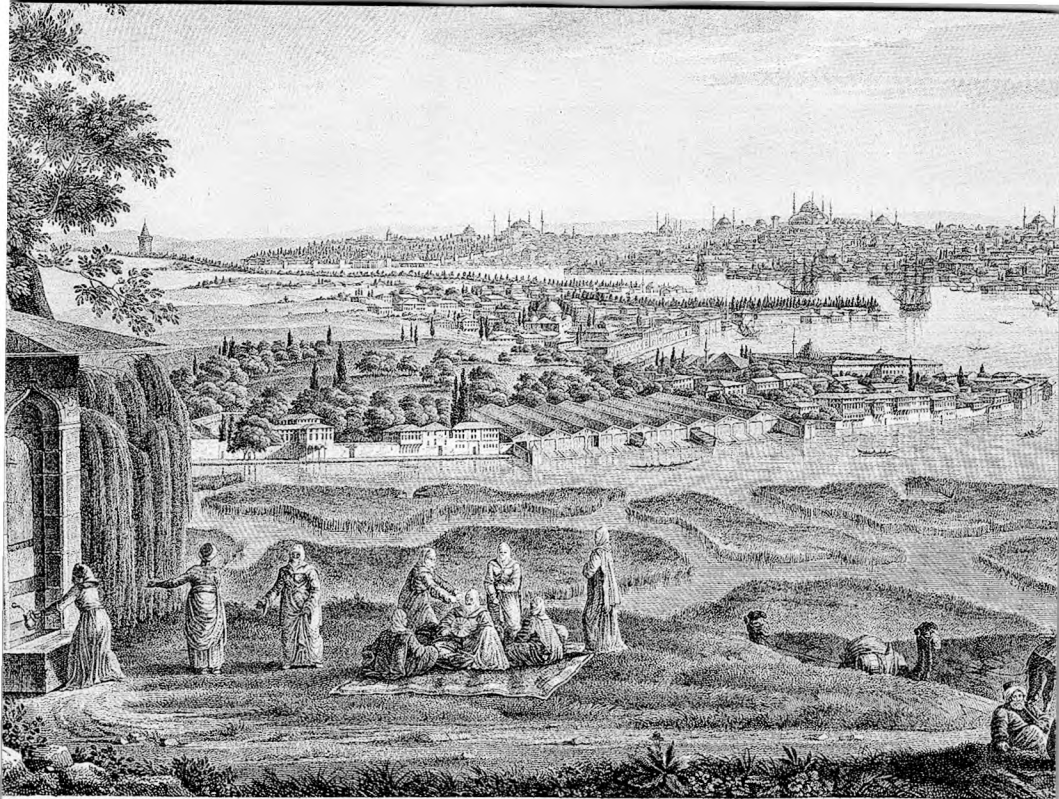

цаць гадоў да Мелінга, і «пад лупай» разглядаю намалёваныя Мелінгам віды Стамбула, на якіх мяне ўражвае штодзённае жыццё яго насельнікаў. Вось сантыметр за сантыметрам выведзены драбнючкі падрабязнасці крыніцы ў Топханэ і плошчы вакол яе, вось у левым куце прымасціўся гандляр кавунамі (кавуновыя развалы і зазывалы-прадаўцы і сёння такія самыя, як тады). А вось яшчэ адзін прадавец кавуноў — унізе, пасярэдзіне, яго пастава на крэсле вартая вашай увагі. Крыніца ў Топханэ вылучалася сярод іншых стамбульскіх манументаў асаблівай вытанчанасцю, таму Мелінг і надаў ёй столькі ўвагі, яна ў тым часе, як бачым на малюнку, стаяла на пагорку; а сёння яна апынулася нібы ў яме ў выніку таго, што плошчу вакол яе спачатку замасцілі брукам, а потым пакрылі некалькімі пластамі асфальту. Наш мастак любіў

у кожным кутку горада, у кожным ягоным садзе назіраць за дзецямі, якія трымаюць за руку сваіх мам (як засведчыў праз пяцьдзясят гадоў Тэафіль Гацье, жанчыны часта бралі з сабой сваіх дзяцей, таму што жанчыны з дзецмі выклікалі больш павагі, чым адзінокія жанчыны, і іх менш турбавалі); у кожным кутку горада, зусім як сёння, можна заўважыць млявых вулічных гандляроў, якія прадаюць самыя розныя рэчы, адзенне і ежу; а вось юнак, які стаіць на прыстані побач з вілай у Бешыкташы, ён закінуў вуду ў спакойнае мора (я так люблю Мелінга, і таму ў мяне язык не паварочваецца сказаць, што ў Бешыкташы ля берага ніколі не бывае такой спакойнай вады); за дзесяць-пятнаццаць крокаў ад юнака двое загадкавых людзей схіліліся адно да аднаго (я змясціў іх на вокладцы аднаго з турэцкіх выданняў «Белай крэпасці»); вось

на ўзгорку Кандылі гаспадар дрэсіраванага мядзвездзя прымушае свайго гадаванца скакаць, побач стукае ў бубен яго памочнік; па плошчы Султан-Ахмет (для Мелінга гэта Іпадром), убаку ад натоўпу, што ў цэнтры, паволі, з тыпова стамбульскім безуважным выглядам брыдзе чалавек, ён вядзе за сабой нагружанага каня; у іншым куце той самай карціны павярнуўся да натоўпу спінай прадавец сімітаў, любімых турэцкіх абаранкаў, і абаранкі ў яго ляжаць на такім жа трыножніку, якімі карысталіся гандляры ў гады майго дзяцінства... Праз нейкі час некаторыя дэталі забываюцца, і мне вельмі падабаецца зноў адкрываць іх для сябе.

У адрозненне ад людзей на карцінах Піранезі, стамбульцаў Мелінга, на фоне якіх бы велічных будынкаў або пейзажаў яны ні стаялі, не прыдушвае ні архітэктура, ні пры-

рода. Хоць Мелінг, як і Піранезі, любіць перспектыву, але на яго карцінах няма драматызму (нават на той, дзе выяўленая бойка лодачнікаў на беразе Топханэ!). На людзей у Піранезі цісне разбуральная драматычная архітэктура, яна зводзіць іх да ўзроўню пачварных жабракоў і калек, уціснутых у дзіўныя строі. На карцінах Мелінга нішто не прыцягвае да сябе наш позірк, паўсюль у гарызантальнай плоскасці разгортваецца жыццё цудоўнага і шчаслівага свету. Дасягнуць гэтага яму дазваляе не столькі майстэрства і грацыёзнасць уласнага пэндзля, колькі геаграфія і архітэктура Стамбула. І, каб адчуць гэта, яму спатрэбілася пражыць у Стамбуле васьмнаццаць гадоў.

На момант ад'езду Мелінга са Стамбула ў гэтым горадзе прайшла палова яго жыцця. І гэтыя васьмнаццаць гадоў былі не гадамі вучобы, а часам, калі складваўся ягоны

светапогляд, калі яму даводзілася змагацца за свой хлеб і калі з'явіліся яго першыя карціны. Таму ён бачыў Стамбул вачыма яго жыхароў і заўважаў тыя самыя, што і яны, моманты і рэчы. Мелінг зусім не цікавіўся чароўнай атмасферай экзотыкі, якую шукалі ў Стамбуле праз трыццаць-сорок гадоў пасля яго такія выдатныя мастакі і гравёры, як Уільям Генры Бартлет («Прыгажосці Басфора», 1835), Томас Алам («Канстанцінопаль і віды сямі цэркваў Малой Азіі», 1839) і Эжэн Фландэн («Усход», 1853). Мелінг застаўся абыякавым і да выдання казак «Тысячы і адной ночы», якія неўзабаве ператварыліся ў стэрэатыпныя вобразы ў духу даволі распаўсюджанага тады, асабліва ў Францыі, усходняга рамантызму, таму ён і не захапляецца гульнёй святла і ценю, такой зручнай для стварэння рамантычнай атмасферы, не малюе эфектныя аб'екты і смугу, не імкнецца паказаць горад і яго насельнікаў больш круглявымі, мудрагелістымі, тоўстымі, вытанчанымі або змрочнымі, чым яны былі на самай справе.

Мелінг глядзіць на горад з сярэдзіны. Але стамбульскі народ у тыя часы не ўмеў маляваць сябе і свой горад, яны гэтым ніколі не цікавіліся, таму заходняе выяўленчае мастацтва надае гэтым бесстароннім карцінам нотку адчужанасці. Мелінг бачыць Стамбул вачыма яго жыхара, але малюе яго як бесстаронні еўрапеец, таму мы бачым адначасова і знаёмы нам горад, з краявідамі і будынкамі якога звязана шмат успамінаў, і непаўторны, адзіны і таму такі незабыўны свет.

Пры кожным вяртанні да гэтых карцін я бачу назаўжды страчаны свет, і тады маю душу напаўняе звыклы смутак. Аднак гэты адзіны амаль «правільны» з вядомых мне поглядаў на той страчаны свет пацвярджае, што мой Стамбул ніколі не быў экзатычным, «чароўным» або дзіўным, што ў ім было шмат бачанага мной самім на Басфоры і што ён быў усяго толькі адзіным у сваім родзе, і карціны Мелінга кожны раз дораць мне гэтае суцяшэнне.

8. Мама, тата і іх знікненні

Часам тата з'язджаў далёка. І мы доўга яго не бачылі. Дзіўным чынам мы не адчувалі яго адсутнасць у першыя дні. Потым мы з жалем разумелі, што таты няма і што мы даўно ўжо да гэтага прызвычаліся, як бывае, калі раптам хопішся даўно згубленага або скрадзенага ровара ці заўважыш, што твой аднакласнік перастаў хадзіць у школу. Чаму бацька з'ехаў і калі ён вернецца, нам не казалі. Мы з братам адчувалі, што пытанняў пра гэта нам задаваць не трэба, мы з лёгкасцю бралі прыклад з іншых. Мы ўсе — дзядзькі і цёткі са сваімі сем'ямі, бабуля, кухары, прыслуга — жылі разам у вялікім доме, таму на адсутнасць бацькі забыцца было нельга, але не задаваць пытанняў пры сустрэчы — проста. Часам мы ўспаміналі забыты смутак, калі служанка Эсма-ханым залішне пяшчотна нас абдымала, бабулін кухар Бекір з паўслова выконваў нашыя замовы або дзядзька Айдын з празмерным энтузіязмам вывозіў нас нядзельнай раніцай пакатацца па Басфоры на «Доджы-52».

Бывала, я адчуваў, што справы ідуць зусім дрэнна, калі мама з раніцы садзілася да тэлефона і пачынала падоўгу размаўляць са сваімі сёстрамі, сяброўкамі і мамай, нашай другой бабуляй. На ёй быў крэмавы з чырвонымі гваздзікамі хатні халат, яна садзілася на крэсла і закідвала нагу за нагу, тады на ім узнікалі разнастайныя выгіны і звівы, што вельмі мяне займала, а скрозь халат віднелі-

ся цялеснага колеру прыгожая начная кашуля і прыгожая маміна шыя, і мне хацелася залезці да яе на калені, пакуль яна размаўляла па тэлефоне, прыціснуцца да яе валасоў, шыі, грудзей. Праз гады, пасля жорсткай сваркі з бацькам за сталом, мама з гневамі кінула мне ў твар, маўляў, я атрымліваю задавальненне ад гэтай жудаснай атмасферы, якой атруцілі ўвесь дом іхныя з бацькам сваркі.

Чакаючы, пакуль мама зоймецца мной, я сядзеў за яе туалетным столікам, застаўленым пудраніцамі, памадамі, лакамі для пазногцяў, бутэлёчкамі з парфумаі, адэкалонамі, ружавай вадой і міндальным алеем, я заўзята корпаўся ў скрыначках, гуляў з разнастайнымі пінцэтамі, нажніцамі, пілачкамі для пазногцяў, алоўкамі для броваў, шчотачкамі ў форме ручак, грабянцамі і ўсякімі рознымі вострымі прыладамі, я разглядаў мае і братавы дзіцячыя фатаграфіі, што ляжалі пад шклом (на адной з іх

мама ў тым самым халаце падносіла да майго рота лыжку, а я сядзеў на дзіцячым крэсельцы, і ў нас былі такія радасныя ўсмешкі, якія сустракаюцца толькі ў рэкламе дзіцячага харчавання), і думаў, што фатаграфіі не могуць перадаць майго шчаслівага ўскрыку.

Потым, каб выратавацца ад нуды і смутку, што паволі напаўзалі на мяне, я пачынаў гуляць у адну гульню і зусім не падазраваў, што праз шмат гадоў буду рабіць нешта падобнае ў сваіх раманах. Я ссоўваў на сярэдзіну мацінага туалетнага століка ўсе флаконы, што стаялі з абодвух бакоў люстра, шчоткі для валасоў і аздобленую кветкамі скрыначку, яна была замкнёная і ніколі не адчынялася, потым набліжаў галаву да сярэдзіны трумо і разам раскрываў абедзве яго створкі так, што мая галава адбівалася ў іх глыбокай і халоднай шкляннай бясконцасці тысячамі дрыготкіх Арханаў. Гледзячы на самыя блізкія і самыя вялікія адлюстраванні, я са здзіўленнем разглядаў сваю патыліцу, якая, аказваецца, формай падобная на востры канец яйка, і вушы, адно з якіх, зусім як у таты, было дзіўным чынам большае за другое. У самых блізкіх і самых вялікіх адбітках я ніколі не пазнаваў сваю патыліцу, мяне бянтэжыла яе завостранасць і яйкападобнасць, а таксама тое, што, дакладна як у таты, адно вуха ў мяне было больш адтапыранае за другое. Яшчэ цікавей было ўяўляць, што маё цела — гэта хтосьці іншы, каго я гадамі цягаю за сабой. Дагэтуль не магу без дрыжыкаў глядзець на сваю шыю. У трох люстэрках адбіваўся не толькі мой профіль, там былі дзясяткі і сотні Арханаў, адлюстраваныя кожны крыху па-рознаму і таму непадобныя адзін да аднаго; мне вельмі падабалася самазадаволена глядзець, як усе яны, ад вялікіх да самых маленькіх, па-рабску паўтараюць кожны рух маёй рукі. Я прымушаў іх рабіць самыя разнастайныя рухі, пакуль не пераконваўся, што ўсе яны беспярэчна падпарадкоўваюцца мне, як рабы. Часам я спрабаваў разглядзець у зялёнай бясконцас-

ці самага далёкага Архана. Часам мне здавалася, быццам я заўважаю, як адлюстраванні рукі або галавы рухаюцца не адначасова са мной, а на долю секунды пазней. Зусім жудасна мне рабілася, калі я занадта захапляўся крывымі мордамі: раздзімаў шчокі, ссоўваў бровы, высоўваў язык, або калі разглядаў васьмярых з соцень Арханаў, якія стаіліся ў кожным кутку люстэрка, і забываўся пра свае рукі і пальцы, а тыя раптам самі па сабе рабілі які-небудзь просты рух, тады я заўважаў, як дзясятка-другі маленькіх Арханаў плаваюць у зеленаватых глыбінях люстранога мора і раптам паўтараюць мой неўсвядомлены жэст; на нейкі момант мне здавалася, што яны змовіліся і рухаюцца з гэтага часу самі па сабе. Спачатку мяне прабіралі дрыжкі, а потым, калі тая частка майго розуму, якая не разумела жартаў, згаджалася з тым, што гэта мне толькі здалося, я працягваў гульні, каб зноў адчуць той самы жах. Потым я адным пальцам падштурхоўваў створкі, крыху перасоўваў іх, і вось ужо шэраг зусім іншых люстраных Арханаў глядзеў на мяне. Было адчуванне, што я гляджу ў прыцэл фотаапарата, які раптам страціў фокус, і мне падабалася нейкую хвілю бездапаможна шукаць самую блізкую сваю выяву і сваё ўласнае месца (нібыта я насамрэч згубіў яго) сярод гэтых новых бясконцых Арханаў.

Часам у «знікненне» мы гулялі з мамай і братам, і тады гэтая гульня магла займаць мяне гадзінамі, аднак частка маёй свядомасці, нібы строгае журы, адбірала і прасейвала ўсю адпаведную інфармацыю — маміны тэлефонныя размовы, дзе тата, калі ён можа вярнуцца і ці не знікне аднойчы сама мама.

А мама таксама часам знікала. Аднак, калі знікала яна, нам заўсёды давалі якое-небудзь тлумачэнне, напрыклад, казалі: «Ваша мама захварэла, яна адпачывае ў цёткі Нарыман». Памятаю, што гэтыя тлумачэнні падаваліся мне пераканаўчымі, гэтаксама як, хай на ней-

кае імгненне, ахвотна верыў у праўдзівасць люстраных ілюзій. Пад наглядам бабулінага кухара або швейцара Ісмаіла-Эфендзі мы на параходзе ці аўтобусе адпраўляліся наведаць маму на іншы канец Стамбула, напрыклад, да сваякоў у Эрэнкёй або ў іх іншы дом у Істыніе. Ад гэтых падарожжаў у мяне ў памяці захаваўся не столькі смутак, колькі адчуванне прыгоды. Побач быў старэйшы брат, і мяне супакойвала падсвядомая ўпэўненасць, што ў выпадку небяспекі першым з ёю будзе мець справу менавіта ён. Калі мы дабіраліся да патрэбнага дома або вілы, нас сустракалі матчыны сваякі, пажылыя мілыя і ласкавыя цётчкі і валасатыя дзядзечкі, якія мяне крыху палохалі. Яны спачатку лашчылі нас і гладзілі па галаве, а потым паказвалі нам усе дзіўныя штукі ў доме, якія маглі б нас зацікавіць: канарэйку, якая залівалася званочкам, нямецкі барометр, які, мяркую, быў у кожнай еўрапеізаваанай стамбульскай сям’і (там былі фігуркі

мужа і жонкі ў баварскіх традыцыйных строях, і ў залежнасці ад надвор'я яны выходзілі са свайго доміка або хаваліся ў ім), гадзіннік з зязюляй, якая сваёй рашучасцю і пунктуальнасцю кожныя паўгадзіны збівала з тропу канарэйку, а тая білася ў клетцы, каб даць ёй годны адказ; і, нарэшце, нас вялі ў мамін пакой.

Шырыня і прасцяг мора за расчыненым акном, мяккасць святла бянтэжылі і здзіўлялі мяне (можа быць, таму я так люблю карціны Маціса з паўднёвымі краявідамі за акном); спачатку я быў заклапочаны тым, што сустрэў маму ў такім прыгожым і чужым месцы, і адмаўляўся верыць у гэта, але ўпэўненасць вярталася да мяне, калі я заўважаў на маленькіх століках знаёмыя туалетныя прылады — пінцэты, флакончык з духамі, шчоткі для валасоў з аблупленай аздобай, гэтыя і яшчэ некалькі падобных рэчаў напаўнялі пакой непаўторным маміным пахам. Я памятаю ў дэталях, як мама па чарзе брала нас

з братам на рукі і пшчотна лашчыла і гладзіла па галаве. Брату яна раіла (яна заўсёды любіла даваць парады), што яму трэба зрабіць, што сказаць, куды пайсці, як сябе паводзіць, якую рэч прынесці ёй наступны раз і з якой шафы яе дастаць. Я не слухаў гэтых размоў, я глядзеў у акно; калі ж даходзіла чарга да мяне, мама пачынала са мной весела жартаваць.

Падчас аднаго мамінага знікнення тата прывёў у дом няню — светла-светласкурую, нізкарослую, зусім не прыгожую, круглявую жанчыну, яна ўвесь час усміхалася і з разумным выглядам, які ёй самой, мабыць, вельмі падабаўся, казалася, што і мы павінны рабіць тое самае — пастаянна ўсміхацца. Мы з братам ніяк не маглі да яе прызвычаіцца; акрамя ўсяго іншага, мы былі расчараваныя тым, што яна не была іншаземкай, як няні, якіх мы бачылі ў некаторых іншых сем'ях. Тыя няні былі ў асноўным немкі, прасякнутыя пратэстанцкім духам; у параўнанні з імі наша няня «ўражання не зрабіла». У доме стала неспакойна ад нашай з братам пастаяннай штурханіны, мы перадражнівалі яе: «Прашу вас, ціха, ціха, досыць, досыць», — тату гэта забаўляла, і неўзабаве яна знікла. Пазней, калі падчас татавых «знікненняў» нам з братам здаралася счапіцца ў смяротнай сутычцы, мама, страціўшы ўсялякае цяпенне, у роспачы казалася: «Я зараз вазьму і пайду!» Або: «Я зараз выскачу праз гэтае акно!» (Аднойчы яна нават перакінула сваю прыгожую ножку цераз падаконнік.) Калі ж яна давала: «І тады ваш тата ажэніцца з той жанчынай» — у якасці прэтэндэнткі на званне новай мамы мне ўяўлялася не адна з тых жанчын, пра якіх у прынцыпе не згадвалі, але чые імёны часам, у хвіліну гневу, зрываўся з маміных вуснаў, а тая бледная, пухлая, добрасардэчная і разгубленая няня.

Нягледзячы на тое, што мы ўсе жылі ў адным доме, у адных пакоях, сустракаліся на тых самых вуліцах, на тое, што часам наша сям'я нават падавалася мне шчас-

лівай, і што, за выключэннем некалькіх дробязей, мы абмяркоўвалі тыя самыя тэмы і вялі аднолькава марна-траўнае жыццё (крыніца шчасця, яго апора і смерць!), гэтая звычайная штодзённасць, яе нудныя імгненні і дні жывілі мой смутак значна больш, чым нечаканыя «знікненні»; яны, нібы вясёлыя, дзіўныя атрутныя кветкі (як маміна туалетнае люстра), пераносілі мяне ў іншы свет. Я рэдка плакаў з прычыны гэтых «знікненняў», сямейных сварак і драм, хоць і перажываў іх значна мацней, чым покліч цёмнага боку маёй свядомасці, уласнае займальнае быццё і смутак, на які я хацеў забыцца.

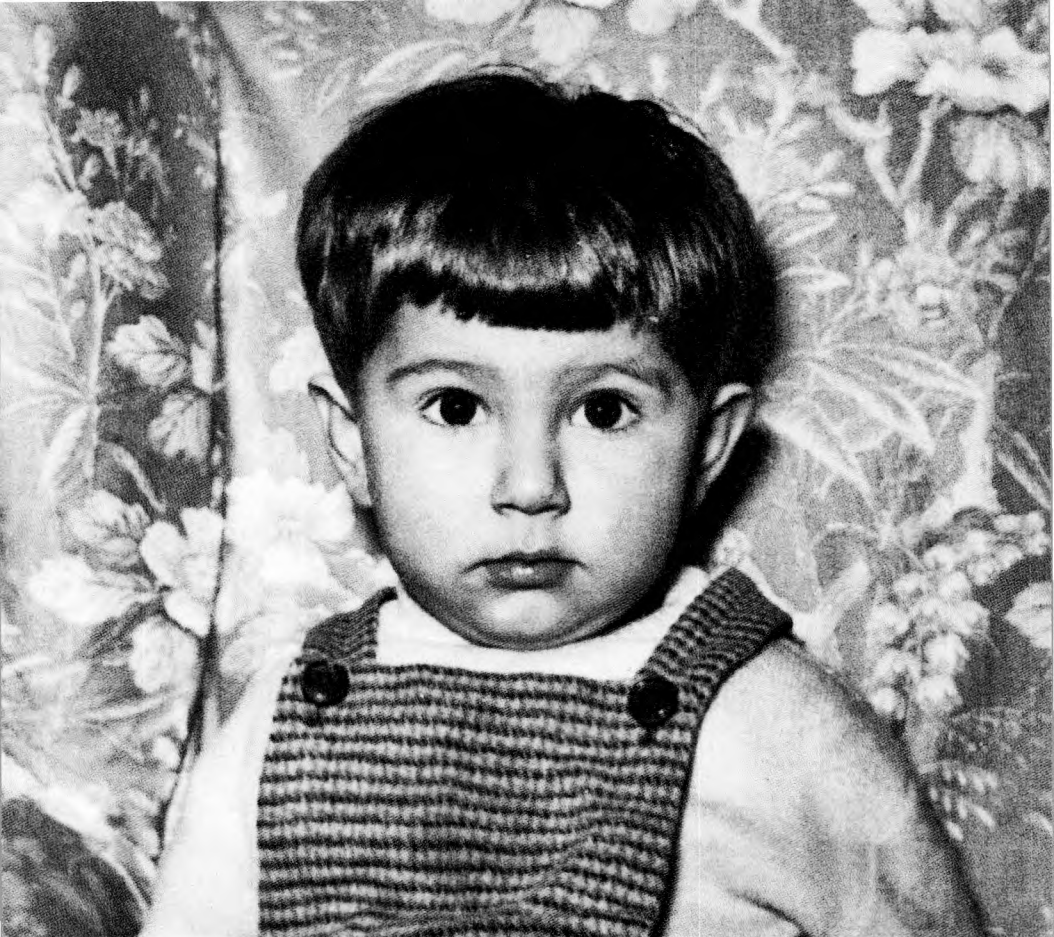
Сваркі, як правіла, пачыналіся за сталом. Потым больш прыдатным для гэтага месцам стала новая татава машына («Опель-рэкорд» 1959 года), таму што выйсці з машыны, якая хутка едзе, не так проста, як у гневе выскачыць з-за стала. Іншым разам падчас нядзельнай вылазкі на Басфор або звычайных выездаў, калі сварка ўжо гатовая была выбухнуць, мы з братам ішлі ў заклад: пасля першага моста ці пасля першай бензакалонкі тата ўдарыць па тармазах, рэзка паверне і, нібы капітан, які ў гневе вяртаецца на прыстань згружаць толькі што пагружаны тавар, адвязе нас назад дадому, а сам паляціць на машыне невядома куды.

Моцным уражаннем стала для нас адна з першых бацькоўскіх сварак — у ёй было нешта паэтычнае і ўзвышанае. Адноўчы вечарам мама і тата ўскочылі з-за стала ў нашым летнім доме, што на востраве Хейбеліяда (як і кожнаму дзіцяці, мне падабаліся такія моманты, бо я мог тады есці не так, як патрабавала мама, а так, як хацелася мне самому). Мы з братам яшчэ крыху пасядзелі ціхенька за сталом, пакуль яны на трэцім паверсе з усяе сілы крычалі адно на аднаго, а потым, паводле інстынкту, пабеглі да іх. (Паводле таго самага інстынкту я, як толькі адкрыў гэтыя дужкі, зразумеў, што мне ні за што на свеце не хочацца ўспамінаць гэтыя гісторыі.) Мама заўважы-

ла, што мы назіраем за іх сутычкай, запхнула нас у іншы пакой і з трэскам зачыніла дзверы. У пакоі было цёмна, аднак з суседняга, ярка асветленага пакоя праз матавыя шклянныя дзверы лілося роўнае мягкае святло. Праз гэтае шкло ў стылі ар нуво мы з братам зачаравана глядзелі, як іх цені паміж крыкамі і воклічамі збліжаліся, датыкаліся адзін да аднаго, разыходзіліся і зноў збліжаліся. Ад напружання гэтай хвалюючай гульні ценяў, нібы ў тэатры «Карагёз», заслона (матавае шкло) раз-пораз уздрыгвала, і ўсё было чорна-белым.

9. Іншы дом: Джыхангір

Часам тата і мама знікалі разам. У адзін з такіх дзён, зімой 1957 года, майго брата адправілі пажыць на другі паверх, да татавай сястры і яе мужа. А па мяне ўвечары прыехала маміна сястра і павезла мяне з Нішанташы да сябе, у Джыхангір. Са мной яна была вельмі добрай і ласкавай і, каб я не засмучаўся, як толькі мы селі ў яе машыну («Шэўрале»), яна сказала: «Я папрасіла Чэціна купіць табе на вечар ёгурт». Памятаю, што ёгурт мяне не зацікавіў, а вось тое, што ў цёці ёсць персанальны кіроўца, — напэўна! Дом, пабудаваны яшчэ маім дзядулем, не апраўдаў маіх спадзяванняў: гэта быў вялікі, без ліфта і цэнтральнага ацяплення, будынак з малюсенькімі кватэркамі, у адной з іх праз шмат гадоў пасялюся і я сам. Я з сумам спрабаваў прызвычаіцца да новага дома і быў моцна азадачаны, калі, пасля паабедзенага сну, лежачы ў ложку ў піжаме, як належыць распешчанаму дзіцяці з дома Памукаў, паклікаў служанку: «Эмінэ-ханым, хадзі сюды, падымі мяне і апрані», — а ў адказ атрымаў досыць строгаю вымову, што я ўжо вялікі і магу ўсё зрабіць сам. Можа быць, праз гэта я ўсе астатнія дні ў іншым доме трымаўся фанабэрыста і, можа, крыху раздзімаў шчокі. Калі цётка, яе муж Шаўкет Радо, журналіст, паэт і выдавец (гэта ён зрабіў факсімільнае выданне кнігі Мелінга), іх дванаццацігадовы сын, старэйшы за мяне на сем гадоў, і я сядзелі пры вячэры, а са сцяны на нас глядзеў партрэт

майго сімпатычнага дваініка ў кепцы, я, нібыта незна-
рок, паведаміў, што прэм'ер-міністр Аднан Мендэрэс —
мой дзядзька. Я разлічваў, што маю заяву сустрэнуць
з належнай павагай, але сваякі пачалі хіхікаць і задава-
ць мне насмешлівыя пытанні. Я ўспрыняў гэта як поўную
несправядлівасць, бо шчыра верыў, што мой дзядзька на-
самрэч прэм'ер-міністр.

Аднак гэтая ўпэўненасць трывала сядзела ў асобным
куточку маёй свядомасці. Тлумачыўся гэты шчыры зман
вось чым: імя майго дзядзькі Азхана было з пяці літар,
таксама як і ў прэм'ер-міністра Аднана, і сканчаліся

абодва імені на «ан»; прэм'ер толькі што паляцеў з візітам у Амерыку, а мой дзядзька жыў там доўгія гады; іх фатаграфіі я бачыў па некалькі разоў кожны дзень (прэм'ер-міністра — у газетах, а дзядзьку — у самых розных месцах бабулінай вялікай гасцёўні), і на некаторых фотаздымках яны былі вельмі падобныя. Пасталеўшы, я заўважыў, што многія мае думкі, меркаванні, перакананні, стэрэатыпы і эстэтычныя густы ўзнікаюць паводле падобнага прынцыпу, але ўсведамленне гэтага не ўратавала мяне ад самой звычкі. Я «шчыра», як і тыя з амерыканцаў, якія не бачаць розніцы паміж індыком і Турцыяй*, веру, што ў людзей не толькі з аднолькавымі, а нават з падобнымі імёнамі і характар павінен быць падобны; што значэнні незнаёмых мне турэцкіх і замежных слоў падобныя на значэнні тых слоў, што

* Англ. *Turkey* — Турцыя, англ. *turkey* — індычка.

супадаюць з імі па гучанні; што жанчына з ямачкамі на шчоках павінна быць гэтаксама мілая, як і іншая мая знаёмая з ямачкамі; што ўсе тоўстыя людзі падобныя адзін на аднаго; што ў беднякоў ёсць нейкае тайнае таварыства, пра якое мне нічога не вядома; што Бразілія і гарох неяк звязаныя, таму што «Бразілія» па-турэцку — *Brezilya*, а «гарох» — *bezelye* (а яшчэ таму, што пасярэдзіне бразільскага сцяга намалявана вялікая гарошына). Думка пра падабенства прэм'ер-міністра і майго дзядзькі аднойчы закралася, ды так і засталася ў мяне ў галаве; зусім як тады, калі я сустрэў у адным рэстаране далёкага сваяка, які замовіў яечню са шпінатам (цудоўная рыса Стамбула часоў майго дзяцінства: на вуліцах і ў крамах мне ўвесь час сустракаліся сваякі і знаёмыя), я і цяпер, праз пяцьдзясят гадоў, недзе ў глыбіні душы ўпэўнены, што ён дагэтуль сядзіць у тым рэстаране (а яго ўжо даўно закрылі) і ёсць яечню са шпінатам.

Праз гэтыя ілюзіі, ад якіх жыццё рабілася такім лёгкім і паэтычным, мяне не ўспрымалі ўсур'ёз, і тады я адважыўся на больш смелыя доследы ў гэтым чужым для мяне доме. Кожнай раніцы, калі мой стрыечны брат накіроўваўся ў Нямецкі ліцэй, я даставаў адну з яго велізарных, тоўстых аздобленых кніг (думаю, гэта было выданне Бракгаўза), клаў яе перад сабой на стол і пачынаў нібыта перапісваць радок за радком. Я не толькі не ведаў нямецкай, але і наогул не ўмеў чытаць і пісаць, таму гэты занятак хутчэй нагадваў маляванне. Сказ за сказам, старонку за старонкай я адзін у адзін паўтараў тое, што бачыў. Калі я нарэшце выводзіў якое-небудзь слова з вельмі цяжкімі для мяне гатычнымі літарамі «g» і «k», я, нібы мастак часоў Сефевідаў, які вымалёўваў тысячы лісточкаў на чынары, адрываў позірк ад паперы і, каб даць адпачынак вачам, глядзеў на завілістыя вулачкі, што беглі ўніз, да мора, на пагоркі з пустымі палеткамі і дамамі, а паміж імі віднеўся Басфор і караблі на ім.

У Джыхангіры, куды пазней, збяднеўшы, перабярэмся і мы, я ўпершыню зведаў жыццё стамбульскага квартала і зразумеў, што мой горад — не бязладная сумесь асобных дамоў, жыхары якіх адгарадзіліся адно ад аднаго сценамі і живуць не знаёмыя паміж сабой, не ведаюць, у каго хаўтуры, а ў каго свята, а цэлы архіпелаг кварталаў, дзе ўсе так ці інакш ведаюць адно аднаго. Праз акно, у прасветах паміж будынкамі, я бачыў не толькі мора і параходы гарадскіх ліній, якія паступова рабіліся прывычнымі, але і дамы, сады, яшчэ не разбураныя старыя асабнякі, старыя гарадскія муры і дзяцей, якія гуляюць побач з імі. Паўз наш дом, як і паўз многія іншыя стамбульскія дамы, што глядзяць на Басфор, вілася, пятыла і паўзла ўніз да самага мора невялікая брукаваная дарожка. Снежнымі вечарамі мы з цёткай і стрыечным братам глядзелі здалёк, як уся суседская дзятва — мне таксама хацелася пайсці з імі — з шумам на ўвесь квартал насілася па абледзянелым бруку на санках, пераносных лесвіцах і дошках.

У тыя часы цэнтр турэцкага кінематографа, што выпускаў амаль па сем соцень фільмаў за год і таму лічыўся другім у свеце пасля індыйскага, мясціўся ў Беяглу, на вуліцы Ешыльчам*, за дзесяць хвілін хады ад цётчынага дома. У Джыхангіры жылі многія акторы, і таму на вуліцы заўсёды была плойма дзядзечак і бледных, густа нафарбаваных цётчак, якія ўсё жыццё гралі адны і тыя самыя дугапланавыя ролі. Дзеці, калі бачылі гэтых стомленых актораў, вядомых ім толькі па іх смешных і мізэрных ролях (напрыклад, пажылога мажнага Вахі Оза, ён граў выключна старых валацуг, якія заляцаліся да маладзенькіх служанак), то доўга беглі за імі следам. Брукаваная дарожка вяла на вяршыню крутога ўзгорка, у дажджлівыя дні па ёй слізгалі колы легкавых аўтамабіляў і грузавікоў, а калі вызірала сонца, раптам з'яўляўся мікрааўтобус,

* Слынная кінастудыя таксама называлася «Ешыльчам».

з яго вылазілі акторы, асвятляльнікі і іншыя члены «здымачнай групы», хвілін за дзесяць яны, шлёп-шлёп, здымалі любоўную сцэну і адразу знікалі. Праз гады, калі мне здаралася ўбачыць адзін з тых фільмаў па тэлевізары, я разумеў, што Басфор на заднім плане быў такім самым паўнапраўным удзельнікам гэтых сцэн, як каханне або сварка актораў.

Гледзячы з акна на Басфор, што віднеўся паміж дамамі, я даведаўся, што ў кожным квартале павінен быць цэнтр (часцей за ўсё — крама), куды сцякаюцца ўсе плёткі і чуткі, там яны абмяркоўваюцца, ацэньваюцца, а пасля зноў разлятаюцца па ўсім квартале. У Джыхангіры такім цэнтрам была бакалейная крама на першым паверсе нашага дома. Гаспадар крамы, Лігор, як і большасць яго суседзяў, быў грэкам. Каб купіць што-небудзь у краме, дастаткова было спусціць са свайго паверха кошык на вяроўцы, а потым пракрычаць уніз, што табе трэба. Потым, калі мы пераехалі ў гэты дом, мама палічыла ганебным для сябе крычаць на ўсё горла кожны раз, калі ёй трэба купіць хлеба ці яек, і прыдумала класці ў кошык, значна больш элегантны, чым у суседзяў, запіску з пералікам патрэбных прадуктаў. А вось мой стрыечны брат, вядомы гарэза, адчыняў акно для таго, каб выкінуць чарговы нумар (плюнуць на дах якой-небудзь машыны, што цяжка ўзбіралася на вяршыню, або кінуць у яе цвік, а то і самаробную хлапушку). Нават цяпер, калі я гляджу на вуліцу з высокага акна, мімаволі думаю: а ці не плюнуць на каго-небудзь з тых, хто ідзе ўнізе?

Шаўкет Радо, цётчын муж, у юнацтве спрабаваў стаць паэтам, а потым заняўся журналістыкай і выдавецкай справай. Ён выпускаў самы на той час папулярны тыднёвы часопіс Турцыі — «Хаят»*, але ў пяць гадоў мяне гэта зусім не цікавіла, як і тое, што ён быў знаёмы,

* Літаральна «жыццё».

сябраваў або супрацоўнікаў з многімі паэтамі і пісьменнікамі, чыя творчасць пасля стала крыніцай майго бачання Стамбула. Сярод іх, напрыклад, былі Ях'я Кемаль, Танпынар і Кемалетын Тугджу, які пісаў меладраматычныя, у духу Дыкенса, гарадскія апавяданні пра дзяцей з бедных кварталаў. Мяне захапляла толькі тое, што дзядзька выдаваў сотні дзіцячых кніг (выбраныя казкі «Тысяча і адной ночы», казкі Андэрсена, «Энцыклапедыю адкрыццяў і вынаходак», зборнікі з серыі «Братка Даган»), цётка дарыла нам гэтыя кнігі, калі мы навучыліся чытаць, і многія з іх я завучыў ледзь не на памяць.

Раз на тыдзень цётка адвозіла мяне ў Нішанташы, каб я ўбачыўся з братам. Брат узрушана апавядаў пра тое, як выдатна яму жывецца ў нашым доме, як ён есць на сняданак анчоўсы і як весела яны гуляюць па вечарах, пра ўсе тыя сямейныя радасці, па якіх я так сумаваў: гульня ў футбол з дзядзькам, нядзельныя паездкі па Басфоры з усімі нашымі, нязменныя спартовыя перадачы і радыёп'есы. А пасля ён казаў мне: «Не з'язджай, заставайся тут!»

Мне было вельмі цяжка вяртацца ў Джыхангір, расстанне з братам, з нашым домам, выгляд зачыненых дзвярэй — усё гэта вельмі засмучала мяне. Памятаю, аднойчы я са слязамі што меў сілы ўчапіўся за трубу каларыфера побач з дзвярыма, усе сабраліся вакол, спачатку яны ласкай, а потым і сілай спрабавалі прымусіць мяне расціснуць пальцы, але я, хоць мне і было вельмі сорамна, працягваў трымацца за трубу, нібы герой комікса, які ў апошні момант хапаецца за галінку, каб не ўпасці.

Прыхільнасць да свайго дома? Можна быць. Бо я і цяпер, праз пяцьдзясят гадоў, жыву тут. Дом для мяне — гэта не прыгожыя пакоі або рэчы ў іх, гэта цэнтр майго ўнутранага свету. Але прычынай майго смутку былі таксама блытаныя і па-дзіцячаму наіўныя перажыванні за сваркі бацькоў, за татавы з дзядзькам банкруцтвы

і наша агульнае зьядненне, за спрэчкі паміж сваякамі за маёмасць і нерухомасць. Замест таго, каб разумна і разважна абдумаць свае беды, паспрабаваць з імі даць рады, адкрыта пагаварыць пра іх або хаця б цвяроза іх ацаніць, я забаўляўся дзіўнымі зменамі фокусу свядомасці, гуляў у падман і забыццё, пакуль трывога не змянялася іншым таямнічым пачуццём.

Яно ўзнікла ад спалучэння майго другога, унутранага, свету з пачуццём віны. Іх сумесь я называю смуткам. Смутак не мае яснай памяці і таму захінае рэальнасць, з ім жыць лягчэй; яго можна параўнаць з парай, якая асядае на акне ў зімовы дзень, калі на поўную моц кіпіць чайнік. Запацелыя вокны нязменна выклікаюць у мяне смутак, менавіта таму я і абраў такое параўнанне. Мне дагэтуль падабаецца сядзець і глядзець на такое акно, а потым падысці да яго і намаляваць што-небудзь пальцам на шкле. Падобнае пачуццё ўзнікае тады, калі

я кажу пра смутак. Я забавляюся, малюючы пальцам на
запацелым шкле, і мой смутак растае, а потым я сціраю
ўсе гэтыя лініі і малюнкi і ўзіраюся ў краявід за ак-
ном. Але краявід урэшце зноў будзе здавацца смутным.
Прыгледзімся крыху да гэтага пачуцця, якое стала лёсам
цэлага горада.

10. Смутак — меланхолія — журба

Hüzün, турэцкае слова, якое азначае «смутак», паходзіць з арабскай мовы. У двух аятах Карана яно ўжываецца ў значэнні, бліжкім да сучаснага турэцкага, і яшчэ ў трох — як *hazen*. Прарок Мухамад называе год, у які памерлі яго жонка Хаціджэ і яе дзядзька Эбу Таліп, «сэнт-уль-хюзн» (годам смутку), гэта пацвярджае, што слова азначала душэўны боль, выкліканы цяжкай стратай. Паводле знойдзеных мной крыніц гэты першапачатковы сэнс слова ў наступныя стагоддзі ісламскай гісторыі выклікаў невялікі духоўны разлом і спарадзіў два яго адрозныя значэнні.

У першым смутак — вынік празмернай прыхільнасці да матэрыяльнага свету і яго задавальненняў, іншымі словамі, «калі б ты не быў настолькі прывязаны да гэтага тленнага свету, а значыць быў бы сапраўдным, добрым мусульманінам, цябе так не турбавалі б непазбежныя ў гэтым свеце страты». Другое значэнне, якое склалася ў суфізме, больш станоўча і з большым разуменнем ставіцца да страт і болю, да іх месца ў жыцці. Згодна з пазіцыяй суфіяў, смутак вынікае з пачуцця незадаволенасці, спароджанага немагчымасцю дасягнуць жаданай блізкасці да Бога, недастатковасцю зробленага намі для Бога ў гэтым свеце. Сапраўдны вандроўны суфіі не клапоціцца аб рэчах і грашах, нават такое гора, як смерць, не хвалюе яго; яго засмучае адсутнасць, страта ці недастат-

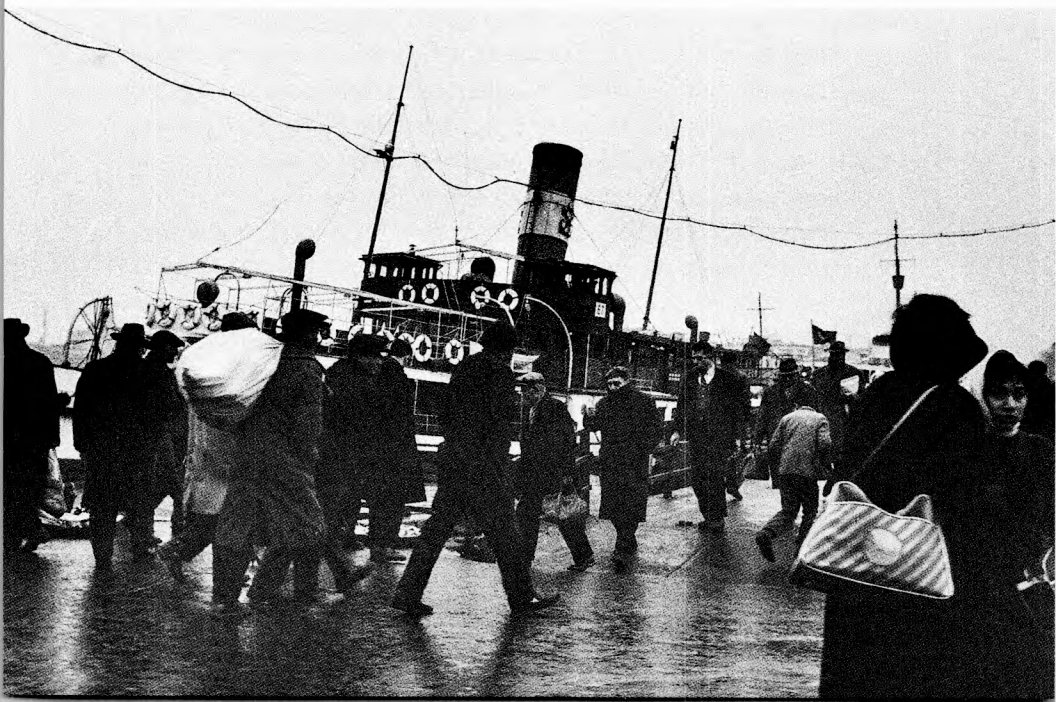
ковасць пачуцця блізкасці да Бога, гэта значыць немагчымасць паглыбіцца ў духоўнае жыццё. Менавіта таму дрэнна не тады, калі смутак ёсць, дрэнна, калі яго няма. Калі прычынай смутку мы назавём сваю незасмучанасць, то і пакутуем мы, бо цяперашнія нашы пакуты недастатковыя. Даведзеная да лагічнага канца, гэтая развага забяспечвае нязменную павагу да смутку ў ісламскай культуры. Як вынік такой павагі ў стамбульскай культуры апошнія два стагоддзі вельмі шырока выкарыстоўваецца слова «смутак» — і ў штодзённым жыцці, і ў літаратуры, і нават у музыцы смутак стаў лейтматывам. Але аднаго толькі аўтарытэту суфійскай традыцыі не хапае, каб растлумачыць, чаму з усёй разнастайнасці пачуццяў, што апаноўвалі жыхароў Стамбула апошнія сто гадоў, смутак аказаўся самым моцным і трывалым. Адна толькі гісторыя слова і значнасць традыцыі, што за ім стаць, не дазваляць нам зразумець, чаму вось ужо сто га-

доў смутак — асноўны настрой у стамбульскай музыцы, а ў сучаснай турэцкай паэзіі «смутак» — і галоўнае слова (як некалі каламбур у прыдворнай паэзіі), і галоўнае пачуццё, чаму смутак наогул сканцэнтраваны ў сабе замкнёнасць, апатыю і марнасць жыцця. Давайце пашукаем вытокі гэтага насычанага пачуцця смутку, якое ў дзяцінстве абуджаў ува мне Стамбул, у гісторыі горада пасля падзення Асманскай імперыі, у тым, як яно адбілася на яго «цудоўных» краявідах, у тым, як азвалася ў душы яго жыхароў. Смутак у Стамбуле — гэта і настрой яго музыкі, і галоўнае слова ў яго паэзіі, і пэўны погляд на жыццё, і стан душы, і ўвогуле тое, што робіць горад такім, які ён ёсць. Праз гэтыя рысы горад з гонарам і годнасцю нясе свой смутак ці, прынамсі, робіць такі выгляд. І таму гэтае пачуццё настолькі ж адмоўнае, наколькі і станоўчае.

Аднак звернемся да іншых значэнняў слова «смутак» і разгледзім меркаванні мысляроў, якія не лічылі стан смутку чымсьці вартым павагі або паэтычным і разглядалі яго як свайго роду хваробу. Эль-Кіндзі меркаваў, што смутак звязаны не толькі з пачуццём страты, напрыклад, блізкага чалавека, але і з такімі хваравітымі станами духу, як гнеў, каханне, нянавісьць ці апантанасць. Філософ і медык Ібн Сіна* таксама стаяў на пазіцыі шырокага тлумачэння сутнасці смутку, у прыватнасці, ён раіў лекарам для правільнага распазнання безнадзейнай закаханасці ў юнакоў пры меранні іх пульсу прасіць хворага прамаўляць імя каханай. Такі падыход ісламскіх мысляроў класічнага перыяду ў многім супадае з «Анатоміяй меланхоліі» оксфардскага прафесара Роберта Бэртана, дзіўнай, але займальнай кнігай, якую ён напісаў у пачатку сямнаццатага стагоддзя (побач з гэтым 1500-старонкавым фаліянтам праца Ібн Сіны «Філь Хюзн» выглядае кароценькім трактатам). Бэртан дае шырокі, энцыкла-

* На Захадзе вядомы як Авіцэна.

педычны пералік прычын гэтай цёмнай пошасці: страх смерці, каханне, няўдачы, разбэшчанасць, розныя стравы і напоі, ён прапануе такі самы шырокі спіс лекаў ад яе, заснаваны адначасова на філасофскім і медычным падыходах; у якасці выратавання ён раіць працу, трываласць духу перад ударамі лёсу, выкананне маральных нормаў, дысцыпліну і рацыянальнае харчаванне; ва ўсім гэтым мы бачым падабенства і блізкасць паміж тэкстамі, аўтары якіх належалі да зусім розных культур.

Асновай смутку лічыцца цёмная цяга душы, як і ў выпадку са словам «меланхолія», якое з'явілася яшчэ ў часы Арыстоцеля і ўтвараецца ад слоў «чорная жоўць», але гэтыя пачуцці звязвае не толькі колер; і тое і другое слова некалі ўжываліся ў вельмі шырокім значэнні, якое зводзілася да моцнага душэўнага болю, як сёння слова «дэпрэсія». Ключавую розніцу ва ўжыванні гэтых слоў

Бэртан раскрывае, калі з гонарам называе сябе меланхолікам таму, што меланхолія прывяла яго да шчаслівай адзіноты; ён дадае, што часам меланхолію трэба прымаць з радасцю, бо яна развівае ўяўленне, і не важна, ці будзе адзінота яе прычынай або вынікам — усё адно менавіта адзінота раскрывае гэты боль у тваім сэрцы. Эль-Кіндзі, які разглядаў смутак і ў суфійскім сэнсе (як вынік немагчымасці наблізіцца да Бога), і ў сэнсе хваробы, займае пазіцыю класічнай ісламскай думкі і лічыць, што галоўнай каштоўнасцю з'яўляецца суполка вернікаў, а смутак выступае пачуццём, якое спрыяе вяртанню чалавека ў яе; толькі, у рэшце рэшт, менавіта смутак супярэчыць духу суполкі і аддзяляе чалавека ад яе.

Я пачынаў з аповеду пра пачуццё дзіцяці, якое глядзе ла праз запацелае акно. І перайшоў да розніцы паміж

смуткам і меланхоліяй. Меланхолія — перажыванне аднаго чалавека, а смутак — цёмнае, непрыемнае пачуццё, якое аб'яднала мільёны людзей. Вось жа, хачу звярнуцца да стамбульскага смутку, да пачуцця цэлага горада.

Перш чым прыступіць да таго непаўторнага пачуцця, што аб'яднала жыхароў майго горада, нагадаю, што галоўная задача мастака ў стварэнні пейзажу — зрабіць так, каб яго карціна выклікала ў глядача тыя самыя пачуцці, якія перажывае ён сам. Гэтая ідэя шматкроць паўтаралася ў сярэдзіне дзевятнацатага стагоддзя, асабліва ў асяродку рамантыкаў. Бадлер акцэнтую гэтую асаблівасць карцін Эжэна Дэлакруа і заўважае, што ў іх больш за ўсё прыцягвае пачуццё меланхоліі. Падобна да рамантыкаў і, пасля, прадстаўнікоў дэкадансу, ён ужывае гэтае слова ў безумоўна станоўчым значэнні. Бадлер запісаў свае думкі наконт Дэлакруа ў 1846 годзе, а праз шэсць гадоў пасля гэтага Стамбул наведаў яго сябра, пісьменнік і кры-

тык Тэафіль Гацье. У сваёй кнізе «Канстанцінопаль», якая зрабіла моцны ўплыў на такіх стамбульскіх пісьменнікаў, як Ях'я Кемаль і Танпынар, ён піша, што некаторыя віды горада здаюцца яму надзвычай меланхалічнымі, і ўжывае гэтае слова таксама ў станюўчым сэнсе.

Але зараз я спрабую расказаць не пра меланхолію Стамбула, а пра пачуццё, у чымсьці падобнае на яе, пра смутак, які мы, жыхары гэтага горада, прымаем з гонарам і перажываем усе разам. То бок — убачыць гэтае пачуццё там і тады, дзе яно перамяшалася з асяроддзем ахопленнага ім горада. Я кажу пра мужчын з торбамі ў руках, якія спяшаюцца да сваіх сем'яў у ранніх прыцемках па ўскраінных вулачках пры цьмяным святле ліхтароў. Кажу пра пажылых кніжных гандляроў, якія пасля чарговага крызісу цэлымі днямі марна чакаюць пакупнікоў у сваіх прамерзлых крамах; пра цырульнікаў, якія скардзяцца, што ў выніку крызісу народ пачаў менш галіцца; пра застылыя каля пустых прыстаней старыя басфорскія параходы і пра матросаў, якія з вёдрамі ў руках мыюць іх палубы, адным вокам яны глядзяць чорна-белы тэлевізар, што стаіць у аддаленні, але неўзабаве пойдучь у каюту спаць; пра дзяцей, якія гуляюць у футбол на вузкіх брукаваных вулачках сярод машын, пра жанчын у традыцыйных хустках і з пластыкавымі пакетамі ў руках, яны моўчкі чакаюць на прыпынку аўтобуса, а ён усё не едзе; пра пустыя лодачныя станцыі побач са старымі летнімі віламі; пра чайныя, бітком набітыя беспрацоўнымі; пра цярплівых сутэнёраў, які разгульваюць летнімі вечарамі па самай вялікай гарадской плошчы ў надзеі зачапіць п'янага турыста; пра людскі натоўп, які спяшаецца зімовымі вечарамі на параход; пра жанчын, што вызіраюць з акна ў вечаровую цемру, адхінаючы фіранку, у чаканні сваіх мужоў, а тыя чамусьці не спяшаюцца вяртацца; пра старых у цюбяцейках, якія гандлююць рэлігійнымі брашурамі, ружанцамі і ружавым алеем на падворках мячэцяў;

пра падобныя як дзве кроплі вады пад'езды дзясяткаў тысяч шматкватэрных дамоў, пра муніцыпальныя будынкі, дзе кожная дошчачка ў падлозе рыпела ад крокаў яшчэ ў тыя часы, калі яны былі асабнякамі прыдворных; пра зламаныя арэлі ў парках; пра карабельныя гудкі, што равуць у тумане; пра паўразбураныя гарадскія мury, якія захаваліся яшчэ з візантыйскіх часоў; пра рыначныя плошчы, апусцелыя ў вечаровы час; пра руіны былых дэрвішскіх манастыроў; пра дамы, чыя сцены ад бруду, іржы, сажы і пылу страцілі ўсялякі колер; пра чаек, што нерухома сядзяць пад дажджом на ржавых, зарослых мідыямі і багавіннем бартах шаландаў; пра танюсенькую смугу дыму з адзінага коміна велізарнага стогадовага асабняка, бачную адно ў самы халодны дзень зімы; пра

купкі мужчын, якія ловяць рыбу з Галацкага моста; пра халодныя чытальныя залы бібліятэк; пра вулічных фатографаў; пра пах опіуму, што вырываецца з кінатэатраў, якія раней мелі раскошныя пазалочаныя столі, а цяпер ператварыліся ў салоны порнафільмаў, куды з вінаватым выразам на тварах зазіраюць мужчыны; пра праспекты, дзе пасля заходу сонца не сустрэнеш ніводнай жанчыны; пра натоўп, што збіраецца сонечнымі, гарачымі, але ветранымі днямі каля дзвярэй публічных дамоў, падкантрольных муніцыпальным уладам; пра чаргу з маладых жанчын каля дзвярэй крам, дзе гандлююць мясам па зніжаных цэнах; пра шэрагі згаслых лямпачак, расцягнутыя паміж мінарэтамі на свята; пра пацямнелыя і парваныя рэкламныя плакаты, там і сям налепленыя на сцены; пра стомленыя амерыканскія аўтамабілі, ці то гарадскія маршруткі, што з рыпам і вохканнем паўзуць па стромкіх схілах брудных гарадскіх вуліц — у любым заходнім

горадзе гэтыя рарытэты 1950-х гадоў патрапілі б у музей, а тут працягваюць працаваць; пра аўтобусы, набітыя пажырамі; пра мячэці, з якіх увесь час крадуць свінцовую абліцоўку і вадасцёкавыя трубы; пра могілкі з кіпарысамі, падобныя на нейкі іншы, чужы гэтаму гораду свет; пра бляклыя карабельныя агні, што запальваюцца па вечарах на параходах лініі Кадыкёй–Каракёй; пра маленькіх дзяцей, якія прапануюць кожнаму стрэчнаму пакет папярвых сурвэтак; пра вежы з гадзіннікамі, на якія ніхто ніколі не глядзіць; пра кухталі, што дома ўвечары шчодра адсыпаюць дзецям, хоць у падручніках па гісторыі яны чыталі пра асманскія перамогі; пра забароны выходзіць з дому, што раз-пораз абвешчаюцца ў сувязі з падлікам выбаршчыкаў, перапісам насельніцтва ці пошукам тэрарыстаў, тады людзі сядзяць па сваіх кватэрах і ў страху чакаюць «упаўнаважаных»; пра ўціснутыя ў самы далёкі куток газеты лісты чытачоў, на якія ніхто не звяртае ўвагі: «У мячэці ў нашым квартале правальваецца купал, а ёй, мо, трыста семдзесят гадоў — куды глядзіць урад?»; пра прыступкі падземных і наземных пераходаў у самых ажыўленых месцах горада, і ў кожнай краёчак адбіты па-свойму; пра чалавека, які ўжо сорак гадоў гандлюе паштоўкамі на тым самым месцы; пра жабракоў, якія раптам ніадкуль бяруцца ў самых нечаканых месцах, і пра жабракоў, якія з дня ў дзень стаяць на тым самым рагу і прамаўляюць тыя самыя жаласныя словы; пра густы пах мачы, што раптам б’е ў нос пасярод ажыўленых праспектаў, на параходах, у пасажах і падземных пераходах; пра юных дзяўчат, якія чытаюць калонкі сястрыцы Гюзін у газеце «Хюрыет»^{*}; пра захад сонца, што афарбоўвае вокны Ускюдара ў чырванавата-аранжавы колер; пра раннія ранішнія гадзіны, калі ўсе спяць і толькі рыбакі выходзяць у мора; пра парк Гюльханэ, частку яко-

* Літаральна «Свабода».

га немаведама чаму называюць заапаркам, дзе ў клетцы сядзяць дзве казы і тры стомленыя жыццём каты; пра спевакоў другога гатунку, якія выступаюць у танных начных клубах і капіююць амерыканскіх і турэцкіх поп-зорак, і пра першакласных спевакоў; пра вучняў, якія за шэсць гадоў бясконцых урокаў англійскай мовы ў школе не вывучылі нічога, акрамя «yes» і «no»; пра мігрантаў, якія стаяць на Галацкай прыстані; пра рэшткі гародніны, садавіны, смецце, абрыўкі паперы, пластыкавыя пакеты, мяшкі, скрынкі і скрыні, што застаюцца зімовымі вечарамі на рынках пасля заканчэння гандлю; пра прыгожых жанчын, захутаных у традыцыйныя хусткі, якія, крыху сарамліва, таргуюцца на рынку; пра маладых маці, якія цягаюцца па вуліцах з трыма дзецьмі; пра від заліва Залаты Рог, бачны з Галацкага моста аж да самага Эюпа; пра гандляроў сімітамі, якія ў чаканні пакупнікоў разгульваюць па набярэжнай і пільна ўзіраюцца ў наваколле; пра карабельныя сірэны, што кожны год 10 лістапада ў 9:05 раніцы зліваюцца ў адзіны працяглы гул, і цэлы горад застывае, каб ушанаваць памяць Атацюрка; пра мармуровыя крыніцы, якія стагоддзямі верай і праўдай служылі гараджанам, але цяпер засталіся без кранаў і ператварыліся ў бескарысныя крушні камення, а іх прыступкі схаваліся пад пластамі асфальту, укладзенага паўзверху брукаванкі; пра дом на суседняй вуліцы, кватэры якога ў часы майго дзяцінства займалі прадстаўнікі сярэдняга класа — дактары, адвакаты, настаўнікі, — па вечарах разам са сваімі сем'ямі яны слухалі радыё, а цяпер гэтыя кватэры бітком набітыя аверлокамі і машынамі, што прышываюць гузікі з ранку да ночы, каб паспець выканаць замову, і за самую маленькую ў горадзе зарплату тут працуюць маладзенькія дзяўчаты; пра ўсё разбуранае, паламанае і спаракснелае навокал; пра буслоў, якія ў пачатку восені ляцяць з Балкан, з Усходняй і Паўночнай Еўропы на поўдзень, на сваім шляху яны пралятаюць над Басфорам і яго

выспамі, і ўсе, задраўшы галовы, глядзяць на іх; і пра на-тоўпы заўзятараў, якія вяртаюцца дадому і адну за адной кураць цыгарэты пасля матчаў нацыянальнай футбольнай зборнай, бо ў гады майго дзяцінства яны нязменна канчаліся буйной паразай, — вось пра што кажу я.

І калі вы змаглі адчуць гэты смутак, яго прысутнасць у гарадскіх пейзажах, на вуліцах, у людзях, то часам, адкуль бы вы ні паглядзелі, ён робіцца амаль бачны, нібы лёгкая смуга, што ўзнімаецца над Басфорам, калі ў зімовы дзень з-за аблокаў раптам прагляне сонца.

І тады можна зразумець, што смутак, пра які я кажу, зусім не падобны на меланхолію, уласціваю самотнаму індывіду, што ён збліжаецца з паняццем журбы, апісаным Клодам Леві-Стросам у кнізе *Tristes Tropiques* («Журботныя тропікі»). Вядома, Стамбул ляжыць на 41-й паралелі і сваім кліматам і рэльефам адрозніваецца ад трапічных гарадоў, тут няма такой безвыходнай галечы, але ненадзейнасць жыцця, аддаленасць ад цэнтраў заходняй цывілізацыі і «таямнічая атмасфера», праз якія заходняму чалавеку бывае складана зразумець тутэйшыя чалавечыя адносіны, збліжае апісаны мной стамбульскі смутак і журбу (*tristesse*), пра якую Леві-Строс кажа ў дачыненні да трапічных гарадоў. Для апісання не проста хваравітага пачуцця, ад якога пакутуе адзін чалавек, а цэлай культуры, атмасферы і штодзённага адчування мільёнаў людзей слова «смутак», як і слова «журба», пасуе як найлепш.

Галоўная розніца паміж гэтымі словамі і пачуццямі палягае не ў тым, што Стамбул нашмат багацейшы, чым Дэлі або Сан-Паўлу (беднасць аддаленых кварталяў гэтых гарадоў упадабняе іх), а ў тым, што слаўныя часы перамог і росквіту асманскай культуры засталіся ў зусім недалёкім мінулым. Якімі б занябанымі, забытымі і раскіданымі сярод бетонных масіваў ні былі гэтыя сведкі мінуўшчыны, не толькі велічныя манументальныя

мячэці і гістарычныя будынкі, але і маленькія акведукі, крыніцы і старыя малельныя дамы, што сустракаюцца на кожнай бакавой вулачцы, у кожным куце, у сэрцах мільёнаў людзей, якія жывуць побач з імі, яны ўсё адно выклікаюць тугу па страчанай імперскай велічы.

У еўрапейскіх гарадах гістарычныя помнікі, што захаваліся з велічных часоў разбураных імперый Захаду, беражліва захоўваюцца як музейныя каштоўнасці, а гараджане з гонарам паказваюць іх прыезджым; а ў Стамбуле інакш: людзі проста жывуць сярод іх. Некаторым заходнім вандроўным пісьменнікам і проста падарожнікам гэта вельмі падабаецца. Але тым з жыхароў горада, якія тонка адчуваюць яго атмасферу, руіны служаць напамінам пра былую веліч, багацце і культуру, што сышлі ў нябыт і пакінулі па сабе беднасць і разгубленасць. Гэтымі разбуранымі, бруднымі і запыленымі «добра ўпісанымі ў краявід» будынкамі немагчыма ганарыцца, як і тымі асабнякамі, якія адзін за адным гарэлі ў гады майго дзяцінства.

Гэтае адчуванне можна параўнаць са здзіўленнем Дастаеўскага, які, калі быў у 1867 годзе ў Швейцарыі, ніяк не мог зразумець, адкуль у жыхароў Жэневы такая бязмерная любоў да свайго горада. «Самыя простыя рэчы, нават вулічны слуп ім здаецца прыгожым і дасканалым», — з раздражненнем піша ў адным са сваіх лістоў Дастаеўскі, патрыёт, які недалюбліваў Запад. Жыхары Жэневы так ганарыліся сваім гістарычным горадам, што нават тлумачылі дарогу словамі накшталт: «Калі вы пройдзеце паўз гэты вытанчаны бронзавы фантан...» Стамбулец у падобнай сітуацыі сказаў бы: «Збочыце каля сухой крыніцы і ідзіце па вуліцы міма згарэлага дома», — пры гэтым яму было б няёмка перад замежнікам за тое, што той убачыць на гэтых бедных вуліцах. Возьмем першы лепшы прыклад з Ахмета Расіма, аднаго з найлепшых стамбульскіх пісьменнікаў, аб ім яшчэ я скажу ніжэй;

у апазданні «Бедыя і прыгажуня Элені» мы знаходзім такія радкі: «Калі прайдзеце міма хамама Ібрагіма-пашы, у самым пачатку вуліцы, на правым баку, убачыце спрахнелы дом, які глядзіць на гэтыя руіны (гэта значыць на хамам)».

Больш аптымістычны стамбулец, магчыма, дасць арыенцір, хіба што, як і ўсе цяпер, на самую вялікую, шыкоўную бакалейную краму або кавярню. Таму што самы дзейсны спосаб пазбавіцца ад тугі па былой велічы — не цікавіцца гістарычнымі будынкамі і не звяртаць ніякай увагі на іх назвы і такія разнастайныя архітэктурныя аздобы. Так і паступаюць стамбульцы «з дапамогай» беднасці і невуцтва. Напрыклад, яны цалкам забываюцца на «гістарычны» пункт гледжання і абыходзяцца з горадам па-варварску: расцягваюць камяні з гарадскіх муроў на ўласныя пабудовы або паднаўляюць іх з дапамогай бетону. Разбурыць нешта і пабудаваць на месцы руін «сучасны еўрапейскі» дом — яшчэ адзін спосаб забыцца. Але знішчэнне памяці і слядоў мінулага не праходзіць дарма, у рэшце рэшт смутак робіцца мацнейшы, дапоўнены галечай і адчуваннем марнасці жыцця. Смутак, народжаны болем разбурэння, страт і згалення, нясе стамбульцам новыя страты і яшчэ горшую беднасць.

На гэтым фоне вельмі яскрава праступае розніца паміж смуткам і журбай. Журба, пра якую піша Леві-Строс у сваёй выдатнай кнізе, гэта жаль заходняга чалавека, які назірае за жыццём велізарных, перанаселеных і ахопленых беднасцю, трапічных гарадоў, дзе ў жыхароў няма надзеі на лепшую будучыню. Але гэты боль, у найвышэйшай ступені гуманістычны, не мае дачынення да перажыванняў мясцовых жыхароў, ён мучыць заходняга чалавека як пачуццё віны і звязаны са спагадай, з жаданнем пазбавіцца ад стэрэатыпаў і клішэ. Тым часам смутак не з'яўляецца адчуваннем чалавека, які глядзіць збоку, так, гэта рэакцыя стамбульца, што вынікае з абставін

яго ўласнага жыцця. Тонкія адценні гэтага пачуцця, ад жалю да самога сябе да заклапочанасці і нуды, раскрываюцца і ў «класічнай» асманскай музыцы, і ў сучаснай турэцкай поп-музыцы, і ў музыцы ў стылі арабеск, якая з'явілася ў 1980-я гады. Госці з Захаду, якія прыязджаюць у Стамбул, часцей за ўсё не адчуваюць ні гэтага смутку, ні меланхоліі. Нават Жэрар дэ Нерваль, якога доўгая меланхолія ўрэшце давяла да самагабства, быў, паводле яго слоў, прыемна ўзрушаны фарбамі горада, напружанасцю яго жыцця, пышнасцю цырымоній, ён нават прызнаваўся, што чуў, як жанчыны смяліся на могілках. Магчыма, гэта тлумачыцца тым, што Нерваль пабываў у Стамбуле ў тыя дні, калі разбурэнне і пачуццё страты адчуваліся яшчэ не так моцна, Асманская імперыя яшчэ трывала

стаяла на нагах, але хутчэй за ўсё тым, што Нерваль скла-
даў сваё вялізнае «Падарожжа на Усход» і нападўняў яго
стэрэатыпным усходнім каларытам, каб забыцца на сваю
ўласную меланхолію.

Стамбульская беднасць, пачуцці паразы і страты вярта-
юць нас да згаданага раней значэння слова «смутак», якое
мы знаходзім у Каране. Аднак смутак для Стамбула —
не «хвароба, ад якой можна вылечыцца» і не «гора, ад
якога трэба ратавацца», гэта выбар, зроблены з добрай
волі. Бэртан набліжаецца да сутнасці смутку, калі піша:
«Іншыя прыемнасці — нішто. Меланхолія — вось адзінае
задавальненне», — але ў Бэртана гучыць іронія, насмеш-
ка над самім сабой там, дзе ў жыхароў Стамбула — гонар
і нават фанабэрыстае самахвальства. У турэцкай паэзіі
перыяду Рэспублікі смутак таксама надзяляецца значэн-
нем непазбежнага лёсу, пачуцця, якое ратуе чалавечую
душу і надае глыбіню пачуццям чалавека. Разам з тым
гэтае пачуццё — нібы запацелае шкло паміж паэтам
і жыццём, і сумны вобраз жыцця для паэта больш пры-
цягальны, чым яно само. І стамбульцы падобным чынам,
праз беднасць і прыгнечанасць, замыкаюцца ў сабе. Такія
свядомыя ўцёкі ад жыцця з аднаго боку падтрымліваюц-
ца суфійскай павагай да смутку, а з другога — вартай па-
вагі добраахвотнасцю выбару, які прычыніўся да няўдач,
бязраднасці і беднасці жыхароў горада. Такое разуменне
смутку робіць яго не вынікам заган і страт жыцця, а ме-
навіта іх прычынай. Героі турэцкіх фільмаў, што я бачыў
у дзяцінстве і юнацтве, зусім як і сапраўдныя людзі, знаё-
мыя мне асабіста або з гісторый аб іх, паводзілі сябе так,
нібыта смутак жыве ў іх сэрцах з самага нараджэння, яны
не імкнуліся ні да поспеху, ні да багацця, ні да шчасця
з каханымі; смутак не толькі робіць стамбульца млявым,
але і дае яму выдатнае апраўданне для гэтай млявасці.

Апантанае імкненне да поспеху ў духу бальзакаўскага
Расціньяка, гэтак уласцівае жыхарам сучасных гарадоў,

вельмі далёкае ад смутку, бо яно супрацьпастаўляе асобу супольнасці. Смутак стамбульцаў падтрымлівае каштоўнасці і парадкі суполкі, стрымлівае любую творчасць, прыводзіць усіх да адной роўніцы, вымушае задавольвацца тым, што маеш, і наогул весці вельмі сціплае жыццё. Смутак, праз які вялікае значэнне надаецца згуртаванасці і ўзаемадапамозе, а без іх нельга выжыць у часы галечы і беднасці, прыводзіць да супрацьлеглага прачытання жыцця і гісторыі горада. Бачыць у паразе і беднасці не пэўны вынік чагосьці, а годны выбар, зроблены продкамі яшчэ да твайго нараджэння, вядома, заслугоўвае павагі, але вядзе ў тупік. Беднасць, стоеная невылечная хвароба стамбульскага жыцця, перажываецца як непераможны лёс, больш за тое, у ёй бачаць асаблівы гонар, а не бязраднасць і няшчасце, выкліканыя разгубленасцю і падмацаваным чорна-белай палітрай жыцця.

Такая пазіцыя супярэчыць самадастатковаму рацыяналізму і індывідуалізму, пра якія ў 1580 годзе пісаў Мішэль Мантэнь (а праз стагоддзі — Флабер), — ён, на суперак таму, што сам быў меланхолікам, ва ўласнай канцэпцыі *tristesse* прызнаваўся, што гэта чужое яму пачуццё. Ён сцвярджаў, што пісаць слова *Tristesse* з вялікай літары, як некаторыя пішуць «Веды», «Цнота» і «Сумленне», недарэчна, і ўхваляў італьянцаў за тое, што слова *tristezza* ў іх асацыюецца з пэўным злом — шкодай і вар'яцтвам.

Для Мантэня, філосафа, які жыў адзін у атачэнні кніг, смутак (гэтак жа як і смерць) — няшчасце, з якім чалавек можа даць рады сам з дапамогай сілы розуму. Аднак у Стамбуле жыхары вялікага горада перажываюць свой смутак супольна. Сучасная турэцкая літаратура, паэзія і музыка тэму Стамбула абавязкова звязвае з тэмай смутку, пра яго кажуць з гонарам і нейкай урачыстасцю, ён стаў асноўнай сілай, цэнтрам, вакол якога ўтвараецца гарадская супольнасць. Смутак прыглушае волю і асу-

джае на паразу герояў рамана Ахмета Хамдзі Танпынара «Спакой», самага выдатнага з раманаў, некалі напісаных пра гісторыю Стамбула. Смутака разбурае шчаслівае каханне. У чорна-белых фільмах, дзеянне якіх разгортваецца ў Стамбуле, самыя кранальныя і праўдападобныя любоўныя гісторыі ператвараюцца ў меладраму праз смутака, што ад самага пачатку жыве ў душы закаханага юнака.

У большасці гэтых фільмаў, як і ў рамана «Спакой», у момант, калі мы атаясамліваем сябе з сумнымі героямі гэтых чорна-белых фільмаў, няшчаснымі праз сваю замкнёнасць, нерашучасць, пасіўнасць і праз тое, што пакорліва схіляюць галаву перад абставінамі, у якіх яны апынуліся, віды Стамбула, якімі б «цудоўнымі», непараўнальнымі, маляўнічымі або знаёмымі яны ні былі, ахутвае смуга ўсё таго самага смутку. Часам, калі я пераключаю каналы тэлевізара, выпадкова знаходжу адзін з такіх фільмаў і пачынаю з сярэдзіны глядзець яго чорна-белыя вулічныя сцэны, у мяне з галавы ніяк не ідзе адна думка. Вось герой глядзіць у акно драўлянага дома на маленькай вулачцы і думае пра сваю каханую, якая выходзіць замуж за іншага, або блукае па брукаваных вуліцах, або раптам забываецца на сваю сціпласць і стрыманасць і пачынае рашуча, з годнасцю, размаўляць з багатым і магутным фабрыкантам, або сузірае чорна-белы Басфор, а тым часам, думаю я, ён засмучаны не таму, што жыццё яго паламанае і горкае, а каханай няма побач, не, гэты смутака, што паралізуе волку, жыве проста тут, сярод стамбульскіх вуліц і краявідаў. Такім чынам, думаю я, дастаткова паглядзець навокал, на гэтыя маленькія бакавыя вулачкі, каб зразумець гісторыю героя і адчуць яго смутака. Герояў рамана «Спакой», у мастацкім сэнсе больш дасканалага, чым гэтыя фільмы, таксама ахоплівае смутака, калі яны выпраўляюцца на прагулку па Басфоры ці блукаюць па вузкіх вулачках, сузіраючы руіны, бо іх адносіны зайшлі ў тупік.

Стамбульскія пісьменнікі і паэты, якіх смутак спарад-
няе з жыхарамі горада і якія разам з тым, як аўтар
«Спакою», натхнёныя еўрапейскімі кнігамі і культурай,
імкнуцца быць сучаснымі, апынаюцца перад яшчэ больш
складанай і маральна цяжкай праблемай: утрымацца
паміж пачуццём еднасці з прысмакам смутку і адзінотай,
апісанай у еўрапейскіх кнігах, рацыянальнай, як у Ман-
тэня, або сентыментальнай, як у Генры Таро. Адказ,
знойдзены ў выніку некаторымі з гэтых пісьменнікаў, да-
лучыўся да вобразу Стамбула, ён стаў неад'емнай част-
кай горада і майго аповеду аб ім. Сваю кнігу я пісаў,
ведучы ўнутраны дыялог, а часам і спрэчку, з чатырма
смутнымі стамбульскімі пісьменнікамі, з іх напружанымі
роздумами аб выпадковых сустрэчах, прачытаных кнігах
і доўгіх прагулках па горадзе.

11. Чатыры смутныя самотныя пісьменнікі

У дзяцінстве я амаль не быў знаёмы з іх творчасцю. Хіба што чытаў нешта з вершаў мажнага Ях'і Кемаля, вялікага паэта, знакамітага на ўсю краіну. Найперш маю ўвагу прыцягнулі выявы розных катаванняў, што прымяняліся ў Асманскай імперыі, змешчаныя як дадатак да артыкулаў вядомага гісторыка Рашата Экрэма Качу ў гістарычнай калонцы ў адным з часопісаў. Але ўжо ў дзесяць гадоў я ведаў імяны ўсіх чацвярых, таму што іх кнігі былі ў татавай бібліятэцы. Але ў тых гады яны не зрабілі асаблівага ўплыву на маё ўяўленне пра Стамбул. Калі я нарадзіўся, аўтары гэтых кніг былі яшчэ ў добрым здароўі і жылі за паўгадзіны хады ад майго дома. Да таго часу, калі мне споўнілася дзесяць, у жывых заставаўся толькі адзін, і ні з кім з іх я не сустрэкаўся.

Пазней напісанае імі пра Стамбул злілося ў адно цэлае з чорна-белымі карцінамі горада майго дзяцінства, якія ў думках ствараў я сам, і цяпер я не магу ўявіць сабе Стамбул, мой Стамбул без іх. Некалі ў трыццаць пяць гадоў я задумваў напісаць пра Стамбул вялікі раман у духу «Уліса», тады ў мяне з'явілася звычка ўяўляць сабе, як гэтыя чатыры смутныя пісьменнікі блукалі па вуліцах, па якіх я сам гуляў у дзяцінстве: напрыклад, пэўны час мая бабуля, маміна мама, раз на тыдзень наведвала рэстаран Абдуллаха Эфендзі ў Беяглу, дзе заўсёды абедаў тоўсты паэт, а яна заўжды раздражнёна скардзілася, што кормяць

там агідна. Я ўяўляў, як знакаміты паэт сядзіць і абедзе, а тут паўз вітрыны рэстарана праходзіць Рашат Экрэм Качу ў пошуках матэрыялу для сваёй «Энцыклапедыі Стамбула». Потым гэты гісторык і журналіст, які з сімпатыяй ставіўся да маладых прыгожых хлопцаў, спыняецца ў завулку Беяглу і купляе ў гожага хлопчыка газету з артыкулам раманіста Танпынара. А тым часам мемуарыст Абдзюльхак Шынасі Хісар, невысокі, маніякальна схільны да чысціні чалавек у белых пальчатках, які вельмі рэдка выходзіў з дому, спрачаецца з гандляром, бо той не загарнуў набытую ім для коткі печань у чыстую газету. У маіх думках гэтыя чацвёрка калі ў адзін час, калі пад адным дажджом, калі на тым самым рагу вуліцы, а калі і на адной стромкай вулачцы перасякаліся адзін з адным.

Я разгортваў карты Беяглу, Таксіма, Джыхангіра і Галаты, складзеныя знакамітым харвацкім картографам Первіцічам для страхавых агентаў, і вуліца за вуліцай, дом за домам прасочваў магчымыя маршруты маіх герояў, я напружваў памяць, каб ва ўсіх падрабязнасцях уявіць кожную кветкавую краму і кавярню, карчму і краму ласункаў, у якія яны маглі б заходзіць. Тыя самыя пахі ў крамах, тыя самыя газеты ў кавярнях, растрапаня ад частага чытання, тыя самыя налепленыя на сцены афішы, без якіх горад для мяне — не горад, вандроўныя вулічныя гандляры, рэклама на баках аўтобусаў і шмат чаго яшчэ, напрыклад, бягучы радок з навінамі, які быў свяціўся нейкі час на даху цяпер ужо разбуранага дома на плошчы Таксім, — усё гэта магло прыцягнуць увагу маіх чатырох смутных герояў. Часам, калі я ўспамінаю пра іх, мне здаецца, што ўнікальным горад робіць не яго тапаграфія, не будынкi і не выпадковыя асабістыя ўражанні людзей, непаўторнасць горада — у сукупнасці ўспамінаў тых, хто жыве, як я, пяцьдзясят гадоў на тых самых вуліцах, у схопленых, свядома ці не, іх памяццю літарах, колерах, вобразах, нечаканых сустрэчах. І тады мне здаец-

ца, што і я ў дзяцінстве мог сустракацца з гэтымі чатырма смутнымі пісьменнікамі.

Я безумоўна павінен быў сустракаць аднаго з іх, самага блзкага мне, раманіста Танпынара, у часы нашых з мамай першых прагулак па Беяглу. Мы, як і ён, заходзілі ў кнігарню «Ашэт», што побач з Тунэлем. Танпынар — ён насіў мянушку Курдупель — жыў акурат насупраць, у маленькім пакойчыку ў доме, які належаў сям’і Нарманлы, а ў часы Асманскай імперыі — рускай амбасадзе. А ў доме сям’і Анган, у раёне Аязпаша, побач з Парк-Гатэлем, куды мяне прывезлі адразу пасля нараджэння, бо дом сям’і Памук пакуль толькі будаваўся, правёў свае апошнія гады Ях’я Кемаль, Танпынараў настаўнік. Як вы думаеце, ці не сустракаліся вечарамі раманіст Танпынар і паэт Ях’я Кемаль ля Парк-Гатэля? Потым, калі мы пераехалі ў Нішанташы, я мог бачыць іх абодвух у цукерні пры гатэлі, дзе мама часта купляла тарты. І Абдзюльхак

Шынасі Хісар, згаданы мной мемуарыст, і Рашат Экрэм Качу часцяком бывалі ў Беяглу, рабілі тут закупы, заходзілі куды-небудзь паесці. Цалкам можа быць, што і з імі я таксама сустракаўся.

Я разумею, што ў гэтым я падобны на апантанага прыхільніка нейкай знакамітай кіназоркі, які з роляў і апавяданняў пра жыццё прадмета свайго захаплення вылоўлівае разнастайныя падрабязнасці і знаходзіць супадзенні і перакрываванні з уласным жыццём. Але ж менавіта вершы, раманы, апавяданні, артыкулы, успаміны і энцыклапедыі гэтых чатырох смутных пісьменнікаў, з якімі я буду яшчэ весці дыялог на старонках маёй кнігі, падрыхтавалі мяне да разумення духу горада, у якім я жыву. Іх творчы падыход да складаных сувязяў паміж мінулым і сучаснасцю, або, як любяць казаць еўрапейцы, паміж Усходам і Захадам, паказаў мне, як знайсці сувязь паміж любоўю да кніг і сучаснага мастацтва і жыццём і культурай майго горада.

Кожны з гэтых пісьменнікаў у свой час быў аслеплены бляскам заходняй, пераважна французскай, літаратуры і заходняга мастацтва. Паэт Ях'я Кемаль у маладосці дзевяць гадоў правёў у Парыжы, дзе пад уплывам вершаў Малармэ і Верлена звярнуўся да ідэі «чыстай паэзіі», у процівагу якой ён пазней спрабаваў стварыць «нацыянальную паэзію». Ахмет Хамдзі Танпынар, які лічыў Ях'ю Кемалю сваім другім бацькам, таксама быў прыхільнікам гэтых паэтаў і яшчэ Поля Валеры. І яны, і Абдзюльхак Шынасі Хісар былі вялікімі прыхільнікамі французскіх прэзаікаў, у першую чаргу Андрэ Жыда. У Тэафіля Гацье, шчыра шанаванага Ях'ем Кемалем, Танпынар навучыўся майстэрству апісання пейзажаў.

У выніку гэтага юнацкага, у чымсьці нават дзіцячага, захаплення французскай літаратурай і заходнім мастацтвам уласныя творы яны таксама пачалі пісаць на заходні манер, і дарогі назад ужо не было. Безумоўна, яны

хацелі пісаць так, як пішуць французы. Пры гэтым у глыбіні душы разумелі, што, пішучы як еўрапейцы, у сваёй творчасці яны не змогуць быць настолькі ж арыгінальнымі. З французскай культуры яны ўзялі не толькі сучасныя ўяўленні пра літаратуру, але таксама неабходныя ў творчасці ідэі дакладнасці, самабытнасці і сапраўднасці. Пакутлівы канфлікт паміж жаданнем пісаць на заходні манер і імкненнем быць «аўтэнтчным», асабліва заўважны ў ранніх творах, дакучаў кожнаму з іх доўгія гады.

Дакладнасць і самабытнасць яны хацелі прымірыць з засвоенымі ад Гацэ, Малармэ і іншых падобных пісьменнікаў ідэямі «мастацтва дзеля мастацтва» і «чыстай паэзіі». Некаторыя пісьменнікі з іх пакалення з тым самым захапленнем чыталі французскіх пісьменнікаў, але іншых, і з лёгкасцю перанялі ад іх не цягу да сапраўднасці, а імкненне «быць карысным» і павучаць. У сваім дыдактызме і захапленні злабадзённымі палітычнымі пытаннямі гэтыя пісьменнікі натхняліся прыкладамі Гюго і Заля; тым часам Ях'я Кемаль, Танпынар і Хісар разважалі над пераасэнсаваннем ідэй Верлена, Малармэ і Пруста. Адною з перашкод на гэтым шляху стаў турэцкі патрыятызм, ідэалогія Турэцкай рэспублікі, якая ўзнікла пасля падзення Асманскай імперыі як рэакцыя на пагрозу паглынання Турцыі Захадам.

Злабадзённыя ідэалагічныя патрэбы не дазвалялі ім трымацца далей ад дыдактызму і палітыкі, як тое падказваў іх творчы інстынкт. Засвоеныя ў Францыі эстэтычныя погляды падказвалі, што ў Турцыі, калі яны будуць толькі сучаснымі, іх голас ніколі не прагучыць гэтак жа магутна і праўдзіва, як голас Малармэ або Пруста. Яны знайшлі тэму настолькі ж аўтэнтчную, наколькі і паэтычную — падзенне Асманскай імперыі і знікненне вялікай асманскай цывілізацыі, дзе яны нарадзіліся і выраслі, стала выйсцем, якое яны шукалі. Глыбокае пе-

ражыванне незваротнага разбурэння асманскай цывілізацыі дазволіла ім пазбегнуць небяспечнага захаплення прымітыўнай настальгіяй, выхваляння вялікай гісторыі ці агрэсіўнага нацыяналізму, а таксама ізаляцыянізму, ахвярамі якіх сталі многія іх сучаснікі, замест гэтага іх адмысловы погляд на мінулае пераўтварыў аповед пра яго ў паэзію. Стамбул, горад, у якім паўсюль ёсць сляды велізарных страт, быў іх горадам. Яны зразумелі, што здабыць свой уласны, сапраўдны голас можна толькі тады, калі іх творчасць перадае смутак яго паразы і яго руін.

У сваім знакамітым артыкуле «Філасофія кампазіцыі» Эдгар Алан По кажа, што пры складанні верша «Крумкач» ён перадусім думаў, як напісаць твор, прасякнуты тонамі «меланхоліі». Халодная логіка По, якую ён перай-

мае ў Колрыджа, падказвае, што смерць — самая меланхалічная тэма. Потым ён задаецца пытаннем: калі меланхолія, звязаная з тэмай смерці, набывае паэтычную афарбоўку? «Тады, калі смерць дакранаецца да прыгажосці!» — з практыцызмам інжынера дае адказ По і гэтым тлумачыць, чаму ён зрабіў цэнтрам свайго верша вобраз прыгожай памерлай дзяўчыны.

Чатыры пісьменнікі, аб магчымых у маім дзяцінстве сустрэчах з якімі я марыў, безумоўна, свядома не пераймалі логіку кампазіцыі, апісаную По, але кожны з іх адчуваў, што ўласны адметны голас яны знойдуць у тэме мінуласці Стамбула, у смутку ад усведамлення непапраўнай гібелі страчанай назаўсёды культуры. У апісаннях жыцця старога Стамбула, яго велічнага мінулага, згадкі пра смерць прыгажосці ў горадзе, запоўненым руінамі,

надаюць мінуламу арэол паважнасці і паэтычнасці. Гэткі паэтычны эклектычны позірк, які я назваў бы «смуткам руін», рабіў гэтых пісьменнікаў у вачах дзяржаўнай цензуры ў дастатковай ступені патрыётамі, а таксама ратаваў іх ад рэпрэсій, з якімі сутыкаліся некаторыя іх сучаснікі, якія таксама цікавіліся гісторыяй і бралі пад сумнеў аўтарытэты тых часоў. Успаміны Набокава пра яго арыстакратычную сям'ю, яе бездакорнасць і багацце, займаюць дых чытача, калі ў самым пачатку аўтар адкрыта кажа, што вядзе свой аповед на іншай мове, з іншага кантынента пра свет даўно і незваротна зніклы. Аднавядныя бергсаніянскаму духу той эпохі гульні з памяццю і часам (якія практыкавалі і нашы чатыры смутныя пісьменнікі), зусім як і стамбульскія руіны, нараджаюць эстэтычную асалоду ад мімалётнай ілюзіі, што мінулае ўсё яшчэ можа жыць у сучаснасці.

Гэтая ілюзія спачатку жыла ў маіх чатырох смутных пісьменнікаў як гульня, а потым далучылася да разваг пра боль, смерць і прыгажосць і так замацавалася ў іх творчасці. Але зыходным пунктам для іх была ідэя, што прыгажосць цывілізацыі страчана назаўжды.

Абдзюльхак Шынасі Хісар са змяшаным пачуццём тургі і горычы згадвае пра «Басфорскую цывілізацыю», але раптам перапыняе свой аповед і кажа так, нібы гэта толькі што прыйшло яму ў галаву: «Усе цывілізацыі, як людзі, асуджаныя на смерць. І мы не можам ажывіць цывілізацыю, перыяд якой завершаны, як не можам вярнуць нашых памерлых».

Гэтыя чатыры пісьменнікі аб'яднаныя тым, што яны апаэтызавалі ўсведамленне незваротнасці страт і народжаны ім смутак. Каб адчуць гэты смутак, не абавязкова зазіраць у мінулае Стамбула, дастаткова зірнуць на цяперашнюю яго рэчаіснасць. І мы зразумеем, што самі жыхары Стамбула жывуць сярод руін і таму бачаць мінулае ў цяперашнім часе.

Пасля Першай сусветнай вайны, калі паэт Ях'я Кемаль і празаік Танпынар гулялі па аддаленых кварталах сярод руінаў і параўноўвалі ўбачанае з апісаннямі заходніх падарожнікаў у жаданні стварыць вобраз смутнага «асманска-турэцкага» Стамбула, насельніцтва горада ледзь перавышала паўмільёна. У гады майго дзяцінства, у канцы 1950-х, стамбульцаў налічвалася ўжо каля мільёна. А да пачатку 2000 года насельніцтва вырасла прыкладна да дзесяці мільёнаў чалавек. Калі не браць у разлік берагі Басфора, раён Перы і стары горад, то атрымліваецца, што насельніцтва Стамбула ў параўнанні з часамі гэтых пісьменнікаў вырасла ў дзесяць разоў.

Тым не менш вобраз Стамбула, які існуе ў свядомасці большасці яго насельнікаў, створаны гэтымі пісьменнікамі. Прычынай гэтай хібы стала тое, што за апошнія пяцьдзясят гадоў, калі горад прырастаў жыхарамі на іншым беразе Басфора, выгляд новага Стамбула, акрамя яго гістарычнага цэнтра, так і не склаўся. «Там ёсць дзеці, якія ў дзесяць гадоў ні разу і не бачылі Басфор», — з халоднай аб'ектыўнасцю паказваюць апытанні — так што жыхары аддаленых раёнаў не адчуваюць сябе стамбульцамі. Гэты горад існуе паміж традыцыйнай і заходняй культурамі, яго насельніцтва складаецца з меншасці багатых і мільёнаў бедных з аддаленых раёнаў, ён увесь час адкрыты для перасяленцаў і падзелены на розныя супольнасці, таму за апошнія сто пяцьдзясят гадоў ніхто не адчуваў сябе тут як дома.

Чатырох пісьменнікаў, якіх я буду згадваць на старонках гэтай кнігі, за іх творы, што выходзілі ў першыя сорак гадоў Рэспублікі, часта называлі «рэтраградамі» і крытыкавалі за нежаданне марыць аб еўрапеізацыі і складаць утопіі пра гэта, за іх пільную ўвагу да руін мінулага і ладу жыцця ў Асманскай імперыі.

А яны ўсяго толькі хацелі зноў і зноў чэрпаць натхненне адразу з дзвюх вялікіх крыніц, з дзвюх вялікіх культур,

якія журналісты груба называюць «Усход» і «Захад». Яны падзялялі ўласцівае гораду пачуццё супольнасці таму, што глыбока адчувалі яго смутак, але на прыгажосць, якую гэтае пачуццё надае гораду і іх творам, яны глядзелі вачыма еўрапейцаў. Каб жыць насуперак патрабаванням дзяржавы і размаітых грамадскіх арганізацый, жыць паводле ўсходніх каштоўнасцей, калі цябе хочуць бачыць еўрапейцам, і заставацца чалавекам Захаду, калі цябе прымушаюць быць чалавекам Усходу, — такі паратунак інстынктыўна абралі гэтыя стамбульскія пісьменнікі, каб дасягнуць патрэбнай адзіноты.

Мемуарыст Абдзюльхак Шынасі Хісар, які напісаў кнігу пра свайго сябра паэта Ях'ю Кемалю, вучань, а пасля блізкі сябра Ях'і Кемалю раманіст Ахмет Хамдзі Танпынар, журналіст і гісторык Рашат Экрэм Качу пражылі самотнае жыццё, засталіся халасцякамі і памерлі ў адзіноце. Яны, акрамя Ях'і Кемалю, пакінулі незавершаныя творы, перад смерцю яны з горыччу згадвалі, што іх кнігі напісаныя напалову, а кнігі выдадзеныя не знайшлі сваіх жаданых чытачоў. А самы вялікі і знакаміты паэт Стамбула Ях'я Кемаль на працягу ўсяго жыцця адмаўляўся выдаць свае кнігі.

12. Бабуля

Калі б маю бабулю спыталі аб яе перакананнях, яна б адказала, што падтрымлівае праеўрапейскія рэформы Атацюрка, але, папраўдзе, яе, як і ўсіх астатніх жыхароў горада, што Захад, што Усход не вабілі зусім. Яна і з дому выходзіла вельмі рэдка. Для яе, як і для большасці насельніцтва, дом і быў горадам, яна не цікавілася ні помнікамі архітэктуры Стамбула, ні яго гісторыяй, ні яго «славуцасцямі». Хоць і была паводле адукацыі настаўніцай гісторыі. Пасля заручын з маім дзедам, тады ішоў 1917 год, яшчэ да іх вяселля, яна пайшла з ім на спатканне ў рэстаран, што для Стамбула 1910-х было даволі адважным учынкам. Наколькі я магу сабе ўявіць, гэта быў рэстаран-казіно ў Пэры, там падавалі алкагольныя напоі, і яны сядзелі адно насупраць аднаго, а калі дзядуля спытаў, што яна будзе піць (у сэнсе гарбату, ліманад), бабуля падумала, што ёй прапаноўваюць алкаголь, і дала вельмі рэзкі, як на яе, адпор: «Алкаголь я не ўжываю, шаноўны спадар».

Праз сорок гадоў за святочным сталом бабуля, бывала, выпівала шкляначку піва і, павясялеўшы, зноў пераказвала гэтую добра знаёмую ўсім гісторыю, а пасля доўга смяялася. А ў будныя дні яна, седзячы ў вялікай гасцёўні ў сваім заўсёдным крэсле, ад смеху вярталася зноў да слёз па мужу, «выключным чалавеку», які так рана пайшоў ад нас і якога я бачыў толькі на некалькіх фотаздымках. Пакуль яна плакала, я спрабаваў уявіць сабе

бабулю ў маладосці, як яна радасная гуляла па вуліцах. Але ўбачыць у гэтай пышняй, спакойнай рэнуараўскай матроне тоненькую, высокую, нервовую жанчыну з карціны Мадэльяні мне ўдавалася з цяжкасцю.

Пасля таго як дзядуля зарабіў свой капітал, ён нечакана памёр ад лейкеміі, а бабуля «ўзначаліла» нашу вялікую сям'ю. Кухар Бекір, яе адданы сябра, калі бываў стомлены яе бясконцымі загадамі і папрокамі, з лёгкай іроніяй казаў: «Як скажаце, начальнік!» Што праўда, бабулі быў падначалены толькі дом, па якім яна хадзіла з вялікім звязкам ключоў. Бацька з братам яшчэ ў маладыя гады страцілі фабрыку, якая дасталася ім ад дзеда, іх шырока-маштабныя будаўнічыя праекты і рызыкаўныя інвестыцыі прагаралі, і бабуля, сама седзячы ўвесь час дома, на іх просьбу пакрысе распрадавала рэшту дзедавай маёмасці, будынкі, паверхі, кватэры і, паплакаўшы трошкі, прасіла сыноў наступны раз быць асцярожней.

Ранішнія гадзіны бабуля праводзіла ў ложку, лежачы пад вялікай тоўстай коўдрай, абапіраючыся на стос велізарных падушак з птушынага пуху. Кожную раніцу кухар Бекір прыносіў ёй шырокі паднос з яйкамі ўсмятку, маслінамі, брынзай і падсмажаным хлебам, які акуратна ставіў на вышываную кветкамі падушку, пакладзеную пасярэдзіне коўдры (крыху псавала карціну толькі газета, уціснутая паміж падушкай і срэбным падносам) — так, у ложку, за доўгім сняданкам і чытаннем газеты, яна прымала першых наведнікаў. (Ад бабулі я пераняў звычку піць салодкі чай, трымаючы ў роце кавалак цвёрдай брынзы.) Першым заходзіў мой дзядзька, які ніколі не сыходзіў на працу, не пацалаваўшы маму на развітанне. Потым забягала цётка, да таго часу яна паспявала правесці мужа на працу і сама ўжо трымала ў руках сумку. Кожную раніцу заходзіў і я, як двума гадамі раней мой брат, — незадоўга да школы я з бабуляй вучыўся чытаць; я браў сшытак, і, прымасціўшыся на краёчку коўдры, спрабаваў спасцігнуць таямніцу літар. Як высветлілася потым у школе, вучыцца чаму-небудзь у іншых мне вельмі нудна, а выгляд чыстай старонкі выклікае жаданне не напісаць штосьці, а ўсю яе спрэс размаляваць.

Пасярод нашага невялікага ўрока ў пакой заходзіў Бекір і кожны раз казаў тую самую фразу: «Што мы ім сёння дамо?»

Ён задаваў сваё пытанне з усёй сур'ёзнасцю, быццам гаворка ішла пра тое, каб накарміць цэлую бальніцу або вайсковую казарму. Бабуля з кухарам пачыналі абмяркоўваць, хто і з якіх кватэр прыйдзе на абед і на вячэру і што для іх прыгатаваць, у пошуках натхнення бабуля зазірала ў вялікі адрыўны каляндар, поўны самых разнастайных звестак, у канцы кожнай старонкі там змяшчалася «меню дня»; а я тым часам глядзеў на варону, што кружыла вакол кіпарыса на заднім двары.

Бекір не страчваў пачуцця гумару, нягледзячы на ўсе свае размаіттыя справы і клопаты, кожнаму з унукаў сваёй гаспадыні, якія бегалі з паверху на паверх, ён даў па мянушцы. Мяне ён называў Варонай. Праз шмат гадоў ён патлумачыў мне, што назваў мяне так, бо я ўвесь час сачыў за варонамі, якія сядзелі на суседніх дахах, і яшчэ таму, што я быў вельмі худы. Мой брат, які вельмі любіў свайго плюшавага мядзведзя і ніколі з ім не разлучаўся, атрымаў мянушку Нянька, адзін з маіх стрыечных братоў, у якога былі даволі раскосыя вочы, стаў Японцам, іншы, які вылучаўся ўпартасцю, — Казой, а трэці, які нарадзіўся неданошаным, — Паўгодкам. Многія гады ён клікаў нас гэтымі мянушкамі, і ў ягоным голасе мне чуліся ноткі пшчоты.

На бабуліным туалетным століку, як і на маміным, стала такое самае люстэрка; мяне так і цягнула расчыніць яго створкі і ўбачыць, як маё адлюстраванне губляецца ў бясконцасці, але дакранацца да яго было забаронена. Справа ў тым, што бабуля, якая па паўдня праводзіла ў ложку, ніколі не выкарыстоўвала яго на тое, каб рабіць макіяж, яна ўсталявала сваё люстэрка такім чынам, каб у ім можна было з ложка ўбачыць увесь доўгі калідор, чорны ход, прядні пакой і гасцёўню да самага далёкага акна, такім чынам, гледзячы ў люстра, бабуля магла сачыць за падзеямі ў доме: хто прыйшоў і хто сышоў, хто якія вядзе па кутах размовы і ці не б'юцца адзін з адным яе ўнукі. У доме заўжды панаваў паўзмрок, таму, гледзячы на цёмнае адлюстраванне, бабуля не заўсёды магла разабраць, што менавіта адбываецца каля якога-небудзь перламутравага століка, тады яна з усяе сілы клікала Бекіра, ён адразу з'яўляўся і дакладаў, хто і што робіць.

Пасля абеду бабуля чытала газету і часам вышывала кветкамі навалачкі, але часцей за ўсё яна курыла цыгарэты і гуляла ў безік у кампаніі некалькіх пані свайго веку з Нішанташы. Памятаю, што ім здаралася гуляць і ў по-

кер. У мяккім-мяккім, крывава-чырвонага колеру аksamітным мяшэчку, з якога бабуля даставала сапраўдныя гульнёвыя фішкі, ляжалі яшчэ і старыя асманскія манеты, з дзірачкамі, з насечкай на гурце, з пячаткамі султанаў. Я любіў, прымасціўшыся ў кутку, вазіцца з імі.

Адна з жанчын за гульнёвым сталом калісьці жыла ў султанскім гарэме, пасля падзення Асманскай імперыі султанава сямейнікі (язык не паварочваецца сказаць «прадстаўнікі дынастыі») былі вымушаныя пакінуць Стамбул, гарэм быў распушчаны, і яна выйшла замуж за аднаго з калег майго дзеда. Мы з братам перадражнівалі празмерна пачцівыя словы «васпані, шаноўная спадарыня», якія яны з бабуляй казалі адна адной, нягледзячы на тое што былі сяброўкамі, пры гэтым яны папоўніцы апляталі масленныя булчкі і тосты з сырам, якія Бекір прыносіў проста з печы. Абедзве яны былі поўнымі дамамі, але не бралі гэта да галавы, бо ў іх часы паўната не лічылася заганай. Раз на сто гадоў мая пышнацелая бабуля ўсё ж выходзіла з дому, напрыклад, калі яе запрашалі ў госці, тады падрыхтоўка пачыналася за некалькі дзён і апошнім яе этапам было зацягванне гарсэта, дзеля чаго з першага паверха клікалі жонку швейцара, Камер-ханым, каб яна з усіх сіл пазаягвала гарсэтныя шнуркі. Гэтая сцэна адбывалася за шырмай, і я, уздрыгваючы, назіраў за тузаннем і шморганнем, падчас якога бабуля раз-пораз ускрывала: «Цішэй, дачушка!» А за некалькі дзён да гэтага прыходзіла пані, якая рабіла бабулі манікюр і педыкюр; я быў зачараваны яе працай, яна расстаўляла па ўсім пакоі пемзы, тазікі з мыльнай вадой, шчотачкі і мноства іншых загадкавых прыстасаванняў і гадзінамі чаравала над бабулінымі пазногцямі; але больш за ўсё мяне займалі шарыкі з ваты, якімі манікюрша раздзяляла пухлыя бабуліны пальцы на нагах, пакуль фарбавала пазногці ў агніста-чырвоны колер, гэта вабіла і было агідным адначасова.

Праз дваццаць гадоў, калі ўсе мы раз'ехаліся па іншых дамах і раёнах, бабуля па-ранейшаму жыла ў доме сям'і Памук, і кожны раз, калі я раніцай прыходзіў наведальце яе, яна ляжала ўсё ў тым самым ложку ў паўцёмры сярод сумачак, газет і падушак. У пакоі стаяў усё той самы, ні на што не падобны водар, сумесь пахаў мыла, адэкалону, пылу і дрэва. Сярод рэчаў, з якімі бабуля ніколі не разлучалася, быў тоўсты сшытак у скураной вокладцы. Кожны дзень яна запісвала рахункі, успаміны, з'едзеныя стравы, выдаткі, планы, якое стаіць надвор'е і іншыя падобныя рэчы ў гэты дзіўны «пратакольны» сшытак. Магчыма таму, што некалі бабуля вывучала гісторыю, яна любіла часам з іроніяй успомніць асманскія «цырымоніі» і іх мову, а гэты «пракакол» даваў ёй такую магчымасць; а іншым вынікам яе цікавасці да гісторыі сталі імёны яе ўнукаў, кожнаму з нас было дадзена імя якога-небудзь пераможнага султана часоў станаўлення Асманскай імперыі. Кожны раз, уваходзячы ў пакой, я цалаваў ёй руку, і яна давала мне грошы, якія я, ані не бянтэжачыся, з радасцю хаваў у кішэню, пасля я ва ўсіх падрабязнасцях расказваў, як там жывуць тата, мама і брат, а яна часам зачытвала мне сёе-тое са свайго сшытка.

«Прыходзіў мой унук Архан. Вельмі разумны, мілы хлопчык, ён вучыцца ва ўніверсітэце на архітэктара. Я дала яму дзесяць лір. Калі будзе на тое Божая воля, калі-небудзь ён дасягне поспеху, і тады імя Памук зноў будучь прамаўляць з павагай, як за часы яго дзеда».

Прачытаўшы нешта, яна з загадкавай іранічнай усмешкай глядзела на мяне, акуляры рабілі позірк яе затуманеных катарактай вачэй яшчэ больш дзіўным, а я спрабаваў разгадаць, што крыецца за яе іроніяй: насмешка над сабой або разуменне таго, якая ўсё ж недарэчная штука — жыццё, і спрабаваў адказаць ёй такой жа ўсмешкай.

13. Школьныя прыемнасці і прыкрасці

У школе я даведаўся, па-першае, што сярод нас шмат дурняў, і, па-другое, што некаторыя людзі сапраўды бязглыздыя. На кожнае пытанне настаўніцы класа, я, каб паказаць, што ведаю адказ, заўжды падымаў руку, бо ў свае шэсць гадоў я пакуль не разумеў, што сталасць, вытанчанасць і высакароднасць праяўляюцца тады, калі чалавек не заўважае рэлігійных, расавых, полавых, класавых, маёмасных і (апошніх у гэтым спісе) культурных адрозненняў.

З цягам часу гэта ператварылася ў звычку. І аднакласнікі, і настаўніца прывыклі да думкі, што я добры і разумны вучань, але я ўсё адно цягнуў руку, каб паказаць, што ў мяне ёсць адказ на любое пытанне. Настаўніца рэдка давала мне слова, яна жэстам паказвала: хай іншыя, якія таксама цягнуць рукі, нешта скажуць. Потым мая рука падымалася сама сабой, незалежна ад таго, ведаў я адказ або не. Гэтая мая звычка крыху нагадвала заклапочанасць чалавека, які нават самы просты строй не забывае дапоўніць якім-небудзь вельмі дарагім упрыгожаннем або гальштукам, каб было відаць, што ён багаты, яна з'явілася ў мяне не толькі ад жадання паказаць сябе, але і праз глыбокую павагу да настаўніцы і жаданне супрацоўнічаць з ёй.

У школе я быў рады даведацца, што настаўнік мае ўладу, якую называюць «аўтарытэт». У Доме Памукаў,

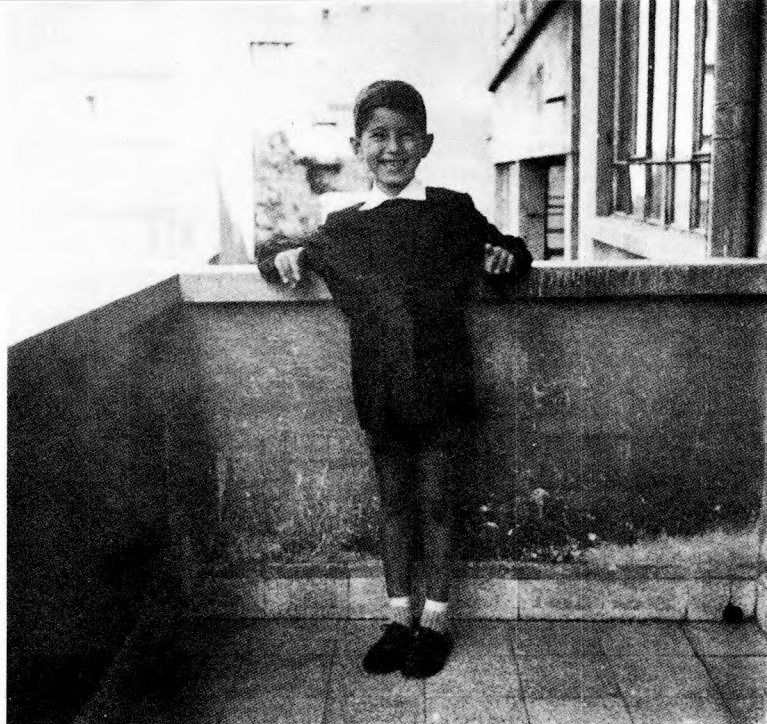
сярод безлічы сваякоў, панавалі вэрхал і бязладдзе, калі ўсе збіраліся за адным сталом, кожны пачынаў казаць сваё. Любоў і сяброўства ў сям'і, нашы супольныя застоллі, размовы і гадзіны ля радыё — усё гэта было звычайкай, якой ніхто спецыяльна не заводзіў, правіламі, што ўзніклі самі сабой. Дома бацька не быў ані крыніцай улады, ані аўтарытэтным цэнтрам, тут ён паказваўся мала, а часам знікаў наогул. Больш за тое, ён ніколі не папракаў нас з братам, нават не хмурыў бровы, калі мы рабілі нешта насуперак яму. Пазней, калі тата знаёміў нас са сваімі сябрамі, ён казаў: «А гэта два мае малодшыя браты», — і для гэтага ў яго былі ўсе падставы. Таму дома я прызнаваў выключна мамін «аўтарытэт». Але ён вынікаў не з той сілы, што яна мела ў маіх вачах, не з вонкавай, чужой «крыніцы ўлады», а з маёй уласнай патрэбы ў яе любові, пяшчоце, з жадання ласкі да мяне. Вось чаму ўлада настаўніцы над дваццаццю пяццю вучнямі нашага класа выклікала ў мяне захапленне.

Магчыма, я крыху атаясамліваў настаўніцу з мамай, і менавіта таму мне заўжды хацелася заслужыць яе прызнанне. Я не толькі хацеў адказаць на ўсе пытанні і акуратна выконваў дамашнія заданні, мне хацелася, каб настаўніца любіла мяне, каб лічыла разумным і асаблівым. «Складзіце рукі вась так і сядзіце ціха», — казалі настаўніца, я прыціскаў рукі да грудзей і такім чынам цярдліва сядзеў цэлы ўрок. Але пакрысе прыемнасць ад таго, што на любое пытанне ў мяне гатовы адказ, арыфметычныя задачы вырашаныя хутчэй за ўсіх і самыя добрыя адзнакі атрымліваю таксама я, пачала блякнуць, і тады час на ўроках спыніўся, хоць зрэдку ён і цёк, але з неверагоднай павольнасцю.

Я адрываў позірк ад неразумнага тоўстага хлопчыка, які спрабаваў напісаць нешта на дошцы, ці ад дзяўчынкі, якая глядзела на ўсіх вучняў, настаўнікаў, школьных прыбіральшчыц і наогул на ўвесь свет з тым самым аптымі-

стычным, добразычлівым і ветлівым выразам на твары, і пераводзіў яго ў акно, на вершаліну каштана, што відне-лася ў прасвеце паміж дамамі. На галіну садзілася варона. Я ўважліва за ёй назіраў. Разам з варонай, сярод галін, угары, я бачыў самотнае воблачка, яно плыло і змяняла свае абрысы. Спачатку яно было нібы нос лісы і нават яе цэлая галава, а потым — нібы сабака. І я хацеў, каб яно захавала гэтую форму, каб плыло сабе далей у выглядзе сабакі, але неўзабаве воблачка ператваралася ў цукарніцу з ножкамі, адну з тых, што стаялі ў вечна зачыненых шклянках вітрынах бабулінага буфета, і мяне цягнула дадому. Варта было маім думкам вярнуцца ў той ціхі, надзейны паўзмрок нашага дома, як з яго раптам выходзіў тата, і мы ўсе разам выпраўляліся на нядзельную аўтамабільную прагулку па Басфоры. Тым часам у доме насупраць адчынялася акно, і служанка высоўвалася з яго, каб вытрасці пыльную анучу, а потым яна рассяяна, зусім як я, разглядала вуліцу, якую з майго месца не было відаць. Цікава, што там на вуліцы? Да мяне далятаў толькі цокат конскіх капытоў па бруку ды грук колаў, і я мог разабраць хрыплы голас: «Старызнаааа! Рыззёёё!» Служанка праводзіла старызніка вачыма і вярталася ў дом, а побач з яе зачыненым акном з'яўлялася новае воблачка, яно плыло з той самай хуткасцю, што і першае, але ў іншы бок. Я глядзеў на яго адлюстраванне ў акне побач і задаваўся пытаннем ці не мае гэта ліса-сабака-цукарніца вяртаюцца? Акурат у гэты момант я заўважаў нейкі рух у класе, вучні цягнулі рукі, і я ахвотна, з упэўненым выглядам, падымаў руку, хоць і не чуў пытання настаўніцы. Адразу, яшчэ да таго, як з адказаў іншых вучняў я разумеў, якое гэта было пытанне, у маёй летуценнай свядомасці ўзнікала беспадстаўная вера ў тое, што я выдатна ведаю адказ.

Класы, у якіх мы гадамі сядзелі па двое ў некалькі шэрагаў, былі для мяне прыемным месцам не толькі таму,

што на ўроках я мог даведацца нешта новае ці атрымаць пахвалу ад настаўніцы, значна больш мяне прываблівала вывучэнне маіх аднакласнікаў, і я са здзіўленнем, захапленнем, а часам з горыччу разумеў, наколькі яны адрозніваюцца ад мяне. Быў, напрыклад, адзін няшчасны хлопчык, які на ўроках турэцкай мовы, калі чытаў нешта ўголас, заўжды пераскокваў праз радок ці два, ён, нягледзячы на ўсю сваю ўвагу, ніяк не мог выправіцца, і гэта весяліла цэлы клас. А ў пачатковай школе са мной за партай пэўны час сядзела дзяўчынка з доўгімі рудымі валасамі, якія яна збірала ў конскі хвост. У яе заўжды быў неахайны партфель, набіты надкушанымі яблыкамі, абаранкамі, кунжутнымі семкамі, ручкамі і гумкамі для валасоў, але прыемны пах лаванды ад яго, як і ад яе самой, вабіў мяне, яна называла рэчы сваімі імёнамі і смела казала тое, што думае, чым прыводзіла мяне ў захапленне; за выхадныя я паспяваў засумаваць па ёй. Іншы хлопец меў, як каза-

ла мая бабуля, «жалезны лоб», а малюсенькая дзяўчынка зачароўвала мяне сваёй далікатнасцю і вытанчанасцю, а трэцяя здзіўляла тым, што ўвесь час адкрыта расказвала ўсё, што адбывалася ў яе дома, і я задаваўся пытаннем: «Чаму гэта так?» Чаму адна дзяўчынка па-сапраўднаму плача, калі чытае вершы пра Атацюрка, а іншая хлусіць, хоць ёй ніхто не верыць, чаму ў трэцяй і сшытак, і фартух, і валасы, і гаворка заўжды такія акуратныя?

Падобна як на вуліцы размаітыя фары, бамперы, капоты і вокны машын у маёй галаве самі сабой набывалі абрысы іншых рэчаў, у класе я таксама прыпадобніваў сваіх таварышаў да чагосьці: напрыклад, думаў я, гэты вастрасосы хлопчык — зусім як лісіца, а той, здаровы, — мядзведзь, ды ўсе і завуць яго так, вось гэты, з натапыранымі валасамі, — вожык... Памятаю, як Мары, яўрэйская дзяўчынка, расказвала нам пра Пэйсах, пратое, як яе бабуля цэлымі днямі нават не ўключала электрычнасць. Іншая дзяўчынка неяк сказала нам, што аднойчы вечарам у сваім пакоі яна так хутка павярнулася, што змагла заўважыць цень анёла, — гэтую жудасную гісторыю я доўга не мог выкінуць з галавы. Дзяўчынка з вельмі доўгімі нагамі ў вельмі доўгіх гольфах заўсёды мела такі выгляд, быццам яна вась-вось заплача; калі яе бацька, міністр, загінуў у авіякатастрофе, з якой прэм'ер-міністр Аднан Мендэрэс выйшаў жывы, цэлы і здаровы, мне стала здавацца, што яна ведала пра гэта загадзя і таму плакала. У многіх вучняў, як і ў мяне, былі праблемы з зубамі, некаторыя насілі на зубах дужкі. Казалі, што на верхнім паверсе флігеля, у якім былі ліцэйскі інтэрнат і спартовая зала, побач з медпунктам месціцца і кабінет стаматолага; калі настаўніца моцна злавалася, яна магла прыстрашыць якога-небудзь гарэзу адпраўкай туды. Меншым пакараннем быў кут паміж дзвярыма і сцяной, на якой вісела дошка, вучняў туды ставілі спінай да класа. Адным з відаў гэтай кары было стаянне на адной на-

зе, але яго амаль не ўжывалі, таму што цэлы клас сачыў не за ходам урока, а за тым, колькі пакараны небарака так зможа прастаяць. Зрэшты, хуліганы, нават калі не стаялі на адной назе, круціліся ў куце, плявалі ў сметніцу або ўпотаі ад настаўніка грымаснічалі перад класам, карацей, выраблялі розныя фокусы, якія выклікалі ў мяне адразу захапленне, а потым — зайздрасць і злосць.

Мне было прыемна бачыць, як лянівыя, свавольныя, дзёрзкія або неразумныя вучні атрымліваюць ад настаўнікаў прачуханку, пакаранні, строгія вымовы і нават плескача, хоць я і шчыра верыў у дух вучнёўскага братэрства і салідарнасці. Скажам, была ў нас адна празмерна таварыская і энергічная дзяўчынка, якая ў школу прыязджала на машыне з шафёрам, любую просьбу настаўніцы яна выконвала з найвялікшым задавальненнем і каля дошкі манерна спявала па-англійску *Jingle bells, jingle bells, jingle all the way*. Калі ж яна ўпарта не выконвала дамашнія заданні, настаўніца, нягледзячы на іх добрыя адносіны, абражала яе, і гэтае прыніжэнне нікольні мяне не бянтэжыла. Кожны раз падчас праверкі дамашняга задання некаторыя з тых, хто прыйшоў непадрыхтаваны, рабілі выгляд, што заданне выканана, толькі яны ніяк не могуць знайсці яго ў сшытку, але настаўніца нікольні прымала іх словы на веру, і я ніяк не мог зразумець, навошта ім такія выкрутасы. «Ніяк не знайду, пані настаўніца!» — разгублена лепяталі яны ад страху, чым спрабавалі адтэрмінаваць пакаранне хоць на некалькі секунд, але ад гэтага поўха ці выкручанае вуха былі толькі больш балючымі. У школах асманскіх часоў ужывалася палка, якой настаўнік мог біць вучняў проста са свайго месца, а таксама фалака, пра якую Ахмет Расім (1865–1932) піша ў кнізе дзіцячых і школьных успамінаў «Фалака. Мае вечары», праўда, у нашых падручніках гэта ўзгадвалася як жорсткасць, што засталася ў мінулым пасля Атацюрка і ўсталявання рэспублікі. Але нават у Нішанташы, у на-

шым платным прыватным ліцэі «Вішык» для багатых, дзе ў ходзе мадэрнізацыі ўводзілі некаторыя новыя метады, абнаўленне закранула і формы гвалту ў дачыненні да слабых; замест палкі ці фалакі старыя злосныя настаўнікі яшчэ асманскай загартоўкі карысталіся французскімі лінейкамі, на якіх па краі ішла тонкая металічная палоска.

У горкія хвіліны пабоў і прыніжэння, калі вучня, чыя ўпартая непадрыхтаванасць або свавольствы перапаўнялі настаўнікаву чару цярпення, ставілі перад усім класам, маё сэрца білася хутчэй, а думкі блыталіся. Мы падраслі і пасля добрых настаўніц, якія ставіліся да нас па-мацярынску, трапілі ў рукі стомленых жыццём, злых старых настаўнікаў фізкультуры, музыкі, рэлігіі і гэтак далей, тут карныя цырымоніі праводзіліся ўсё часцей, і я з прыемнасцю вітаў іх як кароткае відовішча пасярод нуднага ўрока. Калі вучань апускаў вочы, нібы кот, што перакуліў малако, прызнаваў сваю віну і некалькі разоў

прасіў прабачэння, пакаранне было лёгкім. А ў моманты, калі ён, замест таго каб прызнаць сваю правіну, хлусіў, прыдумваў непераканаўчую адгаворку для змяншэння ўласнай віны або ленаваўся выдумляць нешта і пакорна пагаджаўся на пабоі, калі ён смяшыў клас грымасамі, пакуль настаўнік рабіў яму строгую вымову, або калі вёрз бездапаможную хлусню і пры гэтым, упэўнены ў адваротным, паўтараў: «Больш не буду хлусіць, пане настаўніку», — калі, узмылены першай «лазняй», зноў паводзіўся неабачліва і, нібы звярок, трапляў у пастку сапраўдных катаванняў, вось у гэтыя моманты я даведваўся аб жыцці і чалавечнасці значна больш, чым з падручнікаў па навакольным свеце ці з метрык групавой дынамікі класа.

Калі пакаранне выпадала ахайненькай, сімпатычнай і далікатнай дзяўчынцы, у якую я быў таемна закаханы, і калі я глядзеў на яе счырванелы твар і напоўненыя слязамі вочы, мне вельмі хацелася ўратаваць яе. Але калі бялявы жыртрэст, які дакучаў мне на перапынках, падчас уроку пападаўся на размовах і атрымліваў аплявуху, я глядзеў на гэта з бессардэчным задавальненнем. А калі худога чарнявага маўклівага і ганарыстага хлопца, якога асабіста я лічыў абыякавым і безнадзейным дурнем, даводзілі да слёз праз ягоны, незразумелы мне, супраціў, ад якога кожны настаўнік страчваў цярыплівасць, я ўжо не ведаў, на чым я баку. Як некаторыя настаўнікі, здавалася, любілі выклікаць вучняў да дошкі не для таго, каб праверыць іх веды, а для таго, каб паказаць іх невуцтва і тым самым прынізіць, так і некаторыя вучні, мабыць, пагаджаліся з ганьбай, абы толькі не браць сябе ў рукі і не выпраўляцца. Некаторыя настаўнікі лютавалі, калі заўважалі шытак у вокладцы не таго колеру, другія маглі заляпіць аплявуху за ціхі шэпт, на які ў іншым часе не звярталі ўвагі; некаторыя вучні, нават калі ведалі адказ на простае пытанне, заміралі, нібы заяц у свеце аўта-

мабільных фар, іншыя — да іх я ставіўся з найбольшай спагадай — калі не ведалі адказу, пачыналі, у надзеі на лепшы вынік, апавядаць нешта іншае.

У тыя жажлівыя моманты, калі настаўнік пачынаў сварыцца або кідаў сшытак ці падручнік, а ўвесь клас сядзеў у мёртвым маўчанні, я дзякаваў нябёсам за тое, што быў адным са шчасліўцаў, хто пазбегне такой знявагі. Такіх прывілеяваных асоб была прыкладна трэцяя частка класа. У адрозненне ад некаторых дзяржаўных школ, дзе ў адным класе вучацца дзеці з багатых і бедных сем'яў, у нашай прыватнай школе нябачная мяжа паміж прыгнечанымі небаракамі і вольнымі шчасліўчыкамі ніяк не была звязаная з беднасцю і заможнасцю вучняў. На гэтую нябачную рысу, агідную маёй душы, я з радасцю забываўся на перапынках, калі, ужо прызвычаены да школы і прыняты ў дзіцячае брацтва, бегалі і гулялі разам з іншымі, але варта было настаўніку як сімвалу ўлады заняць сваё месца за кафедрай, як гэтая рыса ўзнікала зноў, а ў хвіліны пабояў і прыніжэнняў я з простага, але моцнай цікаўнасцю задаваўся пытаннем: чаму некаторыя такія гультаі, чаму яны да такой ступені не маюць пачуцця ўласнай годнасці, чаму яны такія бязвольныя, такія абыякавыя, такія бязглуздыя, вось «такія»? Але адказу на гэтае пытанне, якое падводзіла мяне да цёмнага боку жыцця і таямніцы душы маіх аднакласнікаў, не давалі ніякія коміксы, якія я тады пачынаў чытаць самастойна і ў якіх адмоўныя персанажы заўжды мелі перакошаныя раты, ніякія ўласныя дзіцячыя развагі, і пра само пытанне я забываўся. З усяго гэтага я зрабіў выснову, што такое месца, як школа, не дае нам адказу на асноўныя пытанні, яна толькі дапамагае засвоіць іх як непазбежную жыццёвую рэальнасць. Таму я, пакуль не перайшоў у ліцэй, з усёй стараннасцю цягнуў руку, каб застацца па гэты, больш спакойны і ўтульны бок рысы.

Увогуле, я адчуваў, што самае галоўнае, чаму я навучыўся ў школе, — гэта не прымаць бяспрэчных жыццёвыя «ісціны», а быць зачараваным імі. У першыя школьныя гады настаўніца з самых неверагодных прычын проста пасярод уроку прымушала нас праспяваць якую-небудзь песеньку. Я не любіў гэтыя англійскія і французскія песні, бо не мог зразумець іх словы, але прыкідваўся, што спяваю, а сам тым часам назіраў за аднакласнікамі. (Тое, што яны спявалі, у перакладзе гучала прыкладна так: «Каравай-каравай, каго любіш — выбірай!») Нізенькі пухлы хлопчык, які за паўгадзіны да таго ліў слёзы праз тое, што зноў забыўся дома сшытак, цяпер шырока-шырока разяўляў рот і радасна спяваў. Дзяўчынка, якая раз-пораз запраўляла свае доўгія валасы за вушы, недзе пасярод песні зноў рабіла такі самы рух. Адзін з хуліганаў, той жыртрэст, што на перапынках ганяў мяне па калідорах, і той, што побач з ім, значна больш падступны і кемлівы, якому, нягледзячы на ўсю ягоную подласць, хапала розуму і абачлівасці заставацца на маім баку нябачнай рысы, — абодва цяпер з анэльскімі тварамі луналі ў аблоках музыкі. Акуратная дзяўчынка пасярод песні яшчэ раз правярала, як ляжаць яе сшыткі і пенал; руслівая і кемлівая дзяўчынка была вельмі засяроджаная, каб спяваць як мага лепш, гэта яна, калі нас шыхтавалі ў калону па два і вялі са школьнага двара на ўрок, на маё пытанне: «Станеш са мной?» — кожны раз проста моўчкі брала мяне за руку; і нават скнарлівы тоўсты хлопчык, які на кантрольнай, каб ніхто не зазірнуў, заўжды закрываў свой лісток рукой так, нібы абдымаў немаўля, разводзіў рукі ў бакі, быццам раскрываў душу. Адзін з безнадзейных дурняў, якія кожны дзень атрымлівалі поўхі, таксама заўзята падцягваў песню, а адзін нягоднік тузаў за касу дзяўчынку перад ім, іншая ж дзяўчынка, якая раз-пораз плакала, старанна спявала і пры гэтым глядзела праз акно на вуліцу, — ру-

дая дзяўчынка з конскім хвосцікам таксама назірала за ўсім гэтым, нашы позіркі сустракаліся, і мы ўсміхаліся адно аднаму. Як толькі незразумелая мне песня падыходзіла да месца «лай-ла-лай-ла-лай-лай-лай» і ўсё спявалі гучней, я з радасцю падпяваў, а потым кідаў позірк за акно і пачынаў марыць, што вось-вось цяпер, зусім ужо хутка, празвініць званок, цэлы клас загудзе і схопіць свае паліто і партфелі, і я панясу ў адной руцэ свой партфель, а другой буду трымаць велізарную далонь нашага швейцара, які павядзе нас з братам дадому, хоць там усяго тры хвіліны хады, я буду стомлены ад усяго гэтага люду, але прыспешу крокі, бо неўзабаве ўбачу маму.

14. Аненорабаз ьцавялп

Калі я навучыўся чытаць і пісаць, у маім свеце фантазій адразу зазьялі сузор'і літар. Цяпер у ім пасяліліся гісторыі, створаныя не маім уяўленнем або малюнкамі з кніжак, яны складаліся з літар і іх гукаў. Я міжволі чытаў усё, што толькі траплялася мне на вочы: назвы фірмаў на смеццевых баках, афішы на сценах, загалоўкі навін у газетах, рэкламныя аб'явы, назвы крамаў і рэстаранаў, надпісы на бартах грузавікоў, на абгортачнай паперы, на дарожных знаках, на пакеціках з цынамонам, на кухоннай маслёнцы і на скрыначцы з мылам, на пачку бабуліных цыгарэт і на ўпакоўках з лекамі. Часам я гучна паўтараў прачытанае ўголас, і было не важна, што часта я не разумеў сэнсу гэтых словаў. Быццам на нейкім участку майго мозгу, дзесьці паміж цэнтрам зроку і цэнтрам разумення, была ўсталяваная машынка, якая ператварала літары ў склады і гукі. Гэтая прылада ніколі не спынялася, я сам часам не заўважаў яе, як радыё ў шумнай кавярні, на якое ніхто не звяртае ўвагі.

Па дарозе са школы дамоў, якім бы стомленым я ні быў, вочы самі сабой знаходзілі літары: «ДЗЕЛЯ ВАШАГА БАГАЦЦЯ І ЎПЭЎНЕНАСЦІ Ў БУДУЧЫНІ. СЭТТ. ПРЫПЫНАК НА ПАТРАБАВАННЕ. ТУРЭЦКІЯ КАЎБАСЫ АПКАГЛУ. ДОМ СЯМ'І ПАМУК».

Дома мой погляд прыкоўвалі загалоўкі ў бабулінай газеце: «КІПР: ПАДЗЕЛ АБО СМЕРЦЬ, ПЕРШАЕ Ў ТУРЦЫІ

БАЛЕТНАЕ ВУЧЫЛІШЧА, АМЕРЫКАНЕЦ НА ВУЛІЦЫ
ЦАЛАВАЎСЯ З ТУРЭЦКАЙ ДЗЯЎЧЫНАЙ І ЦУДАМ ПАЗБЕГ
ЛІНЧАВАННЯ, НА ВУЛІЦАХ ГОРАДА ЗАБОРОНЕНА
КРУЦІЦЬ ХУЛА-ХУП»

Часам літары ўтваралі нейкі дзіўны шэраг, і тады гэ-
тае чарадзеяства вяртала мяне ў тыя дні, калі я толькі
вучыў алфавіт і чытаў па складах. У Нішанташы, за тры
хвіліны хады ад нашага дома, каля рэзідэнцыі губерна-
тара, на некаторых квадратных тратуарных плітках бы-
лі акурат такія надпісы. Калі мы з мамай і братам ішлі
з Нішанташы ў бок Таксіма і Беяглу, я скакаў па пустых
плітках і пераскокваў праз літары, нібы гуляў у класікі;
надпіс я чытаў задам наперад: «АНЕНОРАБАЗ ЬЦАВЯЛП».

Гэты магічны загад перш за ўсё абуджаў ува мне жа-
данне неадкладна плюнуць, але за два крокі ад губерна-
тарскай рэзідэнцыі быў паліцэйскі пост, і таму надпіс,

за якім, да таго ж, сачылі паліцыянты, непакоіў мяне. Я кожны раз баяўся плюнуць незаўважна для самога сябе. Мне здавалася, што так робяць тыя дарослыя, якія ў школе часта атрымлівалі працуханку ад настаўніка за глупства, ляготу і нахабства. Так, на вуліцы часта трапляліся людзі, якія не толькі плявалі, але нават і смаркаліся на брук, таму што ў іх не было насоўкі, але ў тыя гады ў Стамбуле такіх грэшнікаў было не так шмат, каб пісаць на тратуарах падобныя загады. Пазней, калі я даведаўся пра кітайскія плявальніцы і пра тое, як шмат аматараў пляваць сабе пад ногі ёсць сярод некаторых іншых народаў, я задаваўся пытаннем, чаму ж не такая ўжо і патрэбная ў Стамбуле забарона так і не сцерлася з маёй памяці. (Дагэтуль, калі гаворка заходзіць пра Барыса Віяна, мне перш за ўсё ўспамінаюцца не лепшыя яго раманы, а даволі кепская кніжка пад назвай «Я прыйду плюнуць на вашы магіль»).)

Можа быць, надпіс на тратуары ў Нішанташы мне ўрэзаўся ў памяць таму, што час, калі ў маёй галаве сама сабой пачала ўключацца чытальная машынка, супаў з тым часам, калі мама пачала настойліва ўнушаць нам з братам, што можна, а чаго нельга рабіць за межамі до-

ма, іншымі словамі, як паводзіць сябе з чужымі людзьмі. У тыя дні мама часта клікала нас да сябе і пачынала даваць разнастайныя павучанні, напрыклад, што ні ў якім разе нельга купляць і есці прысмакі ў брудных вулічных гандляроў, а ў рэстаране нельга замаўляць катлеты, таму што фарш для іх робіцца з самага дрэннага, тлустага і нясвежага мяса. Я слухаў гэтыя павучанні, і яны блыталіся з тым, што раз-пораз чытала машынка ў маёй галаве: «МЫ ЗАХОЎВАЕМ МЯСА Ў ХАЛАДЗІЛЬНІКУ». Іншым разам мама нам нагадвала, што на вуліцы трэба трымацца далей ад незнаёмцаў: «АСОБАМ ДА 18 УВАХОД ЗАБАРОНЕНЫ», — падтаквала ёй машынка. «ЧАПЛЯЦЦА ЗА ПРЫСТУПКУ ЗАБАРОНЕНА! НЕБЯСПЕЧНА ДЛЯ ЖЫЦЦЯ!» — абвяшчаў надпіс ля задніх дзвярэй вагона, для мяне ён выглядаў як афіцыйны загад, таму што быў згодны з мамінымі словамі, маўляў, гэта здзікуства — катацца на прыступцы і не плаціць за праезд. Гэта тычылася і надпісу на карме параходаў гарадскіх ліній: «НАБЛІЖАЦЦА ДА ВІНТОЎ ЗАБАРОНЕНА! НЕБЯСПЕЧНА ДЛЯ ЖЫЦЦЯ!» Мамін голас, які казаў не кідаць смецце на зямлю, зліваўся ў маёй галаве з афіцыйным загадам: «НЕ ПАКІДАЦЬ СМЕЦЦЕ!», — але неафіцыйны надпіс, зроблены на сцяне ад рукі крывымі літарамі, «КІНІШ СМЕЦЦЕ, МАЦЬ ТВАЮ...!» збіваў мяне з тропу. Калі мама казала, каб мы ніколі і нікому, акрамя сваіх бабуль, не цалавалі руку*, у маёй галаве ўсплываў надпіс на бляшанцы анчоўсаў: «ПРЫГАТАВАНА БЕЗ ДОТЫКУ РУК». Нейкая сувязь, магчыма, існавала і паміж надпісамі «КВЕТКІ НЕ РВАЦЬ» або «НЕ ДАКРАНАЦЦА» і мамінай забаронай: «Не паказвай пальцам!», — якую яна часта паўтарала

* Турэцкі звычай цалаваць руку выяўляе глыбокую пашану да чалавека і выглядае так: спачатку трэба дакрануцца вуснамі да тыльнага боку далоні, а потым прыкласціся да месца пацалунку сваім ілбом, вельмі распаўсюджаны ў традыцыйных асяродках.

на вуліцы. Але як я павінен быў разумець надпіс «ВАДУ З ФАНТАНА НЕ ПІЦЬ», калі ў гэтым фантане ніколі не было вады, або таблічку «ПА ГАЗОНАХ НЕ ХАДЗІЦЬ», што тырчала ў парках пасярод голай зямлі, там, дзе не было ніводнай травінкі?

Каб лепш зразумець «культурніцкую» логіку такіх таблічак, якія літаральна затапілі горад перасцярогамі, запалохваннямі і пагрозамі, паглядзім, што пісалі ў стамбульскіх газетах аўтары пастаянных калонак і іх папярэднікі, так званыя «гарадскія рэпарцёры».

15. Ахмет Расім і іншыя гарадскія рэпарцёры

Гэта адбылося ў канцы 1880-х гадоў, на самым пачатку трыццацітрохгадовай дэспатыі султана Абдул-Хаміда. Адночы дзверы рэдакцыі маленькай газеткі «Саадэт»*, што месцілася ў квартале Бабыалі**, «раптам» распахнуліся, і ўвайшоў высокі чалавек у чырвонай фесцы, «апрунты па-вайсковаму», у мундзіры з чырвонымі абшлагамі***; ён аклікнуў маладога журналіста дваццаці пяці гадоў, які ад самай раніцы працаваў там.

«Сюды! — і малады журналіст сам не свой ад жаху падняўся з месца. — Феску бяры! За мной!»

Малады журналіст і чалавек у вайсковым мундзіры селі ў карэту, што чакала ля дзвярэй, і рушылі ў дарогу. У поўным маўчанні яны пераехалі мост****. Сімпатычны невысокі малады журналіст адважыўся спытацца, куды яны едуць, толькі на паўдарозе.

«Да ягамосці міністра двара! Загадана даставіць неадкладна!»

* Літаральна «Дабрабыт».

** Квартал у гістарычным раёне Стамбула, недалёка ад палаца Топкапы; у той час там змяшчаліся ўсе газеты і выдавецтвы.

*** Мундзіры з чырвонымі абшлагамі ў асманскім войску насілі некаторыя генералы.

**** Па ўсім відаць, размова ідзе пра Галацкі мост, што стаіць над бухтай Залаты Рог, і героі едуць у султанскі палац.

У палацы маладому журналісту спачатку сказалі пача-
каць, а потым правялі ў кабінет, дзе за сталом сядзеў сіва-
бароды чалавек, ён проста кіпеў ад злосці.

«Сюды!» — гримнуў ён і паказаў на раскрыты перад
ім на стале асобнік «Саадэт», потым раз'юшана рыкнуў:
«Што гэта значыць?»

Малады журналіст і разабраць не паспеў, што яму па-
казваюць, а чалавек пачаў на яго крычаць:

«Усіх вас трэба сцерці ў пыл! Здраднікі! Няўдзячнае
быдла!»

Малады журналіст, хоць і быў напалоханы да паўсмер-
ці, разглядзеў, што гнеў міністра выклікаў верш аднаго
памерлага паэта з рэфрэнам: «Няўжо вясна ніколі не на-
стане?»

«Мой гаспадар...» — пачаў быў ён сваё тлумачэнне.

«Пагавары мне тут... Прэч!» — крыкнуў міністр двара.

Праз пятнаццаць хвілін маладога журналіста, які ўсё
яшчэ дробна-дробна калаціўся, зноў выклікалі ў кабінет.
Але кожны раз, калі ён адкрываў рот у спробе растлу-
мачыць, што верш напісаў не ён, на яго сыпаліся абразы
і пагрозы.

«Нахабнікі! Вырадкі! Бессаромнікі! Падлюгі! Сабакі!
Богаадступнікі! Шыбенікі!»

Малады журналіст зразумеў, што яму не дадуць нават
адкрыць рот, тады ён сабраўся з духам, дастаў з кішэні
камізэлькі сваю пячатку і паклаў яе на стол. Міністр прачы-
таў імя на ёй і адразу зразумеў, што выйшла памылка.

«Як цябе клічуць?»

«Ахмет Расім».

Праз сорак гадоў у кнізе «Журналіст, паэт, пісьменнік»,
дзе былі сабраныя яго пісьменніцкія ўспаміны, Ахмет
Расім, з уласцівым яму тонкім гумарам і нязменнай жыц-
цярадаснасцю, ва ўсіх неверагодных дэталях расказваў,
што міністр двара султана Абдул-Хаміда, як толькі зразу-
меў сваю памылку, падазваў яго словамі: «Ну-тка, пры-

сядзь, сынок», потым выцягнуў шуфляду ў сталае, жэстам запрасіў падысці бліжэй і даў пяць лір. «Даруй і не злуй на мяне. І нікому не кажы!» — дадаў ён і адпусціў журналіста дахаты.

Праз жыццярадаснасць, пачуццё гумару і любоў да сваёй справы Ахмет Расім стаў адным з самых выбітных пісьменнікаў Стамбула. Смутак як вынік «катастрофы», што ахінаў раманіста Танпынара, паэта Ях'ю Кемалю і мемуарыста А. Ш. Хісара, Ахмет Расім змог ураўнаважыць нястрымнай энергіяй, аптымізмам і нязменным добрым настроем і тым самым пакінуць яго нібы ўбаку. Як усе пісьменнікі, закаханыя ў Стамбул, ён цікавіўся яго гісторыяй і пісаў гістарычныя кнігі, але, нягледзячы на гэта, яму ўдавалася стрымліваць пачуццё смутку і страты, і таму ён не шукаў «страчаны залаты век» у мінулым. Для яго мінулае Стамбула не было заповітнай скарбніцай моцы і творчых сіл для пісання вялікіх твораў у еўрапейскім духу, ён любіў дзень пры дні назіраць за пераменамі ў жыцці горада і яго насельнікаў, і горад быў для яго цудоўнай вясёлай краінай.

Ахмет Расім, як і занятыя штодзённымі справамі стамбульцы, не вельмі цікавіўся пытаннем сутыкнення культур Усходу і Захаду або праблемай «змены цывілізацый». Еўрапеізацыя цікавіла яго забаўнымі перагібамі і фанабэрыстымі нахабнікамі, з якіх можна было ўдосталь памятацца. У юнацтве ён без асаблівага поспеху пісаў дыдактычныя раманы і вершы, што ў выніку абвастрыла яго адчуванне ўсялякага фальшу і напышлівасці, іх ён выкрываў з тонкім гумарам і цынзізмам. У тым, як Ахмет Расім кпіць з прытворнай манеры чытання некаторых стамбульскіх паэтаў, якую яны прыпісвалі, нібыта, французскім паэтам Парнаса або дэкадэнтам, з таго, як яны спынялі першага стрэчнага і бясконца чыталі яму свае вершы, ці з таго, як спрытна яны пераводзілі любую размову на сваю літаратурную дзейнасць або свае вершы, мы адчуваем, наколькі далёкім ён быў ад культуры выбіт-

ных дзеячоў еўрапеізацыі, большасць з якіх пачынала, як і ён, шараговымі службоўцамі на вуліцы Бабыалі.

Аднак стыль і манера пісьма Ахмета Расіма па-сапраўднаму праявіліся ў яго прафесійным занятку, ён быў аўтарам штодзённай газетнай калонкі, ці, як казалі тады на французскі манер, фельетаністам. Палітычныя тэмы не выклікалі ў яго асаблівага энтузіязму, апроч нейкіх надзвычайных скандалаў, да таго ж дзяржаўны ўціск і цензура рабілі такі занятак небяспечным і марным (ён з гумарам згадаў, як з яго калонкі выразалі столькі, што часам яна выходзіла амаль пустая), таму ўсе свае сілы ён аддаваў роднаму гораду, за якім назіраў з прыемнасцю і ахвотай. («Калі палітычныя забароны і абмежаванні не даюць вам знайсці добрую тэму, пішыце пра праблемы гарадской адміністрацыі і наогул пра гарадское жыццё, яны заўжды знаходзяць свайго чы-

тача!» — такую параду дае стамбульскі журналіст сто трыццаць гадоў таму.)

Вось і выйшла, што цэлых паўстагоддзя Ахмет Расім нястомна апісваў усё-ўсё ў Стамбуле, ад самых розных п'яніц да вулічных гандляроў з ускраін, ад бакалейных крам да жулікаў, ад музыкаў да жабракоў, ад прыгажосці басфорскіх кварталаў да корчмаў, ад гарадскіх навін да цэн на рынках, ад забаўляльных месцаў, футбольных пляцовак і паркаў да базараў, ад хараства кожнай пары года да вулічных натоўпаў, ад гульняў у снежкі і катання на санках да гісторыі турэцкага кнігадрукавання, ад разнастайных чутак да меню ў рэстаранах. Ён вельмі любіў ствараць спісы і класіфікацыі, а таксама меў выдатную здольнасць заўважаць характэрныя рысы розных людзей. Ён адчуваў сябе батанікам у казачна багатым разнастайнымі раслінамі лесе і з захапленнем назіраў за еўрапеізацыяй, мігрантамі і віражамі гісторыі, што прыносілі гораду размаітыя перамены, дзівосы, няшчасці і недарэчнасці. Яго заўсёдная парада маладым пісьменнікам — «заўжды браць з сабой нататнік» на прагулку па горадзе.

Самыя лепшыя з гэтых бегла напісаных газетных артыкулаў, што выходзілі ў 1895–1903 гадах, Ахмет Расім сабраў у кнізе «Гарадскія лісты». З нязменнай іроніяй ён называў сябе «гарадскім рэпарцёрам», які на правах выведніка совае свой нос у скаргі на гарадскую гаспадарку, штодзённае жыццё гараджан, трымае руку на пульсе вуліцы; у гэтым ён браў прыклад з французскіх літаратараў і журналістаў, сярод якіх такая звычка пашырылася яшчэ ў 1860-я гады. Намык Кемаль, не толькі прыхільнік п'ес і вершаў Віктора Гюго, але і пераемнік яго рамантычнага і змагарскага духу, у 1867 годзе ў газеце «Тасвір-і Эфкяр»^{*} выдаў «Лісты пра месяц Рамазан», чым паказаў

* Літаральна «Карціна меркаванняў», адна з самых вядомых асманскіх газет.

чытачам асманскай эпохі, што лістамі могуць карыстацца не толькі дзяржаўныя мужы, каб запалохваць адзін аднаго або дзяліцца сакрэтамі з каханкамі; выявілася, што праз надрукаваня «лісты» можна размаўляць з цэлым горадам, нібы з каханым, з блізкім чалавекам. У гэтых лістах Намык Кемаль расказвае падрабязнасці стамбульскага жыцця падчас месяца Рамазан; пазней многія пісьменнікі скарысталіся імі як прыкладам для ўласных гарадскіх рэпартажаў, але разам з тым традыцыя гэтых лістоў, напісаных з даверам, як для блізкіх сяброў або вужкага сямейнага кола, стварала ўражанне, нібы замкнёныя на сабе стамбульцы праз газеты пачалі ліставацца адно з адным і ўтварылі суполку блізкіх, любімых людзей, сваякоў. Акрамя Ахмета Расіма, сярод рэпарцёраў гарадскога жыцця быў рэдактар газеты «Басірэт»^{*} Алі-эфендзі па мянушцы Празорліва (ягоная газета выходзіла пры падтрымцы султанскага двара, а калі праз выпадковую памылку ў ёй неабачліва надрукавалі нешта непажаданае і газета была зачынена, рэдактара ўзгадвалі як Непразорлівага Алі-эфендзі), але пачуцця гумару ён не меў наогул і таму ў сваіх лістах быў апантаны крытыкай, парадамі і павучаннямі, за што і здабыў славу самага прыдзірлівага стамбульскага рэпарцёра. З артыкулаў Ахмета Расіма, які вельмі любіў музыку і нават сам складаў яе, да нас нібы далятаюць размаітыя гукі штодзённага гарадскога жыцця, а вось лісты Празорлівага Алі-эфендзі нібыта паказваюць нам нямы чорна-белы фільм з жыцця стамбульскіх вуліц 1870-х.

Вельмі многія аўтары газетных калонак, ад Ахмета Хашыма да Бурхана Фелека, ледзьве не ўсё дваццатае стагоддзе пісалі свае гарадскія лісты, хай і не называлі іх так, адрасаваныя стамбульцам; яны пісалі пра фарбы, пахі і гукі Стамбула, але, акрамя гумару і іх уласных

* Літаральна «Празорліваць».

меркаванняў, гэтыя нататкі змяшчалі дапаможнікі прыстойных паводзін на вуліцах, у парках і садах, у крамах і забаўляльных месцах, на параходах, мастах, на плошчах і ў трамваях. Султана, дзяржаву, урад, паліцыю, войска, буйных рэлігійных дзеячоў і часам нават гарадскую адміністрацыю крытыкаваць было вельмі цяжка, таму адзінай мішэнню назапашанага гневу і раздражнення,

якую яны маглі знайсці для сваіх нарысаў, аказваліся безабаронныя і безаблічныя стамбульцы з іх справамі, шпаркімі ці, наадварот, няспешнымі прагулкамі па горадзе. Усё, што рабілі апошнія сто трыццаць гадоў на вуліцах Стамбула яго жыхары, вядома ж, не такія выхаваныя, як рэпарцёры і іх чытачы, што ела, пра што гаварыла, ад чаго шумела гэтая грамада, мы ведаем дзякуючы руплівай крытыцы аўтараў гарадскіх лістоў, гнеўнай, часам спагадлівай, але часцей за ўсё пагардлівай.

Усе сорак пяць гадоў, як я ўмею чытаць і пісаць, варта мне толькі зазірнуць у газетную калонку якога-небудзь аўтара, няважна, з заснаванымі на вернасці традыцыйным каштоўнасцям або з праеўрапейскімі папрокамі і парадамі, я з радасцю прыгадваю мамін вокліч: «НЕЛЬГА ПАКАЗВАЦЬ ПАЛЬЦАМ!»

16. Не хадзіце па вуліцах з раззяўленым ротам

Прапаную вам выпадковую падборку парад, засцярог, скаргаў і проста перлаў з самых займальных старонак неабсяжнай спадчыны слынных і малавядомых гарадскіх рэпарцёраў, што пісалася цягам ста сарака гадоў гісторыі стамбульскай журналістыкі.

«Нашы маршрутныя конныя экіпажы былі натхнёныя французскімі амнібусамі, але дарогі ў нас настолькі разбітыя, што ад Беазыта да Эдырнекапы яны скачуць з каменя на камень, нібы жабы» (1894).

«Выклікае агульнае абурэнне, што пасля кожнага дажджу ўсе гарадскія плошчы залівае, нібы паводкай. Той, хто павінен гэтым займацца, няхай ужо зоймецца» (1946).

«У выніку павышэння арэнды гандлёвых плошчаў і бясконцага наплыву мігрантаў нашыя параходы спачатку запаланілі вандроўныя гандляры брытвамі, абаранкамі, фаршыраванымі мідыямі, папяровымі сурвэткамі, тапкамі, відэльцамі і нажамі, галантарэяй, цацкамі, вадой з газам і без, а цяпер да іх далучыліся разносчыкі розных ласункаў і салодкіх прысмакаў, смажаных вантробаў і мяса» (1949).

«Выказвалася прапанова ўвесці форму для рамізнікаў, каб наш горад выглядаў прыгажэй. Як было б шыкоўна, калі б гэтая задумка ажыццявілася!» (1897)

«Адна з заваёў ваеннага становішча — цяпер маршруткі могуць спыняцца толькі на адмыслова пазначаных ім прыпынках. Якая анархія з гэтым была раней!» (1971)

«Правільнае рашэнне: прадаўцы шэробету не змогуць ім гандляваць, пакуль не паведамаць гарадской адміністрацыі, з якой садавіны і з якімі фарбавальнікамі ён прыгатованы» (1927).

«Калі вы ўбачылі на вуліцы прыгожую жанчыну, не глядзіце на яе пажадліва або з нянавісцю, нібыта хочаце яе забіць; калі вашыя позірккі сустрэнуцца, ветліва ўсміхніцеся, адвядзіце вочы і ідзіце сваёй дарогай» (1974).

«Натхнёныя прыкладам знакамітай парызскай газеты "Матэн", у якой выйшаў артыкул аб належных паводзінах на вуліцы, мы таксама вырашылі нагадаць тым, хто не ведае правілаў, адно вядомае выслоўе: не хадзіце па вуліцы з разяўленым ротам» (1924).

«Будзем спадзявацца, што новыя лічыльнікі, усталяваныя на ўсіх таксі на загад вайсковага рэжыму, вернуць таксістаў і іх пасажыраў на дваццаць гадоў назад, у той час, калі лічыльнікі яшчэ не знялі з машын. Тады ў нашым

горадзе больш не будзе скандалаў і зваротаў у пастарунак праз тое, што таксісты спачатку кажуць «дасі, колькі зможаш», а потым неміласэрна таргуюцца з пасажырам» (1983).

«Гандляры пражаным гарохам і цукеркамі, якія дазваляюць дзецям плаціць не грашыма, а кавалачкамі свінцу, не ратуюць іх ад крадзяжу: наадварот, гэта прыводзіць да таго, што ў Стамбуле цягаюць камяні з крыніц, адрываюць у іх краны і здзіраюць свінцовае пакрыццё з магільных sklepaў і мячэцяў» (1929).

«Гучнагаварыцелі на грузавіках, з якіх прапануюць газ у балонах, бульбу і памідоры, а таксама жудасныя крыкі саміх гандляроў зрабілі з горада суцэльнае пекла» (1992).

«Ачысціць горад ад сабак адным махам не ўдалося. Калі б з такім імпэтам працавалі хоць пару дзён, калі б іх усіх павывозілі на выспу Хаірсызада, калі б паразганялі ўсе сабачыя зграі, тады, можа быць, горад і быў бы цал-

кам пазбаўлены ад гэтых жывёл... Цяпер жа зноў на вуліцах не сціхае “Р-р-р-р...”» (1911).

«Ламавікі без усялякай літасці зноў і зноў перагружаюць сваіх коней і б’юць няшчасных жывёл проста пасярод горада» (1875).

«Мы кажам: “Бедната так зарабляе свой хлеб!” — і заплюшчваем вочы на тое, што іх вазы тоўпяцца ў самых выдатных месцах нашага горада, а стамбульскія краявіды асуджаныя на гэтую несправядлівасць» (1956).

«Як жа шмат стала ў нас аматараў першымі выскокваць з парахода або з іншага транспарту, такіх скакуноў не спыніць нават воклічам: “Хто першы — той асёл!”», яны ўсё адно не будуць чакаць, пакуль параход падыдзе да вакзала Хейдарпаша» (1910).

«Некаторыя газеты дзеля павышэння накладу пачалі друкаваць вынікі латарэі ў падтрымку рэспубліканскай авіяцыі, і ў дні розыгрышу перад дзвярыма іх рэдакцый выстройваюцца пачварныя чэргі і збіраецца натоўп чытачоў» (1928).

«Залаты Рог больш не Залаты Рог, мы знішчылі яго абломкамі караблёў, кіслотнымі адходамі фабрык, мазу-там, што ліецца проста з цэхавай каналізацыі, цяпер ён зрабіўся ўсяго толькі сцёкавай канавай на бойні» (1968).

«Нашаму гарадскому рэпарцёру часта дасылаюць скаргі на начных вартаўнікоў некаторых кварталаў і рын-каў: замест таго, каб несці варту і абыходзіць вуліцы, яны дрэмлюць па кавярнях, і ў многіх кварталах не чуваць іх ляскоткі» (1879).

«Знакаміты французскі пісьменнік Віктор Гюго меў звычайку ездзіць па Парыжы на другім паверсе амнібуса і назіраць за жыццём гараджан. Учора мы таксама ўзялі

з яго прыклад і выявілі, што вельмі многія гараджане ў Стамбуле ходзяць па вуліцах вельмі няўважліва, яны раз-пораз сутыкаюцца адно з адным, кідаюць на зямлю білеты, абгорткі ад марозіва і кукурузныя агрызкі, пешаходы ідуць па праезнай частцы, а машыны выязджаюць на тратуар, і ўсе ў горадзе апранутыя вельмі дрэнна не ад беднасці, а праз ляноту і невуцтва» (1952).

«Ад сумятні на дарогах мы ўратаемся, толькі калі прастанем паводзіцца на вуліцах і плошчах як нам прыйдзе ў галаву, паводле ўнутранага голасу, і будзем выконваць правілы дарожнага руху, як гэта робяць на Захадзе. Іншае пытанне, колькі знойдзецца ва ўсім горадзе чалавек, якія ведаюць правілы дарожнага руху...» (1949)

«Вялізныя гадзіннікі паабапал моста ў Каракеі, як і ўсе астатнія гарадскія гадзіннікі, паказваюць кожны свой час і таму катуюць стамбульцаў пустымі надзеямі: адны лічаць, што параход стаіць каля прыстані, а ён ужо даў-

но адчаліў, а іншыя — што параход ужо ў дарозе, хоць ён яшчэ чакае каля прыстані» (1929).

«Прыйшла пара дажджоў, і — якое хараство! — раскрыліся парасоны, але ці ўмеем мы хадзіць пад імі так, каб не павыколваць вочы мінакам, каб не стукацца парасонамі, нібы электрамабілі ў луна-парку, і не падбіваць адзін аднаго на тратуарах, як дрэйфуючыя міны, толькі таму, што парасон перакрывае нам агляд?» (1953)

«Так шкада, што з-за процьмы порнавідэасалонаў, зборышчаў і натоўпаў, з-за паветра, атручанага выхлапамі аўтобусаў і машын, ужо нельга выйсці прагуляцца па Беяглу» (1981).

«Калі дзе-небудзь у Стамбуле выяўляюць заразную хваробу, гарадскія службы звычайна сям-там па нечыстых і адкідах на вуліцах распырскваюць вапну; тым часам бруду на вуліцах усё больш...» (1910)

«Агульнавядома, што мясцовыя ўлады меліся цалкам ачысціць горад ад дзікіх сабак і аслоў, а з дапамогай паліцыі — ад жабракоў і валацуг таксама. Аднак не падобна,

што гэта было зроблена, і яны, у дадатак, паказалі сябе як мізэрная купка лжэсведкаў» (1914).

«Учора, маўляў, выпаў снег, і ўжо не трэба ні прапуськаць перад сабой у трамвай, ні шанаваць старэйшых... Мы ўсе з жалем назіраем, як у горадзе забываюцца на прыстойныя паводзіны, якіх, па сутнасці, ніхто і не ведае» (1927).

«Гэтым летам у кожным куточку Стамбула людзі што-вечар, нібы шалёныя, запуськалі свае святочныя феерверкі, але я высветліў, колькі каштавалі іх паказныя забавы, і падумаў, што калі б усе гэтыя грошы былі выдаткаваныя на адукацыю дзяцей з бедных сем'яў нашага дзесяцімільённага горада, тады б нават тыя грамадзяне, што цешацца на сваіх вяселлях, былі больш шчаслівыя. Хіба не праўда?» (1997)

«Асабліва апошнім часам будынкi ў “левантыйскім” стылі, ад якіх еўрапейскім майстрам робіцца млосна, авалодваюць густам і сэрцамі людзей, яны ўсё мацней і мацней угрызаюцца ў краявіды Стамбула, нібы моль, што пажырае выдатную тканіну. Калі так пойдзе і далей, то ўвесь наш горад, як Беяглу і Юксэкалдырым, стане чарадой агідных будынкаў, а прычыну гэтага варта шукаць не ў пажарах ці ў нашых цяперашніх беднасці і бясцілі, але ў нашым захапленні ўсім новым» (1922).

17. Асалода малявання

Неўзабаве пасля пачатку вучобы ў школе я адкрыў у сабе вялікую цягу да малявання. Аднак тут слова «адкрыў» выглядае не зусім адпаведным, нібы я, як Калумб, калі адкрыў Амерыку, знайшоў тое, што ўжо існавала, але проста раней гэтага ніхто не заўважаў. Мастацкі густ або здольнасці да жывапісу ў мяне былі, але да пачатку школьнага жыцця я не надаваў ім асаблівай увагі. Так што лепш сказаць, што я захапіўся маляваннем і адчуў усю яго прыемнасць. А так званая «здольнасць» выявіла асаблівы склад душы і ўменне. Інакш бы нічога такога не было.

А нават калі і было, то не было б такім важным для мяне. Я адчуў прыемнасць малявання, і гэта рабіла мяне шчаслівым. Вось што было самым галоўным.

Праз шмат гадоў я неяк вечарам спытаў бацьку, як яны з мамай зразумелі, што ў мяне ёсць здольнасці да малявання. «Ты намаляваў дрэва, — адказаў тата, — а потым дамаляваў на галіне варону. Мы з мамай пераглянуліся. Намаляваная варона сядзела на галіне менавіта так, як сядзяць сапраўдныя вароны».

Можа быць, усё было не зусім так або нават зусім не так, усё адно, мне спадабалася гэтая гісторыя, і я адразу паверыў у яе. У сем гадоў я, відавочна, не мог выдатна намаляваць дрэва і варону. У татавай гісторыі інтрыгуе іншае — як тата, а за ім і мама так адразу вырашылі, што

Ў мяне ёсць «мастацкія здольнасці». Па ўсім відаць, для таты, з яго заўсёдным аптымізмам і самаўпэўненасцю, з яго шчырай верай у выдатнасць усяго, што б ні зрабілі яго сыны, мая здольнасць была відавочнай. Тады, вядома, такія думкі не прыходзілі мне ў галаву. Як і бацькі, я паверыў, што ўва мне ёсць нейкая, звязаная з маляваннем надзвычайная асаблівасць, якую іншыя пазней назавуць талентам.

Калі я паказваў свае малюнкi дарослым, яны хвалілі мяне, казалі прыемныя словы і нават глядзелі на мяне з захапленнем, вельмі падобным на шчырае здзіўленне. Мне ў рукі нібы далі механізм, з дапамогай якога я мог выклікаць сімпатыю ці любоў да сябе, атрымаць пацалунак ці пахвалу. Калі мне рабілася сумна, я ўспамінаў пра гэта і пачынаў маляваць. Бацькі ўвесь час куплялі мне паперу, фарбы, алоўкі, я нястомна пускаў іх у ход, а намаляванае часцей за ўсё паказваў тату. Ён рэагаваў менавіта

так, як мне хацелася, кожны раз ён разглядаў малюнак з нечаканым нават для мяне захапленнем і здзіўленнем, а потым каментаваў яго. «Як выдатна ты перадаў позу гэтага рыбака! Ад яго смутку нават мора зрабілася цёмнае. Побач — ці не яго сын? І птушкі таксама чакаюць рыбы. Вельмі трапна!»

Я тут жа бег назад і вяртаўся да малюнка. Уласна кажучы, побач з рыбаком быў ягоны сябра, а не сын, але я памылкова зрабіў яго малаватым, і ён выглядаў як сын. Тым не менш я ведаў, што мяне ўсё адно пахваляць. Потым, трымаючы ў памяці такія прыемныя татавы словы, я паказваў малюнак маме і казаў:

«Паглядзі, як у мяне атрымалася. Гэта рыбак са сваім сынам».

«Малайчына, сонейка маё. Вельмі добра, — адказвала мама. — А можа, ты б крыху павучыў урокі?»

Аднойчы я маляваў штосьці ў школе, і паглядзець на мой малюнак збегся ўвесь клас. Шчарбаты настаўнік нават павесіў мой лісток на сцяну. Я адчуваў сябе так, нібыта з маіх кішэняў самі сабой пачалі выскакваць шакаладкі і цацкі. Варта было, як фокусніку, які дастае ніадкуль труса або галубоў, толькі намаляваць нешта незвычайнае і паказаць яго, як пахвалы адразу сыпаліся на мяне.

Да таго ж цяпер мае здольнасці праз бясконцыя практыкаванні паволі ператвараліся ў сапраўднае майстэрства. Я звяртаў увагу на карцінкі ў коміксах, на карыкатуры ў газетах і на простыя малюнкi ў школьных падручніках, на тое, як на іх намаляваны дом ці дрэва або паставы людзей. Краявіды, рэчы, вуліцы я ніколі не маляваў з натуры — я аднаўляў у памяці малюнкi, якія бачыў раней. Каб малюнак запомніўся і натхніў мяне, ён павінен быў быць простым, як карыкатура, малюнак у коміксе ці школьным падручніку. А вось алейны жывапіс і фатаграфіі былі для мяне забытанымі, нібы само

жыщцё, нават больш. Я не мог зразумець, як яны зроблены, і таму ні натхнення, ні жадання маляваць яны ў мяне не выклікалі. Я любіў кніжкі-размалёўкі, мы з мамай часта хадзілі ў краму Аладзіна, каб купіць яшчэ адну, але не затым, каб размалёўваць карцінкі. Я ўважліва глядзеў на іх, а потым сам выводзіў іх на паперы. А намаляваныя дом, дрэва, вуліца заставаліся ў маёй памяці.

Мне падабалася маляваць дрэвы. Спачатку я маляваў дрэва, адно самотнае дрэва. Потым хутка-хутка я дамаляваў яму галіны і лісце. А пасля — горы, што віднеліся за галінамі, за лісцем. За адной гарой — дзве іншыя, крыху большыя. І, нарэшце, натхнёны прыкладамі японскага жывапісу, у самай далечыні я змяшчаў самую высокую і велічную гару. А потым рука ўжо выводзіла іх лёгка, нібы сама сабой. Аблокі і птушкі выходзілі ў мяне гэтак жа, як на тых малюнках, што я бачыў. Хоць я і маляваў па памяці, але гэта былі мае выявы дрэў, гор, аблокаў, і былі яны нібы сапраўдныя. Напрыканцы наставаў самы прыемны момант. За ўсімі гарамі, на вяршыні самай высокай гары я некалькімі штрыхамі пазначаў снег.

Я браў малюнак са стала, крыху аддаляў яго ад вачэй і з задавальненнем разглядаў, што атрымалася. Я паварочваў галаву то направа, то налева, то падносіў малюнак блізка да вачэй, то глядзеў на выцягнутай руцэ. Так, думаў я, атрымалася, прыгожа, і гэта зрабіў я. Так, не дасканалы, вядома, я зрабіў, але прыгожа. Ствараць гэты малюнак было гэтаксама прыемна, як глядзець з акна на вуліцу, і цяпер я з задавальненнем разглядаў яго, як і малюнак, зробленыя іншымі.

Бывала, я глядзеў на свой малюнак і адчуваў, што мне не хапае позірку чужых вачэй, з боку. А бывала, на творчым уздыме я хацеў прадоўжыць імгненні гэтага непараўнальнага задавальнення, перажыць яго зноў. Самым надзейным тады было дамаляваць яшчэ адно воблака, некалькі птушак або лісткаў.

У больш познія гады я, здаралася, думаў, што такія маленькія дадаткі «псуюць» мой малюнак. Але мне так хацелася зноў адчуць гэтую асалоду малявання, што я не мог утрымацца і вяртаўся да майго добра вядомага надзейнага сродку. Часам жа, калі жаданне яшчэ раз паспытаць гэтай асалоды рабілася нясцерпным і ажно закіпала ў душы, я браўся за новы малюнак.

У чым жа была для мяне прыемнасць малявання? Тут ваш апавядальнік павінен ненадоўга пакінуць убаку перажыванні маленькага хлопчыка і звярнуцца да роздумаў пяцідзясяцігадовага пісьменніка, які праз асэнсаванне дзіцячага досведу спадзяецца лепш зразумець самога сябе.

1. Вядома, разам з асалодай ад стварэння малюнка я атрымліваў задавальненне таму, што магу ўмомант стварыць нешта выдатнае і ўсе навокал будуць гэтым захапляцца. Я ведаў, што мне дастаткова паказаць каму-небудзь свой малюнак, і ён спадабаецца, мяне будуць хваліць і казаць прыемныя словы, я адчуваў, як уцешнае пачуццё займае маю душу яшчэ ў часе малявання. Паступова гэтае прадчуванне рабілася больш глыбокім, з часам яно стала неаддзельным ад малявання, і, як толькі пэндзлік кранаў паперу, мяне ахоплівала радасць.

2. Пастаянныя практыкаванні і пільная ўвага да чужых малюнкаў зрабілі мой позірк учэпістым, а руку — па-майстэрску ўпэўненай. Калі я маляваў тое самае дрэва, рука рухалася нібыта сама сабой. З прыемнасцю, амаль зачаравана, я сачыў за хуткімі рухамі пэндзліка па паперы, рука сама крэсліла лініі, нібы адрозная ад мяне істота. Здавалася, нехта іншы пасяліўся ўва мне і маляваў. У гэтай іншай асобы былі кемлівасць, прывабнасць, яскравасць, ад якіх у мяне круцілася галава, і мне з усёй моцы хацелася верыць, што і я сам магу быць такім. Пакуль я захапляўся гэтым кімсьці, іншая частка маёй свядомасці сачыла за малюнкамі, за выгінамі дрэ-

ваў і абрысамі гор, тое, што я магу стварыць усё гэта з нічога на чыстым аркушы паперы, надавала мне ўпэўненасці ў сабе. Мая свядомасць была на вастрыі пэндзліка, і я маляваў машынальна, але яна тут жа кантралявала зробленае. У гэты другі момант, у імгненне самаацэнкі я перажываў задавальненне крытыка. Аднак сапраўдную асалоду я адчуваў, калі пэндзлік сам браўся выводзіць рысы, калі маленькаму мастаку ў рухах уласнай рукі адкрываліся свабода і смеласць. Я нібы пакідаў межы свайго цела і сустракаўся з той, другой, асобай, якая займала месца першай, тады я ператвараўся ў лініі малюнка, слізгаў на сваім пэндзліку па паперы, як дзеці катаюцца па снезе на санках.

3. Паміж гэтым раздзяленнем маёй рукі і свядомасці, калі рука нібы рухалася сама сабой, а свядомасць замірала на месцы, і паспешлівым паглыбленнем у свет маіх мрояў было пачуццёвае падабенства. Пры гэтым, у адрозненне ад маіх дзіўных фантазій, тое, што выводзіла мая рука, я не хаваў, наадварот — я ўсім паказваў свае малюнкi ў чаканні пахвалы і ганарыўся, калі атрымліваў яе. Маляваць — азначала быць уладаром яшчэ аднаго сусвету і не мець пры гэтым пачуцця віны.

4. У намаляваных дамах, дрэвах, аблоках, ва ўсім іншым, што было плёнам маёй фантазіі, было і штосьці матэрыяльнае, сапраўднае. І гэта мне падабалася. Намалеваны дом быў нібы маім домам. Я адчуваў сябе гаспадаром таго, што маляваў. Калі я пераносіўся ў намаляваныя краявіды і даследаваў гэты новы свет, які, мяркуючы па тым, што я мог паказаць яго іншым, быў у пэўнай ступені рэальным, я ратаваўся ад нуды тут і цяпер.

5. Я любіў паперу, алоўкі, альбомы, слоікі з фарбамі, любіў пах усіх гэтых прылад, само іх існаванне. Са шчырай пяшчотай я гладзіў чыстыя аркушы паперы. Свае малюнкi я зберагаў і радаваўся толькі ім уласцівай аб'ектыўнасці, рэчыўнасці.

6. У гэтых маленькіх захапленнях я адкрыў для сябе асалоду, а пахвалы дарослых прымусілі мяне паверыць, што я — незвычайны, не такі, як усе. Я не любіў гэтым хваліцца, але мне хацелася, каб усе адчувалі гэта. Як і ўяўны свет у маёй галаве, маляванне ўзбагачала маё жыццё, сіла, з дапамогай якой я мог свядома пакідаць пыльны і паўцёмны рэальны свет, зрабілася часткай мяне, і мае блізкія прызнавалі і ўхвалялі гэта.

**18. «Энцыклапедыя Стамбула»:
звесткі і дзівосы з калекцыі
Рашата Экрэма Качу**

У бабулінай гасцёўні, у пыльнай кніжнай шафе, якую адмыкалі вельмі рэдка, сярод тамоў энцыклапедыі «Жыццё», пажаўцелых дамскіх раманаў і медычных кніг майго амерыканскага дзядзькі я, калі толькі навучыўся чытаць і пісаць, знайшоў велізарную, фарматам з газетны аркуш, кнігу. На вокладцы ўверсе значылася: «Ад Асмана Газі да Атацюрка», а ўнізе — «Панарама шасці стагоддзяў гісторыі Асманскай імперыі», і яна мне вельмі спадабалася як падборам сюжэтаў, так і разнастайнасцю дзівосных ілюстрацый. У дні, калі на нашым паверсе мылі бялізну, калі я прапускаў школу з прычыны хваробы, а то і проста прагульваў заняткі, я падымаўся на бабулін паверх, разгортваў кнігу на дзядзькавым пісьмовым стале і, радок за радком, зноў і зноў перачытваў яе; пазней, калі мы жылі ўжо на здымных кватэрах, падчас візітаў да бабулі я што-раз выцягваў яе.

Кніга падабалася мне і намаляванымі ад рукі чорна-белымі ілюстрацыямі, на якія я не мог наглядзецца, і тым, што гісторыя Асманскай імперыі, якая ў нашых школьных падручніках выглядала сукупнасцю войнаў, перамог, параз і дамоваў, там пераказвалася напышлівай патрыятычнай мовай, а тут паўставала шэрагам дзіво-саў, займальных падзей і не менш цікавых асоб, галерэяй

маляўнічых, страшных, жахлівых і нават агідных карцін. У гэтым сэнсе кніга нагадвала сурнамэ, асманскія кнігі цырымоній, у якіх апісваліся працэсіі рамеснікаў, што праходзілі перад султанам і, каб пацешыць яго, паказвалі розныя дзівосы. Цяперашні чытач аказваецца «сучаснікам» гэтай дзіўнай кнігі і, нібы на мініяцюрах сурнамэ, з султанскага месца, праз акно палаца, вядомага сёння як палац Ібрагім-пашы, з асалодай разглядае плошчу Султан-Ахмет, па якой праплывае ўсё багацце імперыі, яе колеры і дзівосы, людзі ва ўборах самых разнастайных прафесій. Пасля ўсталявання рэспублікі і пачатку еўрапеізацыі мы пераканалі сябе ў тым, што належым да больш «рацыянальнай і вучонай» цывілізацыі, і, як нам здаецца, шчасліва забыліся на нетутэйшасць Асманскай імперыі і яе дзівосы; але і ў іх нам нечакана адкрываецца нешта блізкае, чалавечае, на што прыемна глядзець нават здалёк, праз нашы сучасныя вокны.

Вось так і я з прыемнасцю разглядаў чорна-белую ілюстрацыю і ўважліва чытаў адпаведную гісторыю пра акрабата, які ў XVIII стагоддзі, падчас свята з нагоды абразання прынца Мустафы, сына султана Ахмеда III, перайшоў Залаты Рог па канаце, нацягнутым паміж дзвюма карабельнымі мачтамі. Я даведаўся, што «нашы продкі» не лічылі годным хаваць тых, хто бярэ плату за забойства людзей і гэтым зарабляе на жыццё, побач з усімі іншымі, і таму стварылі ў раёне Эюп, у Кар'ягды Баыры, адмысловыя могілкі для катаў*. Я прачытаў, што ў 1621 годзе, у часы праўлення Асмана II, была такая суровая зіма, што цалкам замерз Залаты Рог і часткова — Басфор, з вялікай цікавасцю, падоўгу я разглядаў на ілюстрацыях усе падрабязнасці лодак з саннымі палазамі і заціснутыя льдом караблі, пры гэтым мне на-

* Адметна, што там на магільных камянях няма імёнаў пахаваных.

DEHŞET VERİCİ BİR İDAM ŞEKLİ: ÇARMIH

SENİ CİNAYETLER İŞLEYEN SAKİLER
ELE GEÇİNCE, CIRILCIPLAK SÖYÜLÜR, BİR ÇAR
MUNA YÜZÜKÜYÜ BAĞLARIYLA ACBA ETİLEN
OMUZ BAŞLARI ÖYÜLÜKLER MÜN
LAR DİKİLİR, BİR DEVE ÜSTÜNDE
DOLASTIRILARAK TESHİR EDİLİK-
TEN SONRA BU İŞKENCE İLE
OLMEMİŞ İSE, ASILIRDI.

**KEŞİK BAŞI İLE TOP GİBİ
OYNANAN VEZİR**

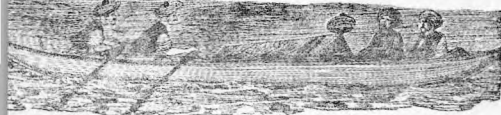
KARA MEHMED PASANIN
YİC SUCU YOKTU, DÜŞMANLARININ TAHRİRİ
İLE SİPAHİLER PADİŞAHIN BAŞINI İSTEDİLER
E PASA DİYANDAN KALDIRILIP İDAM OLUNDU.
(XVI İNCİ ASIR)

BU BİR
PADİŞAH
SORGUCU
DEĞİLDİR.
İNCİLERLE MÜSEY-
YEN GÖMÜŞ TEŞE-
Hİ BİR PADİŞAH
ATININ BAŞLIĞIDIR.

GECE GÖMÜLEN VEZİR

M SEKİZİNCİ ASIRIN BÜYÜK SADRAZAMLARINDAN HEKİMÖĞÜLÜ ALİ PASA SÜRGÜN BİR
ALTI OLARAK KÜRKÜK HADİSİ İSTANBULDA YAKINTINDA BÜYÜK CAMİNİN YANINDAKİ
URBESİNE GÖMÜLMESİNİ VASİYE ETMİŞTİ, KENDİNİN ÇOK SEYAH HÂLKİN BİR GÖMÜYÜŞİ
İLE MÂNİ OLMAK İÇİN "BARİTUL İSTANBULA RECT" GEÇİRİLDİ VE KABRİNE DE GEÇTİRİLDİ.

AYAKLARI İLE YAZI
YAZAN KOLSUZ ÇOCUK
DÖRDÜNCÜ MEHMETİN GÖTÜRÜLDÜ, PA-
DİŞAHIN HİZMETİNDE ÇOK GÜZEL, PA-
NAT İLE BİR SATIR YAZI YAZDI.
PADİŞAH İLE ÇAMURUNU ÇOK
YAZI BİLMEZ... BU GENC AYAK-
LARI İLE ÖĞRENMİŞ... NE MUTLU...
DÜŞEREK 100 ALTUN İHSAN
ETTİ. (XVII. ASIR)

**ÇOK KIYMETLİ BİR
KABİR TAŞI**

(LEDIRNEKAR DİSİ İSTANBUL)
YANURUSU İLE ÖLEN LÜHUSA
BİR KABRINA AID OLAN
MAŞHUPUN TAŞI, ANAŞI-
NIN SAKRINDA YERKÂ-
RE KEBRATINA OLARAK
YAPILMIŞTIR.

TÜRKİYEDİ UZUN ÖMÜR
REKÖRÜ KIRMİŞ OLAN
HAMMAMBAŞI ZARO ABA-
NIN KABRİ, EYYÜBDA,
PIYER LOTTİ KANVESİNİ
ÇOKUN YOLLUN AÇ USTUN
DEDİR.

**XVII. ASIRDA UÇAN ADA
HAZARFEN AHMED ÇELEBİ**

DÖRDÜNCÜ MURAD SAKAMININ KANUN
TAKIP GALATA KULESİNİNDE GÖMÜ-
LÜMÜSTÜ. PAŞA MÜKAPATI İLE TAKIP
BÖLİM TEŞVEŞİ ADAMI OLARAK SU-
GÜNÜ GÖNDERİLDİ.

ват у галаву не прыходзіла, што яны, як і большасць ма-
люнкаў у кнізе, адлюстроўваюць плён фантазіі мастака
больш, чым рэчаіснасць. Кожны раз я спыняўся і не мог
адарваць вачэй яшчэ ад аднаго дзіва, малюнкаў, дзе
былі выяўленыя два знакамітыя стамбульскія вар'яты
часоў Абдул-Хаміда II. Адзін з іх, мужчына, што зваўся
Асман, заўсёды хадзіў голы (мастак намалюваў яго як
голага, які саромеецца прысутных і прыкрывае рукой
«сараматныя месцы»), а другая, Мадам Упола, нацягва-
ла на сябе ўсё, што магла знайсці. Аўтар піша, што варта
было гэтым дваім сустрэцца, як яны кідаліся адно на ад-
наго і жорстка біліся, таму народ не пускаў іх «на мост».
(Мост: у той час не было мастоў праз Басфор і чатырох
цяперашніх, праз Залаты Рог, таксама; быў усяго адзін

драўляны Галацкі мост, пабудаваны ў 1845 годзе паміж Каракеем і Эмінаню, да канца дваццатага стагоддзя яго абнаўлялі тры разы, і стамбульцы называлі яго проста «Мост».) Кажу пра гэта, а сам ужо бачу малюнак, на якім чалавек з вялікім кашом за плячыма прывязаны за шыю да дрэва; так сто гадоў таму нейкі Хюсэйн-бей, гаспадарчы старэйшына (старшыня гарадской адміністрацыі), загадаў пакараць аднаго вулічнага гандляра хлебам за бязлітаснасць да каня: ён прывязаў бязвінную жывёлу, нагужаную цяжкімі кашамі, да дрэва, а сам пайшоў піць каву і гуляць у карты.

Наколькі былі праўдзівымі гэтыя дзіўныя гісторыі, частка якіх, як адзначалася, была ўзятая «з газет таго часу»? Вось, дарэчы, у XV стагоддзі з мэтай здушыць стамбульскі мяцеж сіпахаў* у выніку таргоў з паўстанцамі візіру Кара Мехмет-пашы было вырашана адсячы галаву; магчыма, адсечаную галаву выдалі самім сіпахам, каб мяцеж хутчэй скончыўся, і, магчыма, яны, як гэта робяць некаторыя ў такіх сітуацыях, спагналі сваю злосць на візіры тым, што ўзялі яго галаву і крыху папіналі нагамі. Але ці маглі сіпахі сапраўды зладзіць футбольны матч і гуляць галавой, нібы мячом, як гэта было паказана на малюнку ў кнізе? Такімі пытаннямі я асабліва не задаваўся, бо вока чаплялася цяпер ужо за малюнак да гісторыі пра жанчыну, што звалася Эстэр Кіра, якая жыла ў XVI стагоддзі**; яна кантралявала мыты і падаткі і, як пагаворвалі, была «той рукой, у якую давалі хабар» для Сафіе-султан, а падчас чарговага мяцяжу сіпахаў яе разарвалі на дробныя кавалкі, і кавалкі гэтыя папрыбівалі да дзвя-

* Цяжкая кавалерыя ў асманскім войску.

** «Кіра» — мянушка, літ. — «арэндная плата»; сапраўднае імя — Эстэр Хандалі, была набліжанай сям'і султана, забяспечвала жанчын з гарэма ювелірнымі ўпрыгожанямі, касметыкай і дарагімі строямі, а таксама выконвала важныя даручэнні, напрыклад, збірала плату за карыстанне маёмасцю жонак султана.

рэй дамоў тых, хто даваў ёй хабар, — з пэўным страхам глядзеў я на чорна-белы малюнак рукі, цвіком прыбітай да дзвярэй.

Прадметам асаблівай і шчырай увагі Рашата Экрэма Качу былі жахлівыя і дзіўныя падрабязнасці заведзеных у Стамбуле катаванняў і спосабаў пакарання — яшчэ адна тэма, якую горача любілі замежныя вандроўнікі: для выканання аднаго з іх, пакутлівага пакарання з назвай «гак», у Эмінаню збудавалі лобнае месца, дзе асуджанга ў чым маці нарадзіла звязвалі, а потым з дапамогай сістэмы блокаў падымалі ўгару і пакідалі на вострым гаку. Адзін моцна закаханы янычар скраў у імама маладую жонку, ёй пастрыглі валасы і пераапрунулі юнаком, і так яны гулялі па горадзе; калі яго злавілі, то спачатку пераламалі рукі і ногі, а потым запхнулі ў ствол марціры разам з порахам ды прамасленымі анучамі і стрэлілі ў неба. Яшчэ адзін метад, паказальнае «Пакаранне для жаху ў народзе», палягаў у тым, што раздзетага дагала злачынцу прывязвалі тварам уніз да дзвюх перакрываваных у выглядзе літары «Х» дошак, з плеч і азадка зразалі плоць, а на яе месца ставілі запаленыя свечкі, святло якіх мусіла быць перасцярогай тым, хто гэта бачыў, пакуль няшчаснага вазілі па горадзе. Ілюстрацыя з пакараннем голага злачынцы выклікала ў мяне дрыготку плоцевага ўзбуджэння, мне падабалася разглядаць мінулае Стамбула ў дзіўным шэрагу змрочных чорна-белых малюнкаў, што выклікалі жахлівае прадчуванне смерці.

Гэтае выданне выйшла з-пад пяра папулярызатара гісторыі Рашата Экрэма Качу, аднаго з чатырох смутных самотных пісьменнікаў, якіх я згадваў раней. Спачатку яно, зрэшты, не задумвалася як асобная кніга і пачалося ў 1954 годзе з публікацый для чатырохстаронкавага дадатку да газеты «Джумхурыет»*. (На апошняй паласе

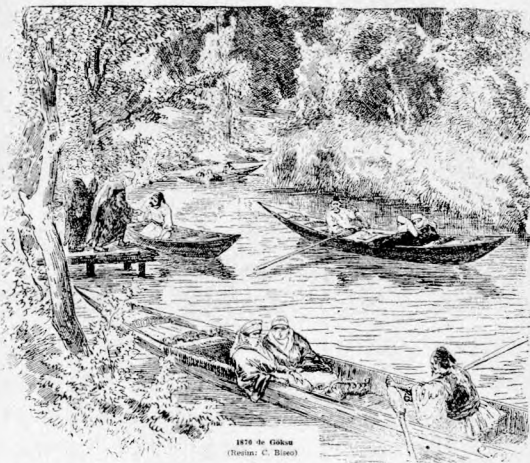
* Літаральна «Рэспубліка».

кожнага выпуску была рубрыка «Цікавыя і невядомыя старонкі нашай гісторыі», і таму я палюбіў гэты дадатак, калі ўбачыў упершыню.) Уласна кажучы, Рашат Экрэм Качу ўжо не першы раз спрабаваў улюбіць чытацкую аўдыторыю ў гэтую адмысловую сумесь дзіўных аповедаў, незвычайнасцей, гістарычных фактаў, энцыклапедычнай інфармацыі і зробленых ад рукі чорна-белых маляў, з тым каб яе працягвалі чытаць. За дзесяць гадоў да гэтага, у 1944 годзе, ён распачаў сваю першую працу, «Энцыклапедыю Стамбула», выданне якой быў вымушаны спыніць у 1951-м на першай старонцы чацвёртага тома, усё яшчэ прысвечанага літары «Б», з прычыны недахопу грошай.

Качу з поўным правам ганарыўся «Энцыклапедыяй Стамбула» і называў яе «першай у свеце энцыклапедыяй, прысвечанай аднаму гораду», але праз сем гадоў ён спыніўся на паўдарозе і зноў пачаў выданне энцыклапедыі з літары «А». На той момант Качу было ўжо пяцьдзясят тры гады, і ён баяўся, што яго ўнікальная энцыклапедыя зноў застанеца незавершанай, таму ён вырашыў абмежаваць яе аб'ём пятнаццаццю тамамі і спрабаваў пісаць артыкулы больш «папулярнай» мовай. Цяпер ён быў больш упэўнены ў сабе, менш азіраўся на людскія забабоны і ставіўся да іх больш мякка ды проста, а таму не бачыў перашкод для таго, каб выказваць на старонках энцыклапедыі свае ўласныя густы, зацікаўленні і прыхільнасці. Другая «Энцыклапедыя Стамбула» Рашата Экрэма Качу пачала выходзіць у 1958 годзе, а ў 1973-м зноў спынілася на паўдарозе, на адзінаццатым томе, і ўсё яшчэ на літары «Г», але яе артыкулы, прысвечаныя Стамбулу ХХ стагоддзя, — самыя дзіўныя і яркавыя, чыя форма, канва апаўдана і агульная атмасфера найбольш адпавядаюць духу Стамбула.

Каб зразумець, што ўяўляе сабой гэтая дзіўная энцыклапедыя, якая стала «культывай кнігай» для купкі стам-

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ

1878 de Gökkuş
(Resim: C. Böcek)

BİRİNCİ CİLD

Fasikül

4

Abdülmevîd — Aramî Evi

*Bu fasikülde 18 resim, plân ve harita ve metin
değeri dört renkli bir tablo kâğıdı ve
iki sağıta resim illüstrasi vardır.*

130

KURUS

İstanbul Tarihî
İstanbul Ankara Caddesi
No. 50

бульцаў, ахопленых цікавасцю да свайго горада і да літаратуры і якую мне так падабаецца чытаць з першай-лепшай старонкі любога тома, трэба спачатку пазнаёміцца з самім Рашатам Экрэмам Качу.

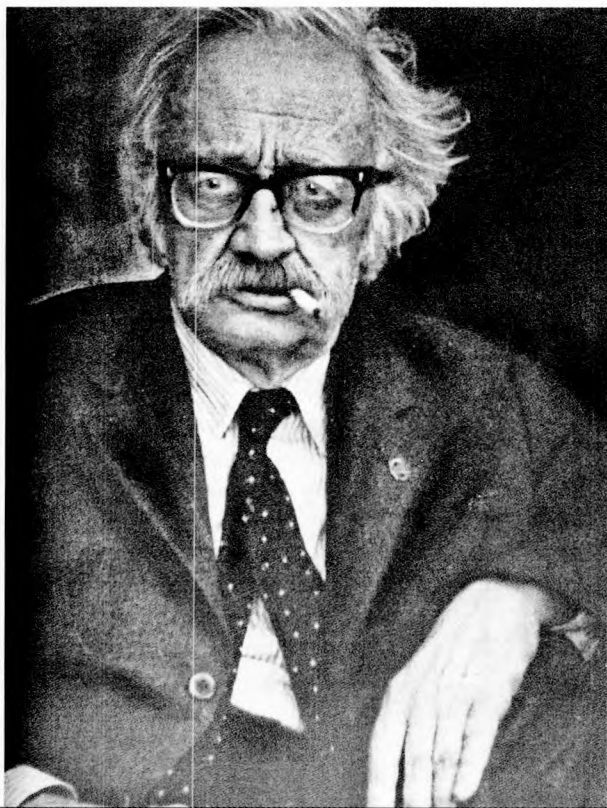
Рашат Экрэм Качу быў з ліку тых асаблівых людзей, чью душу закрануў смутак Стамбула пачатку ХХ стагоддзя і якія стварылі смутны і незавершаны вобраз свайго горада. Смутак прадвызначыў ход яго жыцця, упарадкаваў логіку яго твораў, стаў крыніцай светапогляду і фінальнай паразы; але гэтае пачуццё, як тое было ў блізкіх Качу па духу пісьменнікаў, у ягоных кнігах і артыкулах не стала ані прадметам асаблівай увагі, ані падставай для адмысловых разваг. Праз гэта тлумачэнне смутку Качу як пачуцця, выкліканага гісторыяй, сямейным жыццём

і найбольш, вядома, самім Стамбулам, можа выглядаць чужародным. Бо сам Рашат Экрэм Качу, як і ўсе героі, чульвіы да нанесенай горадам раны, бачыў у смутку нешта такое, што сфарміравала яго і было дадзена прынамсі ад нараджэння, а можа, і ад самога стварэння. Стамбул быў для яго, як найменей, суцяшэннем, і ён нават уявіць не мог, што горад выклікае гэтае пачуццё, ад якога замыкаюцца ў сабе і ад самага пачатку прызнаюць сваю паразу перад жыццём.

Яшчэ нам трэба ведаць, што Рашат Экрэм Качу нарадзіўся ў 1905 годзе ў сям'і настаўнікаў і дзяржаўных службоўцаў, яго маці была дачкой пашы, а бацька доўгі час працаваў журналістам, а самому яму давалося перажыць усё, што перажылі і іншыя смутныя стамбульскія пісьменнікі яго пакалення. Яго дзяцінства прыпала на час параз, перасяленняў і войнаў, што прывялі Асманскую імперыю да канца, а Стамбул — да галечы, з якой ён потым не мог выбрацца многія дзесяцігоддзі. Гэта, як і шмат што іншае, сведкам чаго ён быў у дзяцінстве, пазней стала тэмамі яго кніг і артыкулаў: апошнія грандыёзныя пажары Стамбула і тыя, хто з помпамі і вёдрамі браў удзел у іх тушэнні, вулічныя бойкі, жыццё гарадскіх кварталаў, корчмы і іншыя падобныя сюжэты. У некаторых артыкулах Качу згадвае, што пэўная частка яго дзяцінства прайшла на адной з басфорскіх віл, пасля знішчанай агнём. Калі Рашату Экрэму было дваццаць гадоў, яго бацька купіў драўляны катэдж у Гэзтэпэ, дзе малодшы Качу правёў вялікую частку свайго жыцця, дзе стаў сведкам звыклых дзён і паступовага распаду вялікай сям'і з вялікага стамбульскага дому. Як гэта бывала з усімі падобнымі сем'ямі, збядненне і сваркі паміж сваякамі прывялі да таго, што катэдж прадалі, Качу адасобіўся ад свайго атачэння, але так і застаўся жыць у Гэзтэпэ, вандруючы па здымных кватэрах. Самым важным жыццёвым рашэннем Качу, чый смутны дух быў звернуты ў мінулае, стала пасту-

пленне на аддзяленне гісторыі, а пасля заканчэння — праца пад кіраўніцтвам любімага настаўніка, гісторыка Ахмета Рэфіка, у тыя дні, калі Асманская імперыя была разбураная, а цэнтральным пунктам у ідэалогіі новай Турэцкай рэспублікі стала здушэнне і выцясненне ўсяго, што звязана з імперскім мінулым, калі з'явілася звычка ставіцца з пагардай і падазрэннем да ўсяго асманскага.

Настаўнік, Ахмет Рэфік, нарадзіўся ў Стамбуле ў 1880 годзе і быў старэйшы за свайго вучня, Качу, на дваццаць пяць гадоў, ён праславіўся як першы сучасны стамбульскі папулярызатар гісторыі пасля серыі кніг пад агульнай назвай «Жыццё асманскага грамадства мінулых стагоддзяў», яны выходзілі па адной, зусім як у будучыні — энцыклапедыя Качу. Акрамя выкладання ва ўніверсітэце ён шукаў інфармацыю «сярод бруду і пылу» ў так званых «сховах дакументаў» — дзяржаўных асманскіх архівах, якія былі ў поўным беспарадку, хадзіў ад ад-

ной бібліятэкі да другой у пошуках цікавых і дзіўных гісторый з асманскіх рукапісных хронік, а знойдзенае, пасля хуткай апрацоўкі, — як і Качу — дзякуючы літаратурным здольнасцям (ён быў таксама аўтарам вядомых вершаў і тэкстаў песень) тут жа публікаваў у газетных артыкулах і папулярных кнігах. Ахмет Рэфік, у якога Качу многае пераняў: спалучэнне гісторыі і літаратуры, цікаvasць да архіваў, заўзятасць бібліяфіла, які ледзь не жыве ў кнігарнях, уменне ператвараць гісторыю ў лёгкае, займальнае чытанне і цягу да доўгіх-доўгіх вечаровых гутарак — у 1933 годзе, падчас рэформы вышэйшых навучальных устаноў, быў выгнаны з універсітэта (тады ж, толькі з юрыдычнага факультэта, быў звольнены і мой дзядуля, мамін тата); сыход настаўніка быў для Качу сур'ёзным ударам. Ахмет Рэфік страціў сваю пасаду таму, што пэўны час быў блізка да апазіцыйнай Атацюрку Партыі свабоды і згоды, але ў большай ступені за сваю

празмерную цікавасць да асманскай гісторыі і культуры; пасля гэтага без працы застаўся і сам Качу.

Але душэўнага спакою Качу пазбавіўся яшчэ больш, калі на яго вачах настаўнік, чалавек, які быў для яго прыкладам, пяць гадоў змагаўся з безграшоўем, адзінотай і забыццём праз тое, што трапіў у няміласць да дзяржавы і Агацюрка, частку за часткай распрадаваў сваю бібліятэку, каб купляць лекі, і ўрэшце памёр у галечы. Да моманту смерці Ахмета Рэфіка вялікая частка з напісаных ім дзевяноста кніг знікла з продажу, а праз сорак гадоў тое самае адбудзецца і з кнігамі Качу.

Рашат Экрэм Качу піша на смерць Ахмета Рэфіка вельмі смутны артыкул, у якім згадвае, што яшчэ пры жыцці ён быў забыты як пісьменнік, а ў аповедзе пра свайго настаўніка Качу са шчырым лірызмам звяртаецца да вобразаў свайго дзяцінства і ўспамінае, што пачаў чытаць Ахмета Рэфіка ў адзінаццаць гадоў, яшчэ шчаслівым хлопчыкам з басфорскай вілы: «У тыя бесклапотныя дзіцячыя гады я жыў на беразе Басфора, дзе проста з пірса ля нашай вілы закідваў вуду і цягаў рыбак у бліскучай лусцэ»; у артыкуле Качу паказвае, як шчаслівыя ўспаміны яго маленства, якое прайшло і згінула сярод гэтых віл і катэджаў, тых, што па чарзе згарэлі на маіх уласных вачах цягам майго дзяцінства і юнацтва, і пачуццё смутку, магутнае, як сам Стамбул і гісторыя Асманскай імперыі, жывяць адно аднаго. Аднак у Рашата Экрэма Качу, акрамя недахопу чытацкай цікавасці ў краіне, што імкліва бяднела, і самога горада, была для смутку яшчэ адна вельмі моцная прычына: ён жыў у Стамбуле першай паловы ХХ стагоддзя і цікавіўся выключна мужчынамі.

Варта толькі паглядзець на тэмы яго папулярных раманнаў, удыхнуць іх напружаную, яскравую і пажадлівую атмасферу, пагартыць «Энцыклапедыю Стамбула» і прачытаць першы-лепшы яе кавалак, каб зразумець, што Рашат Экрэм Качу яшчэ ў 1950-я гады быў значна больш адваж-

Bu Namazgâh hicri 1210 (M 1795 - 1796) da yûkârda kaydettigimiz şekilde ile oldu. Çörekçi Çeyrekinde ilâz oldu. Bînisî Ser Sîrac (Kandilîbâs) Mustafa Efendîdir.

Şîasî ARABAT

ÇÖREKÇİ SOKAĞI — Bahrîküyân Osmanîye semti sokaklarından, 1994 Belediye Şehir Rehberine göre (Pafta 12) Osmanîye Aralık ile Fidanî — Çobançemen yolu arasında uzundur. Cemiyet Sokakı ile birer dört yol ağız yapar. Keleşir Yerine gidilip şu satıcıların yazıldığı sarakat durumu teahüt edilmiştir (Mart 1968).

ÇÖVENÇİ SOKAĞI — 1994 Belediye Şehir Rehberine göre Eyyubian Döğresiler Mahallesi sokaklarından, Yusufefendi Çiftliği Sokakı ile Vezirtekkesi Camidesi arasında bir anak sokaktır. Yerine gidilip şu satıcıların yazıldığı sarakat durumu teahüt edilmiştir (Mart 1968).

ÇUBUK — İnce ve uzun değnek, özüt — (H Kâzım, Büyük Türk Lügati). Sigara tığları kullanılmadan önce, tütünün ille içinde yakılarak, dumanının içi oynulmuş bir çubuk ile ılındığı devirde o çubuklara «tütün çubuğu» ve ekseriya sadece «çubuk» denirdi; dolayısı ile tütün içmeye «çubuk içmek», tütün içramına «çubuk içram etmek», «çubuk çıkarmak», «çubuk

vermek» denirdi.

Tütün çubuğu üç parçadan mürekkebirdir: 1 — Tütünün kondağı ille, 2 — İçinden dumanın çıktığı ince ve dümsüz ağac dalından gövde kısmı, 3 — Ağza girilen kısım, ağzık, İname.

Tütün içme vasıtası anlamında «Çubuk» ancaz ilâz ve imâmesi ile ismendir; ilâzesiz ve imâmesiz gövde kısmı, içi oynulmuş çubukluk bir (hâdan) İbarettir; onun içindir ki çubuk, tütün çubuğu denilince, ilâze, gövdesi ve imâmesi ile bir bütün batırılmamıştır.

Memleketimizde tütün içme tiryakçılığı on yinede sar boğazı, Birinci Sultan Ahmed devrinde, 1605 - 1606 arasında başlamıştır ve ayak takımından en yüksek kibar tabakaya varınca o kadar süratle yayılmıştır ki, 1633 de, ancaz 29 sene sonra Sultan Ahmedin üçüncü hâfeli ve oğlu Dördüncü Sultan Murat zamanında ille ve ezekis yâkulanlığı anda tütün olmak üzere çok şiddetli tütün yasağı çıkılmasında da tütün göze alınmış tütün - çubuk içilmiştir (B: Tütün, Çihilî Yasağı - 1633, cildi 7, sayfa 355), o zamansız yâkac devrinde zamanın sağıdaki beyli o devrin rind meşreb gerhâlmâsı ve asrının büyük şâiri Yahya Eflendîdir.

Dünya şâir o şâir, ömerin kâzâmdır bu Vîris bîkâreler can nakîlîni, remâi saâhdandır bu

Kahvehâne perkesinde çubuk keyfi (Resat: Sabiha Bostalı)

Zerîfatını zedelemeyen buğünkü dile göy-lice çevrîlîrîz: «O gözeller şâh ile tütün içmek bedava, kolay değil, tütün vergisi ökarak can kondu, verin bîkâreleri...»

O asrın, o devrin adamı olan müverrin Peçevîli İbrahim Efendi ille tütün, çubuk tiryakçilerini göye tasvir ediyor:

«Ehli keyf mübteleâi oldu, gövrek keyf ehli olmayınca da kullandılar, hattâ Kitâb ul-müridan ve devlet ricâlinin de niceletti oî, İttihâya uğradı. Kahvehânesinde erâli ve evbâşın tütün kezerî istimalinden kahvehânesine gök

ны за сваіх сучаснікаў, усіх стамбульскіх пісьменнікаў, калі выказваў свае незвычайныя плоцевыя прыхільнасці, густы і сімпатыі. З самых першых тамоў «Энцыклапедыя Стамбула» стракаціць захопленымі апісаннямі прыгажосці маладых мужчын і юнакоў, яны ўзнікаюць пры лубой нагодзе і іх робіцца штораз больш. Вось, напрыклад, Мірыалем Ахмет-ага, адзін з пажоў султана Сулеймана Заканадаўцы, моцны герой, небывалы цмок у чалавечым абліччы, рукі якога былі нібы галіны чынары... А вось цырульнік Джафер, пра якога Ульві Чэлебі, прыдворны паэт XVI стагоддзя, у паэме «Шэхрэнгіз», прысвечанай праслаўленню прыгажосці стамбульскіх рамеснікаў, кажа: «Юнак, аб чыёй прыгажосці складаліся легенды». У іншым артыкуле энцыклапедыі — «Сірата Ахмет, гожа шавец» — расказвалася пра героя аднайменнай стамбульскай казкі, «чыстага юнака пятнаццаці-шаснаццаці гадоў». «Ён быў басаногі, а шаравары яго мелі сорак за-

плат, і праз дзіры ў кашулі праглядвала голае цела, аднак прывабнасць яго была нібы глыток вады, бровы — што пячатка самой прыгажосці на лбе, валасы як жураўліныя пёры, скура залаціста-смуглявая, позірк — кемлівы, гаворка — чароўная, а цела ён быў нібы штылет»*.

У артыкулах з першых тамоў Качу як выдавец разам з паслухмянымі мастакамі сваёй энцыклапедыі распрацоўвае малюнкi гэтых басаногіх міфічных герояў і, нібы прыдворныя паэты, якія бясстрашна ўсхвалялі прыгажосць юнакоў, застаецца ў межах літаратурных прыёмаў і законаў жанру. У артыкуле «Навік» ён узвышае адносіны паміж навабранцамі корпуса янычараў, бязвусымі юнакамі, і «зухаватымі, багатырскага выгляду ваярамі», якія бяруць маладых пад сваё крыло. У артыкуле «Джыван» пасля заўвагі: «Прыгажосць, апяяная прыдворнымі паэтамі, — гэта мужчынская прыгажосць» — ён заўзята паглыбляецца ў падрабязнасці гісторыі слова «джыван», якое азначае «заўсёды юны, чысты і моцны хлопец». Асцярожны стыль такіх апісанняў, па-майстэрску ўплеценых у гістарычныя, літаратурныя або культурныя звесткі з першых тамоў, у наступных тамах ператвараецца ў свабодныя прынагодныя размовы пра юных ды прыгожых хлопцаў і пра іх ногі. Так, у артыкуле «Марак Дабрылавіч» мы чытаем пра аднаго «вельмі сімпатычнага» маладога харвата, які служыў матросам на гандлёвым судне фірмы «Хайрые» і 18 снежня 1864 года, калі ягоны карабель швартаваўся каля прыстані ў Кабаташы, яго нагу заціснула паміж бортам парахода і прычалам (адзін з тых страхай, якія жывуць у глыбіні душы любога стамбульца), а калі адарваная нага разам з бортам на ёй упала ў мора,

* Згаданая казка мае класічны сюжэт: бедны юнак, які зарабляў рамонтам старога абутку наведнікаў хамама, закахаўся ў прыгожую дзяўчыну з заможнай сям'і, прычым іншаверку — яўрэйку. Але спрытны памочнік прыводзіць яго да спаўнення мары.

малады харват толькі сказаў на гэта: «Бот зваліўся». Каб расказаць пра гоных юнакоў, маладых хлопцаў і басаногіх прыгожых хлопчыкаў у першых тамах, Качу мусіў разграбаць гісторыю асманскага грамадства, паэмы і папулярныя легенды, забытыя рукапісы з бібліятэк, у якія ніхто не заходзіў, паэтычныя дываны, дзіўныя кнігі, што засталіся з часоў асманскай стамбульскай культуры, варажбітныя кнігі, сурнамэ і такія важныя і цікавыя падшыўкі газет XIX стагоддзя (гісторыю пра прыгожага харвацкага матроса ён там і знайшоў).

Аднак у апошнія свае гады пастарэлы Качу з горычу і злосцю ўсвядоміў, што не абмяжуе энцыклапедыю пятнаццацю тамамі і ніколі не скончыць яе. Тады, каб захаваць вернасць сваім сімпатыям, ён зрабіўся абыякавым да пошуку пісьмовых крыніц. Ён пачаў складаць артыкулы для энцыклапедыі на адной і той самай падставе: пісаў пра самых розных юнакоў і хлопцаў, пра малых газетчыкаў, да якіх адчуваў асаблівую цікавасць, пра сімпатычных і чысцюткіх школьнікаў, якія па святах прадавалі значкі Турэцкага авіяцыйнага таварыства, з імі ён знаёміўся пры самых розных нагодах на вуліцах Стамбула, на мастах, у корчмах, кавярнях, казіно і клубах. Напрыклад, у дзявятым томе, публікацыя якога пачалася на дзясятым годзе выдання энцыклапедыі, калі Качу было шэсцьдзясят тры гады, на старонцы 4767 змешчаны артыкул пра «спрытнага хлопчыка-акрабата чатырнаццаці-пятнаццаці гадоў, знаёмства з якім адбылося недзе ў 1955–1956 годзе». Качу расказвае, як убачыў яго аднойчы вечарам у Гэзтэпэ, дзе сам правёў большую частку жыцця, на сцэне летняга тэатра «Энд»: «На ім былі белыя тапачкі, белыя штаны і белая трыкатажная майка з зоркай і паўмесяцам на грудзях, а калі ён выходзіў на пляцоўку і паказваў сваё майстэрства, то распранаўся да кароткіх белых шортаў; па яго чыстым, адкрытым і сімпатычным твары, яго бездакорных манерах, прыстойна-

Tente
(Resim: Nezh)

ğl, çilek pembesini tercih ettiler. On yedi yaşında idim, çok iyi buldularım, zamanın az-çok paşalardan biri, evlülârlarını teminde etmemek için istin veriyorlarm, atlarını koçumlârlarına inçe gelikten grâlmış zârı tertibi bir seyyer taktırlar Fenerbahçe gezisinde lüks faytonu ile şangır şungur timarhane kaçkını gibi dolâşırđ.

«Kira arabalarına gelince (fayton, kupa ve lando) lüks arabalar veya piyasa arabaları diye ikiye ayrılabilir. Lüks arabalar piyasa-ya çıkmaz, ahırlarda, arabalıklarda durur, varlığı hususi araba todarık edecek mertebe-

Tek atlı yaylı dör araba
(Resim: Nezh)

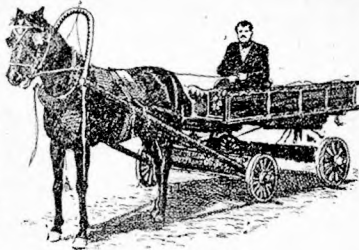
ye varmanış, fakat kira arabası ile dolayması da kendine yedirmeyenler tarafından hab-ber salınarak tutulur, içine konak arabası cakası ile binilir, bunlar sayısız mahdud sekiz on araba idi, sahipleri bu hizmet karşılığı oldukça mühim bir para alırdı.

«Piyasa kira arabaları: unumuyetle eski, az bakımı, konak arabalarının emekliye ay-ırılmıştı idi: Arabacıların kıyâfetleri de arabaları kadar pejmürde idi.

«Konak arabalarında da kira arabalarında da pilka yoktu, kira arabalarının mevzu-öldükleri belediye dâiresine verilen numaraları fenerlerinin üzerine yazıldı. Belediye dâirelerine tanzim edilen tarifeye göre ücret alınır, tarife teahüt edilmeyen yerlere pazarlıkla gidilir.

«Fayton, kupa ve landoların başka iki çeşit kira arabası daha vardı: Paraşöller, Tenteler.

«Paraşöller tek atlı veya çift atlı olur-đu. Çift atlıların diğı basır örgü kaplama, yandan binilir, dört kişilik faytondan farki ö n k i s i m i-

Çift atlı yaylı dör araba
(Resim: Nezh)Tek atlı sandık araba
(Resim: Nezh)

nın daha genişçe, bir de k o r u k yerine, üstünün bir tente ile örtülüş olması idi. Bakayadan bir kaç araba efan Büyükada-da görünmektedir. Tek atlı paraşöllerin ekserisi basır yerine düz tahta kaplama arabalar, onların son örneklerine de Kadıköyünde, Bostancı ve Erenköyünde rastlanır.

«Tente arabalar tek atlı olup arkadan binilir, normal dört kişilik arabalardır, altı kişi bindiğı de olur, içinde diğı istikametine göre yarı ve k a r s i i k l i oturulur. Hâlen bir kaç tane de Erenköy ile Göztepe kalmıştır. Paraşöllerle tentelerin son dükkânlerine Sarıyer ile Beykozda da rastlanır. Bu iki çeşit arabayı; çeşek arabalar diye de toplamak mümkündür. Kışın muşamba perdelerle kaplanırlar, kıs için tenteler paraşöllerden daha mahfuz arabalardır. Göztepe ve Erenköyün-

de yaz ve kış oturanlardan varlıkca kimse-ler ilk okulda okuyan çocuklarının gidip gelmesi için bu arabalardan birini aylıkla tutarlar. Zamanımızda çeşeklerin en kazancı mevzisini yazın plajların açılması ile başlar.

«Eski zamanın binek arabaları: arazunda öküz arabaları da mühim yer alır. En eskileri koçulardır. Koçu, son devirlerin atlı talika-

Tek atlı tam çarklı sandık araba
(Resim: Nezh)

сці і вихаванасці адразу было відаць, што ён ні ў чым не саступае сваім еўрапейскім аднагодкам». Далей мы даведваемся, як аўтар быў засмучаны тым, што пасля заканчэння праграмы хлопчык узяў паднос і «выйшаў па падзяку», але хлопчык, які сабраў воплескі і не змог сабраць грошай, настрой яму не сапсаваў — Качу быў усцешаны тым, што юнак не пачаў паводзіць сябе дакучліва і чапляцца да гледачоў. Юны акрабат раздаў некаторым з іх свае візітныя карткі, і так адбылося знаёмства пісьменніка, якому быў пяцьдзясят адзін год, і акрабата, якому было чатырнаццаць. Качу з сумам апавядае, што за тры дванаццаць гадоў, якія аддзяляюць іх першую размову ў тэатры ад напісання артыкула, нягледзячы на ўсе лісты да хлопчыка і яго сям'і, напісаныя пасля гэтага зна-

ёмства, іх сувязь абарвалася, і што ён вельмі шкадуе, бо перастаў атрымліваць адказы на лісты і таму не можа ў энцыклапедыі напісаць, як цяпер жыве ягоны знаёмец.

Цікаўныя і цярплівыя чытачы 1960-х гадоў, калі твор Качу яшчэ працягваў выходзіць том за томам, бачылі ў ім не столькі «Энцыклапедыю Стамбула» — значную крыніцу, дзе ўпарадкаваныя ўсе звесткі аб Стамбуле, — колькі нешта накшталт часопіса, які друкаваў цікавыя, займальныя, дзіўныя і экзатычныя гісторыі пра горад, а таксама расказваў пра некаторыя падзеі штодзённага жыцця. Памятаю, што ў тых гады ў некаторых стамбульскіх дамах я бачыў тамы энцыклапедыі на тых самых паліцах, дзе захоўваліся тыднёвыя часопісы. Качу, аднак, быў значна менш вядомы, чым твая творы, што прадаваліся ў газетных кіёсках. Дый не магло так здарыцца, каб у Стамбуле 1960-х гадоў былі прызнаныя сімпатыі, густы, прыхільнасці, распач і жаданні гэтага самотнага жыхара сучаснага горада, прывязанага смуткам да Стамбула і да любых звестак аб ім. У падрыхтоўцы першага выдання і першых тамоў другога выдання бралі ўдзел многія пісьменнікі і ўніверсітэцкія прафесары, якія падзялялі любоў Качу да Стамбула; праз падтрымку гэтага пакалення аўтараў, якія хацелі неяк супрацьстаяць разбурэнню горада пад націскам еўрапеізацыі і спусташальных пажараў, «Энцыклапедыя Стамбула» была «навуковай» і «сур'ёзнай» крыніцай для даследчыкаў, аднак пры падрыхтоўцы кожнага наступнага тома аўтарскі калектыў скарачаўся, Качу ўсё больш месца аддаваў уласным сімпатыям і зацікаўленням, але ў выніку я магу выпраўляцца ў выпадковыя вандроўкі па мінуласці і сучаснасці нашага горада з дапамогай свайго ўяўлення, і гэта мне да душы.

Часам я сам адчуваю той самы смутак і любоў да мінулага, што стаялі за вялікімі высілкамі ў справе ўсяго жыцця Качу, і мне робіцца цікава: а можа, справа не столькі

ў гістарычных прычынах, падзенні Асманскай імперыі і заняпадзе Стамбула, колькі ў цёмных асабістых крыніцах з дзяцінства Качу, якое прайшло сярод віл і драўляных асабнякоў? Нашага энцыклапедыста можна прыпадобніць да смутнага калекцыянера, які ў мінулым перажыў асабістую драму, адмовіўся ад кахання і людскога атачэння і, паводле інстынкту, пачаў што-небудзь збіраць і назапашваць, а ў выніку прысвяціў гэтаму занятку цэлае жыццё. Але ў адрозненне ад класічных калекцыянераў, прывязаных да матэрыяльных аб'ектаў, Качу збіраў не рэчы, а рознага роду цікавыя і дзіўныя звесткі, звязаныя са Стамбулам. Падобна да таго, як заходні калекцыянер спачатку дзейнічае па шчырым поклічы душы і зусім не думае пра тое, ці патрапіць яго калекцыя ў музей, ён пачынаў збіраць матэрыялы, падрабязнасці і ўспаміны розных людзей, звязаныя з горадам, не таму, што планавалі ў будучыні выдаваць энцыклапедыю, а проста таму, што гэта супала з яго парывам.

Аднак калі ён зразумеў, што яго калекцыя можа дасягнуць неабсяжных памераў, ён, нібы калекцыянер, які абдумвае стварэнне музея, прыйшоў да творчай ідэі: зрабіць на аснове ўсіх гэтых дзіўных звестак энцыклапедыю Стамбула, і з гэтага моманту, думаецца мне, ён у сваёй інфармацыйнай калекцыі ўбачыў рэчавы бок. У артыкулах, напісаных пра Качу пасля яго смерці, прафесар Семаві Эджэ, спецыяліст па гісторыі візантыйскага і асманскага мастацтва, які пазнаёміўся з Качу яшчэ ў 1944 годзе і вельмі шмат пісаў для яго энцыклапедыі, успамінае пра яго вялізную бібліятэку, пра канверты з «матэрыяламі», якія гадамі перавозіліся з кватэры на кватэру, пра газетныя выразкі, пра калекцыю фатаграфій і малюнкаў, пра шыткі і папкі (цяпер страчаныя), запоўненыя нататкамі, зробленымі за доўгія гады цярплівага чытання стамбульскіх газет XIX стагоддзя, а пры нашай асабістай сустрэчы прафесар Эджэ расказаў мне і пра вялізную калекцыю

дзіўных і загадкавых фактаў, якія тычацца стамбульскай злачыннасці, сабраную Качу яшчэ даўней.

У канцы жыцця, у дні, калі Качу з горыччу ўсвядоміў, што не зможа завяршыць энцыклапедыю, ён, у момант гневу і раздражнення, сказаў свайму сябру Семаві Эіджэ, што спаліць у сваім садзе ўвесь свой збор звестак, усе матэрыялы, звязаныя са Стамбулам, усю калекцыю, якой ён аддаў цэлае жыццё. Качу не паддаўся праведнаму гневу калекцыянера, як гэта зрабіў Уц, герой рамана Бруса Чатвіна, які і сам пэўны час працаваў у аўкцыённым доме «Сотбіс», — аднойчы Уц са злосці паразбіваў сваю калекцыю фарфору, а вось Качу не прыйшлося рабіць нешта падобнае: выданне «Энцыклапедыі Стамбула», і так вельмі маруднае, у 1973 годзе спынілася зусім. За два гады да гэтага Качу ў хвіліну раздражнення раскрытыкаваў свайго багатага кампаньёна за тое, што той паводле асабістых сімпатый напаўняе энцыклапедыю доўгімі і непатрэбнымі артыкуламі, і ў выніку пасварыўся з ім, пасля чаго быў вымушаны закрыць кантору на вуліцы Бабыалі, а ўсю калекцыю, чарнавікі, газетныя выразкі і фатаграфіі перавёз у сваю кватэру ў Гэзтэпэ. Апошнія гады жыцця Качу, як любы сапраўдны апантаны стамбульскі калекцыянер, які ў мінулым меў смутную гісторыю, але не магчымасці стварыць музей з сабраных рэчаў, правёў у адзіноце ў сваёй кватэры, даверху заваленай уласнай калекцыяй (то бок кучамі папер і фатаграфій). Драўляны асабняк, пабудаваны на грошы яго бацькі, быў прададзены пасля смерці сястры Качу, але ён не пакінуў свой квартал. Адзіным блізкім яму чалавекам стаў бяздомны хлопчык Мехмет, з якім ён пазнаёміўся выпадкова, як некалі знаёміўся з вулічнымі хлопчыкамі, пра якіх пісаў у сваёй энцыклапедыі, ён узяў малога пад сваю апеку, усынавіў і пасля зрабіў кіраўніком свайго выдавецтва.

Вядома, у яго было яшчэ недзе сорак «сяброў», людзей, якія на працягу трыццаці гадоў без аніякага гана-

Nureddin Kural'ın bir balıkçı; kahvesi vardır ki köyün eş dost ve ahbab ile yeghne oturulacak yerlerdir. Göksu derosinin kenarında, beton köprüünün başında, çukurda İbrahim Aslı'nın balıkçı kahvesi de hoş bir yerdir; ağ tancillerini, dereden kum çıkaran ameleleri, balıkçı, motor ve kayıkların dereden tepeden sobet, zevkine varabilmek asatlarca oyalayabilir. Hisar mahallesi halkının büyük ekseriyeti balıkçılar, bir kısmı da memur ve müstakillerdir. Yemimahalle ahalisinin ekseriyeti ise halat fabrikası ameleisi teşkil eder.

Köyün biri Kanlıca yolunda (Anadoluhisari Camii), biri nefsi Hisar mahallesinde tepede (Tepe Camii), biri Göksu kenarında (Defterdar Mehmed Bey Mescidi), biri de Küçüksuda (Küçüksu Mescidi) dört mabedi vardır;

bunlardan Defterdar Mehmed Bey Mescidi harapdır; Küçüksu Mescidinin minaresi yıkılmış, içine Cumburyyet Halk Partisi Şeyh Özalp ile Anadoluhisari İmamağasında yerleşmiştir. Altı tane namazgâhu vardır: Toplanı namazgâhu, Otaktepe namazgâhu (B. Otaktepe), Barutane çayırı namazgâhu, Göksu namazgâhu, Dörtkardeşler namazgâhu (B. Göksu Deresi), Dörtkardeşleri, Nişantaşı namazgâhu.

1946 da Anadoluhisari yalıları şlyice sıralanmıştır. Vapur iskelesinden Kanlıcaya doğru Nihad Beyin aşıp yalısı, Sedat Beyin büyük aşıp yalısı, Yılmaz Resad Beyin beton yalısı, Vafsi Aziz Beyin beton yalısı, Mizancı Murad Beyin aşıp yalısı (maalesef yıkılmıştır), Teşrifate Feriuh Beyin aşıp yalısı, hasmen harap, Balıkcı Ahmed Beyin aşıp

ANSİKLOPEDI

— 807 —

yalısı, Şürye Devlet İsaasında Esad Beyin aşıp yalısı (Şehir Mescidi iszalarından Mehmed Ali Beyin yalısı), Amcezade Hüseyin Paşanın Meşrutat yalısı (B. Anadoluhisarında Meşrutat Yalı) Ziraat Vekilli Muhlis Beyin yalısı, Marzi Necibin yalısı (Fransızın yalısı), Hekimbaş, Salih Efendi yalısı, Dr. Kemal Baran'ın beton yalısı, vapur iskelesinden Göksuya değri köselecinin yalısı, Manastırı Hakkı Efendi yalısı, Topçu Fuad Paşa yalısı, Seyh Talat Efendi yalısı, Mümtaz Beyin yalısı, Göksu üerinde, köprüyü geçtikten sonra Arab Paşa yalısı.

Anadoluhisari, Boğaziçi köylerinin tatlı su kaynakları bakımından en zenginlerinden biridir; Güztepe, Elmali ve Kestane suyu bu köy etrafındadır; bunlardan başka birçok pınarları, maslakları, gıfalı ayazmaları vardır. Son yıllarda çoğu bakımsızlıktan harap olmuş ve eskiden şöhretleri bütün İstanbulu tutmuş incir, fındık ve çilek bahçeleri ve ırmık bağları vardı. Üvez, sıvası namıydu; bilhassa Otaktepe yamaçları bu bağ ve bahçe ile bezemeydi; bu bağlar ve meyva bahçeleri içinde de en meşhurları şunlardır: Kel Mahmudun bağı (1946 da Anadoluhisarının meşhur marzaganlarından S. Rifatın Ağababası, Çavuş üsümne ve cina cina armutarı meşhurları; Akile Hanım bağı, Yusuf Cemil Efendi bağı Va-

kıf tarla, tuğla fabrikası civarında idi; Arnavud Ali Ağanın ırmık bağı, İbrahim Ağanın ırmık bağı; Epekeçi Hasan Ağanın ırmık bağı; Mahmut Beyin bağı (Ramazanoglu Fuat Beyin bahası). Bu bağ ve bahçe sahipleri, dut zamanı, ırmık zamanı, incir zamanı; köyün ik-mekteplerine sepet sepet, tabla tabla meyva gönderirler, bunları bağ ve bahçelerinin uğur ve bereketi sayarlar. Bağlar ve bahçeler, köyün aynı zamanda birer meşire yeri idi. Anadoluhisari, Boğaziçi köyleri arasında meşire yerlerinin çokluğu ile de bir şöhret almıştır. Kırıkhan, Göksu, Barutane, Dörtkardeşler, Ayazmalar, Çınarlıtepe, Elmali-bendi bunların en namıdır.

Boğaziçinin meşhur bir balıkçı köyü olarak son yazaı anı içinde Anadoluhisarının en meşhur balıkçıları Ahmed Bazi Reis, Said Efendi, Tahir Kaptan, İsmail Reis, Dayı Ya-

Geçen asır sonlarında Anadoluhisari yalıları ve eski yerinde Anadoluhisari Camii (Resim: Fotoğrafın Neşih ehi ile)

Geçen asır sonlarında Anadoluhisari yalıları (Resim: Fotoğrafın Neşih ehi ile)

Geçen asır sonlarında Anadoluhisari yalıları (Resim: Fotoğrafın Neşih ehi ile)

Geçen asır sonlarında Anadoluhisari yalıları (Resim: Fotoğrafın Neşih ehi ile)

рару (большасць — як Семаві Эіджэ) пісалі артыкулы для «Энцыклапедыі Стамбула», — гісторыкі, пісьменнікі, літаратуразнаўцы. Сярод іх, аб'яднаных любоўю да Стамбула аўтараў, былі і тыя, хто памёр яшчэ тады, калі выходзілі першыя тамы энцыклапедыі, напрыклад, пісьменнікі старога пакалення: Сермет Мухтар Алус, які пісаў успаміны і гумарыстычныя раманы пра жыццё стамбульскіх кварталаў XIX стагоддзя, пра тыпажы, асабнякі і любоўныя прыгоды вьяльможаў, а таксама Асман Нуры Эргін, аўтар вельмі падрабязнай гісторыі гарадской адміністрацыі Стамбула і знакамітага гарадскога даведніка, надрукаванага ў 1934 годзе, стваральнік Стамбульскай муніцыпальнай бібліятэкі, якая пачалася з яго ўласнай, падоранай гораду. Прадстаўнікі малодшага пакалення

патроху аддаляліся ад Качу, паводле Эіджэ, «праз яго капрызы», і таму ў размовах і наступных супольных паходах па корчмах, якія нязменна суправаджалі падрыхтоўку энцыклапедыі, з цягам часу брала ўдзел усе менш і менш ахвотных. Псіхолагі, гэтакія як Мелані Кляйн, дасканала вывучаюць дзяцінства людзей, апантаных рэчамі больш, чым прывязаных да сваіх блізкіх, і гэтым тлумачаць благі характар самотнага калекцыянера, які меў і Качу.

У 1950–1970-я гады аўтары энцыклапедыі па вечарах, як правіла, збіраліся ў канторы выдавецтва, вялі працяглыя размовы, а потым усе разам ішлі ў якую-небудзь карчму ў Сіркеджы. Гэтыя знакамітыя пісьменнікі свайго часу жанчын у таварыства не дапускалі, яны, нібы стамбульскія прыдворныя паэты, жылі ў свеце, які круціўся вакол мужчыны, і былі апошнімі прадстаўнікамі адмысловай асманскай мужчынскай культуры, яе прыдворнай літаратуры і традыцыі размовы. На кожнай старонцы энцыклапедыі адчуваецца ўплыў гэтай традыцыйнай мужчынскай культуры: яе стэрэатыпнага вобраза жанчыны як таямнічага стварэння, яе цікавасці да каханьня выключна як да тэмы літаратурных твораў, яе манеры звязваць плоцевыя стасункі з дзівацтвам, грахам, брудам, падманам, здрадай, ганьбай, сорамам, скандалам і віной. За трыццаць гадоў выдання «Энцыклапедыі Стамбула» ніводная жанчына, за парай выключэнняў, не напісала ніводнага артыкула для яе. Адною з прычын было тое, што распрацоўкай тэматыкі новых артыкулаў і размеркаваннем тэм паміж аўтарамі займаўся сам Качу падчас сустрэч у кнігарнях ці ў канторы выдавецтва, або такія рашэнні прымаліся супольна, у карчме падчас вечаровых пасядзелак у мужчынскай кампаніі. Пазней размовы ў барах ладзіліся штовечар і зрабіліся настолькі неад’емнай часткай працэсу напісання тэкстаў і падрыхтоўкі энцыклапедыі да выдання, што Качу нават прысвяціў ім адмысловы артыкул «Вячэрняя змена ў бары»,

дзе з захапленнем пералічваў пісьменнікаў, якія зрабілі ўплыў на літаратараў яго кола, і пры гэтым узгадаў паэтаў асманскіх часоў, якія, у адрозненне ад яго самога, не маглі вечарамі праседжваць у карчме. Як і ў многіх іншых артыкулах, ён не змог устрымацца і з нейкай нагоды перавёў размову на апісанне прыгожых хлопцаў, сцюардаў, якія падавалі наведнікам віно; пасля мілай сэрцу замалёўкі пра іх уніформу, прыгажосць, тактоўнасць і грацыёзнасць Качу з глыбокай павагай узгадвае сапраўднага знаўцу такіх вечаровых сустрэч — ужо знаёмага нам гарадскога рэпарцёра Ахмета Расіма.

Ахмет Расім любіў Стамбул шчыра, без апломбу і пустога красамоўства, ён умеў пасля кароткай прагулкі па вуліцах са сваіх уражанняў ствараць жывыя карціны, краявіды і гісторыкі, мог сілай слова прадставіць свае ўспаміны не як гісторыю асабістага жыцця, а як аповед пра дзіўныя падзеі, што складаюць мінулае цэлага горада; ягоная звычка запамінаць і сістэматызаваць зменлівыя гарадскія звычаі, норавы, традыцыі, моды і захапленні зрабіла на Качу такі самы моцны ўплыў, як і настаўнік Ахмет Рэфік, з якога ён браў прыклад усё жыццё.

Расказам пра любоўныя прыгоды вісусаў у старым Стамбуле Ахмет Расім умеў надаваць прысмак інтрыгі і ліхадзейства, але пры гэтым ствараў экзатычную і рамантычную атмасферу, і ўплыў гэтых апаবাদанняў заўважны не толькі ў большасці артыкулаў энцыклапедыі, напісаных Качу, але і ў артыкулах, «заснаваных на гістарычных дакументах», якія ён, як і сам Расім, серыямі публікаваў у газетах. (Самыя красамоўныя прыклады — «Як у Стамбуле некаторыя шукалі сваё каханне» і «Бары старога Стамбула і іх танцоўшчыкі, пераапанутыя жанчынамі».) У 1960-я гады, калі выдавалася энцыклапедыя, Качу шырока карыстаўся слабасцю турэцкага заканадаўства па абароне аўтарскіх правоў і пры любой магчымасці рабіў багатыя запазычанні з работ свайго папярэдніка,

Ахмета Расіма, ён выказаў або перапісваў яго артыкулы, складваў выразкі і выпіскі ў сумкі, папкі і канверты і нават праз гады — прабачым яму такі памылковы погляд многіх калекцыянераў — не трывожыўся з гэтай нагоды, магчыма таму, што лічыў іх сваёй уласнасцю.

За сорок гадоў, якія раздзяляюць даты нараджэння Ахмета Расіма (1865) і Рашата Экрэма Качу (1905), у Стамбуле адбылося мноства падзей: выхад першых газет, праўленне Абдул-Хаміда, пры якім узмацніліся еўрапеізацыя і палітычныя рэпрэсіі, адкрыццё ўніверсітэтаў, апазіцыйны рух маладатуркаў і іх друкаваныя выданні, захапленне заходняй літаратурай, першыя турэцкія раманы, вялікія перасяленні і пажары, але галоўнае, што раздзяляе гэтых двух вялікіх і дзіўных стамбульскіх пісьменнікаў, — гэта іх рэакцыя на запазычаную ад Захаду філасофію літаратурнай творчасці. Ахмет Расім, які ў маладосці пісаў раманы і вершы ў заходнім духу, вельмі рана ў гэтым зазнаў няўдачу і лічыў арыентацыю на заходнія ўзоры свайго роду «імітацыяй», піжонствам, хоць і не грахоўным, але вельмі недарэчным, як спроба гандляваць слімакамі ў мусульманскім квартале. Больш за тое, ён знаходзіў занадта заходнімі і «чужымі» ідэі творчай арыгінальнасці, несмяротнай славы і пакланення мастакам, сам ён прытрымліваўся больш сціплай, геданістычна-басяцкай філасофіі творчасці на манер дэрвішскай: сваімі газетнымі артыкуламі ён зарабляў на хлеб і пісаў іх з натхнення, крыніцай якога быў бясконцы вір стракатага стамбульскага жыцця, пісаў лёгка, без асаблівых турбот аб паслядоўнасці і без «творчых пакут». Затое Качу ніяк не мог пазбавіцца ад ідэі літаратурнай «велічы» і навуковага заходняга падыходу да літаратурнай творчасці як сістэмы метадаў. Ён з усіх сіл намагаўся прымірыць свае любімыя тэмы, сваю адданасць усяму незвычайнаму, усім дзівацтвам і навізлівым ідэям з самых цёмных і запаленых куткоў з заходнімі ўзорамі творчасці і ідэямі

«заходняга» красамоўства. Часткова гэта тлумачылася тым, што, жывучы ў Стамбуле, ён не мог дастаткова блізка пазнаёміцца з рамантычнымі творамі заходняй літаратуры, аблуднымі і выціснутымі на ўзбочыну жыцця. Але, нават калі б ён і быў знаёмы з гэтай маргінальнай літаратурай, ён жыў у культуры, якая несла на сабе адбіткі асманскіх часоў і ў якой ад пісьменніка, выкладчыка, выдаўца чакалася, што ён не будзе хавацца на палях сваіх тэкстаў, не будзе вывучаць аблудныя падпольныя асяродкі, а наадварот — будзе ў цэнтры грамадскага жыцця, будзе весці асветніцкі дыялог з уладай і з іншымі дзеячамі культуры, будзе заклікаць і накіроўваць грамадства. Качу пра гэта і марыў: спачатку ён хацеў стаць універсітэцкім прафесарам, потым, калі яго выгналі з універсітэта, задумаў выдаць вялікую энцыклапедыю. Паміж гэтымі інстытутамі, універсітэтам і энцыклапедыяй, ён бачыў пэўнае падабенства: яны абодва распараджаюцца ведамі і ствараюць з іх сістэму, што робіць іх крыніцамі ўлады; але з іх дапамогай ён хацеў таксама абгрунтаваць сваю цікавасць да «дзівосаў» і надаць ёй «навуковы» статус.

Між тым у пісьменнікаў асманскіх часоў, якія мелі тыя самыя дзівацтвы, любілі горад і прыгожых хлопцаў, зусім не было патрэбы звяртацца да такой аховы. У сямнаццатым і васьнаццатым стагоддзях асманскія паэты, аўтары шэхрэнгізаў, вельмі распаўсюджанага тады жанру, зусім як Качу, пералічвалі выдатныя месцы і ўсхвалялі прыгажосці Стамбула, але спачатку нямала старонак прысвячалі гоным хлопцам («любым сэрцу»). Да таго ж радкі сваіх шэхрэнгізаў, прысвечаныя прыгожым хлопцам, яны не хавалі сарамліва сярод апісанняў велічных будынкаў і іншых слаўтасцей горада. Наадварот, шэхрэнгізы, з якіх Качу шмат чаго запазычыў пры складанні энцыклапедыі і ў якіх апісаннем горада папярэднічаюць усхваленні прыгожых хлопцаў, напісаныя паўжартам, паўсур'ёзна, былі моцна развітыя «паэтамі ў духу калан-

дараў», як іх называў Качу. Варта толькі пагартыць «Кнігу падарожжаў» Эўліі Чэлебі, і, калі не браць пад увагу «скарачэнні» і купюры, зробленыя новай турэцкай дзяржаўнай цензурай, то мы ўбачым, што нават гэты самы «класічны» асманскі пісьменнік пры апісанні якога заўгодна горада ў расказах пра яго дамы, мячэці, клімат, ваду і дзіўныя гісторыі нязменна заводзіць размову пра прыгожых хлопцаў — любых сэрцу, — якія жывуць у гэтым горадзе. Мадэрнізацыя і еўрапеізацыя прынеслі з сабой цэнтралізацыю, аднастайнасць, дысцыпліну і ўсеагульны кантроль, што закрыла перад стамбульскімі пісьменнікамі магчымасць адкрыта выказаць свае дзіўныя густы, сімпатыі і «сексуальныя прыхільнасці, несумяшчальныя з сямейнай мараллю сярэдняга класа», — і гэта таксама ўсведамляў Рашат Экрэм Качу, калі пачаў выдаваць энцыклапедыю.

Яго адважнасць у гэтай справе варта самай шчырай павагі, але ўяўленне пра энцыклапедыю як пра выданне культурнага і цывілізацыйнага значэння было, вядома, вельмі найўным і дзіцячым. У кнізе «Ад Асмана Газі да Атацюрка», якая выйшла пасля спынення выхаду першай «Энцыклапедыі Стамбула», Качу піша пра пераклад з арабскай мовы на турэцкую, зроблены ў XV стагоддзі, — твор Зэкерыі з Казвіна «Кніга пра дзіўныя історыі» — як пра «від энцыклапедыі». У парыве патрыятызму Качу спрабуе даказаць, што асманы самі, калі яшчэ не зазналі заходняга ўплыву, стварылі і выкарыстоўвалі пэўнае падабенства энцыклапедыі, але гэта паказвае, што сам ён разглядаў энцыклапедыю як збор самых розных звестак (анталогію), пабудаваны паводле алфавітнага прынцыпу. Яму, здаецца, і ў галаву не прыходзіла, што паміж звесткамі, або «гісторыямі», павінен быць пэўны парадак, неабходная сувязь або іерархія, у якой бы выяўлялася сутнасць цывілізацыі або логіка яе развіцця, а таму некаторыя артыкулы ў энцыклапедыі мусяць

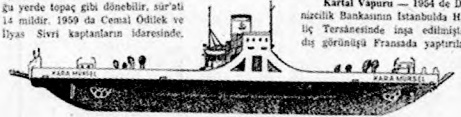

27 numaralı Sahibendi Araba Vapuruna, eski hâli
(Resim: Nezih)

İdaresinde, makinistleri de Hayri Soybay ile Zeki Açıq idi.

Çardak Vapuruna — Mudanya'nın espidir. 1959 da Remzi Taneri ve Mustafa Bayraktan kaptanların idaresinde, makinistleri de Mehmet Göker ile Orhan Ayberk idi.

Kukulesi Vapuruna — 1951 de Fransada inşa edilmiştir, boyu 60 metre, genişliği 14,84 metredir. Dört kazandır, diğ kazna motor dairesi, kaptanlar ve makinistler dairesi, mürettebat koğuşu ve iki ikinci mevki salonu, ana güvertede kara nakil vasıtalarını almak için bir tünel-platform, tünelin iki yanında yolcu için iki koridor güverte, döndürücü katta da birinci mevki yolcular için iki koridor ve iki balkon güverte ile ortada büyük bir salon, salonda da bir Amerikan bar vardır; ve uçak gemilerini andıran iki yan tarafında yata ve geniş iki bacasıdır. Gemi 700 yolcu alır, 16 kamyon yahut 32 otomobil taşır, marzolu motorlarla çalışır. İki başında İkişerden dört pervane ve dört dümeni vardır, manevra kabiliyeti son derecede üstündür, durduğunda yerde topaç gibi dönerim, süratü 14 mildir. 1959 da Cemal Ödilek ve İlyas Sivri kaptanların idaresinde,

Karasürsel Araba Vapurunun modeli
(Resim: Behcet)

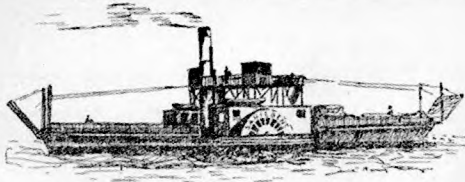
makinistleri de Bedri Bingöl ile Mustafa Topoğlu idi.

Kasmpaşa Vapuruna — Kukulesinin espidir, aynı resim ve evsafıdır. 1959 da Salih ve Ömer Kara kaptanların idaresinde, makinistleri de Mustafa Yayla ile İrfan Kıvrık idi.

Karaköy Vapuruna — Resim ve plan bakımından Kukulesi - Kasmpaşa tipinin aynıdır, onların biraz daha büyüğüdür. 1952 de Fransada aynı tezgahlarda yapılmıştır. Boyu 55 metre, genişliği 12,20 metredir. Büyüklüğü gibi dört pervane, dört dümenlidir. 550 yolcu alır, 12 kamyon yahut 26 otomobil taşır. 1959 da Mustafa Yarkin ve Osman Yazman kaptanların idaresinde, makinistleri de Fani Karacae ile Abdulkadir Bilekli idi.

Kuruçeşme Vapuruna — Karaköy Vapurunun espidir, aynı resim ve evsafıdır. 1959 da Salih Östürük ve Halib Mahmudoglu kaptanların idaresinde, makinistleri de Halil ile Mehmet Akbulut idi.

Kartal Vapuruna — 1954 de Denizcilik Bankasının İstanbulda Haliç Tersanesinde inşa edilmiştir, diğ girişinde Fransada yaptırılan

27 numaralı Sahibendi Araba Vapuruna, son hâli
(Resim: Nezih)

araba vapurlarını andırır ise de ortada tek silindirik bacalıdır, ana platform-güvertede de iki tünelidir, dibdeki makina dairesi fleper-sonele kamara ve koğuşlarını ve iki ikinci mevki salona tünelin ortasındaki blokdan girilir. En üstte iki balkon ve iki koridor birinci mevki salona ile balkon da bir amerikan barı vardır. Geminin boyu 58,20 metre ve genişliği 13,50 metredir; 430 yolcu taşır, 16 kamyon yahut 45 otomobil alır, makinaları kömür-istilme çalışır, süratü 10 mildir. İki başında birer pervane ve İkişerden dört dümeni vardır. 1959 da Fazıl ve Hasan kaptanların idaresinde, makinistleri de Mehmet Küçük ile Fahri Güneri idi.

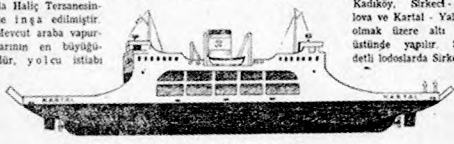
Kabatay Vapuruna — Kartal Vapurunun espidir, 1956 da aynı tersanede inşa edilmiştir. 1959 da Abdül Yılmaz ve Seyfi Topçu kaptanların idaresinde, makinistleri de Talat Aitkaya ile Mehmet Kavut idi.

Karasürsel Vapuruna — 1957 de İstanbulda Haliç Tersanesinde inşa edilmiştir. Mercur araba vapurlarının en büyüğüdür, yolcu istiahi

çok azdır ve yalnız otomobil naklede, 54 otomobil alır. Ortadan tek silindirik bacalıdır, bacanın bulunduğu blok silindirik edilirse geniş bir platform-güverteden ibarettir, kadro düşüdüden yandan çarklı iki yolcu vapurunun sağlam makina ve çarklarından istifade edilerek yapılmıştır, yandan çarklı olub iki başında İkişerden dört çarkı vardır, süratü 8 Kambak kaptanların idaresinde makinistleri de Hüseyin Erdoğan ile Bahaeddin Yanık idi. (Daha etrafı için bütün bu vapur isimlerine bakınız.)

İstanbulda, banliyösünde ve Yalova kazasında olmak üzere yedi arabavapuru iskelesi vardır: Sirkeci İskelesi, Hayreddin İskelesi, Kabataş İskelesi, Üsküdar İskelesi, Kadıköy İskelesi, Sirkeci İskelesi ve Yalova İskelesi (Bütün bu iskele isimlerine bakınız.)

Siferler Sirkeci-Üsküdar, Hayreddin İskelesi-Üsküdar, Kabataş-Üsküdar, Sirkeci-Kadıköy, Sirkeci-Yalova ve Kartal-Yalova olmak üzere altı hat üstünde yapılır. Şiddetli hodoslarda Sirkeci-

Kartal Araba Vapurunun modeli
(Resim: Behcet)

быць кароткімі, іншыя — доўгімі, а некаторых, згодна з той самай логікай, увогуле быць не павінна, гэта, па сутнасці, азначае, што не энцыклапедыя павінна служыць гісторыі, а гісторыя — энцыклапедыі. У гэтым сэнсе Качу можна прыпадобніць «бяссьільнаму» гісторыку з эсэ Ніцшэ «Аб карысці і шкодзе гісторыі для жыцця», які празмерна захапляецца гістарычнымі падрабязнасцямі і ператварае апісанне гісторыі свайго горада ў гісторыю ўласнай асобы.

Адна з прычын гэтага бяссьіля — звычка любога сапраўднага калекцыянера ацэньваць сабраныя ім скарбы не паводле іх рыначнай вартасці, а паводле таго, наколькі яны дарагія сэрцу, — у выпадку Качу выяўлялася ў тым, што ён быў душой прывязаны да ўсіх тых гісторыі, якія

цягам многіх гадоў знаходзіў у штодзённым жыцці, у газетах, у бібліятэках і дакументах асманскіх часоў. Аднак шчаслівы калекцыянер (звычайна гэта «заходні» мужчына) кіруецца глыбока асабістымі матывамі або дзейнічае згодна з лагічна абгрунтаваным планам, урэшце ён мае магчымасць выставіць калекцыю, якой прысвяціў усё жыццё, як Качу — энцыклапедыі: ён класіфікуе сабранае, усталёўвае ўнутраныя сувязі і на падставе якога-небудзь рацыянальнага прынцыпу стварае пэўную сістэму. Такую арганізацыю называюць музеем, але за ўсе гады жыцця Качу ў Стамбуле не было ніводнага музея, створанага на аснове асабістай калекцыі (здаецца, няма яго і да гэтай пары). І калі мы разглядаем вялікія музеі са шматвяковай гісторыяй і энцыклапедыі з падборкамі кшталту музейных як месцы, дзе веды і рэчы збіраюцца і класіфікуюцца, а потым выстаўляюцца так, каб логіка і парадак калекцыі надавалі ім пэўны сэнс, то «Энцыклапедыю Стамбула» дарэчы было б назваць не музеем, а «кунсткамерай», папярэдняй музея. Дастаткова пагартаць старонкі «Энцыклапедыі Стамбула», і мы нібыта апынаемся ў адной з сапраўдных кунсткамер, асабліва модных сярод еўрапейскіх манархаў і людзей мастацтва шаснаццатага-васямнаццатага стагоддзяў, дзе ў вітрынах ляжаць марскія ракавіны, косці незвычайных жывёл і ўзоры мінералаў, але мы разглядаем усё гэта сучаснымі вачыма: хоць і з захапленнем, але і з усмешкай таксама.

Сярод кнігалюбаў майго пакалення «Энцыклапедыю Стамбула» раней любілі, але згадвалі менавіта з такой усмешкай. Калі такі дзіўны твор называлі «энцыклапедыяй», усмешка, ясная рэч, сама сабой крывіла нашыя вусны, бо мы хваліліся ўласнай «еўрапеізаванасцю» і «сучаснасцю», да таго ж мы былі на паўстагоддзя маладзейшыя за яго стваральніка. А яшчэ мы са спачуваннем і разуменнем ставіліся да наўнага аптымізму Качу, які збольшага выпадкова і непрадумана вырашыў адапта-

ваць на нашай глебе сістэму, якую еўрапейская цывілізацыя распрацоўвала стагоддзямі. Але за ўсім гэтым была і радасць ад валодання кнігай, у якой акурат апавядалася пра Стамбул, падзелены паміж эпохай асманаў і сучаснасцю, размаіты, поўны анархіі і незвычайнасцей, той самы, што не паддаецца ніякай класіфікацыі, а яго дзівосы нельга змясціць у поле пэўнай навукі. Да таго ж — гэта цэлыя адзінаццаць велізарных тамоў, якіх даўно няма ў продажы!

Часам я сустракаю тых, каму з якой-небудзь патрэбы даводзілася чытаць усе гэтыя адзінаццаць тамоў: адзін мой сябар, гісторык мастацтва, ён вывучаў разбураныя стамбульскія манастыры дэрвішаў, або іншы, які даследаваў нікому не вядомыя стамбульскія лазні... Прынагодна мы ўсё з той жа смутнай усмешкай адчуваем неадольнае жаданне крыху пагаварыць пра «Энцыклапедыю Стамбула». Я пытаюся ў свайго сябра-даследчыка: ці чытаў ён, што ля ўваходу ў мужчынскія аддзяленні лазняў сядзелі старызнікі, якія рамантавалі дзіравы абутак і вопратку ахвочых памыцца? А ён у адказ пытаецца, ці ведаю я, чаму гатунак слівы, выведзены ў Стамбуле, называецца «цюрбо», і спасылаецца на артыкул «Сліва з грабніцы султана Аюба», змешчаны ў тым самым томе. Гартаю раскрыты перада мною том і задаю новае пытанне: хто такі матрос Ферхад? (Адказ: гэта адважны матрос, ён аднойчы летнім днём 1958 года скочыў у мора і выратаваў сямнаццацігадовага юнака, які ўпаў за борт парахода на рэйсе да астравоў Мармуровага мора.) Потым мы з усмешкай успамінаем выраз, які зрабіўся амаль устойлівым у апошніх тамах: «Калі пішаш артыкул пра нейкую вуліцу, схадзі правер, што там цяпер». Затым гаворка заходзіць пра Албанца Джафера, аднаго з гангстараў Беяглу, які ў 1961 годзе забіў ахоўніка свайго бязлітаснага канкурэнта (гісторыя з артыкула «Забойства ў Далапдэрэ») ці пра герояў «Кавярні даміношнікаў», дзе некалі

збіраліся аматары гэтай гульні, у асноўным з грэчаскай, яўрэйскай і армянскай дыяспар. Тут я прыгадваю, як у дзяцінстве мы гулялі ў даміно ўсёй сям'ёй, як калісьці ў Нішанташы і Беяглу ў цацачных, тытунёвых і канцылярскіх крамах прадаваліся наборы для гульні ў даміно, тады туга па мінулым вяртаецца з былой сілай і нішто ўжо не можа спыніць яе. Іншым разам у нашай размове ўзнікае артыкул «Дон Адам», дзе расказваецца пра абрэзанага з чыста эстэтычных прычын «антрэпрэнёра, які вандраваў па розных краінах з пяццю дзяўчатамі, і яго самога, і ягоных дзяўчатак вельмі добра ведалі гандляры з Анатоліі»*, або артыкул, прысвечаны гатэлю «Імперыял» у Беяглу, моднаму сярод замежных турыстаў у XIX стагоддзі, або артыкул «Крамы», у якім падрабязна расказваецца, як і чаму змяняліся назвы стамбульскіх крам.

У пэўны момант нашай размовы па тым, як мы ўсміхаемся, робіцца зразумела, што, хоць «Энцыклапедыя Стамбула» і з'яўляецца яе тэмай, мы з хваляваннем і любоўю думаем пра самога Рашата Экрэма Качу. Але праз пэўны час мы ўсё мацней адчуваем той самы смутак і ўсведамляем, што гэта таксама не галоўная тэма размовы. Галоўная — гэта няўдача спробы Качу разабрацца ў разнастайнасці стамбульскага жыцця з дапамогай заходніх метадаў класіфікацыі і тлумачэння. Адною з прычын гэтага было, вядома, адрозненне Стамбула ад іншых еўрапейскіх гарадоў, яго разнароднасць, анархічнасць і шматслаёвая дзівоснасць, яго неўпарадкаванасць, якія не паддаюцца традыцыйнай класіфікацыі. Калі ж развейваецца атмасфера незадаволенасці гэтай «дзівоснасцю»,

* Гэтая гісторыя адбылася ў 1966–1967 гадах падчас Рамазана, калі ў Стамбул прыехала скандальна вядомае стрыптыз-шоў Дона Адама, які таксама браў у ім удзел. Дон Адам, між іншага, заводзіць спрэчку на рэлігійную тэму з адным імамам. Ён даводзіць, што можа звацца мусульманінам, бо выконвае патрабаванні ісламу: ён абрэзаны, хоць і паводле тагачаснай моды, не ўжывае алкаголь і не есць свініну.

REŞAD EKREM KOÇU

İSTANBUL ANSIKLOPEDİSİ

1890 - 1900 de İstanbul İstanbul ve meydanı

Resim: Şehit, Mektep ve Zindanlar, İmparatorluk

Bu tasvirde de vatan, sevgi ve mertlik gibi bir şeye öykü Allahın varlığı gösterir.

İSTANBUL ÜLKE
Farklı
9

130
KURUS

ANSIKLOPEDİSİ
İstanbul
ANSIKLOPEDİSİ

İstanbul
ANSIKLOPEDİSİ
İstanbul
ANSIKLOPEDİSİ

Vefâ Meydanı (zamanımıza kadar intikal etmemiş İstanbul en büyük ve genellik meydanı idi) ve At Meydanı olduğunu onyedinci asrın büyük şairi Şeyhülislam Yahya Efendinin bir gazelinden öğrenüyoruz:

Salmısın el ırsıl yine hübanı İstanbul
Yine sarıca olsun Karamânı; İstanbul
Safalar keshidüh usak olunsun merhabâ yerer
Vefâ Meydanına gelisin civânı; İstanbul
Semendî naz ile yükkök civanlar serre çıkunsar
Pîr olsun hüblerle At Meydanı İstanbul

Ekki bayram yerlerinin fevkalâde râbet gören öğlencesinin de gayet büyük dönme dolablar olduğu anlatılıyor; bayram yerlerinde atla dolagan veya dönme dolaba binmiş olan mahbub civanlar şâhîrlerinizi güzel tasvirleri vardır:

İd gelib varalım doolaaba dîlber seyrine
Görelim âşînet devran ne sâret gösterir

(Bâki (XVI) asır)

Binüb doolaaba her bir mâhi tâbânı İstanbul

Yahya (XVII) asır)

İstanbulda bir bayram yeri

(Mîmîrî Fehîmî kompozisyonundan B. Cantok eli ile)

непаяторнасцю і асаблівасцю, то ў нейкі момант мы разумеем, што гэта зусім не скарга, а пахвала, і што аматары энцыклапедыі Качу любяць яе, па сутнасці, за своеасаблівы стамбульскі патрыятызм.

І хоць мы разважаем пра тое, што прычынай незавершанасці і «няўдаласці» энцыклапедыі Качу была недастатковая дасведчанасць яе ахопленанага смуткам аўтара ў заходніх метадах пазнання і класіфікацыі, яго недастатковая ўключанасць у еўрапейскую культуру, мы, разам з тым, успамінаем, што насамрэч любім яе дзякуючы гэтай «няўдаласці», бо яна праслаўляе стамбульскія дзівосы, а сама пры гэтым не ўпадае ў дзівацтва. «Энцыклапедыя Стамбула» — таксама як і іншыя творы чатырох смутных пісьменнікаў, — была асуджаная на няўдачу і незаверша-

насць таму, што іх аўтары не здолелі ў поўнай меры зрабіцца еўрапейцамі. Але дзеля таго, каб іншымі вачыма ўбачыць сам горад і яго краявіды, яны парвалі з традыцыйнай продкаў, каб стаць еўрапейцамі, яны адважна выправіліся ў дарогу, з якой не было вяртання: яна звяла іх ад Усходу, але так і не прывяла да Захаду. Самыя «прыгожыя» і глыбокія месцы ў творах Качу і трох іншых ахопленых смуткам сумных пісьменнікаў — гэта старонкі, на якіх адлюстраваная тая самая страчанасць паміж двума светамі, старонкі, здабытыя адзінотай і ўзнагароджаныя аўтарскай непаўторнасцю.

Пасля смерці Качу, у сярэдзіне 1970-х, кожны раз, калі я выпраўляўся на Капалычаршы, то заходзіў на антыкварны кніжны рынак побач з мячэцю Беазыт і бачыў там сярод пажайцелых, збяжлых і набраклых ад вільгаці ўцэненых і старых кніг непераплеценых тамы «Энцыклапедыі Стамбула», якія Качу выдаваў у апошнія гады жыцця за ўласны кошт. Тамы таго самага выдання, якое я некалі адшукаў у бабулінай бібліятэцы і пачаў чытаць, цяпер прадаваліся на вагу за цану макулатуры, але, нягледзячы на гэта, казалі мне знаёмыя прадаўцы кніг, ахвочых купіць усё адно не знаходзілася.

19. Атурэчванне Канстанцінопаля: заваяванне або падзенне?

У дзяцінстве, як і большасць стамбульскіх туркаў, я мала цікавіўся Візантыяй. Пры слове «Візантыя» ў дзіцячай свядомасці ўзнікалі барадатыя праваслаўныя святары ў жахлівых чорных строях, раскіданыя па ўсім горадзе паўразбураныя візантыйскія акведукі, старыя цэрквы з чырвонай цэгля і Ая-Сафія. Усё гэта, па сутнасці, засталося з такіх старадаўніх часоў, пра якія ўжо нельга было нічога даведацца. Нават эпоха асманаў, якія заваявалі і знішчылі Візантыю, здавалася мне вельмі далёкім мінулым. Мы былі першым пакаленнем «новай цывілізацыі», якая прыйшла ў Стамбул пасля іх. Паводле тых дзіўных звестак, што сабраў аб асманах Рашат Экрэм Качу, у іх былі імёны, падобныя да нашых. А візантыйцы пасля заваявання горада зніклі. Толькі іх прапрапраўнукі трымалі ў Беяглу крамы мануфактурных тавараў, гандлявалі абуткам і адкрывалі цукерні. Нязменнай забавай майго дзяцінства было наведванне разнастайных грэчаскіх крам і крамак, калі мы з мамай выпраўляліся ў Беяглу на закупы. У некаторых з іх працавалі цэлыя сем'і, бацька, маці, дачкі, і калі мама заходзіла да прадаўца тканіны па матэрыял для фіранак або аксаміт для чахлоў на падушкі, яны пачыналі хутка-хутка гаварыць паміж сабой па-грэчаску. А потым дома я перадражніваў дзіўную гаворку і жвавых жэсты дзяўчат, якіх бачыў за прылаўкам,

і іх бацькоў. Праз цікавасць іншых да маіх імітацый, праз манеру, у якой пісалася пра грэкаў у газетах, праз злоснае: «Гаварыце па-турэцку!», якім раз-пораз іх папікалі, я заўважаў, што грэкі, падобна да жабракоў і жыхароў трушчоб, не былі «паважанымі» людзьмі. Такая, мабыць, доля спадчыны выпала ім ад султана Мехмеда II Заваёўніка, які захапіў і адабраў у іх Стамбул, думаў я. У 1953 годзе, праз год пасля майго нараджэння, адзначалася пяцьсот гадоў заваявання Стамбула, «вялікага цуду», як яго часам называюць, але акрамя серыі марак, выпушчанай з гэтай нагоды, мяне больш нічога не зацікавіла. На гэтых марках была сабрана цэлая галерэя шанаваных у нас вобразаў, звязаных з заваяваннем Стамбула: караблі, што з'яўляюцца з начнога змроку, партрэт Мехмеда Заваёўніка, створаны Беліні, або крэпасць Румеліхисары.

З таго, як называюцца некаторыя падзеі, можна зразумець, ці мы знаходзімся на Захадзе, ці на Усходзе. Падзея 29 мая 1453 года для жыхароў Захаду стала падзеннем Канстанцінопаля, а для жыхароў Усходу — заваяваннем Стамбула. Адным словам, «падзенне» або «заваяванне». Праз шмат гадоў, у Нью-Ёрку, падчас навучання ў Калумбійскім універсітэце, мая жонка ў адной са сваіх работ ужыла слова «заваяванне», за што амерыканскі прафесар абвінаваціў яе ў нацыяналізме. Але ж яна вучылася ў турэцкім ліцэі і таму апісала падзею словамі турэцкай народнай асветы; яе маці мела рускія карані, так што сэрцам яна была на баку праваслаўных. А хутчэй за ўсё, яна не разглядала гэтую падзею ні як «заваяванне», ні як «падзенне», а толькі ўспрымала яе як ваеннапалонны, які апынуўся паміж двума светамі і не мае іншага выбару, акрамя як быць хрысціянінам або мусульманінам.

Дзень заваявання горада стамбульцы прызналі святам дзякуючы еўрапеізацыі і росту турэцкага нацыяналізму, што прыпалі на першую палову XX стагоддзя. У пачатку мінулага стагоддзя палова насельніцтва Стамбула не вызнавала іслам, і вялікую частку немусульманскага насельніцтва складалі грэкі, нашчадкі візантыйцаў. У гады майго дзяцінства і юнацтва існаваў моцны рух турэцкіх нацыяналістаў, якія з факта ўжывання слова «Канстанцінопаль» рабілі гэткае высновы: гэты горад не прызнаецца турэцкім, мяркуецца, што аднойчы сюды вернуцца старыя гаспадары і выганяць акупантаў, якія сядзяць тут пяцьсот гадоў, а нас, як найменей, ператвораць у грамадзян другога гатунку. Для іх ідэя «заваявання» была ключавой. Між тым у Асманскай імперыі горад часам называлі Канстанцінопалем.

А вось тыя туркі, для якіх важнай была еўрапеізацыя, не любілі падкрэсліваць факт заваявання Стамбула.

У 1953 годзе, нягледзячы на шматгадовую падрыхтоўку да згаданага пяцісотгоддзя, прэзідэнт Джэляль Баяр і прэм'ер-міністр Аднан Мендэрэс у апошні момант адмовіліся ад удзелу ў святочных цырымоніях, каб не пакрыўдзіць заходніх сяброў і грэкаў. У першыя гады «халоднай вайны» Турцыя, удзельніца НАТА, не хацела нагадваць свету аб заваяванні Стамбула. Але не прайшло і трох гадоў, як у 1955 годзе натоўп, цішком падахвочаны ўрадам, выйшаў з-пад кантролю і разграміў у Стамбуле маёмасць грэкаў і прадстаўнікоў іншых нацыянальных меншасцей. Беспарадкі, падчас якіх натоўп спусташаў цэрквы і забіваў святароў, падобныя на апісанні пагромаў і жорсткасцей у часы падзення Канстанцінопаля, зробленыя «заходнімі» гісторыкамі. Пасля стварэння нацыянальных дзяржаў урады Турцыі і Грэцыі абыходзіліся з нацыянальнымі меншасцямі як з «закладнікамі», і ў выніку гэтай памылкі за апошнія пяцьдзясят гадоў Стамбул пакінула больш грэкаў, чым за пяцьсот гадоў пасля 1453 года.

У 1955 годзе, калі англійскія вайскоўцы пакідалі Кіпр, а грэчаскі ўрад рыхтаваўся ўзяць востраў цалкам пад свой кантроль, у Салоніках агент турэцкіх спецслужбаў кінуў бомбу ў дом, дзе нарадзіўся Атацюрк. Гэтую навіну ў перабольшаным выглядзе спецвыпускі стамбульскіх газет разнеслі па ўсім горадзе, і на плошчы Таксім сабраўся натоўп, варожы ўсім немусульманскім меншасцям; спачатку яны разграмілі і спалілі ўсе крамы, па якіх я хадзіў з мамай, у Беяглу, а потым — і па ўсім Стамбуле.

Самыя страшныя падзеі адбываліся ў тых раёнах горада, дзе было шмат грэчаскага насельніцтва: у Ортакеі, Балыклы, Самацы, Фенэры банды пагромшчыкаў руйнавалі і падпальвалі сціплыя бакалейныя і малочныя крамы, урываўліся ў дамы і гвалтавалі грэчаскіх і армянскіх жанчын, і можна сцвярджаць, што сваёй лютасцю яны не саступалі салдатам Мехмеда Заваёўніка, якія рабавалі Стамбул пасля яго заваявання. А потым выявілася, што ў пагромшчыкаў, якія два дні трымалі горад у страху і ператварылі яго ў пекла яшчэ больш жудаснае за ўсе хрысціянскія і заходнія ўяўленні пра ўсходнюю жорсткасць, былі арганізатары з боку ўлад, якія далі ім поўную свабоду дзейнічаць.

Кожнаму, хто не быў мусульманінам, у тую ноч пагражала лінчаванне, а назаўтра Беяглу і праспект Істыкляль былі запоўненыя рэчамі, якія рабаўнікі не змаглі забраць з сабой з разгромленых вітрын і крам, але ахвотна разламалі і разарвалі на кавалкі. Паўсюль былі рознакаляровыя кучы ўсіх відаў тканін, дываноў, адзення, перакуленыя халадзільнікі, якія толькі-толькі пачыналі тады з'яўляцца ў Турцыі, радыёпрыёмнікі, пральныя машыны; вуліцы былі ўсеяныя разбітымі парцалянавымі сервізамі, разарванымі цацкамі (у тым часе ў Беяглу былі найлепшыя цацачныя крамы), кухоннымі прыладамі, аскепкамі жырандоляў і модных у тыя гады акварыумаў... Сям і там віднеліся зламаныя ровары, перакуленыя або спаленыя

машыны, разбітыя піяніна, выцягнутыя з вітрын захутаныя ў тканіну паламанья манекены валяліся на зямлі, гледзячы ў неба, а побач стаялі танкі, што занадта позна прыбылі для ўціхамірвання беспарадкаў.

Падрабязнасці гэтых падзей дагэтуль ажываюць у маёй памяці, нібы я бачыў усё на ўласныя вочы, бо ў нашым доме іх пераказвалі доўгія гады. Пакуль хрысціянскія сем'і наводзілі парадак у сваіх дамах і крамах, мае сваякі значна жывей абмяркоўвалі, як перад нашым домам збіраліся банды агрэсараў, як яны мітусіліся сюды-туды па вуліцы, разбівалі вітрыны і выкрыквалі лозунгі супраць грэкаў, хрысціян і ўсіх багатых, а дзядзька і бабуля ў паніцы бегалі ад аднаго акна да другога і глядзелі, чым усё скончыцца. У тыя дні з прычыны росту турэцкага нацыяналізму ў краме Аладзіна пачалі прадаваць маленькія турэцкія сцяжкі з тканіны, мой брат папрасіў купіць яму адзін такі сцяжок за некалькі дзён да тых падзей; ён прычапіў яго ў дзядзькавым «Доджы», які не толькі не перавярнулі, але нават не выбілі ў ім шкло.

20. Рэлігія

Да дзесяці гадоў у маёй галаве існаваў вельмі выразны вобраз Бога: захутаная ў белае пакрывала постаць вельмі старой і вельмі паважнай жанчыны з няяснымі рысамі твару. Яна хоць і была падобная да чалавека, але выглядала не так, як я ўяўляў сабе людзей, і каго-небудзь з тых, каго я мог сустрэць на вуліцы, яна таксама не нагадвала. Бо стаяла напаяўпаварота з апушчанай галавой. Гэты вобраз выклікаў цікаўнасць напалам з трымценнем, і як толькі ён займаў мае думкі, усе іншыя вобразы адступалі на другі план, а ён сам, як гэта бывае ў рэкламных роліках ці кінаанонсах, рабіў некалькі грацыёзных абаротаў і рабіўся больш рэзкім, а потым падымаўся ўверх, да аблокаў, туды, дзе яму і належала быць. Складкі белага пакрывала хавалі рукі і ўсё цела, але яны былі вельмі выразныя, як на некаторых статуях, выявы якіх я бачыў у кнігах па гісторыі. Калі гэтая мроя паўставала перада мной, я адчуваў сілу і значнасць найвышэйшай істоты, але ніколі яе не баяўся. І зусім не таму, што я лічыў сябе бязгрэшным ці гэтакім чысценькім, — я адчуваў, што гэтая далёкая і важная сутнасць не будзе цікавіцца маімі пустымі фантазіямі і правінамі. Я ніколі не звяртаўся да яе па дапамогу і не памятаю, каб я пра нешта яе прасіў. Я ведаў, што яна клапоціцца пра бедных, а не пра такіх, як я.

У нашым доме гэтым вобразам цікавіліся толькі служанкі і кухары. Бог, як мінімум, тэарэтычна павінен на-

глядаць не толькі за беднымі, думаў я, але і за ўсімі іншымі насельнікамі нашага дома, але нам пашчасціла настолькі, што мы не мелі патрэбы ў ім. Ён быў памочнікам небарак, жабракоў, якія не могуць нават дзяцей аддаць у школу, вулічных пабірах, якія няспынна паўтараюць яго імя, прастадушных і добрых людзей, якія трапілі ў бяду. Менавіта таму мама, калі па радыё казалі пра глухія вёсачкі, адрэзаныя ад свету снежнай бурай, ці пра беднякоў, якія пасля землятруса засталіся без даху над галавой, заўсёды казала: «Хай дапаможа ім Бог!» Але гэтыя словы былі не столькі сапраўднай просьбай аб спагадзе, колькі спробай заглушыць мімалётнае пачуццё віны ад таго, што ў нас усё ў парадку, запоўніць пустату, якую адчувалі мы, тыя, хто нічым не змог дапамагчы ў бядзе.

Да таго ж мы, людзі разважлівыя, з бездакорнай логікай, ведалі, што найвышэйшая сутнасць пад белым пакрывалам з маіх мрой, старая і міласэрная, не будзе прыслухоўвацца да нашых жаданняў. Бо мы нічога не рабілі для яе. А між тым кухары, служанкі і іншыя беднякі, якіх мы ведалі, карысталіся любой магчымасцю, каб наблізіцца да Бога, яны штогод цэлы месяц трымалі пост; наша Эсма-ханым у вольныя ад сваіх абавязкаў хвіліны выконвала намаз на малітоўным дыванку ў маленькім пакоі, яна — у хвіліны радасці, маркоты, шчасця, страху ці гневу, а часам калі адчыняла ці зачыняла дзверы, рабіла штосьці першы або апошні раз, і пры многіх іншых нагодах — узгадвала Яго імя і пры гэтым нешта шаптала.

Пакуль сувязь, якую беднякі ў распачы ўпарта стваралі паміж сабой і Богам, была толькі напамінам аб іх патрэбе ў дапамозе, яна не вельмі трывожыла мяне і маіх сваякоў. Можна нават сказаць, што іх спадзеў на кагосьці акрамя нас і вера ў існаванне іншай сілы, якая «пацягне іх ярмо», супакойвалі нас. Але гэты спакой часам трывожыў тым, што аднойчы Бог для людзей, зусім непадоб-

ных на нас, зробіцца сілай або, прынамсі, прадметам зайздрасці, які можна выкарыстаць супраць нас.

Я памятаю, што гэткая трывога ахоплівала мяне, калі я, больш з цікаўнасці, чым ад нуды, уважліва назіраў, як наша старая служанка выконвае намаз. Я падглядваў за Эсмай-ханым з-за дзвярэй, і адтуль яна выглядала зусім як постаць Бога з маіх фантазій, з апушчанай галавой і напаўпаварота; Эсма-ханым з вялікай цяжкасцю, паволі, біла паклоны, уставала на ногі, зноў прыціскалася лбом да малітоўнага дыванка і раптам запавольвала свае паклоны і пад'ёмы, а мне здавалася, што так яна паказвае сваё бясцілле і таму моліць пра нешта, і мяне ахіналі беспрычынныя гнеў і неспакой. Падчас намазаў, а яны выконваліся толькі калі дома нікога не было і калі была зроблена ўся работа, цішыня цёмнага пакою, якую зрэдчас парушаў малітоўны шэпт, нервала мяне. Вокам я чапляўся за муху, што паволі паўзла па шыбе. Муха падала дагары нагамі, пры кожнай спробе перавярнуцца ўступаванае гудзенне яе паўпразрыстых крыльцаў спляталася з малітоўным шэптам Эсмы-ханым, і, каб перапыніць гэтую гульню на нервах, я торгоў жанчыну за хустку.

З папярэдняга досведу я ведаў, што ўмяшанне «псуе» намаз. Старая з усіх сіл, нібы нічога не здарылася, працягвала маліцца, каб не перапыняць намаз, але мне, з аднаго боку, гэта здавалася прытворствам або гульнёй (бо цяпер яна толькі рабіла выгляд, што выконвае намаз), з іншага — яе рашучасць цалкам аддацца свайму занятку трымалася на духоўнай моцы, і я пачынаў наш «двубой воляў». Яна вельмі мяне любіла, пры любой нагодзе брала на рукі і песціла, а незнаёмым на вуліцы, калі яны казалі, што я вельмі мілы, прадстаўляла мяне «сваім унукам»; але пры ўмяшанні Бога ў нашыя адносіны я адчуваў той самы неспакой, які выклікалі ва ўсёй нашай сям'і занадта пабожныя людзі. Я з павагай ставіўся да яе рашучасці працягваць намаз, але калі яна паказвала

сваю прывязанасць да нейкага іншага, вонкавага быцця, я пачынаў непакоіцца, і гэта пужала мяне. Мой страх быў не страхам свецкай турэцкай буржуазіі перад Богам, а страхам перад гневам тых, хто занадта моцна верыць у Бога.

Бывала, што падчас намазу Эсму-ханым з іншага пакоя клікала дзеля чагосьці мая мама або тэлефон разрываўся ў чаканні, пакуль яна здыме трубку. У такія моманты маім першым парывам было пабегчы да мамы і сказаць, што яна выконвае намаз. Часам я ад шчырасці так і рабіў, але часам, усё ад таго самага дзіўнага неспакою і ад жадання зрабіць што-небудзь дрэннае, змяшанага з рэўнасцю, я проста стаяў і чакаў, што будзе далей. У гэтым было і жаданне вызначыць, ці нашая служанка больш прывязаная да нас, ці да Бога, і паспаборнічаць з тым светам, дзе блукалі яе думкі і адкуль яна часам вярталася з гнеўнымі пагрозамі.

«Калі будзеш торгаць мяне за хустку падчас намазу, твае рукі адсохнуць!» — казала Эсма-ханым. Я зноў цягнуў яе за хустку, але ні рука, ні што іншае не адсыхала. Тым не менш я ў пэўны момант спыняў гульню, падобна да дарослых, якія, хоць і не верылі «ва ўсё такое», на ўсялякі выпадак не трацілі асцярожнасці. Цяпер не адсохла — не значыць, што не адсохне потым. Як і ўсе члены майго абачлівага сямейства, я ў пэўны момант хаваў свае абыякаваць і іронію ў дачыненні да рэлігіі — акрамя таго, што багабойнасці вернікаў я не разумеў і таму абыходзіў маўчаннем, іх перакананні і рэлігійныя звычаі я звязваў з іх беднасцю, але стараўся асабліва не падкрэсліваць гэтага.

Яны, мне здавалася, раз-пораз згадваюць імя Бога менавіта таму, што бедныя. Дома пра кагосьці пабожнага, хто выконваў намаз належныя пяць разоў на дзень, казалі са здзіўленнем і пагардай, быццам пра чалавека, які толькі што прыехаў з глухой вёскі, але тут напрошвалася і яшчэ адна выснова: яны застаюцца беднымі, можа, таму, што так моцна вераць у Бога.

Уяўны вобраз Бога як паважнай асобы ў белым пакрывале я развіць далей не мог, у свой паўсвядомы страх і асцярожнасць я асабліва не паглыбляўся, і мае з ім адносіны заставаліся на ўзроўні пазбягання, прычынай гэтаму было і тое, што дома ніхто не даваў мне адпаведнага выхавання. Магчыма, яны і самі не ведалі таго, чаму трэба было мяне вучыць. Дома я не бачыў нікога са сваякоў, хто б выконваў намаз, трымаў пост або чытаў малітвы. У гэтым сэнсе мае сваякі жылі, нібы французскія буржуа, яны даўно аддаліліся ад рэлігіі, але канчаткова звесці з ёй рахункі баяліся.

Гэты рэлігійны прагал, што мог выглядаць як беспрынцыповасць, цынiзм ці бязбожнасць на фоне свецкага энтузіязму Рэспублікі Атацюрка з яго рухам у адваротным кірунку, здаваўся захапленнем еўрапеізацыяй і ўсім су-

часным, і таму гэтая духоўная лягота, з гонарам выцягнутая ў патрэбны час на сцягах «ідэалізму», заблішчэла і згасла. Але ў духоўнай карціне сямейнага жыцця месца рэлігіі не заняло нішто такое ж глыбокае, і яна застава-лася гэтак жа пустыннай, як смутныя прасторы на месцы бессардэчна спаленых драўляных асабнякоў, парослыя папараццю і ўсыпаная друзам.

Гэтая пустата запаўнялася, як і задавальвалася мая цікаўнасць (навошта ж пабудавалі ўсе гэтыя мячэці), перакананнямі нашых дамашніх слуг і іх рэлігійнай завязёнкай. З усіх гэтых «дакранешся — рука адсохне», «мову адняло», «прыляцеў анёл і забраў яго на нябёсы», «не ўставай з левай нагі» было няцяжка зрабіць выснову, што рэлігія з'яўляецца чымсьці нахштальт набору забабонаў або «сляпой веры». Анучкі, прывязаныя на грабніцах шэйхаў, свечкі, запаленыя ў мемарыяльным парку Сафу-бабы ў Джыхангіры, «знахарскія лекі», што слугі варылі сабе на кухні, замест таго каб паказацца доктару, прыказкі, прымаўкі, праклёны і парады, што прасачыліся ў наш рэспубліканскі і еўрапеізаваны дом са шматвяковай гісторыі дэрвішскіх суполак і ордэнаў, зрабілі наша жыццё падобным на вясёлую гульню ў класікі, калі на адны клеткі наступаць забараняецца, а праз іншыя трэба пераскокваць. Нават цяпер, на вялікай плошчы, на ходніку ці ў калідоры я раптам трапляю ў пэўны крызіс веры і пачынаю перасоўвацца подскакам, бо нельга ж наступаць на лініі паміж пліткамі або на чорныя квадраты.

Мноства павер'яў і забаронаў, што занялі месца рэлігіі, у маёй галаве часам блыталася з мамінымі павучаннямі нахштальт «не паказвай пальцам». Яна казала: «Не адчыняй разам дзверы і акно, будзе скразняк», — і я доўгі час быў перакананы, што існуе нейкі Скразняк-баба, зусім як той Сафу-баба, чый дух лепш не турбаваць.

Рэлігію, якую адчайнае становішча ніжэйшых класаў звыло да набору дзіўных і часам забавных правіл з іх ці то

Ўсходняй, ці то заходняй, нязвычайнай музыкальнасцю і логікай, нам было прасцей прыняць у нашым будзённым жыцці, чым бачыць у ёй Божы зварот да свету і да нашага сумлення праз кнігі, правілы і прарокаў. Ні мая бабуля, ні наступнае пакаленне — мае дзядзькі, цёткі або тата з мамай — не трымалі пост аніводнага дня, але заходу сонца ў месяц Рамазан яны чакалі з такой самай нецярплівасцю, як і тыя, хто пасціў. Зімой, калі вечар наступаў знянацку і заспяваў маю бабулю і яе гасцей за гульнёй у безік ці покер, іфтар ператвараўся ў чаяванне з гарачымі булкамі паміж партыямі; калі набліжаўся заход сонца, гэтыя вясёлыя бабулькі, якія за гульнёй у карты ўвесь час нешта елі, пераставалі ўмінаць свае прысмакі, а побач са сталом, за якім ішла гульня, з дбайнасцю пабожнага заможнага дому накрываўся яшчэ адзін стол, застаўлены разнастайнымі сочывамі, сырамі, маслінамі, пірагамі ды кілбасамі, па радыё гук нэя абвяшчаў набліжэнне іфтару,

і бабуліны госці нецярпліва, нібыта ад самай раніцы нічога не еўшы, пыталіся: «Ну, колькі яшчэ там часу?», — а калі чуўся гарматны стрэл, яны, пасля кароткага чакання, падчас якога кухар з'ядаў сёе-тое на кухні, самі з прагнасцю пачыналі есці. Нават сёння варта мне толькі пачуць па радыё гук нэя, як ужо цякуць слінкі.

Першы візіт у мячэць паказаў, што мае шаблонныя ўяўленні пра рэлігію наогул і пра іслам у прыватнасці былі збольшага правільныя. Гэта была неафіцыйная экскурсія: аднойчы пасля абеду, калі дома нікагусенькі не было, наша служанка Эсма-ханым, не з вялікай любові да набажэнства, а хутчэй таму, што засумавала ў чатырох сценах, без дазволу адправілася ў мячэць і ўзяла мяне з сабой. У мячэці Тэшвікіе было чалавек дваццаць-трыццаць прыслугі заможных насельнікаў Нішанташы, пакаёўкі, кухары, швейцары, а таксама гаспадары маленькіх крамак з бакавых вулачак; яны прыйшлі не столькі дзеля набажэнства, колькі дзеля таго, каб у сяброўскай атмасферы пасядзець на дыванах ды, у чаканні намазу, пашаптацца і абмяняцца апошнімі плёткамі. Памятаю, што, пакуль яны выконвалі намаз, я блукаў паміж імі, бегаў па ціхіх закутках мячэці і гуляў у нейкія гульні, і пры гэтым ніхто з іх, хоць таварыства было досыць вялікае, не спыніў і не папракнуў мяне, а многія, як і заўжды ў маім дзяцінстве, вельмі ласкава ўсміхаліся. Я ўбачыў яшчэ раз, што рэлігія — доля беднякоў, але і прыйшоў да высновы, што, насуперак газетным карыкатурам і рэспубліканскім перакананням маіх сваякоў, рэлігійныя людзі цалкам бяскрыўдныя.

Пры ўсёй чысціні і дабрыні гэтых людзей, з пагардлівага да іх стаўлення, якое ў нашым доме раз-пораз змянялася аўтарытарнай злосцю, я разумеў, што супярэчнасці ў іх вераваннях ускладняюць ажыццяўленне вялікіх праектаў мадэрнізацыі, еўрапеізацыі і прагрэсу. Права ўладарыць над гэтымі «цёмнымі людзьмі» і рашуча су-

працьстаяць іх прывязанасці да гэтых дзіўных догмаў нам давалі не толькі нашы грошы і ўласнасць, але і наша еўрапеізаванасць і «пазітывісцкі» светапогляд, гэтага патрабавалі не толькі нашы асабістыя інтарэсы, але і інтарэсы радзімы. Калі бабуля даведвалася, што які-небудзь электрык перапыніў сваю працу і пайшоў на намаз, яна адпускала з'едлівыя заўвагі, і нават мой дзіцячы розум мог сцяміць: у яе на мэце быў не гэты дробны рамонт, пад прыцэл траплялі тыя традыцыі і звычаі, што трымалі нас у мінулым.

Пасля газетных артыкулаў, напісаных паслядоўнікамі Атацюрка, карыкатурных выяў захутаных у чорныя пакрывалы жанчын і барадатых фанатыкаў з ружанцамі ў руках, школьных цырымоній у гонар Пакутніка Рэвалюцыі Кубілая ў мяне з'яўлялася пачуццё, што гэтыя мілыя забабоны беднякоў могуць аднойчы дасягнуць жажлівых маштабаў і нанесці шкоду нам, а таксама дзяржаве і айчыне, якія належалі нам, здавалася, крыху больш, чым ім, і наш клас я лічыў кіруючым з поўным правам. У тыя часы я прыходзіў да высновы, што «панскае» становішча нам забяспечвае менавіта наша еўрапеізаванасць і сучаснасць, а не толькі наша багацце і матэматычна-апантаны інжынерны дух, якім поўнілася ўсё ў нашым доме. І я з пагардай ставіўся да сем'яў, якія, нягледзячы на тое што былі такія ж багатыя, як мы, еўрапеізаванымі, як мы, не былі. У наступныя гады, з развіццём дэмакратыі ў краіне, у Стамбул з правінцыі пачалі перабірацца і паказваць сябе «ў свеце» багачы, на якіх не паўплывала ні заходняя культура, ні свецкія погляды, некаторыя з іх пры гэтым былі багацейшыя за нас, і гэта ў нашай сям'і, значна збяднелай пасля камерцыйных няўдач бацькі і ягонага брата, выклікала гнеў і расчараванне: калі мы маем права на багацце, што знікае з нашых рук, на прывілеі і камфорт праз нашу еўрапеізаванасць, то чым тады растлумачыць багацце

гэтых, як іх называлі некаторыя левыя, «таўстасумаў», якія пра многія духоўныя пытанні (тады я нічога не ведаў ні пра Румі, ні пра тонкасці суфізму, ні пра вялікую персідскую культуру) разважаюць як шафёры і кухары ды яшчэ і падбухторваюць да вайсковага перавароту? Еўрапеізаваныя стамбульскія буржуа ўсе апошнія сорак гадоў падтрымлівалі Анкару з яе вайсковымі пераваротамі і ўмяшаннем арміі ў палітыку не таму, што былі супраць левых радыкалаў (досыць моцнага левага руху, дарэчы, у Турцыі ніколі не было), а менавіта праз

страх перад тым, што аднойчы ніжэйшыя класы могуць аб'яднацца з правінцыйнымі багачамі, узяць рэлігію на сцягі і выступіць супраць іх ладу жыцця. Аднак я баюся парушыць таемную гармонію гэтай кнігі развагамі пра вайсковыя перавароты і палітычны іслам, які крок за крокам займае месца рэлігіі, з якой ён звязаны ў значна меншай ступені, чым прынята лічыць.

Галоўнай для рэлігіі тэмай я лічу пачуццё віны. У дзяцінстве я адчуваў сваю віну, бо не баяўся вобразу паважнай жанчыны ў белым пакрывале, які часамі ўзнікаў у маім уяўленні, і недастаткова верыў у Яго. А яшчэ я аддзяляў сябе ад тых, хто ў Яго верыў, і ў гэтым таксама адчуваў сваю віну. Але, зусім як за мой уяўны свет, у якім так лёгка было знікаць у хвіліны адчаю, я, паводле нейкага дзіцячага інстынctu, што было моцы ўхапіўся за гэтае пачуццё віны, выкліканае неспакоем, які будзе развіваць мой дух і рабіць маё жыццё больш яскравым і разумным. Гэты неспакой часта рабіў мяне няшчасным, але не ў той момант, калі я перажываў яго, а значна пазней, ва ўспамінах, маё мінулае мне не падабалася менавіта праз яго. Я часта ўяўляў сабе таго, шчаслівага Архана, які жыў у недзе ў Стамбуле ў іншым доме; вось ён не мае такога гора, як страх перад Богам ці пачуццё віны, думаў я. Калі я стамляўся ад рэлігійных правілаў і цяжару віны, то хацеў адшукаць таго Архана, які, як я марыў, не будзе марнаваць час на такія рэчы і пойдзе ў кіно.

Увогуле бывалі ў маім дзяцінстве такія моманты, калі я схіляў галаву перад рэлігійнымі наказамі. Напрыклад, у апошнім класе пачатковай школы ў нас была адна настаўніца — цяпер я ўспамінаю яе як досыць непрыемную і аўтарытарную, але ў той час мне падабалася, калі яна заўважала мяне, я радаваўся, калі яна мне ўсміхалася, і засмучаўся, калі яна злавалася. Гэтая сівавалосая жанчына з кіслай мінай на твары натхнёна расказвала класу пра «характэрыстыку нашай рэлігіі», якое было зусім не ў пытан-

нях веры, дагматах і пакоры, як гэта са страхам адчуваў я, а ў эстэтыцы рацыянальнага і карыснага. Паводле яе, прарок Мухамад настолькі высока цаніў строгі, аж да самазабыцця, пост, таму, што ён уяўляе сабой і карысную для здароўя «дыету». Вось і цяпер, праз многія стагоддзі, заходнія жанчыны, заклапочаныя ўласнай прыгажосцю, адкрываюць усю значнасць дыеты ў сваім жыцці. Намаз таксама быў пэўнай гімнастыкай, якая паляпшае кровазварот і агульны тонус цела. У нашы дні мільёны японцаў кожны дзень па сігнале свістка спыняюць работу ў канторах і на фабрыках і, зусім як намаз, пяць хвілін выконваюць гімнастычныя практыкаванні, а пасля зноў вяртаюцца да сваіх спраў. Такі рацыянальны і прагматычны падыход да ісламу супадаў з цягай да веры і самаахвярнасці, якую песціў у глыбінях душы мой малы ўнутраны пазітывіст, і аднойчы ў Рамазан я прыняў рашэнне таксама трымаць пост.

Я зрабіў гэта пад уплывам настаўніцы і для таго, каб спадабацца ёй, але ёй я пра гэта не сказаў. Пра свой намер я сказаў маме, яна крыху здзівілася, і ў яе здзіўленні я адчуў радасць, змяшаную з лёгкай трывогай: пры ўсёй сваёй нерэлігійнасці яна больш, чым хто-небудзь з нас, захоўвала веру «на ўсялякі выпадак», хоць і была перакананая, што толькі адсталыя людзі трымаюць пост. З братам і татам я гэтую тэму нават не закранаў. Цяга да веры, што жыла ў маёй душы, зрабілася нейкай ганебнай таямніцай яшчэ да майго першага посту. Пазітывісцкая рыторыка ў падтрымку рэлігійных абавязкаў, запазычаная ў пажылой настаўніцы, не вытрымала б сутыкнення з іроніяй і сумневамі маіх сваякоў, вельмі адчувальных да пытанняў класавых адрозненняў, і ўсе мае контр доказы былі асуджаныя на паразу яшчэ да таго, як былі выказаныя. Я трымаў пост употай ад усіх, ні перад кім не выхваляўся і не чакаў, што нехта скажа «малайчына». Магчыма, маме варта было б сказаць мне, што адзінацца-

цігадоваму дзіцяці можна пакуль не трымаць пост. Аднак яна абмежавалася тым, што парупілася пра мае любімыя пірагі і хлеб з анчоўсамі на іфтар. З аднаго боку, яна была рада бачыць, што яе малодшы сын адкрыў у сабе Божы страх, з іншага боку, у яе вачах чыталася трывога, што гэта абернецца для мяне душэўнымі пакутамі, цяжкімі выпрабаваннямі і непараўным самаразбурэннем.

Самым яркім прыкладам дваістага стаўлення маёй сям'і да рэлігіі быў Курбан-Байрам. Як належыць усім заможным мусульманам, перад кожным Курбан-Байрамам мы куплялі барана і прывязвалі яго ў маленькім садочку на заднім двары Дома Памукаў, а святочнай раніцай прыходзіў мяснік з нашага квартала, ён рэзаў барана, чым і складалася ахвяра. Я, у адрозненне ад некаторых мяккасардэчных герояў коміксаў, не вельмі любіў бараноў і авечак, таму пры кожным блянні жывёліны, якая дажывала свае апошнія дні, сэрца маё кроўю не аблівалася. Я нават цешыўся, што хутка мы будзем пазбаўленыя гэтай страшнай, дурной і смярдзючай істоты, вось толькі мяса нашага барана мы раздавалі бедным, а для ўласнага святочнага абеду, які ладзілі ў той самы дзень і пры якім збіралася ўся сям'я, мы куплялі ў мясніка зусім іншае мяса, бо, вядома, свежына дрэнна пахне; мы паглыналі яго і запівалі забароненым півам, і гэта яшчэ раз нагадвала мне, што духоўнае жыццё маіх сваякоў не азмрочана, як маё, пастаянным неспакоем і пачуццём віны. Рэлігійная сутнасць ахвяры ў тым, каб пацвердзіць сваю адданасць усявышняму і прынесці яму жывёлу замест дзіцяці, а праз гэта пазбавіцца пачуцця віны, тым часам як мы рабілі наадварот: замест мяса ахвярнай жывёлы елі нашмат лепшае мяса з крамы, што мусіла толькі ўзмацняць наша пачуццё віны.

Аднак я жыў у доме, дзе было прынята абыходзіць маўчаннем і больш глыбокія, чым гэтая непаслядоўнасць, духоўныя праблемы. Пустата духоўнага жыцця многіх еўра-

пеізавааных, багатых і свецкіх, стамбульскіх сем'яў была асабліва бачная не праз іх грэблівае стаўленне да рэлігіі, а менавіта праз гэтае маўчанне: яны гадзінамі маглі абмяркоўваць матэматыку, поспехі ў школе, футбол, забавы і таму падобныя тэмы, але ў размове пра галоўнае, пра каханне, клопат, веру, сэнс жыцця, рэўнасць, злосць кожны з іх хаваўся за мурам разгубленасці і горкай адзіноты; яны бездапаможна і спалохана разводзілі рукамі, як глухія ці нямыя, кожны раз, калі з імі хацелі падзяліцца душэўным болям або проста шукалі падтрымкі ў размовах на падобныя тэмы. А потым яны запальвалі цыгарэту пад музыку на радыё і моўчкі занураліся ў свой унутраны свет. У такім маўчанні я правёў і свой пост, які трымаў з цягі да веры. Зімовыя дні кароткія, і таму голад не стаў для мяне вялікім выпрабаваннем. І хоць маміна звычайная вячэра з анчоўсамі, ікрой і маянэзам была зусім не падобная на традыцыйны турэцкі іфтар з маслінамі і кілбасамі, пры ёй я адчуў задавальненне і душэўны спакой. Гэта была прыемнасць не чагосьці зробленага для Бога, а паспяхова пройдзенага выпрабавання, узяцця за якое я прымусіў сябе сам. Тым вечарам я наеўся ўволю і пабег па золкіх вуліцах у кінатэатр «Канак», дзе глядзеў галівудскі фільм і забыўся пра ўсё на свеце; трымаць пост яшчэ раз мне тады нават не прыйшло ў галаву.

Аднак гэты мой няўдалы рэлігійны досвед зусім не адвадзіў мяне ад рэлігійных і метафізічных пытанняў. Недзе ў куточку маёй свядомасці выпявала думка: калі Бог, як кажучь, усё ведае і ўсё бачыць, то, нават калі я не змагу паверыць у Яго так моцна, як хачу, Ён зразумее, чаму ў мяне гэта ніяк не выходзіць, і даруе мне. Не будзе ж Ён звяртаць асаблівай увагі на такое малое дзіця, як я, калі я не буду кідаць Яму выклік сваім нявер'ем, калі яно не стане свядомай агрэсіяй супраць Яго, Бог зразумее мяне і прыме маё пачуццё віны ў абмен на палягчэнне маіх пакут нявер'я.

Я баяўся не Бога, а гневу тых, хто верыў у Яго, скіраванага супраць такіх, як я. А яшчэ я баяўся глупства гэтых утрапёных вернікаў, чый розум не мог звязаць іх веру — Божа барані! — з любоўю. Шмат гадоў мяне не пакідаў страх, што аднойчы я буду пакараны, бо я не такі, «як яны», і ў раннім юнацтве гэта значна больш уплывала на мяне, чым тэарэтычныя кнігі, што жывілі маю схільнасць да левых ідэй. А пазней мяне здзіўляла, што многія еўрапеізаваныя, свецкія і напалову скептычныя ў пытаннях веры стамбульцы не адчуваюць аніякай віны з прычыны праблем, што непакоілі мяне. Мне ўвесь час здаецца, што гэтыя людзі, якія не выканалі ніводнага рэлігійнага наказу і якіх з рэлігіяй звязвае толькі міжкласавая пагарда — тая самая, з якой, назавём іх піжоны-«мадэрністы», ставяцца да мастацкіх густаў простых людзей, — усе яны на пэўным адрэзку свайго жыцця, пасля дарожнай аварыі ці ў бальніцы, знаходзяць сваю таемную згоду з Богам.

Памятаю, як у сярэдняй школе адзін мой прыяцель, які не знайшоў такой таемнай згоды, уражваў мяне сваёй адвагай у падобных пытаннях, якія мы з ім досыць беспаспяхова абмяркоўвалі на перапынках. Гэты маленькі блюзнер, сын казачна багатага падрадчыка, жыў у раскошным асабняку на вяршыні аднаго з пагоркаў над Басфорам, ездзіў конна па велізарным садзе пры доме і нават выступаў за Турцыю на міжнародных спаборніцтвах у якасці жакея, і калі аднойчы падчас нашай метафізічнай спрэчкі ён убачыў, як ува мне падымаецца страх, то раптам падняў вочы да неба і сказаў: «Калі Ён ёсць, то няхай мяне тут жа заб'е!» — а потым з здзіўнай для мяне ўпэўненасцю дадаў: «Ага! Бачыш, я ўсё яшчэ жывы!» Я зноў адчуў сябе вінаватым — і таму, што не быў такі адважны, як ён, і таму, што ў глыбіні душы быў згодны з ім, але мне падсвядома падабалася гэтая блытаніна ў галаве.

BURAYA
ÇOP
DÖKEN
YAKIŞI
(...?)

Пачуццё віны, крыніцай якога была хутчэй не аддаленасць ад Бога, а адсутнасць пачуцця еднасці, што звязвала жыхароў горада, я перажываў як сваю асабістую бяду. Але мне споўнілася дванаццаць, і метафізічнае напружанне паміж верай і прыналежнасцю саступіла месца цікаўнасці да пытанняў полу, і калі пачуццё віны пакінула мяне, мая заклапочанасць рэлігіяй пачала згасаць. І ўсё ж я дагэтуль уздрыгваю, калі ў натоўпе, на параходзе ці на якім-небудзь мосце сустракаю пажылую жанчыну ў белым пакрывале.

21. Багатыя

У сярэдзіне 1960-х гадоў мама кожную нядзелю купляла газету «Акшам»*. Гэтая газета была не з тых, што кожны дзень прыносілі ў наш дом па падпісцы, — па яе трэба было спецыяльна ісці ў газетны шапік, і тата, які ведаў, што мама набывала «Акшам» дзеля свецкіх плётак з калонкі «Вы чулі?», чый аўтар пісаў пад псеўданімам Гюль-Перы, кожны раз адзначаў гэтую падзею жартамі. Татавы кпіны і шпількі далі мне дзве нагоды лічыць цікаўнасць да свецкіх плётак заганнай: па-першае, журналісты, якія пераказвалі плёткі пад выдуманымі імёнамі, з зайздрасці да «багатых», сярод які былі і мы, прынамсі нам хацелася так думаць, пісалі шмат з'едлівага і выдумлялі ўсякую небывль. Па-другое, лухта лухтой, а ў жыцці багатых людзей, неасцярожных настолькі, каб трапіць у калонкі свецкіх плётак, насамрэч не магло быць нічога прывабнага. Тым не менш тата разам з мамай чытаў гэтыя плёткі, і яны абое прымалі іх за чыстую манету.

«Мы ўсе спачуваем Фейзіе Мадэнджы. У яе дом у Бебеку праніклі зладзеі, але што яны скралі, невядома. Ці зможа паліцыя разгадаць загадку гэтага ўзлому?»

«Айсель Мадра мінулым летам так і не змагла выкупацца ў моры з прычыны аперацыі на гландах. Гэтым летам на востраве Куручэшме яна раскашавала, але была крыху заклапочаная. Чаму? Ах, лепш не пытайцеся...»

* Літаральна «Вечар».

«Муазез Іпар адправілася ў Рым. Яшчэ ніколі падарожжа не прыносіла столькі радасці гэтай стамбульскай свецкай ільвіцы. Цікава, чаму? Няўжо прычынай быў яе спадарожнік?»

«Семіраміс Сарыай летнія месяцы правяла на востраве Бююкада, а цяпер вяртаецца на сваю вілу на Капры. Адтуль, вядома, як рукой сягнуць да Парыжа, дзе яна адкрые некалькі карцінных выстаў. Ці чакаць нам выставы скульптур?»

«Стамбульскі свет нехта сурочыў! Шмат хто з тых, чые імёны згадваліся ў нашай калонцы, адно за адным трапляюць на аперацыйны стол. Вось і Харыка Гюрсой, якую мы літаральна днямі бачылі такой вясёлай на вечарынцы ў Чамлыджы, у доме нябожчыка Рушэна Эшрэфа...»

«А-а-а, Харыка, аказваецца, таксама выразала гланды», — штосьці накшталт гэтага казала потым мама.

«Яна б лепш спачатку павыразала свае бародаўкі на твары», — бессардэчна азваўся тата, але далей гэтую тэму не развіваў.

З гэтых разоў я разумеў, што некаторыя «свецкія львы», імёны якіх газетныя плеткары часам называлі, а часам толькі намякалі на іх, былі нашымі знаёмымі, і мне здавалася, што мама зайздросціць таму, як жывуць людзі, нашмат багацейшыя за нас. Мама раздражненне, выкліканае іх багаццем, часам выдаваў тон, якім яна казала, што тыя «трапілі ў газеты». У самім слове «трапілі» быў і недавер да стамбульскіх газет, дзе было шмат ілжывых навін, і глыбокае, чыста стамбульскае перакананне ў тым, што багатыя людзі не павінны прыцягваць да сябе такой празмернай увагі.

Памятаю, як у маім дзяцінстве і раннім юнацтве не толькі мама — вельмі многія прадстаўнікі стамбульскай буржуазіі часцей паўнамёкам і значна радзей адкрыта казалі, што багатыя людзі мусяць утойваць сваё багацце і палітычны ўплыў, калі яны ў іх ёсць. Характэрнае для

стамбульскіх багачоў той пары меркаванне вынікала не з патрабавання сціпласці замест ганарлівасці і не з вернасці пратэстанцкай маралі працы і ашчаджання, яго крыніцай быў страх перад дзяржавай. На працягу многіх стагоддзяў асманскія султаны, а значыць, і дзяржава, разглядалі ўсіх, хто празмерна разбагацеў, — амаль заўжды гэта былі вяльможы, надзеленыя і палітычнай уладай, — як пагрозу для сябе, з такімі распраўляліся на любой падставе, іх маёмасць канфіскавалі. А яўрэі, якія ў апошнія стагоддзі існавання Асманскай імперыі разбагацелі да такой ступені, што выдавалі пазыкі дзяржаве, армяне і грэкі, якія займаліся дробным гандлем і рамесніцтвам, — усе яны вельмі добра памяталі тыя неспакойныя часы, калі падчас Другой сусветнай вайны праз падатак на ўласнасць яны былі бязлітасна пазбаўленыя маёмасці і фабрык, калі падчас падзей 6 і 7 верасня 1955 года раз'юшаны натоўп спаліў іх крамы.

На гэтым фоне правінцыйныя землеўласнікі і другое пакаленне прамыслоўцаў, якія перабіраліся ў Стамбул з правінцыі, былі больш адважнымі, чым стамбульскія багачы, калі выстаўлялі напаказ маёмасць і фінансавыя магчымасці, калі выхваляліся дастаткам. Вядома, стамбульскія сем'і, абцяжараныя страхам перад дзяржавай, або тыя, хто, як мы, легкадумна страцілі багацце, заробленае першым пакаленнем, кпілі з такіх людзей і лічылі, што «ім яшчэ адгукнецца». Адным з тых, каму, на думку стамбульскіх багачоў, «яшчэ адгукнецца», быў Сакып Сабанджы, галава другой сярод багатых турэцкіх сем'яў, сын багача з Аданы, які перабраўся ў Стамбул. Праз легкадумнасць, дзіўныя погляды і экстравагантныя паводзіны за вочы з яго кпілі ўсе (але газеты баяліся страціць яго рэкламу і не маглі пісаць аб ім у жартаўлівым тоне). Тым не менш правінцыйная смеласць і схільнасць выстаўляць дастатак напаказ дапамаглі яму на пачатку 1990-х, як некалі Генры Клэю Фрыку з Нью-Ёрка,

ператварыць свой дом у найлепшы прыватны музей Стамбула.

Іншай прычынай, з якой стамбульскія багачы часоў майго дзяцінства хавалі свой дастатак у чатырох сценах, не рабілі з яго ні прыватных калекцый, ні музеяў, быў цалкам справядлівы страх, што іх багацце будуць лічыць «несумленна набытым». Дзяржава і чыноўнікі, што стаялі за ёй, паўсюль хціва ўтыкалі свой нос, а значны капітал немагчыма было набыць без узаемавыгоднага супрацоўніцтва з палітыкамі — таму былі ўсе падставы меркаваць, што кожны, нават «самы добрамерны» багач мае цёмныя, ганебныя плямы ў асабістай мінуласці. Мой тата, які быў вымушаны, пасля таго як скончыліся грошы, пакінутыя дядулем, доўгія гады працаваць на Вехбі Коча*, дома парадзіраваў правінцыйны акцэнт свайго бо-са і падпускаў шпількі аб разумовых здольнасцях яго сына, якому не ставала бацькавай кемлівасці, але гэта было яшчэ не ўсё: моцна раззлаваны, тата казаў, што гэтка дастатак вырас з голаду, дэфіцыту і чэргаў Другой сусветнай вайны.

У гады майго дзяцінства і юнацтва на стамбульскіх багачоў не было прынята глядзець як на ўпэўненых у сабе людзей, якія здабылі грошы дзякуючы ўласным здольнасцям або «гандлёвай жылцы» і працягваюць зарабляць тымі самымі метадамі; у іх бачылі тых, хто скарыстаў свой шанец, хто з дапамогай хабараў заручыўся падтрымкай чыноўнікаў і дзяржавы і таму добра падняўся, хто прагнуўся казачна багатым і рэшту жыцця імкнецца схаваць і абараніць свае капіталы (пасля 1990-х гэткага страху стала менш), а галоўнае — падаць справу так, нібыта ўсё належыць ім з поўным правам. Ім, каб здабыць багацце, не патрэбная была інтэлектуальная дзейнасць, таму яны асабліва не цікавіліся кнігамі, шмат не чыталі, не гу-

* Іншы турэцкі мільянер.

лялі ў шахматы або нешта падобнае. Пасля ўсталявання Рэспублікі ідэі асманскага перыяду, згодна з якімі чалавек мог вывучыцца, набыць добрую адукацыю, а тады зрабіць кар’еру на дзяржаўнай службе і стаць багатым вяльможам, сышлі ў мінулае разам з суфійскай містыкай, манастырамі дэрвішаў і кнігамі, якія больш ніхто не чытаў, — пасля рэформы алфавіту ўся гэтая вытанчаная культура пачала забывацца і саступіла месца культуры еўрапейскай.

У новых стамбульскіх багачоў, людзей недалёкіх і вельмі баязлівых, былі ўсе падставы сцерагчыся дзяржавы, і адзінае, што яны маглі зрабіць для таго, каб надаць свайму багаццю, якое большасці з іх не ўдавалася перадаць наступнаму пакаленню, статус законна набытага і пачувацца больш-менш спакойна, — гэта выстаўць сябе людзьмі куды больш еўрапейскімі, чым яны былі насамрэч. Яны маглі сабе дазволіць касцюмы, рэчы

і разнастайныя тэхнічныя навінкі з Еўропы (ад сокавы-ціскалак да электрабрытваў) і карысталіся імі, каб падкрэсліць гэта, яны паказвалі іх адно аднаму і тады адчувалі сябе шчаслівымі. Добрым прыкладам таго, якіх памераў магло дасягаць гэтае дзіўнае жаданне здавацца еўрапейцамі, могуць быць прадстаўнікі некаторых стамбульскіх сем'яў, якія гадамі жылі ў Стамбуле, адкрывалі свае справы, багацелі, і аднойчы, нягледзячы на тое што ім ужо не трэба было баяцца ні дзяржавы, ні законаў, прадавалі ўсё свае кампаніі, дамы і маёмасць (як гэта зрабіў блізкі знаёмы маёй цёткі, знакаміты журналіст і ўласнік газеты) з тым, каб перасяліцца ў самы звычайны раён Лондана і глядзець праз акно на сцяну суседняга будынка або ў тэлевізар, разабраць у якім удалася няшмат, аднак знаходзіць гэта больш прывабным, чым жыць у Стамбуле ў доме з відам на Басфор. Іншыя, нібы рускія арыстакраты, выпісвалі з Еўропы гувернантак, каб тыя вучылі дзяцей замежнай мове, але ўва многіх знаёмых нам сем'ях гаспадар дома, як у рамане «Ганна Карэніна», заводзіў інтрыжку з гэтай гувернанткай.

У Асманскай імперыі не было спадчынай арыстакратыі, і ў часы Рэспублікі стамбульскім багачам было складана пацвердзіць, што яны і ёсць «самыя сапраўдныя», «іншыя», «асаблівыя». Толькі ў васьмідзясятых гадах дваццатага стагоддзя прыйшло разуменне, што збіранне артэфактаў асманскай культуры не супярэчыць еўрапейскасці і што капіталы можна ўкладваць у гэты «антыкварыят», — але да таго часу многія асманскія культурныя каштоўнасці былі знішчаныя ў агні разам з асабнякамі і віламі. Наша сям'я таксама некалі была багатай, нават цяпер мы ўсё яшчэ выглядаем заможнымі, і такія, як я, не лічаць багатых людзей «таямнічымі», мабыць таму, што дома ў нас расказвалі розныя забаўныя гісторыі і жарты пра характары і звычкі стамбульскіх багачоў, а галоўнае — пра тое, як яны здабылі сваё багацце

(мая самая любімая гісторыя — пра чалавека, які падчас Першай сусветнай вайны прывёз у Стамбул цэлы карабель з цукрам, ён разбагацеў за адну ноч і да канца сваіх дзён пажынаў плады сваёй фартуны), але ўсё адно, калі я сутыкаюся з кімсьці з нашых далёкіх сваякоў, знаёмых, маміных або татавых сяброў дзяцінства, з кімсьці з нашых суседзяў па Нішанташы або з кімсьці са стамбульскіх багачоў, пра якіх намёкамі пішуць у калонцы «Вы чулі?», мяне ахоплівае цікаўнасць: як гэта — весці бездухоўнае жыццё, дзе няма месца культуры, з пачуццём нетрыва-ласці і пустаты, якое ўзнікае тады, калі ты не ведаеш, што рабіць з усімі сваімі грашыма.

Быў, напрыклад, у таты адзін знаёмы часоў яго маладосці, вельмі элегантны дзядзька: ён атрымаў у спадчыну ад свайго бацькі, пашы, які быў да таго ж і візірам Асманскай імперыі ў яе апошнія гады, такі велізарны капітал, што яму «не давялося працаваць аніводнага дня ў сваім жыцці» (тады ў Стамбуле гэта было доказам таго, што чалавек сапраўды багаты), але быў гэта камплімент або спачуванне, я ніяк не мог зразумець; большую частку дня ён нічога не рабіў, хіба што чытаў газету, седзячы ў сваім доме ў Нішанташы, або глядзеў праз акно на мінакоў; пасля абеду ён паволі апранаў самы шыкоўны касцюм, куплены ў Парыжы ці Мілане, галіўся, старанна прычэсваў вусы і выконваў адзіную за дзень работу — выпраўляўся ў гатэль «Хілтан», дзе пару гадзін запар піў гарбату ў холе або кафетэрыі: «Толькі тут я адчуваю сябе як у Еўропе», — скажаў ён неяк майму тату з такім сур'ёзным і сумным выглядам, нібы дзяліўся з ім важным сакрэтам, і такім тонам, нібы прасіў раздзяліць з ім яго глыбокі душэўны боль. Прадстаўніца таго самага пакалення, гэтым разам маміна сяброўка, вельмі багатая і вельмі тоўстая жанчына, якая, дарма што сама была падобная на малпу, пры сустрэчы казалася кожнаму: «Як жывеш, мартышка?», так што мы з братам заўжды перадражнівалі яе; усё сваё жыццё яна

адмаўляла тым, хто хацеў ажаніцца з ёй, таму што яны былі недастаткова еўрапейскімі і вытанчанымі, а сама ўвесь час была закаханая ў мужчын высакародных і багатых, якія, аднак, ніяк не хацелі з ёй ажаніцца, бо яна была недастаткова прыгожая; бліжэй да сваіх пяцідзесяці яна выйшла замуж за трыццацігадовага паліцыянта, паводле яе, «сапраўднага джэнтльмена, вельмі высакароднага», гэты шлюб быў нядоўгім і скончыўся няўдала, пасля чаго рэшту жыцця яна прысвяціла таму, што пераконвала ўсіх маладых жанчын свайго кола шукаць толькі багатага мужа.

Апошняе пакаленне асманскіх багачоў складалі еўрапейзаваныя нашчадкі знаці, і таму яны здолелі больш-менш уліцца і ў традыцыйную, і ў еўрапейскую культуру, але ператварыць атрыманую ад бацькоў і сваякоў маёмасць у капітал ім не ўдалося, як і не ўдалося зрабіцца часткай стамбульскіх багачоў, чые капіталы імкліва раслі на бурлівым уздыме гандлю і прамысловасці; яны, людзі звыклыя да бязлітасных спекуляцый і падману, нават уявіць сабе не маглі, як гэта — выпіць гарбаты за адным сталом з «гэтымі плебейскімі гандлярамі», не тое каб весці з імі справы, нават калі яны жывуць духам супольнасці і «сапраўдным і шчырым» сяброўствам. Гэтыя багачы былых часоў, як правіла, не заўважалі, як іх падманвалі адвакаты, нанятыя для нагляду за маёмасцю і для збірання арэнднай платы, а калі мы прыходзілі да каго-небудзь з іх у госці, я разумеў, што яны аддаюць перавагу сваім сабакам і катам значна больш, чым людзям, і таму высокацаніў праявы іх асаблівай пяшчоты. Яны жылі ў асабняках ці на вілах ля Басфора, кожная з якіх (тых, што ацалелі і не зрабіліся попелам) у больш познія гады ператварылася ў вельмі каштоўную маёмасць, у асяроддзі рэчаў, што праз дзесяць-пятнаццаць гадоў запоўняць антыкварную краму Рафі Портакала*: там былі стойкі для кніг, канапы,

* Прадстаўнік дынастыі вядомых турэцкіх антыквараў.

інкруставанья перламутрам столікі, алейны жывапіс, таблічкі з арабскай каліграфіяй, старыя стрэльбы, шаблі дзядоўскіх часоў, ордэны, велізарныя гадзіннікі і шмат іншых старадаўніх прадметаў. Нямала было ў іх і іншай маёмасці, але пры гэтым яны жылі сціпла, ледзь не бедна, і гэты лад жыцця мне вельмі падабаўся. У кожнага былі свае дзівацтвы, якія сведчылі пра іх складаныя адносіны з рэальнасцю за межамі асабнякоў і віл: памятаю, адзін хударлявы дзядок, які не мог хадзіць без кіёчка, пасадзіў тату ў кутку і паказаў яму сваю калекцыю гадзіннікаў і зброі з такім таямнічым выглядам, быццам гэта была калекцыя малюнкаў з голымі жанчынамі. Адна пажылая цётка тымі самымі словамі, што і пяць гадоў перад тым, раіла нам, як лепш абысці нетрывалую сцяну па дарозе да прычалу; іншая размаўляла толькі шэптам, каб не пачула прыслуга; а яшчэ адна зноў і зноў задавала маме нетактоўныя пытанні пра тое, што мама прымала блізка да сэрца, а потым пачынала высвятляць, адкуль быў родам мой дзядуля, татаў тата. Тоўсты муж адной мацінай сваячкі, які меў звычай няспешна паказваць гасцям свой дом, нібы ладзіў экскурсію ў музеі, кожны раз расказваў нам пра нейкія дробныя, але ганебныя карупцыйныя скандалы сямігадовай даўніны так, як быццам толькі сёння раніцай прачытаў пра яго ў газеце «Хьюрыет» і быў моцна ўражаны маштабамі бессаромнага хабарніцтва, якое ахапіла цэлы горад. Мама выслухоўвала ўсе гэтыя гісторыі і адказвала на роспыты аб здароўі і справах сямейнікаў, краем вока яна сачыла за намі, дзецьмі, — ці добра мы сябе паводзім, а мне ў нейкі момант рабілася зразумела, што гэтыя «багатыя» не лічаць нас роўнымі сабе, хоць і імкнуцца не паказваць гэтага, і адразу хацелася сысці з гэтага асабняка ці з гэтай вілы і вярнуцца дадому. Я адчуваў гэтую пагарду і ў тым, што хто-небудзь з гаспадароў няправільна вымаўляў татава імя або лічыў нашага дзядулю фермерам ці правінцыялам, або — я заўважаў

гэта за многімі багачамі былых часоў, засяроджанымі на сабе, — у тым, як нейкая жыццёвая дробязь (пададзены да стала колаты цукар замест цукровага пяску, не той колер панчох у служанкі ці катар, што прайшоў занадта блізка ад вілы) выклікала ў іх неверагодную злосць і абсмактвалася ва ўсіх падрабязнасцях, і яны, як утрапёныя, перабольшвалі гэтую падзею, рабілі з яе тэму для бясконцых размоў і, вядома, забываліся на нас. Іх дзеці і ўнукі, з якімі я, як чакалася, пасябрую, бо мы былі прыблізна аднаго ўзросту, лічыліся «цяжкімі», бо з імі штораз адбываліся непрыемныя гісторыі: то яны пабіліся з рыбакамі ў мясцовай кавярні, то збілі святара ў сваёй французскай школе, то, праз шмат гадоў, калі не паспявалі своечасова апынуцца ў псіхіятрычнай лячэбніцы дзе-небудзь у Швейцарыі, канчалі жыццё самагубствам.

У іх выбуховым характары, дзівацтвах і раўнівым стаўленні да сваёй маёмасці, якія прыводзілі да бурлівых сямейных сварак, што нярэдка працягваліся ў судзе, я бачыў пэўнае падабенства паміж імі і «намі», насельнікамі дома сям'і Памук. Яны маглі жыць у адным вялікім асабняку, гадамі судзіцца паміж сабой за грошы і маёмасць і пры гэтым, зусім як нашыя — тата, яго брат і сястра, — збірацца разам пры вячэры і жартаваць нібы нідзе нічога; а маглі, калі крыўда была невыносна цяжкай, нягледзячы на тое што яны жывуць у адным доме, не размаўляць гадамі і, калі ўжо не было сіл бачыць адно аднаго, няўключна падзяліць усю вілу на дзве часткі пачварнай гіпсавай сцяной, пачынаючы з самай вялікай, прасторнай залы з выдатным відам на Басфор (так яны не бачылі адны адных, але штодня слухалі кашаль і крокі за сценкай); вілу яны дзялілі як «ганак — мне, калідор — табе», бо не столькі хацелі спакойна жыць самі, колькі мець прыемнасць насаліць абрыдлым крэўным, я нават ведаю тых, хто праз шматлікія прававыя махлярствы забараняў сваякам хадзіць па дарожцы да садовых веснічак.

Сваркі за маёмасць працягваліся ў сем'ях наступнага пакалення, і гэта пераканала мяне ў тым, што такая нянавісць да сваякоў была асабліваасцю стамбульскіх багачоў. Дзеці аднаго з тых, хто, як мой дзед, разбагацеў у першыя гады Рэспублікі, набыў у былога вяльможы султана Абдул-Хаміда ўчастак зямлі і пасяліўся непадалёк ад нас, на праспекце Тэшвікіе, падзялілі гэтую зямлю напалам. Спачатку адзін з братоў пабудаваў на сваёй палове дом, у адпаведнасці з правіламі гарадской адміністрацыі, на пэўнай адлегласці ад тратуара. Праз некалькі гадоў другі брат пабудаваў дом на сваёй палове, ён таксама зрабіў усё паводле правілаў, але ўсё-ткі на тры метры бліжэй да тратуара і наўмысна сапсаваў малодшаму брату від з вокнаў. У адказ на гэта першы пабудаваў сцяну вышынёй з пяціпавярховы дом выключна для таго, як было вядома ўсяму Нішанташы, каб загарадзіць від з бакавых вокнаў дома старэйшага брата.

Такія сваркі былі рэдкай з'явай у тых сем'ях, што перабраліся ў Стамбул з правінцыі, яны, каб асвойтацца і прыжыцца на новым месцы, наадварот, падтрымлівалі адно аднаго. У 1960-я гады, разам з бурлівым ростам гарадскога насельніцтва, рванулі ўгору і цэны на зямлю, так што ўсе карэнныя стамбульцы, у якіх былі хоць нейкія зямельныя надзелы, былі моцна ўражаныя тым, колькі ж грошай на іх звалілася проста з неба. І адразу, каб усім даказаць, што яны — сапраўдныя стамбульскія багачы, распачаліся сямейныя сваркі за маёмасць. Два браты мелі бясплодныя, голая пагоркі за Бакыркёем*, а калі горад пачаў расці, яны раптам зрабіліся неверагодна багатымі — магчыма, менавіта праз гэта малодшы брат на пачатку 1960-х гадоў стрэліў старэйшаму ў галаву з рэвальвера і забіў яго. Я ўважліва чытаў газеты, а яны між іншага намякалі, што прычынай забой-

* Цяпер — адзін з дарагіх раёнаў Стамбула.

ства былі любоўныя стасункі паміж старэйшым братам і жонкай малодшага. Мяне асабліва ўразіла гэтае забойства ў вышэйшым свеце, бо сын таго злачынцы, зеленавокі, светласкуры хлопчык з рудымі валасамі, быў маім аднакласнікам у пачатковай школе «Шышлі Тэракі». Пакуль газеты некалькі дзён запар на першых старонках абсмактвалі падрабязнасці сваркі за маёмасць і жанчыну, сын забойцы хадзіў у школу, увесь час у той самай баварскай куртачцы і брыджах, ён цэлы дзень раз-пораз выцягваў хустачку і бягучна плакаў. Мінула ўжо сорок гадоў, але кожны раз, калі я праяджаю праз той раён, назва якога супадае з прозвішчам майго аднакласніка ў баварскай куртачцы і дзе цяпер жыве дзвесце пяцьдзясят тысяч чалавек, так што ён стаў амаль маленькім горадам, або хоць бы чую імя, некалі вядомае ўсяму Стамбулу, я зноў успамінаю чырвоныя ад слёз вочы майго таварыша, які плакаў горка і непрытворна.

Сямейныя непаразуменні ў нас было прынята вырашаць у дзяржаўным судзе, а вось багатыя суднаўладальнікі, выхадцы з узбярэжжа Чорнага мора, аддавалі перавагу зброі як больш надзейнаму і простаму сродку. Большасць з іх пачынала з парусных лодак, і неўзабаве яны ўзяліся супернічаць паміж сабой за дзяржаўныя фрахты, але гэтая барацьба вялася зусім не паводле заходніх правілаў свабоднай канкурэнцыі — яны арганізавалі ўзброеныя банды, тэрарызавалі і забівалі адны адных; часам, стомленыя ад перастрэлак, яны, нібы сярэднявечныя каралі, жанілі сваіх дзяцей, але гэтыя замірэнні былі нядоўгімі, і яны зноў вынішчалі адны адных, на вялікі жаль сваіх няшчасных дачок, якія цяпер былі жонкамі і нявесткамі бацькавым ворагам. Да жыцця гэтыя людзі заўжды ставіліся несур'ёзна, і калі ад парусных лодак яны перайшлі да баржаў, а потым — і да грузавых суднаў, калі дачка аднаго з іх выйшла замуж за

сына прэзідэнта і ўсе яны зрабіліся героямі калонкі «Вы чулі?», за якой уважліва сачыла мама, вось тады яны пачалі рассылаць запрашэнні на свае, як іх тады агулам называлі, «раскошныя вечарыны з ікрой і шампанскім».

Маму з татам запрашалі на такія прыёмы, а таксама на вяселлі і балі, часам ім складалі кампанію дзядзька з жонкай і бабуля, а калі яны вярталіся, то прыносілі зробленыя там маментальныя фатаграфіі і на некалькі дзён ставілі іх на буфет; на фатаграфіях я пазнаваў некаторых нашых знаёмых, якія часта бывалі ў нас у гасцях, некалькіх знакамітых мільянераў, чые здымкі змяшчаліся ў газетах, а таксама прыкормленых імі палітыкаў, а потым, калі мама размаўляла па тэлефоне са сваёй сястрой, якая сама часцей за яе наведвала гэтыя прыёмы, я спрабаваў адчуць атмасферу вяселля. У адрозненне ад забаў пачатку 1990-х гадоў, калі добрым тонам стала запрашаць на такія мерапрыемствы тэлебачанне, прэсу і фотамадэляў, а так-

сама ладзіць раскошныя феерверкі, якія ўсяму Стамбулу паведамлялі пра іх, вяселлі і балі мінулых часоў збіралі не столькі для таго, каб усім іншым паказаць сваё багацце, колькі для таго, каб на нейкі час забыць пра свае страхі і трылогі. Калі на вяселлі і прыёмы з дарослымі хадзіў я, мне бывала крыху ніякавата, але я ўсё адно адчуваў асабліваю радасць ад таго, што знаходжуся ў асяроддзі багатых людзей. Гэтую самую радасць я бачыў і ў зіхатлівых маміных вачах, калі пасля доўгіх збораў мы нарэшце выходзілі з дому. Аднак тлумачылася яна не толькі прадчуваннем прыемнага баўлення часу, чаканнем пачастункаў і забаў — не, гэта была хутчэй радасць ад таго, што можна быць побач з багатымі людзьмі і з той ці іншай прычыны лічыцца адным з іх.

Калі мы апыналіся ў ярка асветленай зале або ў садзе, дзе вяселлі ладзіліся летам, на вольным паветры, праходзілі сярод пышна сервіраваных сталоў, раскошных тэнтаў, кветак, слуг і афіцыянтаў, то я адчуваў, што багатым, па сутнасці, падабаецца знаходзіцца сярод сабе падобных, што ў іх паляпшаецца настрой, як толькі яны сустракаюць іншых знакамітых багачоў. Здавалася, усе яны, як мая мама, узіраліся ў натоўп і спрабавалі высветліць, «хто ёсць?», і вельмі радаваліся, калі бачылі, што знаходзяцца менавіта сярод тых, каго спадзяваліся тут сустрэць. Амаль усе яны набылі свае капіталы не дзякуючы ведам, талентам або працавітасці, іх багацце было вынікам шчаслівага збегу абставін або якога-небудзь махлярства, пра якое ім хацелася б забыць, і яны разумелі, што іх будучыня залежыць не ад іх здольнасцей, а ад памеру іх зберажэнняў, таму ў таварыстве людзей, якія таксама атрымалі высокае грамадскае становішча выключна дзякуючы грошам, яны адчувалі сябе больш спакойна і ўпэўнена.

Як правіла, праз некаторы час пасля прыходу ў госці невядомы дзіўны вецер нібыта навываў мне, што я тут

чужы. Калі мне на вочы трапляліся незнаёмыя рэчы, якіх не было ў нас дома, або нейкія новыя шыкоўныя штукі (напрыклад, электрычны нож), мой настрой псаваўся, а калі я заўважаў, што тата і мама па-свойску балбочуць з тымі багатымі людзьмі, кожнага з якіх дома яны з пагардлівай усмешкай называлі выключна подлымі і скандальнымі ашуканцамі, я зусім страчваў спакой. Праз некаторы час я здагадваўся, што ні мама, якая шчыра радуецца таварыству гэтых людзей, ні тата, які, магчыма, фліртуе з адной са сваіх таемных каханак, не забыліся пра ўсе гэтыя цёмныя гісторыі і чуткі, а проста вырашылі на нейкі час прыкінуцца, быццам нічога пра іх не ведаюць. Хіба не гэтак жа рабілі і ўсе іншыя багатыя? Быць багатым, магчыма, азначае заўсёднае прытворства. Напрыклад, многія з іх на прыёмах пачыналі скардзіцца, як жахліва іх кармілі ў самалёце, падчас апошняга падарожжа, як быццам гэта было пытанне незвычайнай важ-

насці, як быццам у сваім будзённым жыцці яны не харчаваліся самай звычайнай ежай, на якую нават не звярталі ўвагі. Нібы грошы, якія яны змяшчалі на рахункі ў швейцарскіх банках («выводзілі» — казалі тата і мама), сваю душу яны таксама хавалі недзе далёка-далёка, у надзейным і цяжкадаступным месцы, і часам я пераймаюся тым, што лёгкасць, з якой яны рабілі гэта, была для мяне дрэнным жыццёвым прыкладам.

Зрэшты, з адной татавай заўвагі я зразумеў, што часам душа гэтых людзей не хавалася ўжо так далёка. Мне было тады дваццаць гадоў, і ў размове з бацькам я пачаў жорстка крытыкаваць стамбульскіх багачоў, выкрываць іх глупства, бездухоўнасць і імкненне паказаць сябе вялікімі еўрапейцамі, якімі яны насамрэч не былі; чаму, пытаўся я, яны не збіраюць калекцый і не адкрываюць музеяў, чаму яны нічым не захапляюцца і не цікавяцца, чаму жывуць так баязліва і пасрэдна; нават больш з'едліва я прайшоўся па сябрах нашай сям'і, маміных і татавых таварышах дзяцінства, а калі я нацэліўся на бацькоў некаторых маіх прыяцеляў, тата асцярожна перапыніў маю тыраду (магчыма, як потым думаў я, ён спалохаўся, што ў будучыні гэта не прынясе мне шчасця) і, каб папярэдзіць мяне, сказаў, што спадарыня, пра якую я цяпер гавару (адна вельмі прыгожая жанчына), «па сутнасці» была вельмі добраамернай «дзяўчынай», і я б сам зразумеў гэта, калі б мне давялося бліжэй пазнаёміцца з ёй.

22. Караблі на Басфоры, пажары, галеча, пераезд і іншыя катастрофы

Заўсёдня правалы камерцыйных праектаў майго бацькі і яго брата, сваркі паміж бацькамі і канфлікты нашай маленькай сям'і з вялікай сям'ёй на чале з бабуляй паволі прывучалі мяне да думкі, што ў жыцці, нягледзячы на ўсе яго радасці, якіх з кожным днём мне адкрывалася ўсё больш (маляванне, цікаўнасць да супрацьлеглага полу, сяброўства, сон, каханне, ежа, гульні, фільмы і шмат іншага), на магчымасці бясконцага шчасця, ёсць месца раптоўным і непрадказальным бедам і катастрофам — вялікім і маленькім, сур'ёзным і не вельмі. У гады майго дзяцінства па радыё пасля навін і прагнозу надвор'я часам перадавалі «Папярэджанне маракам», яго ўважліва слухалі і маракі, і цэлы горад: дыктар вельмі сур'ёзным голасам зачытваў каардынаты, у якіх пры выхадзе з Басфора ў Чорнае мора заўважаныя пływучыя міны, а я тады зразумеў, што ў самы нечаканы момант з чалавекам можа здарыцца самая нечаканая бяда.

Нечакана магла ўспыхнуць чарговая сварка паміж мамай і татам, на верхнім паверсе мог пачацца канфлікт за маёмасць ці грошы, мой брат мог ускіпець і намерыцца задаць мне жорсткі ўрок. Бацька мог прыйсці дадому і нібыта між іншым паведаміць, што ён прадаў кватэру, у якой мы жывём, і нам трэба пераязджаць, што на яго

маёмасць накладзены арышт, што ён адпраўляецца ў далёкую паездку.

У тых гады мы часта пераязджалі. Цягам набліжэння пераезду ў доме нарасталая напружанне, маме трэба было прасачыць за тым, каб усё было падрыхтавана своечасова, каб кожная міска і талерка была загорнутая ў асобную газету, таму яна аслабляла кантроль над намі з братам і мы былі вольныя колькі заўгодна бегаць па доме і гуляць. Потым грузчыкі адзін за адным перасоўвалі і выносілі буфеты, шафы і сталы, якія мы прывыклі лічыць нязменнай і неад'емнай часткай пейзажу кватэры: пры думцы аб тым, што зараз мы пакінем дом, дзе жылі некалькі гадоў, мяне ахопліваў смутак, і адзіным суцяшэннем было тое, што пад якім-небудзь буфетам мог раптам знайсціся даўным-даўно згублены аловак, шарык або цацачная машынка, дарагая мне як памяць. Магчыма, кватэры, у якіх мы жылі тады, не мелі тых самых выгод і душэўнай атмасферы, якія былі ў Нішанташы, у Доме Памукаў, але я зусім не быў засмучаны нашымі пераездамі, бо з вокнаў новых дамоў у Джыхангіры і Бешыкташы адкрываўся цудоўны від на Басфор, і таму наша паступовае збядненне не вельмі мяне трывожыла.

Супраць гэтых маленькіх катастроф я меў запас пэўных захадаў, якія вынайшаў сам. Я распрацаваў сістэму правілаў, якія трэба было выконваць у спалучэнні аднаго з адным або ў пэўнай паслядоўнасці (не наступаць на лініі паміж пліткамі і ніколі не зачыняць да канца некаторыя дзверы) або трэба было рабіць нешта супрацьлеглае (сустрэцца з тым іншым Арханам, уцячы ў мой уяўны свет, намаляваць нешта або самому напасіцца на бяду і распачаць сварку з братам); а яшчэ можна было лічыць караблі на Басфоры.

Лічыць караблі, што снавалі сюды-туды па Басфоры, я пачаў даўным-даўно, яшчэ зусім маленькім: румынскія

нафтавыя танкеры, савецкія крэйсеры, невялікія рыбацкія парусныя лодкі з Трабзона, балгарскія пасажырскія параходы, караблі Марскіх ліній, якія выходзілі ў Чорнае мора, савецкія метэаралагічныя назіральнікі, шыкоўныя італьянскія трансатлантычныя лайнеры, вугальныя баржы, сухагрузы з Варны, нефарбаваныя, іржавыя і занядбаныя грузавыя судны і цёмныя, сумнеўнага выгляду караблі, якія прыйшлі невядома адкуль і немаведама пад якім сцягам. Аднак я лічыў далёка не ўсё: маторныя катары, якія перавозілі з аднаго берага Басфора на другі службоўцаў па дарозе на працу і жанчын з сеткамі па дарозе з базару, а таксама параходы гарадскіх ліній, якія спяшаліся з аднаго канца Стамбула у другі, а ў іх на борце задуменыя і сумныя пасажыры пілі гарбату і курылі, — цяпер я, як і мой тата, знаёмых караблёў не лічыў, бо яны, нібы рэчы з нашага дома, даўно сталі неад’емнай часткай майго свету.

Я лічыў караблі, калі мне было трывожна, а часам — у распачы і калі мяне штосьці бянтэжыла, а часцей за ўсё я лічыў іх аўтаматычна і не звяртаў на гэта ўвагі. Я проста адчуваў, што разам з падлікам караблёў на Басфоры ў маім жыцці ўзнікае пэўная гармонія. У дзяцінстве, у хвіліны злосці і смутку я ўцякаў ад самога сябе, ад школы, ад жыцця ў вярстамбульскіх вуліц, і пакуль я блукаў па іх, я пераставаў лічыць караблі. У такія моманты я адчуваў, што сумую і па няшчасцях, і па пажарах, і па іншым жыцці, і па тым, іншым, Архане.

Раскажу, як я ўвогуле пачаў лічыць караблі, і, можа быць, гэтае маё дзівацтва стане больш зразумелым. Тады, напачатку 1960-х гадоў, мы, мама, тата, брат і я, жылі ў Джыхангіры, у доме, які пабудаваў мой дзядуля, мамін тата, і з вокнаў нашай маленькай кватэры адкрываўся від на мора. Я тады хадзіў у апошні клас пачатковай школы, а значыць, мне было адзінаццаць гадоў. Адзін раз на ме-

сяц я заводзіў будзільнік з намаляваным на ім званочкам так, каб ён празвінеў за некалькі гадзін да ўзыходу сонца, я прачынаўся ў начной цішы, было вельмі холадна, таму што агонь у печцы на ноч гасілі, а сам я запаліць яго пакуль не мог, тады, каб не дрыжаць дробна-дробна зімовай ноччу, я перабіраўся ў пакой нашай служанкі, які часам пуставаў, і залазіў на свабодны ложка, потым адкрываў падручнік турэцкай мовы і пачынаў хутка-хутка паўтараць верш, які мне трэба было вывучыць да школы.

Сцяг, у нябёсах сцяг,
Лунай, наш слаўны сцяг!

Кожны, каму хочаш не хочаш здаралася вучыць які-небудзь тэкст, малітву або верш, ведае: калі хочаш, каб словы адклаліся ў памяці, трэба пастарацца не заўважаць таго, што ў цябе перад вачыма. Тады словы звязуцца ў тваёй свядомасці з вобразамі ад прачытанага і запомніць іх будзе прасцей. І вось, пакуль ты нешта вучыш на памяць, твае вочы нібы вызваляюцца ад кантролю свядомасці і пачынаюць глядзець на свет быццам самі сабой. Цёмным зімовым ранкам я дрыжаў ад холаду і вучыў на памяць верш, а мой рассяроджаны позірк блукаў сярод зроку, што ахутаў Басфор.

У такую раннюю гадзіну параходы гарадскіх ліній яшчэ не хадзілі, і Басфор, які віднеўся за мінарэтамі мячэці Джыхангір, за стрэхамі і комінамі чатырох- і пяціпавярховых будынкаў — старых драўляных дамоў, якія ў бліжэйшыя дзесяць гадоў згараць ушчэнт, — не асветлены ліхтарамі і пражэктарамі, быў пагружаны ў поўную цемру. Часам яе прарывалі ліхтары пад'ёмных кранаў, якія стаялі на азіяцкім беразе, ля прыстані Хейдарпаша, пражэктары грузавога судна, якое праходзіла бяшумна, няпэўнае святло месяца ці фары выпадковай маторнай лодкі, і тады можна было ўбачыць гіганцкія ржавыя

шаланды, аброслыя мідыямі і багавіннем, самотную рыбацкую лодку і белую, нібы прывід, Дзявочую вежу. Але ўвесь астатні час Басфор пакрывала таямнічая цемра. Нават калі, задоўга да ўзыходу сонца на азіяцкім беразе, дамы і парослыя кіпарысамі, аблепленыя могілкамі ўзгоркі злёгка асвятляліся, Басфор заставаўся цёмным, і мне здавалася, што цемра гэтыя воды праглынула назаўжды.

У начной цемры, пакуль галава была занятая сваёй таямнічай гульнёй у паўтарэнне і запамінаннем, вонка чаплялася за які-небудзь аб'ект у павольным цячэнні Басфора — дзіўны карабель або рыбалавецкае судна, якое зранку адправілася на промысел. Мая свядомасць ніяк не рэагавала на іх, але вочы звыкла працягвалі сачыць за імі, нібы кантралявалі іх, і супакойваліся толькі тады, калі апазнавалі тое, што было перад імі: так, казаў я сам сабе, гэта грузавое судна, а гэта — рыбалавецкае судна з выключанымі ліхтарамі, а вось пасажырскі катар, які перавозіць першых пасажыраў з азіяцкага берага на еўрапейскі, так, ідзе стары сухагруз з якога-небудзь далёкага савецкага порту...

Адной такой раніцай, калі я пад коўдрай уцягваў галаву ў плечы ад холаду і вучыў на памяць верш, мае вочы раптам уразіла нешта такое, чаго дагэтуль яны ніколі не бачылі. Вельмі добра памятаю, як я тады забыўся на заціснутую ў руцэ кнігу ды так і застыў у змярцвенні. З начной цемры ўздымалася і вырастала над морам таямнічая грамадзіна, дзіў, сапраўдны левіяфан, ён нібы напаўзаў проста на бліжэйшы да мора ўзгорак, акурат той, з якога я за ім назіраў; сваімі памерамі ён нагадваў прывід з маіх кашмараў — савецкі баявы карабель! Велізарная пływучая крэпасць вырастала, нібы ў казцы, з чорнай смугі начнога туману! Ён ішоў бязгучна, з прыглушанымі турбінамі, але быў такі магутны, што нават пры яго ціхім ходзе ў нас дрыжалі аконныя рамы і драўляныя маснічы-

ны на падлозе, у цемры на кухні пагруквалі нядбайна павешаныя пячныя шчыпцы, рондалі і джэзвы, а ў цёплых пакоях, дзе спалі мама, тата і брат, дрыжалі шыбы, брук на дарожцы, што вяла да мора, і сметніцы ля дзвярэй ціха-ціха трэсліся і бразгаталі, нібы ў нашым спакойным квартале ў гэты ранішні час адбыўся невялікі землятрус. Значыць, тое, аб чым шапталіся стамбульцы ў часы халоднай вайны, было праўдай: пасля поўначы па Басфоры бязгучна праходзілі рускія ваенныя караблі.

У пэўны момант мяне агарнула трывожнае пачуццё адказнасці. Цэлы горад спаў, і, выходзіць, толькі я адзін бачыў, як гэты велізарны савецкі карабель накіроўваецца невядома куды, і хто ведае, якіх бед ён там наробіць. Я мусіў папярэдзіць, падняць на ногі ўвесь Стамбул, увесь свет! Больш за тое, такая сітуацыя нагадвала гісторыі з дзіцячых часопісаў, у якіх адважныя хлапчукі пагеройску своечасова паднімалі трывогу і гэтым ратавалі начны горад, ахоплены сном, ад селю, пажару або нападу варожай арміі. Але вылазіць з цёплага ложка, які я ледзьве сагрэў, не было ніякага жадання.

Ахоплены трывогай, я шукаў нейкае выйсце і ў паніцы зрабіў нешта такое, што пасля зрабілася маёй звычайкай: з усёй увагай, якую мая свядомасць аддавала запамінанню верша, я «палічыў» савецкі ваенны карабель! Што я хачу гэтым сказаць? Зусім як легендарныя амерыканскія шпіёны, якія з вокнаў дома на адным са стамбульскіх пагоркаў рабілі фотаздымкі кожнага карабля камуністаў, варта яму было толькі з'явіцца на Басфоры (яшчэ адзін вельмі праўдападобны стамбульскі міф часоў халоднай вайны), я зафіксаваў убачаны карабель ва ўсіх падрабязнасцях, толькі зрабіў гэта ў памяці. Я ў думках супаставіў гэты карабель з іншымі, з басфорскімі плынямі і ледзьве не з хуткасцю кручэння Зямлі: палічыў і такім чынам ператварыў гэтага дзіва ў звычайную рэч. Я добра ведаў, што прывесці да катастрофы могуць толькі няўлічаныя,

незаўважанья рэчы з невядомымі прыкметамі. Я пачаў лічыць караблі, якія праходзілі праз Басфор, — не толькі савецкія, а наогул усе «вартыя ўвагі», так я спрабаваў узяць пад кантроль сваю трывогу і раўнавагу ў свеце. Тыя, хто праз усе школьныя гады нястомна паўтараў нам, што наш цудоўны Басфор — ключ да заваявання сусвету, геапалітычнае сэрца Зямлі, і таму завалодаць ім імкнуцца ўсе нацыі і арміі планеты, а перадусім рускія, мелі рацыю.

Усё сваё жыццё я жыў на тых стамбульскіх узгорках, з якіх заўсёды быў бачны Басфор, хай нават часам агляд крыху загароджвалі дамы, купалы мячэцяў і вяршыні іншых пагоркаў. Магчымасць бачыць Басфор, нават здалёку, мае для стамбульцаў свайго роду духоўную значнасць, таму вокны, якія выходзяць на яго, становяцца ў нашых дамах чымсьці накшталт міхраба ў мячэці, алтара ў царкве ці тэвы ў сінагозе: канапы, крэслы і абедзенны стол па-

варочваюць у той бок. Іншым вынікам цягі да сузірання Басфора са свайго дома стала тое, што падарожнік з карабля, на якім ён заходзіць у Стамбул праз Мармуровае мора, бачыць мільёны прагных вокнаў, якія бязлітасна перакрываюць адно аднаму від, абы толькі самім мець бесперашкодны агляд.

Такое дзівацтва, як звычка лічыць караблі на Басфоры, уласцівая не толькі мне аднаму — калі я падзяліўся ёй і сваімі трывогамі з іншымі, то высветліў, што вельмі многія стамбульцы самых розных узростаў маюць такую самую схільнасць і што ледзь не большасць з нас, занятая сваімі звычайнымі справамі, з акна ці з балкона кідаюць позірк на Басфор: ці не насоўваецца на нас нейкая катастрофа, смерць або іншая трасца, якая ўсё перакуліць дагары нагамі — і лічаць караблі. Напрыклад, адзін мой далёкі родзіч жыў у Бешыкташы, куды праз некалькі гадоў перабраўся і мы, яго дом у квартале Серэнджэбей стаяў на ўзгорку, а з вокнаў было добра відаць Басфор, і ён запісваў звесткі аб усіх караблях, што праходзілі паўз яго, у спецыяльны сшытак, нібы гэта было яго працоўным абавязкам. У ліцзі ў мяне быў аднакласнік, якому варта было ўбачыць любое падазронае судна — старое, іржавае, пабітае або з незразумелым сцягам, — як ён пачынаў усіх запэўніваць, што яно ўпотаі вязе з Савецкага Саюза ці то зброю для паўстанцаў у тую або іншую краіну, ці то нафту, каб скалануць сусветныя рынкі.

Вядома, звычку глядзець у акно можна лічыць і пэўным відам забавы ў датэлевізіійную эпоху, якой можна было няблага прабавіць час. Краявіды Басфора дораць свайму сузіральніку бязмежную асалоду, што таксама трэба браць пад увагу. Аднак за маёй цікаўнасцю да падліку караблёў, як і за падобным дзівацтвам многіх маіх знаёмых, крыецца падсвядомы страх насельнікаў Стамбула. Горад, куды некалі сцякаліся ўсе багацці Блізкага Усходу, у выніку войнаў Асманскай імперыі з еўрапей-

скімі краінамі і Расіяй страціў сваю ваенную моц і пачысе пачаў ператварацца ў беднае і смутнае места, якое знікала ў руінах, а самі стамбульцы рабіліся ўсё больш замкнёнымі і нацыяналістычна настроенымі, яны з вялікай насцярожанасцю пачалі ставіцца да ўсяго новага і чужога, што прыходзіла звонку, з далёкіх месцаў, з Захаду. Акрамя таго, стамбульцы, у сваім дзяцінстве я адчуваў гэта вельмі добра, з той самай прычыны ўжо сто пяцьдзясят гадоў не могуць пазбавіцца страху, што ў любы момант наш горад можа сутыкнуцца з якой заўгодна катастрофай, з новай паразай і спусташэннем.

Часам я думаю, што мне хочацца як мага хутчэй вярнуцца ў Стамбул, бо тут я зноў магу лічыць караблі. А часам мне здаецца, што калі б я не лічыў караблі на Басфоры, то смутак і пачуццё страты, рассяяння па ўсім горадзе, агарнулі б мяне яшчэ хутчэй. Магчыма, смутак — немінучая доля чалавека, які, як я, пражыў у Стамбуле ўсё жыццё. Тым важней цвёрдая рашучасць супрацьстаяць смутку, што ўзнікае пры гультайскім сузіранні Басфора ў акне, але з пачуццём выканання свайго абавязку.

Катастрофамі, якія стамбульцы ўспаміналі часцей за ўсё і з жахам чакалі іх паўтарэння, былі, несумненна, крушэнні караблёў на Басфоры. Цэлы горад ядналі яны адным моцным пачуццём супольнасці. У глыбіні душы мне падабаліся гэтыя катастрофы, бо яны разбуралі звыклы парадак рэчаў, а нам, па сутнасці, не прычынялі ніякай шкоды, але разам з прыемнасцю я перажываў і пачуццё віны.

Аднойчы ноччу два нафтавыя танкеры сутыкнуліся проста пасярод Басфора, успыхнуў пажар і яны абодва выбухнулі, ад страшэннага грукату я прачнуўся, па языках полымя і чорным дыме, што завалок зорнае неба, я зразумеў, што адбылося; мне тады было толькі восем гадоў, але я не столькі спалохаўся, колькі быў узрушаны

чаканнем відовішча. Трохі пазней з тэлефонных размоў мы даведаліся, што здэтанавалі нафтасховішчы на беразе, агонь распаўсюдзіўся па ўсім Басфоры і «ўсё, літаральна ўсё гарыць». Як заўсёды падчас вялікіх цікавых пажараў, спачатку мы заўважылі асобныя языкі полымя і клубы дыму, потым да нас дайшлі разнастайныя, збольшага ілжывыя, чуткі, і, нарэшце, нас ахапіла нястрымнае жаданне, насуперак усім прэрэчанням мам і цёткаў, паглядзець на пажар зблізку.

Наш дзядзька расштурхаў нас, запхаў у машыну і кружным шляхам, за басфорскімі пагоркамі, павёз да Тараб'і. Узбярэжную дарогу ля будоўлі новага вялікага гатэля перакрыла паліцыя — памятаю, што гэта засмуціла і ўзрушыла мяне не менш, чым сам пажар. Потым, у школе, я з зайздрасцю слухаў выхвальны аповед аднаго з маіх аднакласнікаў пра тое, як паліцыя прапусціла іх з бацькам за кардон, калі той крыкнуў: «Прэса!» — і паказаў рэдакцыйнае пасведчанне. А я той восеньскай ноччу 1960 года да самай раніцы заставаўся на піку эмоцый і глядзеў на басфорскі пажар з натоўпу стамбульцаў, якія высыпалі на вуліцу ў халатах, піжамах, спехам нацягнутых нагавіцах і тапачках, з немаўлятамі на руках, з пакетамі і торбамі. Неўзабаве ў натоўпе невядома адкуль з'явіліся вулічныя гандляры, якія прапаноўвалі прысутным халву, абаранкі, вадку, семкі, катлеты і шэрбет; у наступныя гады я бачыў іх у натоўпе разявак на кожным вялікім басфорскім пажары.

Як потым напісалі газеты, танкер «Петр Зораніч» перавозіў газу з савецкага порту Туапсэ ў Югаславію, збіўся з курсу і сутыкнуўся з грэчаскім танкерам *World Harmony*, які накіроўваўся ў Савецкі Саюз па вадкае паліва, праз некалькі хвілін газа з югаслаўскага танкера выбухнула з такім грукатам, што яго было чуваць ва ўсім Стамбуле. Экіпажы абодвух суднаў адразу пакінулі іх або загінулі пры выбуху, бескантрольныя караблі ператварыліся ў во-

гненныя шары, а свавольныя і таямнічыя плыні Басфора пачалі перакочваць іх ад аднаго берага да другога: небяспека пагражала раёнам Эмірган і Канлыджа, вілам у Енікёі, паліўным сховішчам у Чубуклу, драўляным дамам Бейкоза. Месцы, якія Мелінг свайго часу прадставіў раем на зямлі, дзе некалі квітнела апісаная А. Ш. Хісарам «басфорская цывілізацыя», ахапілі языкі полымя і клубы чорнага дыму.

Да якога берага ні заносіла караблі, жыхары бліжэйшых віл і драўляных дамоў у жаху выбягалі на вуліцу, захапіўшы з сабой толькі коўдры, і з дзецьмі на руках беглі прэч ад узбярэжжа. Югаслаўскі танкер аднесла ад азіяцкага берага да Румелі, дзе ён сутыкнуўся з турэцкім пасажырскім параходам «Тарсус», які стаяў каля прыстані ў Істыніе, і гэты карабель неўзабаве таксама быў у агні. Як толькі ахопленыя полымем караблі апынуліся ля Бейкоза, жыхары ўзбярэжжа спехам панацягвалі джжавыя плашчы на начныя кашулі і пачалі караскацца проста па ўзгорках. Мора ў водблісках пажару зіхацела і было залаціста-белым. Караблі зрабіліся кучамі чырвонага жалеззя, іх трубы, мачты і капітанскія масткі плавiліся і аплывалі. Неба было асветлена нібыта крывавым бляскам з іх нетраў. Раз-пораз адбываўся выбух, і ва ўсе бакі, нібы тая папера, ляцелі жалезныя лісты памерам з коўдру, з прыбярэжных узгоркаў даносіліся крыкі і лямант, разам з гукамі выбухаў да нас далятаў дзіцячы плач.

Там, дзе некалі кружылі галаву пахі парфiры і бружмелю, дзе падчас прагулак мы ўдыхалі водар вясновых кветак і дзе сон пад шаўкоўніцай быў салодкі, нібы райскі плод, там, дзе мора ў месяцовыя летнія ночы пералiвалася шаўкавістым святлом, дзе з лодак гучала музыка і збiралася столькі людзей, што тыя, хто хацеў падплысці бліжэй, ледзь-ледзь варушылі вёсламі, а мы глядзелі, як з вёслаў падаюць срэбныя кроплі, цяпер грымелі выбухі

і шалела полымя; над садамі, схаванымі ў ценю соснаў і кіпарысаў, над ацалелымі старымі віламі стаяла крывавае зарава, а заплаканыя людзі, якія выбеглі з дамоў у начных кашулях, абдымалі адны адных — што можа быць больш павучальным за гэта?

Потым у мяне закралася думка, што нічога гэтага не было б, калі б я ўжо тады лічыў караблі. Пачуццё віны, звязанае з няшчасцямі, прымушала мяне не ўцякаць ад іх, а, наадварот, апынуцца на месцы катастрофы і зрабіцца яе сведкам. А пасля я, як і шмат хто са стамбульцаў, адчуваў, што з кожным новым узгараннем гэтае пачуццё віны расце, бо я хацеў гэтых бедаў. Але жаданне быць на месцы катастрофы і ўсё ўбачыць было мацнейшае за пачуццё віны.

Ахмет Танпынар, які ўсё сваё жыццё шкадаваў аб знікненні апошніх слядоў асманскай культуры пад напорам

еўрапейскай мадэрнізацыі і ў выніку збыднення горада, а самае галоўнае — праз невуцтва і бездапаможнасць саміх стамбульцаў, які так глыбока і пранікнёна раскрыў гэтую тэму ў сваіх раманах, у кнізе «Пяць гарадоў», у раздзеле «Стамбул», прызнаецца, што і яму было прыемна назіраць, як гарыць стары драўляны асабняк (як і Тэафіль Гацье, ён параўноўвае сваё задавальненне з задавальненнем Нерона). Гэта тым больш дзіўна, бо некалькімі старонкамі раней Танпынар шчыра бядуе, што «на нашых вачах растаюць адзін за адным, нібы кавалак солі ў вадзе, вялікія шэдэўры, яны ператвараюцца ў попел і прах».

Тады, у 1950-я гады, Ахмет Танпынар жыве ў Джыхангіры, на скрыжаванні завулка Тавук Учмаз* і той самай вуліцы, дзе стаяў пабудаваны маім дзядулем дом, з вокнаў якога я ўбачыў савецкі ваенны карабель, і з вокнаў свайго дома ён назіраў, як гараць былы палац Сабіхі-султан і драўляны будынак асманскай Палаты дэпутатаў, перададзены Акадэміі прыгожых мастацтваў, дзе выкладаў сам Танпынар. Ён уцешна апісвае гэты пажар, які заліў усё наваколле прыгожым дажджом іскраў і працягваўся больш за гадзіну, ён кажа, што ў ім «дзіўная сумесь дыму і пякельнага полымя ў імгненне вока даставала ледзь не да неба», але пры гэтым шкадуе, што адзін з самых прыгожых драўляных будынкаў эпохі Мехмеда II знік і разам з ім згарэлі і ўсе яго гістарычныя дакументы і артэфакты (у тым ліку і ўся калекцыя, усе тапаграфічныя здымкі Седата Хакаы Элдэма, найбуйнейшага спецыяліста па гісторыі асманскай архітэктуры і архівіста), і, напэўна, каб змякчыць гэтую непамятаўнасць, Танпынар апавядае, як любілі глядзець на пажары асманскія вяльможы. Варта было каму-небудзь выгукнуць: «Пажар!», — і яны кідаліся да сваіх экіпажаў, падганялі коней і ляцелі паглядзець

* Літаральна «Курыца не вяляціць»; кажуць, што калісьці на гэтай вуліцы проста пры дамах былі куратнікі.

на яго, з сабой яны бралі коўдры і футры, а на той выпадак, калі відовішча зацягнецца, — паходныя прылады, каб зварыць ежу і каву, і кожнага з іх мучыла пачуццё віны.

У тыя часы глядзець на пажары з усіх ног беглі не толькі вяльможы, марадзёры, зладзеі і дзеці — пачынаючы з сярэдзіны XIX стагоддзя яны зрабіліся ўлюбёнай забавай заходніх пісьменнікаў, якія па прыездзе ў Стамбул лічылі сваім абавязкам убачыць пажар на ўласныя вочы і расказаць пра яго сваім чытачам. Тэафіль Гацье, які прыехаў у горад у 1852 годзе і прабыў тут два месяцы, быў сведкам аж пяці пажараў, кожны з якіх ён з вялікім задавальненнем апісаў. (Калі пачаўся першы з іх, ён сядзеў на могілках у Беяглу і складаў верш.) Вядома, для аматараў такіх відовішчаў пажадана, каб пажар пачынаўся ноччу. «Цудоўная карціна», — сказаў Гацье пра рознакаляровыя языкі полымя, што ўзляталі ў неба, калі на беразе Залатога Рога гарэла фабрыка фарбаў; ён дакладным вокам мастака прыглядаецца да ценяў караблёў, да хвалявання ў натоўпе глядачоў і трэску драўляных дамоў, якія паглынае агонь. Праз колькі дзён ён вяртаецца на папялішча і бачыць, як сотні пацярпелых сем'яў спрабуюць наладзіць жыццё ў часовых сховішчах, збудаваных спехам з дываноў, сеннікоў, падушак, рознага начыння і іншых рэчаў, выратаваных імі з агню, няшчасце, якое звалілася ім на галовы, гэтыя людзі называюць «лёсам» і пакорліва прымаюць, так што Гацье ўспрымае гэта як асаблівую рысу турэцкага характару і мусульманскай культуры.

Між тым пажары за пяць стагоддзяў панавання асманнаў у Стамбуле зрабіліся неад'емнай часткай яго жыцця, так што жыхары горада, асабліва ў XIX стагоддзі, стараліся рыхтавацца загадзя да гэтых спусташальных катастроф. Для стамбульца пазамінулага стагоддзя, які жыў у драўляных дамах на вузкіх вулачках, гібель дома ў агні была не столькі трагічнай выпадковасцю, колькі непа-

збежнасцю, да якой трэба быць загадзя гатовым. Нават калі б Асманская імперыя не распалася, у Стамбуле засталася б не нашмат больш слядоў яе велічы — іх усё адно б знішчылі пажары, якія ў пачатку XX стагоддзя ўспыхвалі адзін за адным і праглыналі тысячы дамоў, дзясяткі кварталаў, цэлыя раёны, пакідалі дзясяткі тысяч чалавек у адчайным становішчы, без прытулку і сродкаў да існавання.

Але для такіх, як я, тых, хто ў 1950-я і 1960-я гады стаў сведкам гібелі ў агні апошніх драўляных віл, асабнякоў і паўразбураных дамоў, прыемнасць ад сузірання пажараў змешвалася з душэўным болем, невядомым асманскім пашам: яны перадусім цешылі вока, а нас мучылі віна, горыч і зласлівасць, бо ў глыбіні душы мы жадалі, каб апошнія сляды вялікай культуры і цывілізацыі, чыёй спадчыны мы, як выявілася, нявартыя, зніклі як мага хутчэй, і ў Стамбуле можна было б нарэшце пабудаваць дугарадную, бяклую і мізэрную копію цывілізацыі Захаду.

У гады майго дзяцінства і юнацтва, як толькі на беразе Басфора загаралася якая-небудзь віла, паглядзець на тое відовішча натоўпы цікаўных збіраліся на абодвух берагах, а тыя, хто хацеў разгледзець усё зблізку, наймалі маторныя катары і лодкі і шчаміліся да самога палаючага будынка. Юнакамі мы па тэлефоне паведамлялі сябрам, што ўспыхнуў яшчэ адзін такі пажар, садзіліся ў машыны і ўсе разам ехалі, скажам, у Эмірган, паркаваліся на набярэжнай, уключалі модную навінку — магнітафон, замаўлялі ў кавярні побач тосты з сырам, гарбату і піва і, проста з машыны, пад музыку *Creedence Clearwater Revival* назіралі, як на другім беразе, з азіяцкага боку, у языках таямнічага полымя дагарала віла.

Пакуль доўжылася відовішча, мы ўзгадвалі, напрыклад, як падчас мінулых пажараў з драўляных сцен дамоў у неба выляталі распаленыя дабяля цвікі, яны дасягалі еўрапейскага берага і падпальвалі там яшчэ адзін драўля-

ны дом. Акрамя таго мы расказвалі адзін аднаму пра нашы апошнія раманы, абмяркоўвалі палітычныя чуткі, футбольныя матчы і скардзіліся на глупства бацькоў. Самае цікавае, што, калі міма палаючага асабняка праходзіў злавесна-змрочны танкер, ніхто не звяртаў на яго ўвагі і не лічыў яго, бо бяда, уласна кажучы, ужо здарылася. Калі пажар разгараўся на ўсю моц і катастрофа дасягала свайго жahlівага апагею, мае прыяцелі змаўкалі, і ў машыне наставала ціша, а мне здавалася, што кожны з іх, глядзячы на полымя, паглыбляецца ў роздум аб сваіх будучых катастрофах.

Часам страх перад новай бядой — а ў тым, што яна прыйдзе з Басфора, на ўласным досведзе пераканаліся ўсе жыхары Стамбула — я адчуваю ў сне. Цёмнымі до-світкамі я прачынаюся ад працяглага гудка карабельнай сірэны. Калі ў начной цішы гэты доўгі-доўгі, нізкі і магутны гук пракочваецца па басфорскіх узгорках і зноў

далятае да мяне, я адразу разумею, што над Басфорам згусціўся туман. Туманнымі начамі праз пэўныя інтэрвалы сумна гудзе сірэна маяка ў Ахыркапы, ля выхаду з Басфора ў Мармуровае мора. Тады ў маёй свядомасці, заціснутай паміж сном і явай, узнікае вобраз вялізнага карабля, які шукае дарогу сярод небяспечных басфорскіх плыняў.

З якой краіны гэты карабель, наколькі ён вялікі, што ён вязе? Чым так занепакоеныя лоцман і хто там яшчэ побач з ім на капітанскім мастку? Можа быць, іх падхапіла плыню або яны заўважылі цёмны сілуэт іншага карабля, які насоўваецца на іх з туману? А можа быць, яны збіліся з курсу, і цяпер ім трэба ўключыць папераджальную сірэну? Стамбулец, калі чуе скрозь сон штораз больш сумнае і безнадзейнае гудзенне сірэн, вагаецца паміж сваімі трывожнымі снамі, жалем да маракоў, страхам катастрофы і цікаўнасцю: што ж там, на Басфоры, урэшце адбываецца. «Дапамажы Бог тым, хто цяпер у моры!» — заўсёды казала мама ў штармавое надвор'е. З іншага боку, для таго, хто прачнуўся сярод ночы, найлепшым снатворным робіцца адчуванне, што жахлівая бяда хоць і адбываецца недзе побач, але ўсё ж на бяспечнай ад яго адлегласці. І стамбулец, заціснуты паміж сном і явай, трохі счакаўшы, пачынае лічыць карабельныя гудкі і засынае, загарнуўшыся ў цёплую коўдру. А ў сне яму, можа быць, прысніцца, што гэта ён сам ідзе на караблі праз туман насустрач небяспецы.

Сон гэта ці не сон, а раницай ён амаль заўжды забывае, нібы свае мроі, тое, як сярод ночы яго абудзілі карабельныя сірэны. Толькі дзеці і падобныя на дзяцей дарослыя памятаюць начныя гудкі ў тумане. І вось у разгар самага звычайнага дня, калі вы стаіце ў чарзе на пошце ці абедаеце, проста ў вас над вухам адзін з іх раптам кажа другому: «А мяне мінулай ноччу абудзілі карабельныя сірэны».

У такія моманты я адчуваю, што з самага дзяцінства ў туманныя ночы я бачыў тыя самыя сны, што і мільёны іншых стамбульцаў, якія жывуць на басфорскіх узгорках.

Раскажу яшчэ пра адну трагедыю, якая, нібы гісторыя з палаючымі танкерамі, глыбока ўелася ў памяць мне і дагэтуль вяртаецца ў трывожных снах да насельнікаў басфорскіх віл. У адну з такіх туманых начэй, калі быць дакладным — у чатыры гадзіны пяцьдзясят восем хвілін раніцы 4 верасня 1963 года, калі бачнасць складала не больш за дзесяць метраў, 5500-тонны савецкі грузавы карабель «Архангельск», які перавозіў армейскі рыштунак з Наварасійска на Кубу, у Балтыліманы пратараніў бераг і на дзесяць метраў урэзаўся ўглыб сушы, адным махам былі знішчаныя дзве драўляныя вілы, тры чалавекі загінулі*.

«Нас абудзіў страшэнны грукат. Мы думалі, што ў наш дом ударыла маланка і раскалола яго напалам. Адно толькі воляй лёсу мы засталіся на цэлай палове. Калі мы крыху набраліся смеласці, мы падняліся на трэці паверх, у гасцёўню, дзе нос у нос сутыкнуліся з велізарным грузавым караблём».

Газеты суправадзілі словы ацалелых жыхароў фатаграфіямі той самай гасцёўні: партрэт дзеда-пашы на сцяне, талерка з вінаградам на буфеце, дыван, што нібы заслона звісае над пустэчай там, дзе раней была другая палова пакоя, і гайдаецца на ветры, падстаўкі для кніг, таблічкі з арабскай каліграфіяй у рамачках, перакуленая канапа і сярод усяго гэтага — нос карабля смерці. Гэтыя фатаграфіі былі невыносна жахлівыя і разам

* Прычынай трагедыі стала тое, што лоцман, які з берага кіраваў праходам карабля праз Басфор, даваў каманды па-руску, а не па-англійску, як таго патрабуюць правілы. Калі на радыры раптам з'явілася невялічкае судна, з якім мог сутыкнуцца «Архангельск», ён пераблытаў каманды «лева на борт» і «права на борт», і карабель развярнуўся носам да берага.

з тым прывабныя — там, дзе карабель пасеяў смерць, усе рэчы былі падобныя на рэчы з нашага дома: знаёмыя крэслы, буфеты, падстаўкі для кніг, шырмы, сталы і канапы. Я гартаю падшыўку газет трыццацігадовай даўніны і зноў чытаю пра прыгожую дзяўчыну, ліцэйстку, якая незадоўга да гэтага заручылася з каханым, а яе жыццё абарвалася ў гэтай аварыі, пра тое, аб чым у вечар напярэдадні трагедыі яна размаўляла з тымі, каму наканавана было выжыць, пра боль яе жаніха, хлопца з таго самага квартала, які знайшоў яе цела сярод абломкаў, — і ўспамінаю, як цэлы Стамбул шмат дзён узгадваў гэтую трагедыю.

У той час насельніцтва Стамбула налічвала не дзесяць мільёнаў, як цяпер, а ўсяго мільён, і таму аварыі на Басфоры не губляліся ў чалавечай мітусні як шараговыя гарадскія беды, іх пераказвалі з вуснаў у вусны, пакуль яны не ператвараліся ў сапраўдныя эпічныя аповеды. Дзіўная рэч: вельмі многія мае знаёмыя, як толькі даведваліся, што я пішу нешта пра Стамбул, пачыналі згадваць тыя даўнія катастрофы на Басфоры з настальгіяй і амаль са слязамі на вачах, нібы ўспаміналі слаўнае мінулае, а таксама настойвалі, каб я пераказаў трагічныя падзеі, вядомыя менавіта ім.

Ты, казалі мне, абавязкова павінен напісаць пра тое, як улетку 1966 года, хіба ў ліпені, маторны катар, які вёз па Басфоры членаў Таварыства турэцка-нямецкай дружбы, паміж Енікеем і Бейкозам сутыкнуўся з дызелем, які ішоў у Мармуровае мора з грузам дроў на борце, і патануў, у выніку чаго трынаццаць чалавек знайшлі сваю смерць у цёмных басфорскіх водах.

Яшчэ мне трэба напісаць, як аднойчы на вачах аднаго майго знаёмага, які пакорліва стаяў на балконе сваёй вiлы і лічыў караблі, румынскі танкер «Плаешці» падбіў невялікае рыбалавецкае судна, а яно тут жа раскалолася напалам і імгненна затанула.

Таксама я не павінен забыцца і расказаць, як праз некалькі гадоў пасля гэтага іншы румынскі танкер («Індэпендэнт») сутыкнуўся з грэчаскім сухагрузам «Эўрыялі» проста насупраць вакзала Хейдарпаша, паліва пачало выцякаць, загарэлася, і танкер выбухнуў з такім страшэнным грукатам, што прагнуліся ўсе. А я і не забыўся: нягледзячы на тое, што аварыя здарылася за некалькі кіламетраў ад месца, дзе мы жылі, у нашым квартале выбухам павыбівала палову шыб, і вуліцы былі ўсыпаняны шкляннымі аскепкамі.

А вось яшчэ выпадак: 15 лістапада 1991 года ліванскі карабель-быдлавоз «Рабуніён» вёз з Румыніі больш за дваццаць тысяч бараноў, ён сутыкнуўся з філіпінскім грузавым суднам «Мадона Лілі», якое перавозіла пшаніцу з Новага Арлеана ў Расію, і патануў разам з усімі баранамі. Лічаным жывёлам удалося саскочыць з карабля і даплысці да берага, дзе іх выцягнулі з вады гарадскія жыхары, якія ў прыбярэжнай чайхане пілі каву і чыталі газеты, аднак дваццаць тысяч няшчасных бараноў дагэтуль чакаюць таго, хто выцягне іх з глыбінь Басфора. Гэта адбылося проста пад другім стамбульскім мостам, вядомым як мост Фаціх, а вось аб распаўсюджанай з 1970-х гадоў сярод стамбульцаў звычцы скакаць з першага, Басфорскага, моста і так чыніць самагубства я расказваць не буду. Бо, пакуль я пісаў гэтую кнігу, я пачаў з былой дзіцячай прыемнасцю праглядаць падшыўкі старых газет, і ў адной з іх, той, што выходзіла незадоўга да майго нараджэння, я наткнуўся на адну навіну, а яна нагадала мне пра значна больш пашыраны спосаб знайсці сваю смерць у Басфоры, чым скок з моста. Вось яна:

«Аўтамабіль зваліўся ў мора каля Румеліхісары. Нягледзячы на тое, што пошукі вяліся цэлы дзень (24 мая 1952 года), ні аўтамабіль, ні тых, хто быў у ім, знайсці не ўдалося. Калі аўтамабіль яшчэ быў у паветры, кіроўца адчыніў дзверы і крычаў: “Памажыце!” — аднак

з невядомай прычыны ён зноў зачыніў дзверцы і разам з машынай пайшоў на дно. Мяркуецца, што аўтамабіль знесла цячэннем на глыбіню».

А вось што пісалі газеты праз сорок пяць гадоў, 3 лістапада 1997 года:

«Кампанія з дзевяці чалавек на аўтамабілі вярталася з вяселля і мелася скласці зарок ля грабніцы Тэлібабы, калі п'яны кіроўца страціў кіраванне і вылецеў з дарогі ў мора каля Тарабі. Аварыя забрала жыццё маці дваіх дзяцей».

Колькі такіх гісторый мне даводзілася бачыць, чытаць і чуць за ўвесь гэты час! Колькі б ні падала ў Басфор машын, іх пасажырам не было вяртання з яго глыбокіх водаў. Сярод іх былі дзеці, якія гаманілі і крычалі; закаханыя, якія сварыліся; п'яныя, якія строілі дурню; мужы, галовы сем'яў, якія спяшаліся дадому; юнакі, якія правяралі тармазы ў новай машыны; летуценныя кіроўцы; самагубцы; пажылыя дзядзькі, якія дрэнна бачылі ў цемры; сябры, якія пілі гарбату на пірсе, а потым давалі пярэдні ход замест задняга і не паспявалі зразумець, як гэта адбылося; былы міністр фінансаў Шафік і яго прыгожая сакратарка; паліцэйскія, якія разглядалі караблі на Басфоры і лічылі іх; неспрактываваныя кіроўца, які ўзяў без дазволу службовую машыну на фабрыцы і хацеў пракаціць сваю сям'ю; вытворца нейлонавых панчоў, знаёмы нашага далёкага сваяка; бацька і сын, апранутыя ў дажджавікі аднаго колеру; вядомы гангстар з Беяглу і яго каханка; сям'я з Коньі, якая ўпершыню ўбачыла Басфорскі мост, — калі машына падае ў ваду, яна не ідзе адразу каменем на дно і нейкае імгненне трымаецца на вадзе. Калі б гэта ні адбывалася — пры дзённым святле, святле вулічных ліхтароў або святле з кавярняў, — у той кароткі момант усе, хто стаіць на бяспечным беразе Басфора, бачаць жах на тварах тых, хто хочаш ня хочаш апынецца ў яго глыбінях. Потым машына паволі хаваецца ў цёмных і свавольных водах.

Хачу нагадаць, што, як толькі машына пачынае тануць, у ёй немагчыма адчыніць дзверы — гэтаму перашкаджае ціск вады, якая паспела трапіць усярэдзіну. Быў час, калі машыны пачалі падаць у Басфор занадта часта, і тады адзін кемлівы журналіст зрабіў вельмі разумную рэч: ён надрукаваў для сваіх чытачоў памятку з выразнымі зразумелымі ілюстрацыямі.

«Як выбрацца з машыны, якая ўпала ў Басфор?

1. Не панікуйце. Зачыніце вокны і чакайце, пакуль машына добра напоўніцца вадой. Адамкніце замкі дзвярэй. Усе людзі ў машыне павінны сядзець нерухома.

2. Калі машына працягвае апускацца на дно, пацягніце ручны тормаз.

3. Калі вада запоўніць аўтамабіль амаль цалкам, прыцісніцеся да ягонага даху і набярыце ў лёгкія як найболей паветра, паволі адчыніце дзверы і асцярожна выбірайцеся з машыны».

Я ж хачу дадаць чацвёрты пункт: пераканайцеся, што ваш плашч не зачпіўся за рычаг ручнога тормазу, і вы зможаце падняцца на паверхню вады. Калі вы ўмеете плаваць і зможаце дабрацца да паверхні, то, нягледзячы на ўвесь гарадскі смутак, вы адразу заўважыце, наколькі Басфор прыгожы, а жыццё — цудоўнае.

23. Жэраp дэ Нерваль у Стамбуле: вандроўка па Беяглу

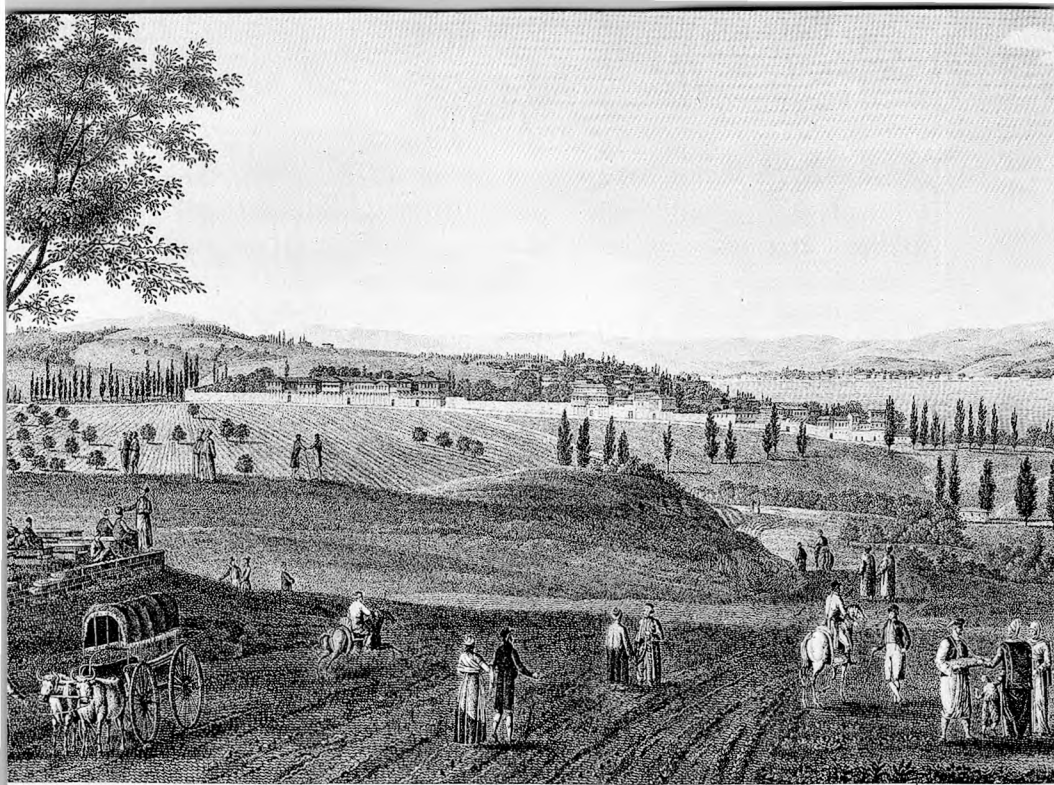
Дэталі некаторых малюнкаў Мелінга выклікаюць у мяне трымценне. Мастак бачыў і адлюстравваў тыя ўзгоркі, на якіх цяпер пракладзены стамбульскія вуліцы, дарогі, месцяцца дамы, кварталы, дзе прайшло маё дзяцінства і ўсё маё жыццё, такімі, якімі яны былі, пакуль там яшчэ ніхто не пасяліўся, без аніводнага будынка. Узброены лупай, я разглядаю карціны Мелінга: пустыя ўзгоркі, парослыя таполямі і кіпарысамі, адно з агародамі там, дзе пазней узнімуцца Ёылдыз, Мачка, Тэшвікіе — і мяне агортвае пачуццё, быццам я бачу выпаленыя пустэчы, сады вакол спаленых асабнякоў, разбураныя сцены, акведукі, руіны, і гэтае пачуццё нагадвае горыч, з якой колішнія жыхары Стамбула глядзелі б навокал сёння. Бачыць, што месца, якое з самага дзяцінства ты лічыў цэнтрам свайго жыцця і ўсяго свайго сусвету, пунктам, адкуль пачынаюцца ўсе твае веды, незадоўга да гэтага насамрэч не існавала (за сто гадоў да твайго нараджэння) — амаль як бачыць, што здарыцца з нашым светам пасля нашага сыходу, — ажно да нясцерпнасці трывожна і ўзрушальна. Доўгі жыццёвы досвед прымушае мяне здрыгануцца, бо што значаць усе сувязі паміж людзьмі, збудаваныя крок за крокам, усе рэчы, сабраныя адна за адной, перад абліччам часу.

Такі самы жах я адчуў, калі натрапіў на адно месца ў раздзеле, прысвечаным Стамбулу, з кнігі Жэраpа

дэ Нерваля «Падарожжа на Усход». Французскі паэт трапіў у Стамбул у 1843 годзе, праз паўстагоддзя пасля таго, як былі створаны карціны Мелінга, і ў кнізе ён апісвае сваю прагулку ад Галацкага манастыра дэрвішаў з ордэна Меўлеві, месца, якое праз пяцьдзясят год назавуць Тунэль, да месца, якое цяпер завецца Таксім, — па тым самым маршруце, па якім я пайду за руку з мамай праз сто пятнаццаць гадоў. Галоўную вуліцу сучаснага Беяглу пасля заснавання Рэспублікі назвалі Істыкляль*, а ў 1843 годзе гэта была *Grand rue de Pera*, і з таго часу яна ніколі не змянілася. Яе, пасля манастыра Меўлеві, Нерваль параўноўвае з Парыжам: модныя строі, пральні, ювелірныя крамы, бліскучыя вітрыны, кандытарскія, англійскія і французскія гатэлі, кавярні, амбасады. Аднак пасля месца, якое паэт называе Французскім шпіталем (сёння гэта Цэнтр французскай культуры), горад дзіўным, ашаламляльным, для мяне нават жахлівым чынам заканчваецца. Цэнтр майго сусвету, самую вялікую плошчу, плошчу Таксім, у ваколіцах якой я жыў з самага дзяцінства, Нерваль называе пустым месцам, дзе ездзілі адно конныя павозкі і пахаджалі гандляры катлетамі, кавунамі і рыбай. Ён апісвае панараму раўніны і могілкі, якія праз сто гадоў знікнуць, распусціўшыся ў плошчы і ў горадзе. У мяне з галавы ніяк не ідзе адзін радок з Нерваля, у якім пра горад, дзе я пражыў усё жыццё і які здаваўся мне «забудаваным вельмі старымі дамамі», ён гаворыць як пра раўніну: «Велізарныя бясконцыя палі ў ценю соснаў і грэцкіх арэхаў!»

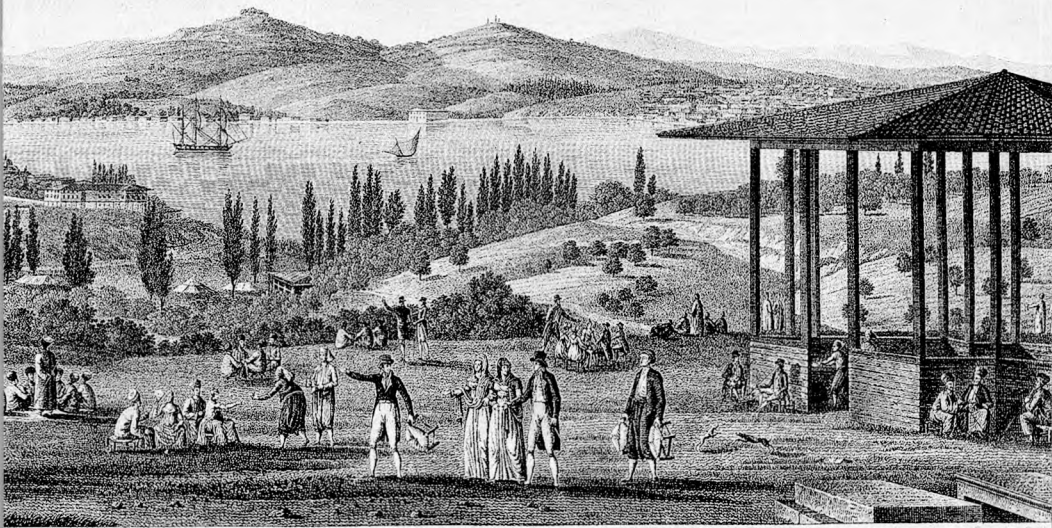
Падчас паездкі ў Стамбул Нервалю было трыццаць пяць. У трыццаць тры ён перажыў першы з прыступаў душэўнай хваробы, якія праз дванаццаць год давядуць яго ад вар'ятні да пятлі. Увесь ход ягонага жыцця быў прадвызначаны няшчасным каханнем да актрысы Жані

* Літаральна «незалежнасць».

Калон, яка памерла за паўгода да згаданага падарожжа. Сваё гора, а таксама рамантычны вобраз Усходу, замацаваны ў французскай літаратуры дзякуючы Шатабрыяну, Ламарціну і Гюго, Нерваль перадаў у «Падарожжы на Усход», якое пачалося ў Егіпце, Каіры і Александрыі, працягнулася ў Сірыі, на Кіпры і Родасе, а скончылася ў Ізміры і Стамбуле. Для таго, хто ў перайманне папярэднікам Нерваля захоча нешта напісаць пра Усход і прыойме традыцыю меланхалічнага апісання Усходу з французскай літаратуры, стамбульскі досвед паэта будзе значным і ўнікальным.

Аднак сам Нерваль у 1843 годзе ў Стамбуле звяртае ўвагу не на ягоную меланхалічнасць, а на тое, што прымусіць яго самога забыцца на смутак. Уласна, і ў вандроўку на Усход ён выправіўся дзеля таго, каб пазбавіцца душэў-

нага болю або хаця б схаваць яго ад сябе і свайго атачэння. У лісце да бацькі ён піша, што дзякуючы падарожжю на Усход здарэнне з ягоным прыступам і вар'ятняй, якое было два гады да таго, «людзі прызнаюць вынікам няшчаснага выпадку» без пэўнага працягу, і з надзеяй дадае: са здароўем у яго ўсё ў парадку. Мы можам зрабіць выснову, што ў Стамбуле, які пакуль не зазнаў паразы, убоства і ўдару ўласнай нікчэмнасці ў параўнанні з Захадам, паэт не знайшоў нічога, што жывіла б ягоны смутак. Не будзем забываць, што смутак — пачуццё жыхароў пераможанага горада. У вядомым вершы Нерваля ёсць вобраз чорнага сонца меланхоліі, у падарожных нататках ён згадвае, што час ад часу бачыў яго на Усходзе, толькі ў якасці прыкладу ён прыводзіць берагі Ніла. У 1843 годзе ў Стамбуле ён паводзіць сябе як нецярплівы журналіст, які круціцца ў са-

мых каларытных, прывабных, экзатычных месцах горада ў пошуках матэрыялу для артыкула.

Менавіта таму ён наведваў горад падчас Рамазана. Для яго, мабыць, гэта было нібы прыехаць у Венецыю падчас карнавалу. (Ён піша, што Рамазан — гэта і час «посту», і час «карнавалу».) Пасля заходу сонца Нерваль глядзіць Карагёза ў тэатры ценяў, любуецца вуліцамі, залітымі начным святлом, у кавярнях слухае байкі апавядальнікаў. Пазней многія заходнія вандроўнікі запісвалі падобныя назіранні, і яны праз сто гадоў зрабіліся тэмай шматлікіх кніг і ўспамінаў з назвамі кшталту «Рамазан мінулага: ночы і забавы», створаных стамбульскімі пісьменнікамі акурат тады, калі жыхары горада ў выніку мадэрнізацыі, вестэрнізацыі і згалення пакінулі традыцыі посту і забыліся на іх. Такой літаратурай я быў зачараваны ў дзяцінстве і зачытваўся ёй з сумам па мінулым, яна падрыхтавала мяне да таго дня, калі я пачаў трымаць пост, хоць за ёй і схаваны перасалоджаны, прыпраўлены экзотыкай вобраз «турыстычнага Стамбула», створаны Нервалем і шматлікімі падобнымі да яго заходнімі назіральнікамі, якія натхнялі адзін аднаго. Нерваль кпіць з англійскіх пісьменнікаў, бо яны прыязджаюць у Стамбул і за тры дні наведваюць усе «турыстычныя» месцы, каб адразу засесці за артыкул ці кнігу, але нягледзячы на гэта, як і яны, сам ходзіць глядзець службу ў манастыры дэрвішаў, чакае выезду султана з палаца і нават здалёк бачыць яго (Нерваль сцвярджае, што яны з Абдул-Меджыдам сустрэліся вачыма і султан таксама бачыў яго) і выпраўляецца на доўгія шпацыры па могілках, падчас якіх ён пускаецца ў разважанні аб строях, традыцыях, звычаях і нормах.

Нерваль у шчымлівай і ўнікальнай аўтабіяграфічнай кнізе «Аўрэлія, жыццё і сон», старонкі з якой знайшлі ў ягонай кішэні пасля смерці і якую высока ацэньвалі сюррэалісты Андрэ Брэтон, Поль Элюар і Антанен Арто, а сам ён параўноўваў з «Новым жыццём» Дантэ, піша,

што пасля таго, як каханая ад яго адмовілася, яму ў жыцці засталіся толькі «ганебныя ўцехі», ён шчыра прызнаецца, што цяганні па свеце, строі далёкіх народаў і іх дзіўныя звычаі зрабіліся для яго пустой забавай. Назіранні аб звычаях, краявідах, усходніх жанчынах або начах у месяцы Рамазан Нерваль у «Падарожжы на Усход» перадаў досыць павярхоўна, у танным прымітыўным стылі газетных нататак, ён сам ведаў гэта і — падобна да пісьменнікаў, якія мяркуюць, што іх аповед будзе больш захапляльным, калі яны ўціснуць у яго свежую байку, — надаў кнізе разнастайнасці за кошт доўгіх гісторый, большасць з якіх ён прыдумаў і склаў сам. (Ахмет Хамдзі Танпынар у вялікім артыкуле аб гарадскіх сезонах для зборніка «Стамбул», падрыхтаванага Ях'ем Кемалем і Абдзюльхакам Шынасі Хісарам, згадвае свае даследаванні таго, якія з гісторый Нерваля можна лічыць традыцыйна асманскімі, а якія з'яўляюцца выдумкай.) Гэтыя гісторыі, хоць і раскрыва-

юць нам глыбіні і складанасць унутранага свету Нерваля, не маюць істотнага дачынення да Стамбула, а тыя з іх, што апавядаюць пра горад, выконваюць ролю аздаблення, на манер казак Шахразады. Увогуле Нерваль, калі адчувае, што намаляваў недастаткова выразную карціну, раз-пораз, каб увесці чытача ў зман, кажа: «Нібы ў казках Тысячы і адной ночы», а словамі: «Палацы, мячэці, лазні іншыя апісалі так добра, як я ніколі не змагу» — абрывае расказ аб вандроўцы па Стамбуле. Ён параўноўвае горад з тэатральнай дэкарацыяй, аглядаць якую трэба з залы і «не заходзіць за кулісы», яго фраза: «Стамбульскія краявіды звонку найпрыгажэйшыя ў свеце, але ўнутры некаторых кварталаў пануюць галеча і бруд» — праз сто гадоў западзе ў душу Ях'і Кемаля, Ахмета Танпынара і іншых стамбульскіх пісьменнікаў, а ў вуснах заходніх вандроўнікаў увогуле ператворыцца ў штамп. Напэўна, Ях'я Кемаль і Танпынар адчулі, калі чыталі Нерваля, што стварыць у вершах і прозе вобраз Стамбула, блізкі яго жыхарам, яны змогуць толькі калі аб'яднаюць прыгажосць краявідаў горада з яго «закулісным» убоствам. Каб зразумець гэты вобраз Стамбула, знойдзены і раскрыты двума самымі вялікімі яго песнярамі, Ях'ем Кемалем і Ахметам Танпынарам, спрошчаны і распаўсюджаны наступным пакаленнем, вобраз, што паўстаў з галечы і тканіны гісторыі значна больш, чым з прыгажосці гарадскіх краявідаў, нам трэба звярнуцца да твораў пісьменніка, які наведаў Стамбул пасля Нерваля.

24. Меланхалічная вандроўка па ўскраінах з Тэафілем Гацье

Пісьменнік, журналіст, паэт, аўтар раманаў і крытычных артыкулаў Тэафіль Гацье быў ліцэйскім сябрам Нерваля. У юнацтве яны былі неразлучныя, разам захапляліся рамантычнымі творамі Гюго, некаторы час жылі ў Парыжы па суседстве і сваё сяброўства захавалі на ўсё жыццё. За некалькі дзён да самагубства Нерваль спрабаваў адшукаць Гацье, а пасля таго, як Нерваль павесіўся на вулічным ліхтары, Гацье напісаў пра свайго сябра пранікнёны артыкул.

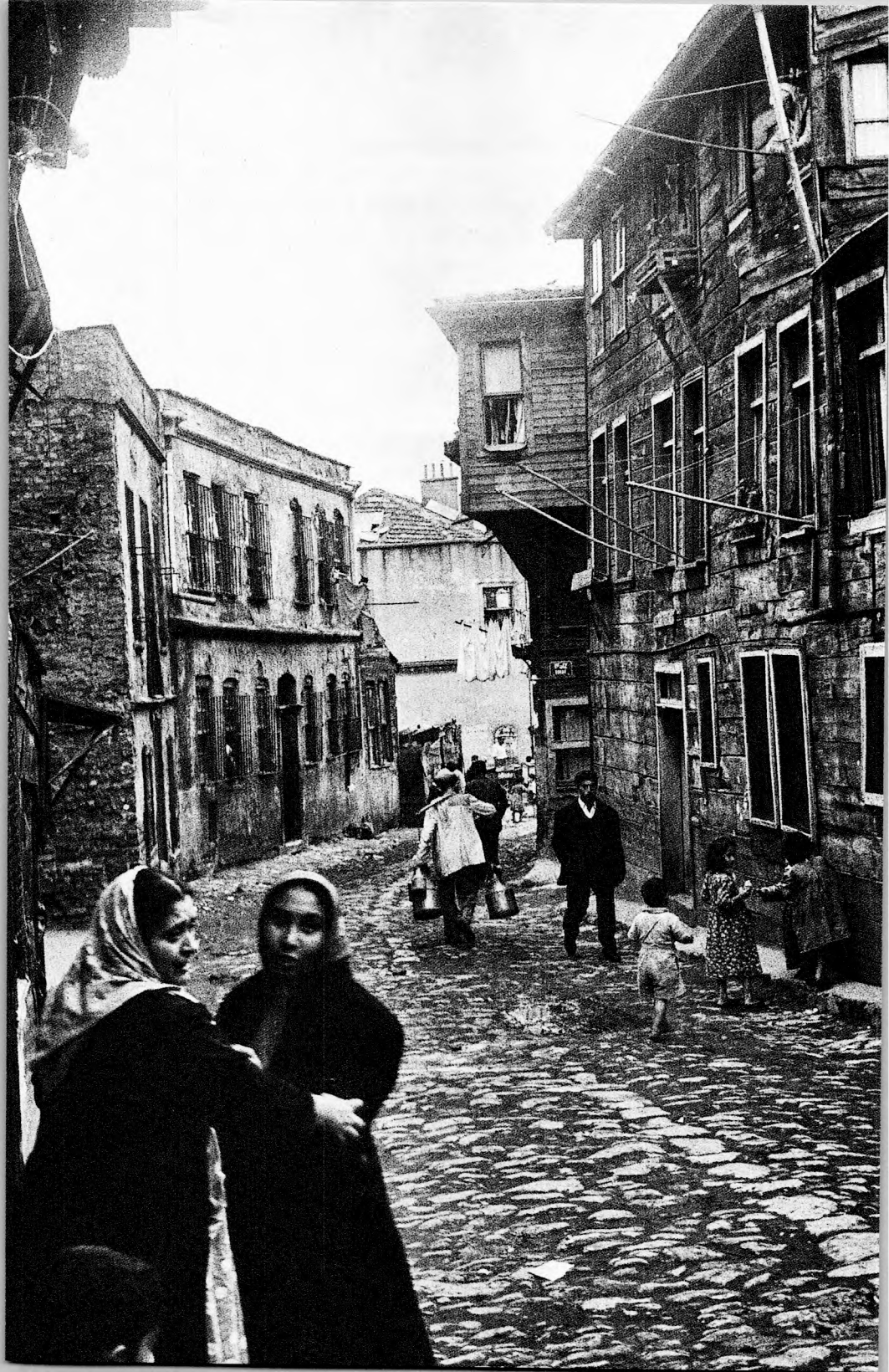

За два гады да гэтага (значыць, праз дзевяць гадоў пасля ўсходняга падарожжа Нерваля і роўна за сто гадоў да майго нараджэння), у 1852 годзе адбыліся падзеі, якія прывялі да стварэння кааліцыі Англіі, Францыі і Асманскай імперыі супраць Расіі, а таксама да Крымскай вайны, але яны абудзілі і цікавасць французскіх чытачоў да ўсяго, што звязана з Усходам*. І вось, пакуль Нерваль разважаў, ці не выправіцца ў яшчэ адно падарожжа на Усход, Гацье прыехаў у Стамбул. Распаўсюджаныя ў той час параходы былі ўжо досыць хуткімі, і таму з Парыжа да Стамбула ён дабраўся за адзінаццаць дзён. Гацье пражыў у горадзе семдзсят дзён і свае назіранні спачатку друкаваў як рэпартаж з працягам у газеце, дзе ён працаваў, а пасля адразу выдаў іх у кнізе «Канстанцінопаль». Гэты вялікі, папулярны, перакладзены на шмат моў твор — найлепшае з напісанага пра Стамбул у дзевятнаццатым стагоддзі пасля «Канстанцінопаля» італьянскага пісьменніка Эдмонда дэ Амічыса, выдадзенага ў Мілане на дваццаць пяць гадоў пазней.

* Тады ключы ад Царквы Нараджэння Хрыстовага ў Віфлееме, пасля доўгага канфлікту, былі забраныя ў праваслаўнай Расіі і перададзеныя каталіцкай Францыі.

У параўнанні з падарожнымі нататкамі Нерваля кніга Гацье напісана больш спрактыкавана, больш складна, яна мае лепшую кампазіцыю. А ўсё таму, што Гацье быў фельетаністам, мастацкім і культурным крытыкам, ён публікаваў гісторыі з працягам (і аднойчы параўнаў сябе з Шахразадай, якой кожную ноч даводзілася складаць новую казку), ён пісаў хутка і лёгка, бо ведаў, што кожны дзень мусіць адносіць чарговы артыкул у газету. Флабер крытыкаваў яго за гэта, але праз такі журналісцкі недахоп кніга Гацье пра Стамбул, калі не звяртаць увагі на шаблонныя тэмы накшталт султана, жанчын і могілак, чытаецца як адзін вялікі гарадскі рэпартаж. Для такіх пісьменнікаў, як Ях'я Кемаль і Танпынар, якія для стамбульцаў стварылі вобраз Стамбула, гэты рэпартаж меў асаблівае значэнне, бо ў ім Гацье, з аднаго боку, праявіў сябе як прафесійны журналіст, а з другога — згодна з парадай свайго сябра Нерваля — зазірнуў «за кулісы», пранік у аддаленыя кварталы з іх руінамі, цёмнымі і бруднымі вулкамі, чым упершыню даў чытачу адчуванне, што бедныя ўскраіны Стамбула маюць такое самае значэнне, што і яго парадныя краявіды.

На працягу ўсяго стамбульскага падарожжа Гацье не перастае думаць пра свайго сябра, Нерваля, і гэта можна зразумець яшчэ з апісання яго паездкі на пароходзе. Калі яны праходзяць паўз выспу Цытэра, Гацье ўспамінае аповед Нерваля пра ўбачаную некалі там шыбеніцу з мёртвым целам на ёй, загорнутым у прамасленую тканіну. (Пазней гэты вобраз, так любімы двума сябрамі, адзін з якіх павесіцца і сам, выкарыстае іх трэці сябар, Бадлер, у сваёй паэме «Падарожжа на востраў Цытэра».) Па прыездзе ў Стамбул Гацье, як некалі і сам Нерваль, каб яму было зручней вандраваць па горадзе, прымерае «аблічча мусульманіна». Ён, як і Нерваль, прыехаў у горад падчас Рамазана і таксама ўзяўся расхвальваць яго вечаровыя забавы. Як і ягоны сябар, Гацье

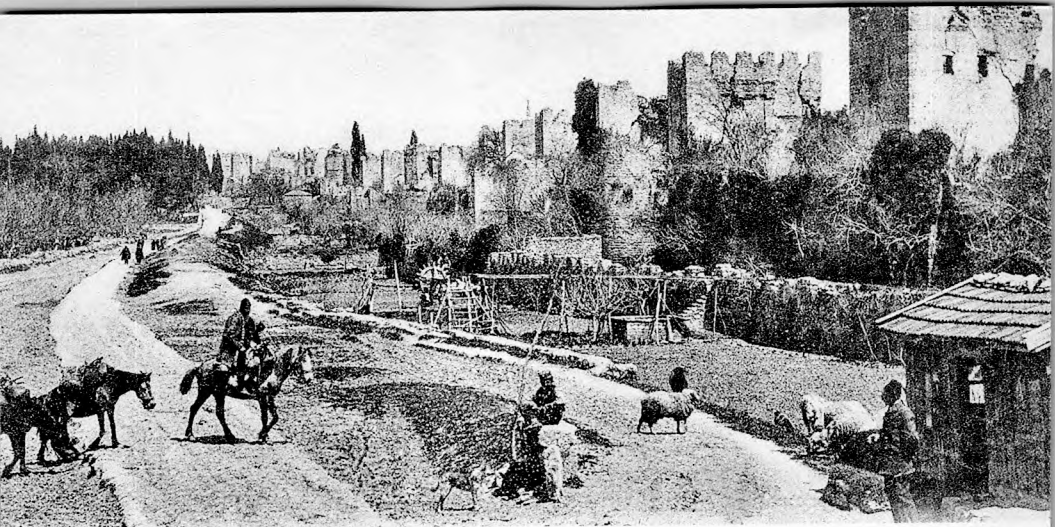

адпраўляецца ва Ускюдар*, дзе назірае зікры, містычныя практыкі дэрвішаў, паслядоўнікаў ордэну Рыфаія, блукае па могілках (а сярод надмагілляў гуляюць дзеці!), глядзіць «Карагёза» ў тэатры ценяў, ходзіць па крамах і базарах, дзе з цікаўнасцю разглядае навакольных, і прыкладае пэўныя намаганні, каб убачыць выезд султана Абдул-Меджыда на пятнічную малітву. Гацье, як большасць заходніх вандроўнікаў, разважае пра мусульманскіх жанчын, якіх ён бачыў здалёк, пра іх закрытасць, недаступнасць і загадкавасць (асцярожней, кажа ён, не пытайцеся ў мужчын, як справы ў іх жонак). Але ён прызнае, што на гарадскіх вуліцах шмат жанчын і што некаторыя з іх нават сноўдаюць самі па сабе. Доўга і ва ўсіх падрабязнасцях ён апісвае палац Топкапы, мячэці, іпадром — усё, што Нерваль палічыў славытымі турыстычнымі мясцінамі і таму не раскажаў пра іх. Усе заходнія вандроўнікі, якія наведвалі Стамбул у тыя часы, лічылі сваім абавязкам убачыць усе гэтыя месцы і асвятліць усе гэтыя тэмы, так што, магчыма, ролю Нерваля ў гэтым не варта перабольшваць. Кнігу Гацье асабліва прыемна чытаць дзякуючы ўпэўненасці аўтара ў сабе, яго назіральнасці і пачуццю гумару, нягледзячы на захапленне ўсім дзіўным і незвычайным, уласцівае еўрапейскаму журналісту — ён, там дзе гэта дарэчы, з дасведчанасцю бывалага чалавека паварочвае справу на жарт, — а таксама дзякуючы яго погляду мастака.

Тэафіль Гацье, пакуль у дзевятнаццаць гадоў ён не прачытаў паэтычны зборнік Гюго «Усходнія матывы», марыў стаць мастаком. А стаў выбітным мастацкім крытыкам свайго часу. Пры апісанні краявідаў і вобразаў Стамбула ён карыстаецца размаітым мастацкім лексіконам, чаго не рабіў ніводзін пісьменнік да яго. «Прыгажосць краявіду такая дзіўная, што звычайнаму чалавеку здаецца

* Раён Стамбула на азіяцкім беразе Басфора.

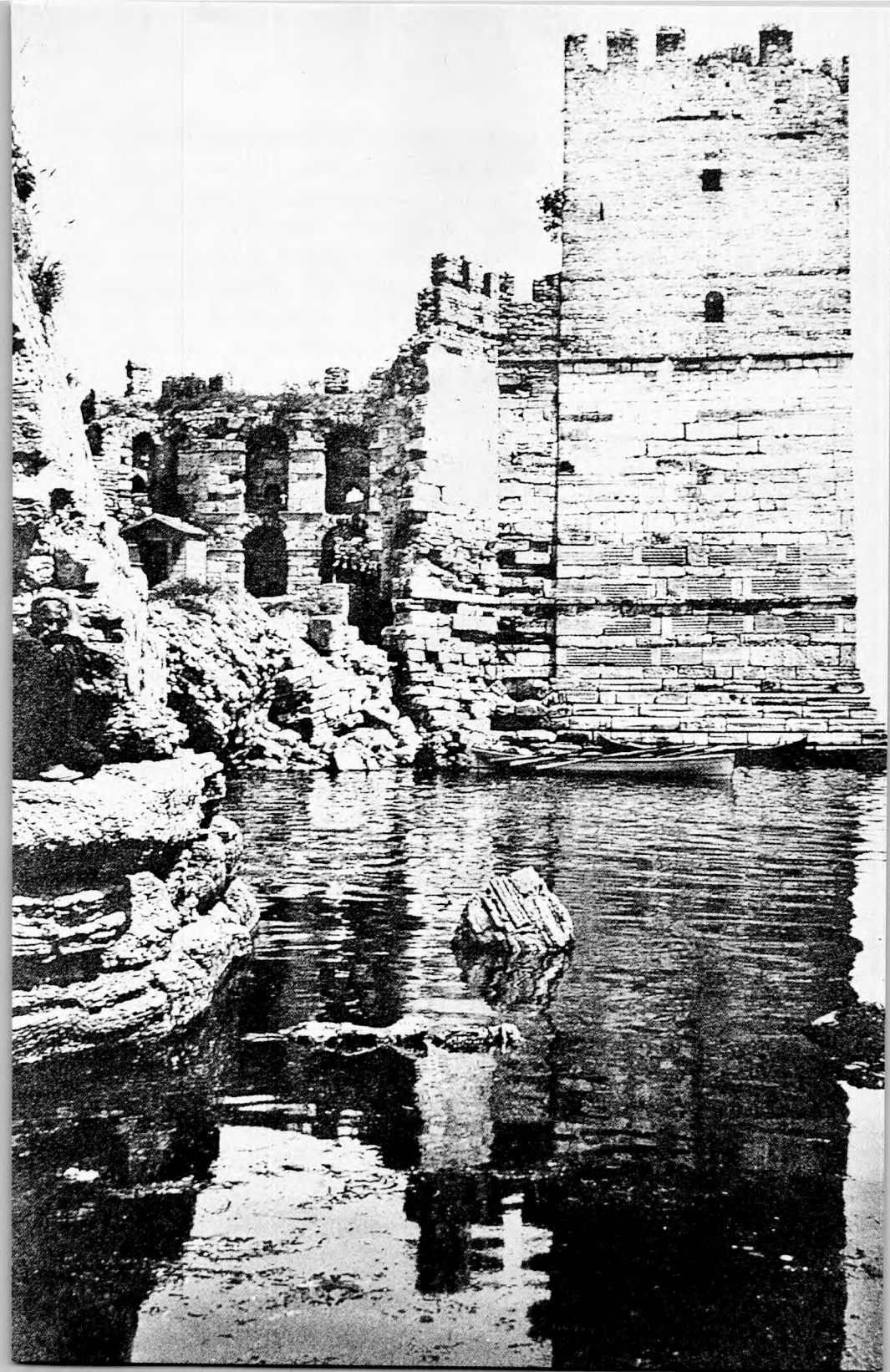
проста немагчымай», — кажа ён пра сілуэты Залатога Рога і Стамбула, бачныя з раўніны, дзе месціцца Галацкі манастыр дэрвішаў ордэна Меўлеві, то бок з таго самага месца, пра якое дзевяць год да таго пісаў Нерваль, з часнай плошчы Тунэль, канцавога прыпынку трамвая «Мачка-Тунэль», на які мы з мамай садзіліся падчас нашых прагулак па Беяглу; мінарэты, купалы, Ая-Сафію, мячэці Беязыт, Сулейманіе, Султан-Ахмет, аблогі, хвалі Залатога Рога, пакрыты кіпарысамі Сарайбурну і гульні святла ў «неверагодна тонкім перламутравым блакіце» над ім Гацье апісвае з асалодай мастака, які спрактыкавана вымалёўвае драбнютка дэталі, і з упэўненасцю даведчанага пісьменніка, так што нават чытач, які ніколі не бачыў гэты краявід, адчуе задавальненне. Сярод стамбульскіх пісьменнікаў Ахмет Хамдзі Танпынар найбольш тонка адчуваў, як змяняецца аблічча горада «ў суцэльнай гульні святла», і многае ён пераняў з мовы Гацье, з яго ўважлівых назіранняў за краявідамі Стамбула. У адным сваім артыкуле, напісаным у гады Другой сусветнай вайны, Танпынар нагадвае, што апісанні навакольнага свету і сюжэтныя лініі ў турэцкіх раманістаў вельмі блякля ў параўнанні з творамі еўрапейскіх пісьменнікаў, Стэндаля, Бальзака, Заля, у найвышэйшай ступені блізкамі да мастацкіх палотнаў, і што Гацье, акрамя ўсяго, быў мастаком.

Здольнасць Гацье выказаць у пачуццёвай форме ўсе фарбы, тонкасці і прыгажосць краявіду дазволіла яму з прагулак па стамбульскім «закуліссі», па вузкіх вулачках яго задворкаў, па «бедных ускраінах Стамбула» (як потым паэтычна скажа Ях'я Кемаль, уважлівы чытач і прыхільнік Гацье) стварыць бліскучы тэкст. Перад тым як выправіцца ў вандроўку па ўскраінных вуліцах, пад сям'я гарадскія мury, Гацье піша, што сябры, якія наведвалі Стамбул да яго, папярэдзвалі: чудаўныя краявіды горада, зусім як «тэатральныя дэкарацыі», патрабуюць

яркага святла і пэўнага ракурсу, а пры набліжэнні яны страчваюць сваю прывабнасць, краявід, што здалёк выклікае захапленне, на самай справе аказваецца «расквечаным палітрай сонца» лабірынтам вузкіх, стромкіх, брудных і безаблічных вуліц, хаатычным мноствам дамоў і дрэў.

Але Гацье змог убачыць смутную «прыгажосць» гэтага бруднага і хаатычнага свету. Ён, хоць і з пэўнай іроніяй, падзяляў захапленне рамантыкаў грэчаскімі і рымскімі руінамі, слядамі зніклых цывілізацый. У юнацтве Гацье, калі яшчэ марыў стаць мастаком, лічыў, што пустыя дамы ў тупіку Дуаен, у наваколлях Луўра, дзе непадалёк жыву Нерваль, дамы, якія Бальзак параўноўваў з магіламі, а таксама руіны царквы Сэн-Тама-дзю-Луўр у месячным сьвіве выглядаюць вельмі прывабна.

Гацье пакінуў гасцініцу ў раёне, які сёння завецца Бяглу, спуściўся з Галацкага ўзгорка да Залатога Рога, перайшоў Галацкі мост, «мост, зроблены з лодак», — сказаў ён у 1853 годзе, і ў кампаніі французскага гіда накіраваўся ў бок Ункапаны, на паўночны захад, углыб гарадскіх кварталаў: «Мы занурыліся ў лабірынт», — з палам казаў ён. Чым далей заходзілі яны, тым больш адчувалі сваю самоту, за імі, пагыркаючы, беглі сабакі. Выцвілыя фарбы, счарнелае дрэва паўразваленых дамоў, паламаныя перасохлыя крыніцы, занядбаныя магільні з праваленымі стрэхамі — кожны раз, калі я чытаю гэта, я ўспамінаю, як у дзяцінстве мы праязджалі гэтыя месцы з татам на машыне, і думаю, што акрамя бруку на вуліцах за сто гадоў тут нічога не змянілася. Гацье, зусім як я, звярнуў увагу на цёмныя абліччы паўразваленых драўляных дамоў, каменныя сцены, пустыя вуліцы, абавязковыя могілаквыя кіпарысы таму, што ўбачыў іх прыгажосць. Праз сто гадоў, ужо ў свае юныя гады, я сам прыйду і ўбачу гэтыя бедныя кварталы, пакуль яшчэ не закрутятся еўрапеізацыяй (а ў наступныя трыццаць гадоў буду з го-

рыччу назіраць, як іх знішчаюць пажары і шэрагі бетонных каробак), а пакуль Гацье, стомлены гэтым краявідам, працягваў свой шлях «ад адной вуліцы да вуліцы побач, ад адной плошчы да другой». Заклік да малітвы яму, як і мне ў дзяцінстве, здаваўся скіраваным да «сляпых, глухіх і нямых дамоў, якія самі сабой ціха разбураюцца» ў гэтых кварталах. Вуліцы з рэдкімі мінакамі, старой жанчынай, яшчаркай, што шустра знікае сярод камянёў, парай-тройкай хлапчукоў, якія кідаюць камяні ў рэзервуар перасохлай крыніцы — Гацье падалося, што яны проста сышлі з карціны Дзю Кампа, мастака, які прыязджаў у Стамбул за два гады да яго, разам з Флаберам, — ён сузірае з вельмі гарманічным пачуццём часу. Калі яму захацелася есці, выявілася, што ў гэтай частцы горада не хапае рэстаранаў і крам, тады ён назбіраў і прагна з’еў ягады шаўкоўніц, якія не паддаліся наступу бетону і расквечваюць гэтыя вуліцы як у маім дзяцінстве, так і сёння, калі я пішу гэтыя радкі. Гацье зацікавіўся грэчаскім кварталам у Самацы, а таксама яўрэйскім кварталам Балат, вядомым як «гарадское гета»; нягледзячы на паўразбураны стан, жыццё ў іх вельмі нагадвала жыццё вялікага горада. Фасады дамоў у Балаце былі з’едзеныя расколінамі, нібы праказай, вуліцы — брудныя і небрукаваныя, а вось грэчаскія кварталы ў Фенэры ён знайшоў значна больш ахайнымі; падчас усіх гэтых вандровак, пры выглядзе візантыйскіх сцен і частак акведукаў сярод дамоў і дрэваў, ён робіць заўвагі не аб даўгавечнасці каменю і цэгля, а аб нетрываласці дрэва.

Самыя пранікнёныя месцы ў кнізе Гацье — заўважанае ім падчас гэтых стомных, але эпахальных прагулак сярод візантыйскіх муроў у бедных гарадскіх ускраінных кварталах. Ён вельмі жыва расказвае чытачу і пра таўшчыню гарадскіх муроў, і пра іх моц, пра іх разбураны стан, пра іх расколіны, пра тое, як час паволі раз’ядае іх: расколіны ідуць ад вяршыні вежы аж да самай зямлі (у дзяцінстве

яны палохалі мяне), ля падножжа раскіданя каменныя абломкі (паміж візітамі Гацье і маімі моцны землятрус 1894 года пашкодзіў муры яшчэ больш), у расколінах зелянее трава, а на вяршынях вежаў пышна красуе інжыр, уздоўж паўразбураных муроў цягнуцца бязлюдныя ўскраінныя кварталы і павісае ціша бедных раёнаў. «Цяжка паверыць, што за гэтымі мёртвымі мурамі хаваецца жывы горад!» — усклікае Гацье. «Больш нідзе ў свеце вы не знойдзеце шляху больш меланхалічнага, чым гэтая дарога даўжынёй тры з паловай мілі, з аднаго боку якой цягнуцца руіны, а з другога — могілкі», — дадае ён у самым канцы сваёй доўгай прагулкі па аддаленых гарадскіх кварталах, па бедных ускраінах Стамбула.

Чаму ж я так цешуся, калі чую ад іншых, што Стамбул — смутны горад? Чаму я з такой стараннасцю спрабую растлумачыць чытачу, што пачуццё, якое дорыць мне горад, у якім я пражыў усё сваё жыццё, гэта пачуццё смутку?

У мяне няма ніякага сумневу, што апошнія сто пяцьдзясят гадоў (1850–2000) у Стамбуле пануе і запаўняе гарадское наваколле непазбыўны смутак, яго галоўнае пачуццё. Я спрабую растлумачыць, што гэтае пачуццё пачалі даследаваць як ідэю, пра яго пачалі гаварыць, да яго пачалі звяртацца ў выніку таго, што напісалі гэтыя шанюўныя французскія паэты (Гацье пад уплывам свайго меланхалічнага сябра Нерваля). Чаму ж для мяне і для горада так важна, што думалі пра мой горад, пра жыццё Стамбула і яго асаблівасці еўрапейцы, якіх я атаясамліваю з Гацье?

25. Вачыма еўрапейца

Мы ўсе ў пэўнай ступені заклапочаныя тым, што думаюць пра нас — як пра асобу і як пра суполку ў цэлым — замежнікі і незнаёмцы. Калі гэтая заклапочанасць будзе прычыняць нам боль, ускладняць нашы стасункі з рэальнасцю, зробіцца нашмат важнейшай за саму рэальнасць, тады мы сутыкнемся з сапраўднай праблемай. Часам я, гэтак як і іншыя пісьменнікі, чыё адно вока ўзіраецца на Захад, сам бываю збянтэжаны тым, якім выглядае мой горад у вачах еўрапейцаў, бо, як і многія стамбульцы, з болем у душы перажываю гэта.

Ахмет Хамдзі Танпынар, як і Ях'я Кемаль, разам з якім яны імкнуліся стварыць у газетных публікацыях і літаратурных творах вобраз Стамбула, родны самім стамбульцам, вельмі ўважліва вывучаў падарожныя нататкі Нервала і Гацье. Частку кнігі Танпынара «Пяць гарадоў», прысвечаную Стамбулу, можна назваць самым значным творам з напісаных стамбульцамі пра Стамбул у XX стагоддзі, часткова яна пабудаваная як гутарка з Нервалем і Гацье, якая сям-там пераходзіць у спрэчку. У гэтым тэксце Танпынар згадвае «вельмі падрабязны партрэт» султана Абдул-Меджыда, створаны французскім пісьменнікам і палітыкам Ламарцінам падчас яго візіту ў Стамбул, пры гэтым ён дапускае, што Ламарцін мог напісаць сваю «Гісторыю Турцыі» (яе шыкоўнае васьмітомнае выданне было ў дзядулевай бібліятэцы) на замову самога султана,

і кажа, што цікавасць Нерваля і Гацье да постаці Абдул-Меджыда была больш павярхоўнай, таму што яны як журналісты былі вымушаныя пісаць рэчы, сугучныя з чаканнямі еўрапейскага чытача, які ўжо «меў сваё меркаванне» наконт гэтага. Развагі Гацье пра жыццё насельніц гарэма (а кожны еўрапейскі вандроўнік, які толькі прыязджаў у Стамбул, адразу браўся за такія развагі) і яго выхваляння тым, што султан прыхільна паглядзеў на італьянку, спадарожніцу Гацье, Танпынар лічыць «легкадумнымі», але дадае, што нам не варта гарачыцца з гэтай нагоды, бо, прынамсі, «гарэм сапраўды існаваў».

У гэтай кароценькай заўвазе і папярэджанні крыюцца ўсе магчымыя дyleмы адукаванага стамбульца, якога так моцна непакояць любы гарадскія ўражанні еўрапейскага назіральніка. З аднаго боку, гэтыя меркаванні вельмі важныя для стамбульскага чытача, бо ў выніку еўрапеізацыі ён даведаўся пра высокі статус еўрапейскіх пісьменнікаў і пра важнасць іх меркаванняў, з іншага боку (і акурат праз гэта), як толькі еўрапейскі назіральнік у якой-небудзь тэме выйдзе за межы дазволенага, стамбульскі чытач, які выхваляецца сваім нібыта знаёмствам з еўрапейскай культурай, адразу смяротна крыўдзіцца. У дадатак да ўсяго, абсалютна невядома, дзе яны — гэтыя «межы дазволенага». Большасць цалкам забываецца, што характар горада, як і характар чалавека, вызначаюць «межы дазволенага» або што ён складаецца з назіранняў, у якіх той, хто глядзіць звонку, шмат у чым перасягае гэтыя межы. Вось прыклад: еўрапейскі назіральнік на стамбульскіх могільках ачунаецца ў штодзённае гарадское жыццё, а для мяне гэта — выхад за «межы дазволенага». Аднак, як заўважыў Флабер, гэтая рыса, што потым знікне пад уплывам еўрапеізацыі, з'яўляецца важнай асаблівасцю горада тых часоў.

Рост турэцкага патрыятызму па часе супаў з еўрапеізацыяй і зрабіў гэтую праблему проста невырашальнай.

Абавязковымі тэмамі для еўрапейскіх назіральнікаў, чыя нага ступала па вуліцах Стамбула ў другой палове XVIII і ў XIX стагоддзі, былі гарэм, нявольніцкі рынак (у Марка Твэна ёсць адпаведная іранічная фантазія аб тым, як бы маглі выглядаць апісанні асаблівасцей свежапрывезеных чэркешанак і грузінак з нявольніцкага рынку, а таксама цэны на іх у біржавых калонках вялікіх амерыканскіх газет), вулічныя пабірахі, велізарныя грузы на спінах насільшчыкаў (у дзяцінстве, калі даводзілася праходзіць па Галацкім мосце, я з жахам глядзеў на некалькіметровыя горы скрыняў на спінах насільшчыкаў; калі нехта з еўрапейскіх турыстаў фатаграфавалі іх, кожны з нас адчуваў пэўную трывогу, але ніякай трывогі не было, калі тыя самыя здымкі рабіў стамбульскі фатограф, напрыклад Хільмі Шахэнк), манастыры дэрвішаў (адзін паша, знаёмы Нерваля, настойліва раіў свайму французскаму госцю не траціць дарма час на візіт у манастыр дэрвішаў ордэна

Рыфаія, маўляў, яны — «вар'яты», якія без дай прычыны пратыкаюць сябе жалезнымі прутамі) і жанчыны, з ног да галавы захутаныя ў пакрывала, — тэмы, да якіх самі еўрапейзаваныя стамбульцы ставіліся вельмі крытычна. Але варта было ім прачытаць такія самыя крытычныя заўвагі, напісаныя вядомым еўрапейскім аўтарам, як амаль заўжды на роўным месцы ўзнікала крыўда і нацыяналістычная рэакцыя.

Адна з прычын, чаму гэтыя хітраспляценні любові і нянавісці ніяк не разблытаюцца, крыецца ў жаданні

еўрапеізаванай турэцкай інтэлігенцыі атрымаць прызнанне Захаду з тым, каб найлепшыя еўрапейскія аўтары і ўплывовыя выданні абвясцілі іх еўрапейцамі. Між тым такія пісьменнікі, як П'ер Лаці, уласна, і не хаваюць, што любяць Стамбул і туркаў з супрацьлеглай прычыны: яны захавалі свае «экзатычныя» рысы і застаюцца прадстаўнікамі Усходу, не падобнымі да еўрапейцаў. П'ер Лаці крытыкуе стамбульцаў, захопленых еўрапеізацыяй, за страту традыцыйных рыс, пры гэтым яго турэцкія аматары і чытачы належаць да нешматлікай еўрапеізаванай меншасці. Што характэрна, стамбульскія еўрапеізаваныя чытачы сустракаюцца са светам даволі саладжавых экзатычных раманаў і артыкулаў Лаці ў пункце «любаві да ўсяго турэцкага», такой неабходнай у часы напружання ў міжнароднай палітыцы.

А вось ва ўспамінах Андрэ Жыда пра ягонае падарожжа па Турцыі ў 1914 годзе няма гэтай «любаві да ўсяго турэцкага», нашага найлепшага сродку ад усіх напасцяў. Наадварот, Жыд, якому туркі бясспрэчна не падабаліся, карыстаецца не словам «народ», а словам «раса», што ў тыя часы паволі ўваходзіла ў моду: «Гэтая раса безумоўна заслугоўвае свайго жудаснага адзення!» Ён з выхвалянным піша і пра тое, што падарожжа па Турцыі нагадала, наколькі заходняя цывілізацыя, і ў прыватнасці Францыя, пераўзыходзяць яе. Пасля такой публікацыі выбітныя турэцкія пісьменнікі таго часу на чале з Ях'ем Кемалем, глыбока пакрыўджаныя гэтымі словамі, не пачалі, як робіцца сёння ў такіх выпадках, публікаваць свой адказ у буйных турэцкіх газетах і часопісах, у сваім горы яны не падалі і выгляду, каб схаваць ад турэцкай інтэлігенцыі гэтую абразу, нібы сакрэт. Безумоўна, яшчэ адной прычынай гэтага было тое, што еўрапеізаваная інтэлігенцыя ўнутрана была згодная з Жыдам. Праз год пасля таго, як здзелівы тэкст Жыда пра ўборы туркаў убачыў свет пад вокладкай кнігі, Атацюрк, самы вялікі

прыхільнік еўрапеізацыі, зрабіў рэвалюцыю і ў адзенні, калі забараніў апранаць любыя строі, якія не адпавядалі еўрапейскаму ўзору.

Жаданне чытаць і перачытваць глыбока крытычныя і грэблівыя развагі еўрапейскіх назіральнікаў пра горад ёсць і ў мяне: чытаць нешта такое нашмат цікавей, чым бясконцыя мантры аб прыгажосці, дзіўнасці, цудоўнасці і своеасаблівасці Стамбула такіх пісьменнікаў, як П'ер Лаці. Праблема часцей за ўсё ўзнікае не вакол прыгажосці мясцін і краявідаў, душэўнасці мясцовых жыхароў і нават не вакол пашаны да еўрапейскага падарожніка, вузел супярэчнасцей звяаецца з таго, што пісьменнік чакае ад горада, а чытач — ад ягонага твора. У сярэдзіне XIX стагоддзя ў англійскай і французскай літаратуры склаўся свой вобраз Стамбула, узбагачаны пэўнымі сюжэтамі і тэмамі. Манастыры дэрвішаў, пажары, хараство могілак, палац і гарэм, пабірахі, вулічныя сабакі, забарона алкаголю, схаваныя ад чужых вачэй жанчыны, прагулкі па Басфоры, прыгажосць горада і яго сілуэта — у такіх і іншых падобных тэмах пісьменнікі, якіх натхняла творчасць калег, якія часам спыняліся ў тых самых месцах ды карысталіся паслугамі тых самых праваднікоў, знаходзілі ў Стамбуле рэчы, пра якія чыталі раней, і таму яны былі далёкія ад расчаравання. Еўрапейскія вандроўнікі новага пакалення пакрысе пачалі заўважаць, што заняпад Асманскай імперыі прывёў да адставання дзяржавы ў параўнанні з Еўропай, яны перасталі цікавіцца тэмамі, актуальнымі ў папярэднія стагоддзі: сакрэтам магутнасці асманскага войска або невядомымі тонкасцямі дзяржаўнага механізма; горад і яго жыхары не былі, як раней, страшнымі, неспасціжнымі і незразумелымі — яны адкрывалі для сябе Стамбул як вясёлае, хоць і дзіўнае турыстычнае места. Калі разабрацца, нават сам факт, што яны дабраліся да Стамбула, быў для іх поспехам і прычынай для радасці, падарожжа гэтых пісьменнікаў

увогуле лічылася трыумфальным, варта было толькі ўбачыць у мясцінах, якія яны наведвалі, усё тое, што бачылі еўрапейскія пісьменнікі да іх, і напісаць пра гэта, і таму ім не патрэбнае было ніякае расчараванне.

Параходы і цягнікі наблізілі Стамбул да Захаду, і вось ужо еўрапейскі вандроўнік вокамгненна апынаецца на яго вуліцах і можа дазволіць сабе раскошу задавацца пытаннем: што я раблю ў гэтым паскудным месцы? У гэтых «культурных» падарожнікаў піжонства суправаджалася невуцтвам, аднак творчая смеласць спалучалася з праўдзівасцю, што рабіла іх падобнымі да Андрэ Жыда; замест спробы зразумець розніцу паміж нашымі культурамі, незвычайныя рытуалы і традыцыі або ўнутраныя асаблівасці краіны і мясцовага жыцця гэтыя вандроўнікі прад'яўлялі Стамбулу сваё права на забавы, пацехі і паўнакроўнае жыццё. Калі такі турыст-пісьменнік з апошніх гадоў Асманскай імперыі не можа сказаць нічога цікавага пра горад, яму хапае нахабства аб'явіць нудным і безаблічным Стамбул, а не самога сябе, яму давяраюць і ім ганарацца нават самыя заўзятая «крытыкі» ваенных і эканамічных перамог заходняй цывілізацыі з ліку еўрапейскіх інтэлігентаў, нават яны пераконваюцца ў тым, што Еўропа з'яўляецца сапраўдным прыкладам для ўсяго чалавецтва.

Пачынаецца перыяд, калі слабее экзатычная цікаvasць да Стамбула з боку такіх пісьменнікаў і іх паслядоўнікаў. Прычынай гэткай абыякавасці сталі праеўрапейскія рэформы Атацюрка, падчас якіх была знішчаная большасць турыстычных прынад: разам з драўлянымі асабнякамі зніклі гарэм, манастыры дэрвішаў, султан, а месца Асманскай імперыі заняла маленькая Турэцкая Рэспубліка, якая ва ўсім пераймала Захад. Толькі ў 1985 годзе скончыўся перыяд, калі ніхто са знакамітых еўрапейцаў у Стамбул не прыязджаў і нічога не пісаў пра яго, а мясцовыя журналісты рабілі рэпартажы з кожным

заможнікам, які спыняўся ў гатэлі «Хілтан»; тады ў часопісе «Нью-Ёркер» выйшла вялікае эсэ руска-амерыканскага паэта Іосіфа Бродскага «Падарожжа ў Стамбул»*. Бродскі быў моцна ўражаны іранічнай і нават пагардлівай манерай, у якой быў напісаны артыкул паэта Одэна пра Ісландыю, і сваё эсэ ён пачынае з вельмі доўгага выбачлівага пераліку прычын, з якіх ён вырашыў наведаць Стамбул паветраным шляхам (на самалёце). У тым часе я быў вельмі далёка ад свайго горада, і мне хацелася прачытаць нешта добрае пра Стамбул, таму гэты тэкст пакрыўдзіў мяне сваёй іроніяй, і ўсё ж мне прыйшліся даспадобы словы Бродскага: «Якое ж усё тут састарэлае. Не старое, не старажытнае, не антычнае і нават не старамоднае, а менавіта састарэлае», — настойваў ён і меў рацыю**. Разбураная Асманская імперыя знікла, а якой будзе Турэцкая Рэспубліка, ніхто выразна не ўяўляў — яе стваральнікі не бачылі іншага варыянту, акрамя нацыянальнай турэцкай дзяржавы, так што для Стамбула, адзеленага ад усяго свету, скончыліся дні шматмоўя, перамог і раскошы, усё ў ім пакрысе састарэла, абязлюдзела, апусцела і ператварылася ў чорна-белае, манатоннае места з адной мовай.

* Англ. варыянт — *Flight from Byzantium*.

** У рускай версіі эсэ Бродскага гэтага фрагмента няма. Але менавіта ён перагукаецца з тэкстам кнігі: «Якое ж усё тут састарэлае. Не старое, не старажытнае, не антычнае і нават не старамоднае, а менавіта састарэлае. Старыя машыны прыязджаюць сюды паміраць, а замест гэтага робяцца «далмушамі», або маршрутнымі таксі; паездка ў іх танная, трасучая і настальгічная, бо цябе не пакідае адчуванне, быццам ты едзеш у нечаканым, але непатрэбным кірунку — у прыватнасці таму, што кіроўцы рэдка размаўляюць па-англійску. Па ўсім відаць, ваенна-марскія базы ЗША прадалі ўсе свае “доджы” і “плімуты” пяцідзясятых гадоў нейкаму мясцоваму прадпрымальніку, і цяпер яны, задыхаючыся, з грукагам і хрыпам, раз’язджаюць па брудных дарогах Малой Азіі, канчаткова знявераныя сваім таксісцкім пасмяротным жыццём. Так далёка ад роднага Дэтройта; і яшчэ далей ад абяцання сметніка!»

Стамбул майго дзяцінства і юнацтва імкліва страчваў сваю касмапалітычную структуру. У 1852 годзе Гацье — і яго назіранні супадаюць з думкамі многіх іншых падарожнікаў — адзначае, што за сто гадоў да майго нараджэння на вуліцах Стамбула гучалі разам турэцкая, грэчаская, армянская, італьянская, французская і англійская мовы (яму варта было б дадаць, што больш за апошнія дзве была распаўсюджаная ладзіна*); Гацье нават крыху засаромеўся, калі на ўласным досведзе пераканаўся, што многія жыхары гэтай «Вавілонскай вежы» свабодна гавораць на некалькіх з гэтых моў, — сам ён, як і большасць французаў, не ведаў ніякай мовы, апроч французскай. Пасля стварэння Турэцкай Рэспублікі — чарговага этапу заваявання Канстанцінопаля, — калі атурэчванне Стамбула пайшло з новай сілай і ў горадзе

* Мова яўрэяў-сефардаў, іспанскіх перасяленцаў.

дзяржава праводзіла нешта накшталт этнічнай чысткі, усе гэтыя мовы зніклі з ужытку. Я з дзяцінства памятаю сцэнку часоў гэтай культурнай чысткі: варта было каму-небудзь на вуліцы гучна загаварыць па-грэчаску, па-армянску (мова курдаў тады наогул не гучала навокал), як яго абрывалі словамі «Грамадзянін, гаварыце па-турэцку!» Таблічкі з гэтым заклікам былі таксама развешаныя тут і там.

Падарожныя нататкі еўрапейскіх вандроўнікаў, часам зусім не вартыя даверу, выклікаюць у мяне цікаўнасць не толькі з прычыны згаданых адносін любові і нянавісці або жадання даведацца што-небудзь крыўднае ці пахвальнае пра свой горад. Калі не лічыць падрабязных афіцыйных дакументаў і артыкулаў жменькі гарадскіх рэпарцёраў, якія папракаюць жыхароў горада няправільнымі паводзінамі на вуліцах, да самага пачатку XX стагоддзя стамбульцы вельмі мала пісалі пра

Стамбул. Толькі літаратурнымі сродкамі можна перадаць тое, што адбываецца на гарадскіх вуліцах, іх атмасферу, іх паветра, стварыць карціну размаітага будзённага жыцця, расказаць, чым дыхае і чым пахне цэлы горад, але на працягу некалькіх стагоддзяў гэта рабілі толькі еўрапейскія падарожнікі. Як для таго, каб даведацца пра выгляд гарадскіх вуліц, касцюмы і тых, хто іх насіў у Стамбуле сярэдзіны XIX стагоддзя, трэба паглядзець на фатаграфіі Дзю Кана і гравюры заходніх мастакоў, так і пра падзеі стогадовай, двухсотгадовай, чатырохсотгадовай даўніны на вуліцах, праспектах і плошчах, дзе прайшло ўсё маё жыццё, пра плошчы, якія раней былі дзікім полем, і пра дзікія палі, якія раней былі плошчамі з калонамі, пра тагачаснае жыццё я (калі, вядома, не праводзіць доўгія гады ў лабірынтах асманскіх архіваў) магу прачытаць толькі на старонках твораў вандроўных еўрапейскіх пісьменнікаў. А большасць з іх цікавілася нечым экзатычным і маляўнічым.

Вальтэр Беньямін у «Вяртанні фланёра», рэцэнзіі на кнігу Франца Хесея «Прагулкі па Берліне», заўважае: «Калі мы падзелім на дзве часткі ўсе створаныя дагэтуль карціны гарадоў паводле месца нараджэння іх аўтараў, то апісанні гарадоў у тых пісьменнікаў, якія нарадзіліся і выраслі ў іх, апынуцца ў безумоўнай меншасці». На думку Беньяміна, большасць гасцей горада захапляецца яго экзатычнымі і маляўнічымі відамі. А тыя, хто нарадзіўся і вырас тут, сваю цікавасць да горада блытаюць з уласнымі ўспамінамі.

Маё асаблівае становішча, якое ў выніку еўрапеізацыі было нададзена стамбульскім пісьменнікам і іх чытачам (і, бадай што, стала непазбежным вынікам еўрапеізацыі па ўсім свеце), для жыхароў астатніх незаходніх гарадоў свету не выглядае такім ужо асаблівым. Дзённікі стамбульскага жыцця і ўспаміны пра тое, якімі былі нашы папярэднія пакаленні, належаць замежнікам.

Магчыма, таму нататкі еўрапейскіх падарожнікаў аб горадзе я часам прачытваю не як нечыя экзатычныя мроі, а як мае ўласныя ўспаміны. Акрамя таго, мне заўжды падабаюцца месцы, дзе еўрапейскія назіральнікі пішуць пра тое, што ўлавілі яны і некалі заўважыў я сам, але тады ніхто пра гэта не казаў, і я сам не звяртаў увагі на заўважанае. Вось, скажам, Кнут Гамсун заўважыў лёгенькае гайданне пад цяжарам грузаў Галацкага моста, які быў пантонным яшчэ ў маім дзяцінстве, а Ганс Хрысціян Андэрсен піша пра кіпарысавую «цемру» на могілках. Звычка глядзець на Стамбул вачыма чужынца мне заўжды дае задавальненне, аднак асабліва неабходная яна ў якасці процівагі апантанаму патрыятызму і стаднаму інстынкту. Часам рэалістычныя апісанні гарэма або карціны з уборамі і рытуаламі выглядаюць настолькі далёкімі ад майго жыцця, што (нават калі я ведаю, што гэта не мроя апавядальніка) мне здаецца, быццам гаворка тут пра мінуласць не майго, а нейкага іншага горада. Еўрапеізацыя дала мне і мільёнам іншых стамбульцаў прыемнасць адкрываць уласную «экзатычную» мінуласць.

Калі глядзець на горад то з аднаго са шматлікіх гледзішчаў, то з другога, угаворваю я сам сябе, прасцей захаваць жывую сувязь з ім. Часам, калі я перастаю выходзіць з дому, нават на пошукі іншага Архана, які дзесьці цярпліва чакае мяне, я запытваю сам сябе: ці не скасцянеюць ад гэтага мае мазгі? І ці не заб'е мая такая моцная прывязанасць да аднаго горада ўсялякае жаданне бачыць яго? У такія моманты я суцяшаю сябе думкай, што чытанне кніг замежных падарожнікаў надало майму погляду на горад пэўную адчужанасць. Часам нататкі якога-небудзь еўрапейскага назіральніка пра тое, што дагэтуль засталася нязменным, — некаторыя цэнтральныя і бакавыя вуліцы, паўразбураныя драўляныя дамы, вулічныя гандляры, пусткі і смутак — мне здаюцца ўласнымі ўспамінамі.

Часткова гэта звязана з тым, што цягам майго жыцця насельніцтва Стамбула павялічылася ў дзесяць разоў, і некаторыя вуліцы і плошчы, хоць самі па сабе ніколі не змяніліся, ад людскога мора зрабіліся зусім іншымі прасторамі. Я сумую па тых часах, калі горад быў бязлюдным і пустым.

Заходнія вандроўнікі прыпісвалі Стамбулу ўласныя выдумкі і фантазіі наконт Усходу, але наш горад ніколі не належаў да еўрапейскіх калоній, і таму стамбульцам ад іх не было ніякай шкоды. Напрыклад, калі я чытаю ў Гацье, што туркі не пускаць і слязінкі падчас вогненных катастроф, што ў адрозненне ад французаў, якія ў такіх выпадках плачуць горкімі слязамі, яны паводзяць сябе годна, бо ўсе яны фаталісты, я магу з ім не пагаджацца, аднак не лічу, што са мной абыходзяцца несправядліва. Але я адчуваю, што французскія чытачы, якія павераць у словы Гацье, так і не змогуць зразумець, чаму ж за сто пяцьдзясят гадоў стамбульцы не выратаваліся ад свайго смутку.

Самае балючае ў стамбульскіх запісах еўрапейскіх падарожнікаў, а многія з іх былі бліскучымі пісьменнікамі, — гэта заўважаць, што многае з расказанага, няхай і з пэўнымі перабольшаннямі, пра горад ды яго жыхароў неўзабаве знікла. Бо еўрапейскія пісьменнікі любілі пісаць пра «экзатычныя» рэчы, якія рабілі Стамбул не падобным на еўрапейскі горад; а еўрапеізатарскі рух, які імкнуўся перарабіць горад у адпаведнасці са сваімі ідэямі, разглядаў гэтыя асаблівасці, інстытуты, традыцыі як перашкоду еўрапейскім узорам і імкнуўся як мага хутчэй знішчыць іх. Вось кароткі спіс страчанага.

Першым было разагнана войска янычараў, пра якое больш за ўсё любілі пісаць еўрапейскія вандроўнікі аж да пачатку XIX стагоддзя. Потым не стала нявольніцкага рынку, які так цікавіў еўрапейскіх вандроўнікаў і пра які пісалася таксама вельмі шмат. Так любімыя еўра-

пейскімі назіральнікамі ордэн дэрвішаў Рыфаія, якія тут і там праціналі сябе вострымі прутамі, і манастыры ордэна Меўлеві з усталяваннем Рэспублікі былі зачыненыя. Асманскія ўборы, папулярная ў заходніх мастакоў тэма, адправіліся ў нябыт, ледзь толькі Андрэ Жыд выказаў незадавальненне з гэтай нагоды. І вось ужо няма гарэма, яшчэ адной любімай тэмы еўрапейскіх пісьменнікаў. Праз семдзесят пяць гадоў пасля таго, як Флабер паведаміў свайму блізкаму сябру, што збіраецца замовіць на рынку дошчачку з яго імем, напісаным каліграфічным арабскім шрыфтам, Турцыя з арабскага алфавіта перайшла на лацінскі, і з прыемнасцю ад гэтай экзотыкі таксама было скончана. Для стамбульцаў самай цяжкай сярод гэтых страт, па-мойму, стала перанясенне — вядома, у імя еўрапеізацыі — магіл і могілак, што былі часткай будзённага жыцця, з садоў і плошчаў у пустыя, страшныя

месцы, агароджаныя высокімі турэмнымі мурамі, дзе не было ні кіпарысаў, ні іншых дрэў. За часамі Рэспублікі з гарадскіх вуліц зніклі насільшчыкі, якія нязменна выклікалі вялікую цікавасць у турыстаў, а за імі неўзабаве і старыя амерыканскія аўтамабілі, якія прыцягнулі ўвагу Бродскага і пра якія пачалі шмат пісаць.

З усіх гэтых «замежнік глянуў — прыбіраем» захаваліся толькі дзве рэчы. Першая — сабачыя зграі, якія ўсё яшчэ бадзяюцца без дагляду наводдаль парадных стамбульскіх вуліц. Мехмед II, які знішчыў янычарскае войска таму, што яно не жадала падпарадкоўвацца заходняй вайскавай дысцыпліне, сваёй другой мэтай абраў сабачыя зграі, аднак тут ён не дамогся поспеху. У канцы 70-х гадоў XIX стагоддзя, неўзабаве пасля кароткага перыяду канстытуцыйнай манархіі, была зроблена яшчэ адна спроба «рэформы» ў гэтым кірунку, тады з дапамогай цыганоў усіх сабак у горадзе пералавілі аднаго за адным і перавезлі на востраў Сіўрыяда, адкуль яны зноў пераможна вярнуліся назад. Магчыма, гэта ім удалося таму, што французы, для якіх сабачыя зграі на кожнай стамбульскай вуліцы былі чымсьці экзатычным, успрынялі спробу перавезці іх усіх на адзін востраў як рэч яшчэ больш экзатычную і як падставу для шматлікіх здзеклівых заўваг — нават Сартр праз многія гады ў рамане «Век сталасці»^{*} адпусціў жарт з гэтай нагоды.

Стамбульскі выдавец паштовак Макс Фрухтэрман таксама заўважыў гэтую экзотыку, і ў серыі паштовак з відамі Стамбула, надрукаванай у канцы XIX — пачатку XX стагоддзя, вулічныя сабакі выяўленыя разам з традыцыйнымі для паштовак дэрвішамі, могілкамі і мячэціямі.

* «L'age de raison».

26. Смутак руін: Ахмет Танпынар і Ях'я Кемаль у ваколіцах Стамбула

Ахмет Хамдзі Танпынар і Ях'я Кемаль выпраўляліся разам у доўгія прагулкі па далёкіх бедных ускраінах Стамбула. У гады Другой сусветнай вайны Танпынар, які не як адзін трапіў і потым штораз вяртаўся ў гэтыя «вялікія і бедныя раёны паміж Каджамустафапаша і гарадскімі мурамі», прыгадвае, якімі павучальнымі былі гэтыя прагулкі. Гэта былі тыя самыя месцы, дзе ў 1853 годзе прагульваўся Гацье і дзе ён адчуў той самы гарадскі смутак. Танпынар і Ях'я Кемаль пачалі прыходзіць сюды ў «гады замірэння». Стамбульскі візіт Нервала і Гацье ад гэтых прагулак па ўскраінных кварталах двух самых вялікіх турэцкіх пісьменнікаў, якія захапляліся творамі французскіх сяброў-літаратараў і вельмі ўважліва чыталі іх падарожныя нататкі ды гарадскія назіранні, аддзяляе семдзесят гадоў — час, калі асманская дзяржава адну за адной страціла ўсе свае землі на Балканах і Блізкім Усходзе, растала і ўрэшце знікла, а крыніцы, што жывілі Стамбул, перасохлі, калі падчас Першай сусветнай вайны загінулі сотні тысяч, так што нават нягледзячы на буйныя плыні перасяленцаў, мусульман, якія ратаваліся ад этнічных чыстак, распчатых стваральнікамі новых дзяржаў, асабліва на Балканах, насельніцтва горада і яго багацце не павялічыліся ні на ёту. Цягам тых самых сямідзесяці гадоў Еўропа і Захад у цэлым перажывалі бурны рост тэх-

налогій і капіталу, так што збяднелы Стамбул, які страціў сваю прывабнасць і сілу ў свеце, пакрысе пачаў ператварца ў перыферычны і нікому не патрэбны гарадок. У дзяцінстве я адчуваў, што жыву не ў адной з сусветных сталіц, а ў вялікім ды бедным правінцыйным горадзе.

Як піша Танпынар у прадмове да «Вандроўкі па ўскраінах», мэтай яго ўласнай прагулкі, як і супольных прагулак з Ях'ем Кемалем, пра якія ён расказвае яшчэ больш, было не толькі знаёмства з беднымі кварталамі на ўскраінах Стамбула, але і спроба маральна прыняць беднасць і правінцыйнасць Турцыі і Стамбула ў свеце. У гэтым знаёмстве з краявідамі ўскраін Турцыя і Стамбул самі выглядаюць аддаленымі кварталамі. Я і сам вельмі часта бачыў у дзяцінстве тое, пра што расказвае Танпынар: папалішчы, знішчаныя помнікі даўніны, разбураныя мury. Потым у гэтым бедным і разбураным квартале ён звяртае ўвагу на жаночыя галасы (паводле старой звычкі ён называе іх «шчабятаннем гарэма»), яны даносяцца

з «вялікага драўлянага асабняка часоў Абдул-Хаміда, які пакуль што трымаецца невядома як»; тут, аднак, паводле свайго культурна-палітычнага плана, ён тлумачыць, што гэтыя гукі не належаць асманскай культуры — гэта ўжо гукі сучасных працаўніц, насельніц бедных раёнаў горада з «панчошнай фабрыкі або з-за ткацкага станка». Гэты квартал, кажа Танпынар, «знаёмы нам усім з дзяцінства», ён нагадвае той, пра які мы чыталі на кожнай старонцы ў калонцы Ахмета Расіма: «Крыніца, увітая вінаграднай лазой ці схаваная галінкамі вярбы, развешаная сушыцца на сонцы бялізна, дзеці, сабакі і каты, маленькая мячэць і могілкі», — вось яна, гарадская ўскраіна. Меланхолію, народжаную яскравымі карцінамі аддаленых гарадскіх кварталаў, руінамі, убогім жытлом і гарадскімі мурамі, меланхолію, якую Танпынар пераняў у Нерваля і Гацье, ён па-майстэрску ператварае ў сапраўдны стамбульскі смутак, пераносіць яго на тутэйшы краявід і сучаснае жыццё мясцовых працаўніц.

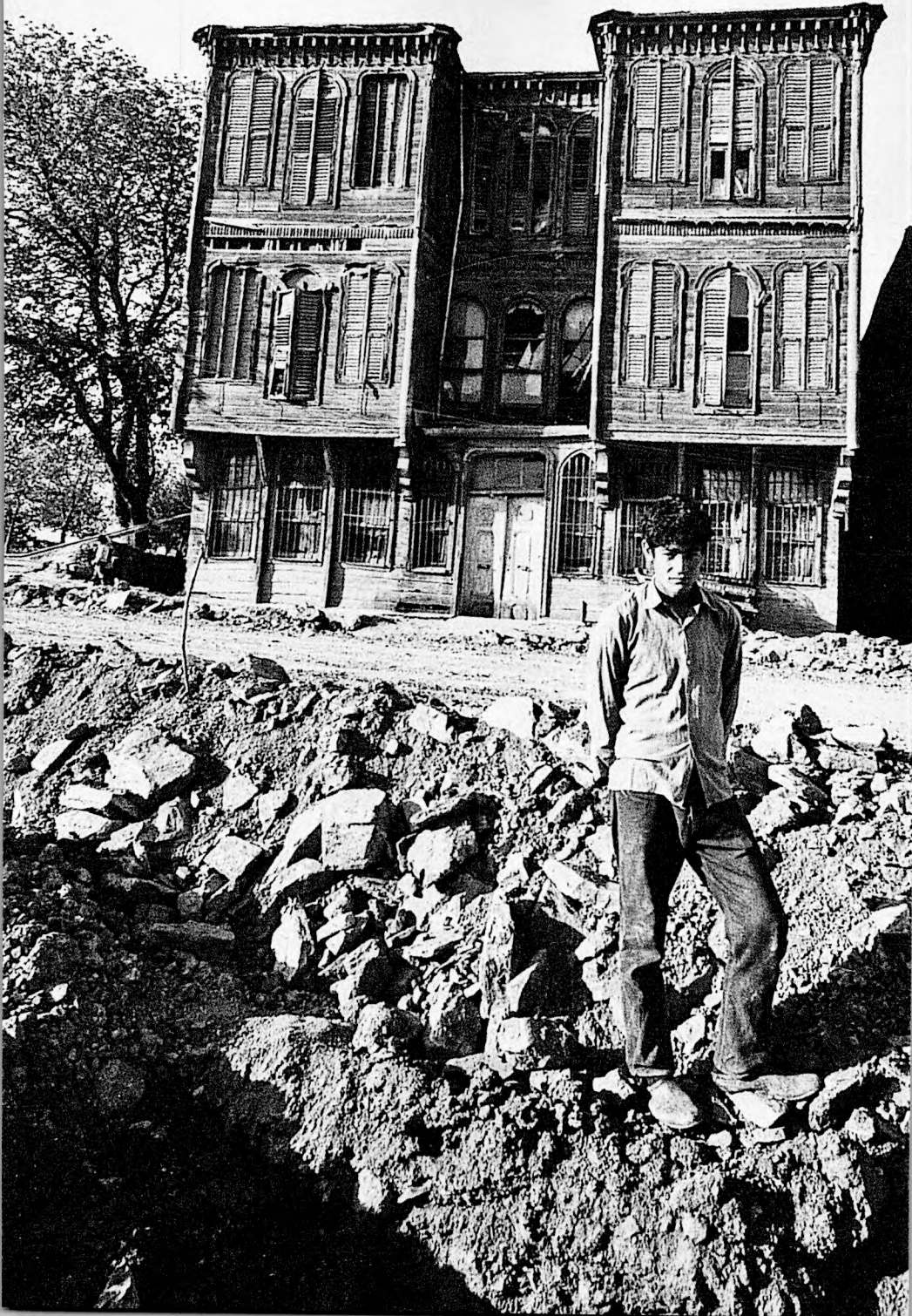
Невядома, ці разумеў ён сам значэнне таго, што рабіў. Аднак ён свядома спрабаваў надзяліць прыгажосцю і асаблівым сэнсам гэтыя ўскраінныя кварталы, гарадскія руіны, усімі забытыя пустыя вуліцы, майстэрні, склады і паўжывыя старыя драўляныя асабнякі, згарэлыя і разбураныя, якія называюць не інакш, як халупамі. У той самай прадмове Танпынар піша: «Авантуры, перажытыя гэтымі спустошанымі раёнамі, сімвалічныя для мяне. Колькі часу, колькі падзей і здарэнняў спатрэбілася, каб надаць гэткае аблічча ўсяго толькі аднаму раёну горада! Колькі перамог, колькі паразаў, колькі хваляў перасяленцаў прыйшло сюды, колькі ўсяго было разбурана і пабудавана, перш чым ён набыў свой сённяшні выгляд?»

Цяпер мы можам даць адказ на пытанне, якое, мабыць, ужо даўно непакоіць чытача: чаму пачуццё меланхоліі-смутку, народжанае ўсімі вялікімі стратамі, распадам Асманскай імперыі, абязлічана сцю і бедна сцю горада

ў параўнанні з Захадам, не прымусіла гэтых двух вялікіх пісьменнікаў, так моцна прывязаных да свайго горада, схавацца ва ўнутраным свеце, як тое зрабіў Нерваль, і распачаць пошукі «чыстай паэзіі» (Ях'я Кемаль называў яе «шчырай паэзіяй»)? У «Аўрэліі» Нерваля мы бачым, чаму яго меланхолія, якая ад няшчаснага кахання зрабілася толькі мацнейшай, прымусіла ўсе іншыя падзеі яго жыцця назваць «ганебнымі ўцехамі». Нерваль прыехаў у Стамбул, каб пазбавіцца меланхоліі. (І не заўважыў, як перанёс меланхолію на ўспрыманне горада Гацье.) А Ях'я Кемаль і Танпынар, самыя вялікія паэт і празаік у турэцкай літаратуры XX стагоддзя, блукалі па ахутаных смуткам ускраінах, нібы хацелі яшчэ мацней адчуць гэтыя страты і меланхолію. Навошта?

У іх былі палітычныя мэты: сярод руін Стамбула яны хацелі знайсці турэцкі народ і турэцкі патрыятызм, хацелі паказаць, што, нягледзячы на распад вялікай Асманскай імперыі, яе народ (разам з Турэцкай Рэспублікай яны былі гатовыя шчыра забыцца на ўсіх грэкаў, армян, яўрэяў, курдаў і іншыя меншасці) хай і ахутаны смуткам, але ўсё яшчэ пэўна стаіць на сваіх нагах. Яны хацелі выказаць турэцкія патрыятычныя ідэі мовай «прыгажосці», без загадаў і прымусу і гэтым моцна адрозніваліся ад дзяржаўных ідэолагаў з ліку турэцкіх нацыяналістаў, якія лічылі, што кожны мусіць быць патрыётам, без розніцы, ці ведае ён, што гэта значыць, і дзеля гэтага карысталіся аўтарытарнай рыторыкай, пазбаўленай якой-кольвек прыгажосці. Ях'я Кемаль дзесяць гадоў пражыў у Парыжы, дзе вывучаў французскую літаратуру, і ведаў, што турэцкі патрыятызм можна стварыць, толькі калі думаць «па-заходняму», калі гэтаму патрыятызму «надаць дасканаласці» з дапамогай адпаведных ідэй у заходнім духу.

Стаць турэцкімі нацыяналістамі іх прымусіла параза Турцыі ў Першай сусветнай вайне і ператварэнне Стамбула, як сказаў Танпынар у рамане «Яны засталіся

за сцэнай», у «ваеннапалонны горад», калі ў Басфоры, на-
супраць палаца Далмабахчэ, былой рэзідэнцыі султана,
стаялі на якары англійскія і французскія браняносцы, калі
распрацоўваліся самыя розныя палітычныя планы з мэ-
тай не дазволіць Стамбулу і Анатоліі ў будучыні зрабіцца
крыніцай турэцкай ідэнтычнасці. (Гэтая неабходнасць
быць турэцкімі нацыяналістамі ў будучыні спрасціла іх
стасункі з дзяржавай, дазволіла займаць пасольскія і дэ-
путацкія пасты, а таксама прымусіла маўчаць і не крыты-
каваць улады падчас жорсткіх этнічных выступленняў,
скіраваных супраць хрысціянства і Захаду ў цэлым, такіх
як згаданыя падзеі 6 і 7 верасня 1955 года.) Тым часам

як у Анатоліі ішлі баі з грэчаскай арміяй, Ях'я Кемаль не паехаў у Анкару, бо не меў асаблівай прыхільнасці да вайны, вайскоўцаў і палітыкі, ён, паводле алегарычнай назвы рамана Танпынара, «застаўся за сцэнай» і пачаў пісаць вершы, прысвечаныя былым перамогам турэцкай арміі, а таксама ўзяў на сябе абавязак распрацаваць вобраз «турэцкага Стамбула». Літаратурным эфектам яго паспяхова здзейсненай палітычнай праграмы сталі творы, напісаныя ў традыцыйных паэтычных формах і ў традыцыйным памеры (арузе), запазычаных у персідскай літаратуры, у іх былі аб'яднаныя стыль і атмасфера гутарковай турэцкай мовы, а таксама апавядалася пра веліч турэцкага народа, яго слаўныя перамогі і вялікія творы, падораныя свету. Ях'я Кемаль ставіў сабе дзве мэты, калі паказваў Стамбул як самы буйны здабытак турэцкага народа: растлумачыць каланізатарам — а ў гады замірэння пасля Першай сусветнай вайны Стамбул мог стаць еўрапейскай калоніяй, — што гэты горад слаўны не толькі Ая-Сафіяй і іншымі цэрквамі і што яны павінны заўж-

ды памятаць пра «турэцкую» ідэнтычнасць Стамбула. Пасля вайны за незалежнасць і заснавання Рэспублікі Ях'я Кемаль працягваў падкрэсліваць «сапраўдную турэцкасць» Стамбула дзеля «станаўлення новай нацыі». І ён, і Танпынар напісалі па вялікім артыкуле з аднолькавай назвай «Турэцкі Стамбул», дзе з аднолькавай слепатою адмаўляецца касмапалітычнасць, шматмоўнасць, шматканфесійнасць Стамбула і тым самым ствараецца ідэалагічны падмурак яго «туркізацыі».

«Як суцяшалі нас у цяжкія гады замірэння вялікія здабыткі нашай мінуласці!» — успамінаў Танпынар праз шмат гадоў у адным са сваіх артыкулаў. І Ях'я Кемаль у эсе «Ля муроў Стамбула» апавядае, як у тыя самыя гады ён разам з вучнямі даехаў на трамваі да Топкапы*, каб прай-

* Тут гаворка не пра султанскі палац Топкапы, а пра плошчу Топкапы, тое самае месца, дзе ў 1453 годзе гарматы Мехмеда II прабілі мury Канстанцінопаля.

сціся «ўздоўж гэтых муроў, што вежа за вежай, зубец за зубцом цягнуцца, як кінучь вокам, ад Мармуровага мора да Залатога Рога», а пасля прыселі адпачыць на «маналітных глыбах разбуранага мура». Абодва пісьменнікі разумелі: цені ад мячэцяў і цэркваў, а таксама бачныя здалёк сілуэты горада хоць і высока цаніліся «турыстамі», еўрапейскімі назіральнікамі, але іх недастаткова для доказу таго, што Стамбул — турэцкі горад. Абрыв, на які нязменна звярталі ўвагу ўсе замежныя назіральнікі ад Ламарціна да Ле Карбюзье (а ў ім панавала Ая-Сафія), праз сваю касмапалітычную прыгажосць быў непрыдатны для таго, каб увабраць у сябе ўсю «народнасць» Стамбула. Такім нацыяналістычна настроеным стамбульцам, як Ях'я Кемаль і Танпынар, была патрэбная смутная прыгажосць, у якой раскрываецца пачуццё страты і паразы, якая зробіць акцэнт на мусульманскім насельніцтве гэтага пераможанага, раздушанага, зьднелага горада і дакажа, што яго

людзі ўсё яшчэ жывыя, што яны не страцілі ні ідэнтычнасці, ні сэнсу існавання. Менавіта таму яны выпраўляліся ў вандроўкі па ўскраінах, шукалі прыгожыя пейзажы, агорнутыя смуткам мінуласці, смуткам руін, смуткам былога жыцця тутэйшых жыхароў, і знайшлі меланхалічныя краявіды ўскраінных кварталаў, адкрытыя (а яны вельмі добра вывучылі гэтую тэму) за семдзсят гадоў да іх вандроўнікамі накшталт Гацье. Нягледзячы на ўвесь свой патрыятызм, Танпынар, паводле звычкі замежнага вандроўніка, час ад часу называе «пейзажы» гэтых кварталаў «каларытнымі», і, каб расказаць пра іх традыцыйнасць, несапсаванасць і непадлегласць заходнім уплывам, ён піша: «...яны спустошаныя, бедныя і бездапаможныя, але яны жывуць па-свойму і маюць свой уклад».

Я паспрабаваў, вузел за вузлом, сплесці адну за адной ніткі патрыятызму, разбурэння, еўрапеізацыі, паэзіі, краявіду ў адзін аповед пра тое, як у гады крушэння Асманскай імперыі і стварэння Турэцкай Рэспублікі двое стамбульскіх сяброў, паэт і пісьменнік, натхніліся двума парыжскімі сябрамі, паэтам і пісьменнікам. Час ад часу я несвядома забытваў гэтыя ніткі, бо ў канцы аповеду імкнуўся раскрыць, што такім чынам на свет з'явілася пэўная ідэя, вобраз, які пасля пашырыўся і замацаваўся ў свядомасці стамбульцаў. Гэты вобраз узнік ля гарадскіх муроў, у амаль нікому не патрэбных, запоўненых убогім жытлом жабрацкіх кварталах, яго дарэчы было б назваць «смуткам руін»; гэты смутак найвастрэй адчуваецца ў гарадскіх краявідах, якія, калі глядзець на іх звонку (як Танпынар), дарэчы было б назваць каларытнымі. Смутак, упершыню заўважаны ў каларытным краявідзе, аказаўся тым самым смуткам, у якім праз страты і збыдненне яшчэ сто гадоў будуць жыць стамбульцы.

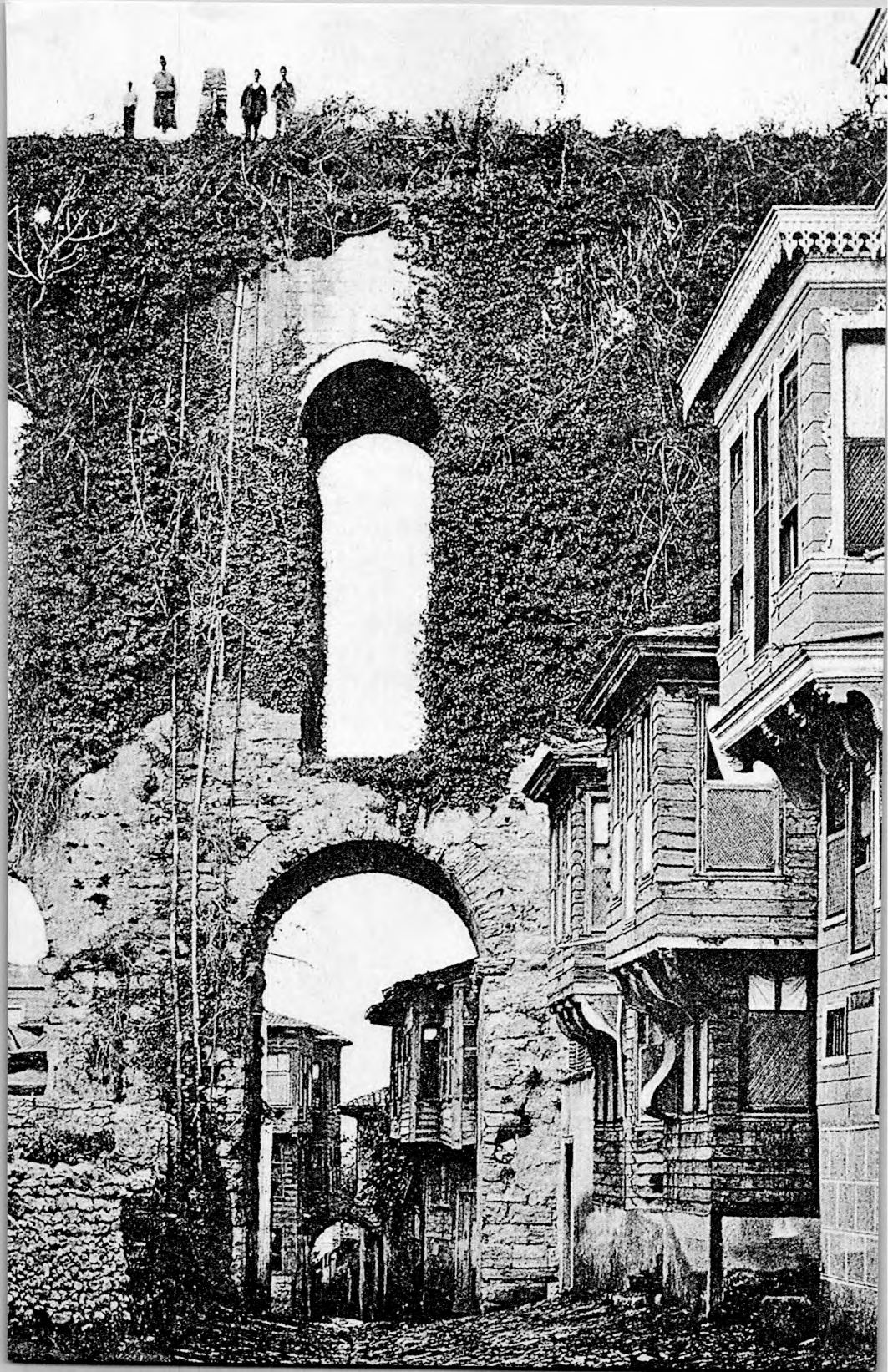
27. Каларыт гарадскіх ускраін

Англіскі пісьменнік і гісторык мастацтва Джон Рэскін у кнізе «Сем светачаў архітэктуры», у раздзеле «Светач памяці», разважае пра каларыт, уласцівы прыродзе, і кажа, што ў параўнанні з прадуманай, сапраўды класічнай прыгажосцю гэты від прыгожага ў архітэктуры адрозніваецца «выпадковасцю». З гэтага пункту гледжання «каларыт» або «маляўнічасць» у планах архітэктурнага пейзажу не былі асновай яго прыгажосці і наогул праяўляліся дзе-небудзь далей ад цэнтра. Таму Рэскін лічыць, што прыгажосць архітэктурнага твора можна назваць каларытнай толькі праз сотні гадоў, калі яго сцены аплятуць розныя расліны, навокал вырасце трава, а марскія хвалі, скалы і нават аблогі зрабяцца яго натуральным працягам. Ён кажа пра выпадковую прыгажосць, якой няма ў першапачатковым выглядзе будынка або ў тым, што аўтар хацеў нам паказаць, — яна раскрываецца пры позірку зусім з іншага ракурсу, у перспектыве, створанай для нас гісторыяй.

То бок, калі я бачу мячэць Сулейманіе, яе лініі, яе вытанчаныя абрысы, што збягаюць ад вяршыні да падмурка, яе прасторны ўнутраны дворык у абрамленні маленькіх купалоў, прапорцыі яе сцен і яе залаў, амаль музычнае сугучча яе масіўных мінарэтаў і маленькіх аракаў, выдатна абранае для яе месца на пагорку, яе бездакорныя белы колер і прастату свінцовых купалоў, то цешуся

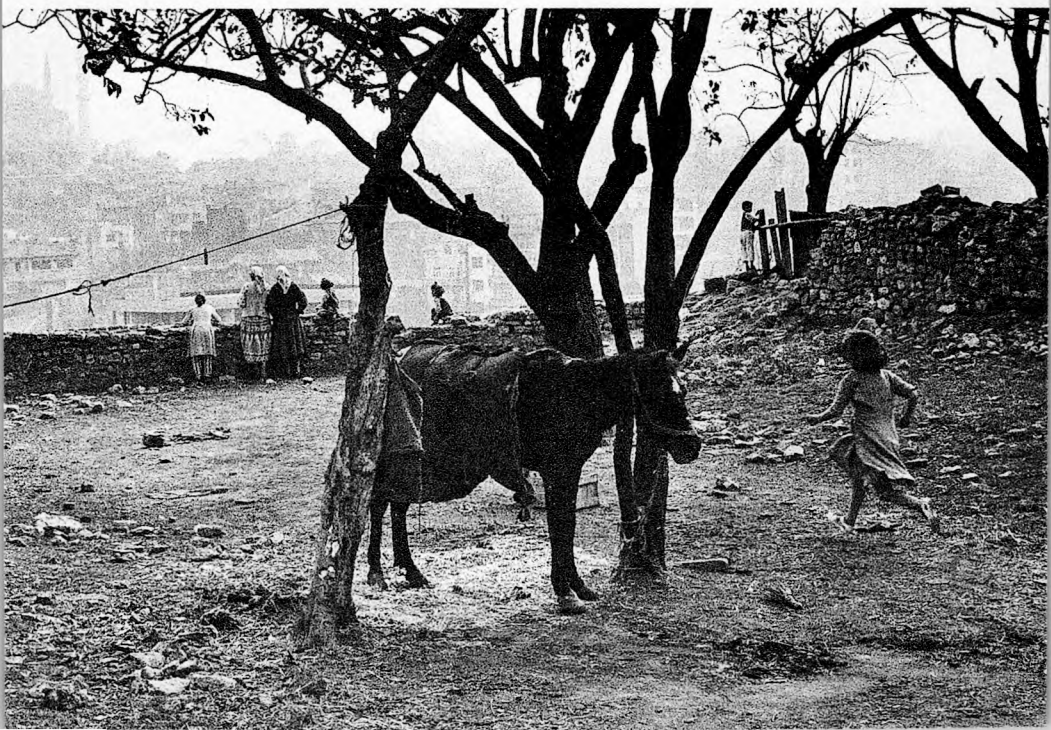
яе прыгажосцю, а не каларытнасцю маляўнічага краявіду. Бо, хоць і мінула чатырыста гадоў з дня яе пабудовы, усё адно бачная цэласнасць Сулейманіе, яе першачатковая задума, бачна тое, што яе стваральнік хацеў паказаць гледачу. Надзвычайнасць стамбульскага краявіду вынікае не толькі са знакамітых сілуэтаў горада — акрамя Сулейманіе ў сэрцы горада ёсць яшчэ Ая-Сафія і так званыя «султанскія мячэці», пабудаваныя на замову ўладароў Явуз-Султан-Селім, Беязыт і іншыя, — старажытныя пабудовы, яны ўражваюць сваёй першароднай прыгажосцю і бляскам. Прыгажосць гэтых будынкаў мы можам назваць каларытнай перадусім тады, калі мы бачым іх у прасвеце паміж дамамі, з якога-небудзь завулка, схаванага ў зарасніку інжыру, або калі з асалодай назіраем за гульнім святла, адлюстраванага морам на іх сценах.

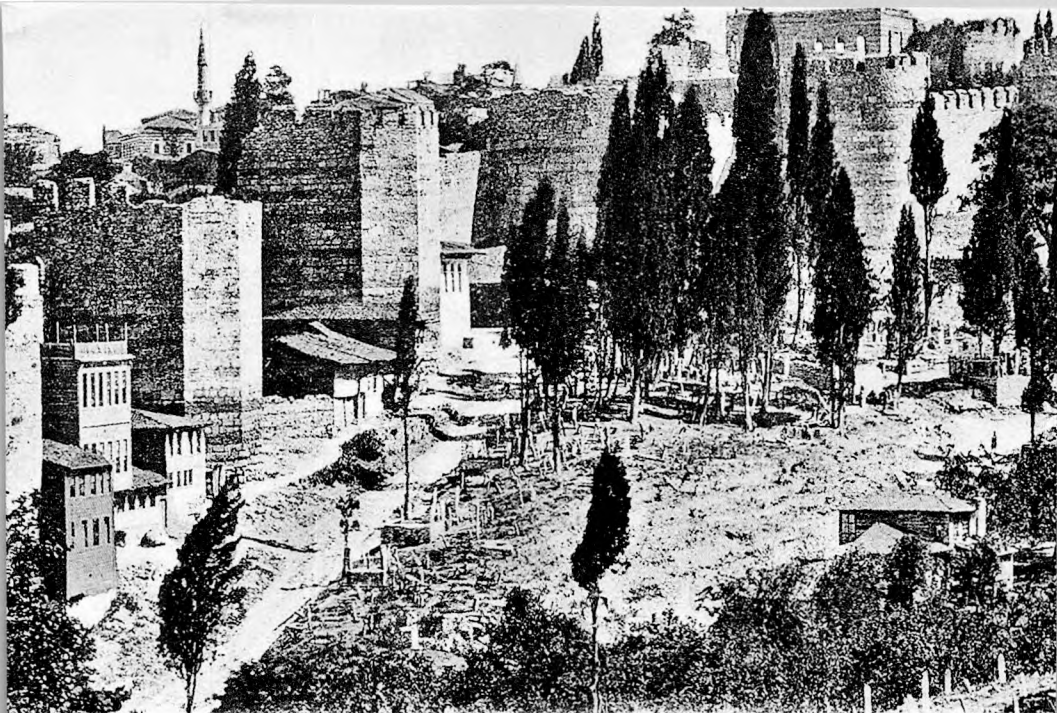
А вось аддаленыя кварталы раскрываюць перад стамбульцам прыгажосць, схаваную ў зарослых травой, агорнутых зелянінай, увітых рознымі раслінамі і нават парослых дрэвамі руінах гарадскіх муроў або, як гэта было ў маім дзяцінстве, муроў і вежаў крэпасцей Румеліхісары і Анадалухісары. Такая прыгажосць узнікае часцей за ўсё на ўскраінах, з разбітай пахілай крыніцы, з аблупленага паўразбуранага старога драўлянага асабняка, з руін стогадовага газавага завода, са з’едзеных часам сцен мячэці, з пачарнелых ад старасці і ўвітых паўзучымі раслінамі драўляных сцен, з незвычайнага перапляцення галін чынары, і ўзнікае выпадкова. А ў маім дзяцінстве гэтая «каларытная» прыгажосць падчас кожнай прагулкі па ўскраінах, нібы карціна, прыцягвала позірк вандроўніка і прымушала спыняцца так часта, што ў пэўны момант яе ўжо нельга было называць выпадковай: усе гэтыя смутныя руіны, збольшага зніклыя цяпер, былі душой Стамбула. Але праз гады «адкрыць» тое, што я называю душой горада, і прызнаць гэта «асноўнай рысай» яго

прыгажосці можна толькі вельмі складаным, забытаным і поўным выпадковасцей шляхам.

Перш за ўсё, трэба быць «чужынцам» для гэтых бедных, запоўненых руінамі мясцін, каб атрымліваць асалоду ад выпадковай прыроднай прыгажосці ўскраін, іх руін, парослых травой і дрэвамі. Разбураная сцяна, драўляны будынак ордэну дэрвішаў, апусцелы і занядбаны праз тое, што сам ордэн забаранілі, крыніца, з крана якой ужо даўно не цячэ вада, майстэрня, якая стаіць тут ужо восемдзсят гадоў і ў якой даўно ўжо ніхто нічога не вырабляе, пустыя дамы, з якіх пад нацыяналістычным ціскам былі выгнаныя грэкі, армяне і яўрэі, разбураныя пахілыя будынкі, якія крыху завальваюцца на бок, нібы кідаюць выклік перспектыве (а некаторыя з іх, як гэты любяць маляваць карыкатурысты, прытуляюцца адзін да аднаго), будынкі з абснутымі дахамі, эркерамі і аконнымі праёмамі — мясцовым жыхарам усё гэта не здаецца правільным і прыгожым, для іх яно — знак галечы, бездапаможнасці, безвыходнасці і нядбайнасці. Тут толь-

кі нетутэйшыя могуць з асалодай глядзець на ўбства ўскраінных кварталаў, на выпадковую «прыгажосць» занядбаных гістарычных мясцін і могуць ацаніць каларыт гэтых руін. (Вось і жыхары Рыма не цікавяцца яго руінамі, а госці з Паўночнай Еўропы, наадварот, захапляюцца і фатаграфуюць іх.) Ях'я Кемаль і Танпынар заўзята ўзносілі «бедныя ўскраіны Стамбула» і традыцыйны лад жыцця гарадскіх ваколіц, яны бедавалі аб тым, што гэтая «спрадвечная» культура знікае пад націскам еўрапеізацыі, цанілі «прыгожыя» віды гэтых кварталаў, спрабавалі давесці, што людзі тут захоўваюць рамесную мараль і працоўнае выхаванне, якія засталіся нам ад «нашых продкаў і прашчураў», — а між тым Ях'я Кемаль жыве ў Перы, адным з кварталаў, дзе, як ён казаў, «не чуваць азану», і непадалёк — Танпынар, у значна больш камфортным Беяглу, пра які ён нязменна гаварыў з пагардай, амаль што з агідай. Прыгадайма словы Вальтэра Беняміна, па-

водле якіх экзатычным і каларытным у горадзе цікавіцца хто заўгодна, толькі не яго жыхары, і тады мы зразуме-ем, што нашыя пісьменнікі-патрыёты маглі разглядзець прыгажосць тых мясцін, дзе самі былі чужынцамі. Гэтая сітуацыя нагадвае іншую, у якой апынуўся вялікі японскі пісьменнік Танідзакі: у кнізе «Пахвала ценю» ён грунтоўна, ва ўсіх падрабязнасцях, распісаў, як упарадкаваны традыцыйны японскі дом, а пасля прызнаваўся сваёй жонцы, што сам ніколі не змог бы жыць у такім доме, бо ў ім няма еўрапейскага камфорту*.

Але калі менавіта такая непаздуючая пазіцыя і зрабіла Танпынара і Ях'ю Кемаля стамбульцамі ў поўным сэнсе гэтага слова, выходзіць, знайсці ў горадзе яго каларытную прыгажосць могуць не толькі яго наведнікі? Самай адметнай рысай Стамбула аказваецца акурат тое, што яго жыхары глядзяць на свой горад то праз еўрапейскія, то праз усходнія акулёры. Першыя апаবাদанні пра гісторыю Стамбула мясцовыя газеты падавалі ў выглядзе дзіўных, мудрагелістых гісторый, якія французы называлі *bizareries* і якія так падабаліся англійскаму перакладчыку «Казак тысячы і адной ночы» Рычарду Бертану або Нервалю. Непараўнальным майстрам «дзівацтваў», у якіх гісторыя Стамбула выглядала як гісторыя нейкай іншай цывілізацыі, быў, безумоўна, Рашат Экрэм Качу. Нават у маім дзяцінстве, у часы найбольшай ізаляцыі Стамбула ад свету, людзі тут адчувалі сябе ў нечым абсалютна чужымі. Горад у вачах сваіх жыхароў выглядаў то занадта ўсходнім, то залішне еўрапейскім, і ад гэтага ў іх узнікаў лёгкі неспакой і хваляванне: а ці належаць яны самі гэтаму гораду?

* Здаецца, Памук згадвае Танідзакі зусім не выпадкова — гісторыя жыцця японскага пісьменніка вельмі падобная да ўласнай гісторыі аўтара гэтага рамана, ён таксама паходзіў з некалі заможнай сям'і і таксама быў вымушаны самастойна, без вялікіх грошай, прабіваць сабе дарогу да славы і прызнання.

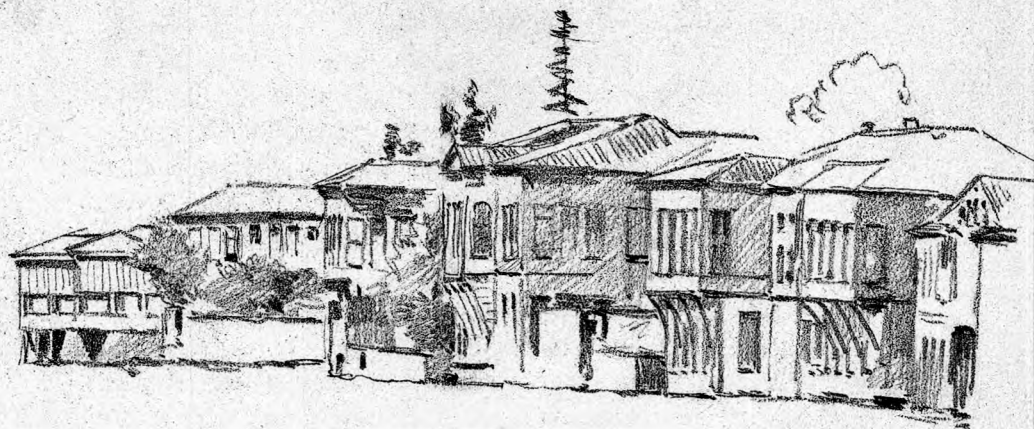
Ях'я Кемаль і Танпынар жылі ў адным канцы Стамбула (у еўрапеізаванай Перы), а сапраўды прыгожыя, народныя, смутныя і каларытныя віды знайшлі ў зусім іншым яго кутку (у яго старых ускраінных кварталах), а потым ужо стамбульцы, у жаданні зразумець саміх сябе і сфарміраваць цэльны вобраз свайго горада, перанялі і распаўсюдзілі гэтую карціну. Вобраз такога ўскраіннага квартала спачатку быў растыражаваны кансерватыўнымі газетамі і часопісамі ў трыццатыя і саракавыя гады дваццатага стагоддзя, ён вельмі часта з'яўляўся на спрашчаных копіях з гравюр еўрапейскіх мастакоў. Гэтыя выявы — а хто іх аўтар, у якім стагоддзі і дзе яны створаныя, не паведамлялася ніколі, ад шырокай чытацкай аўдыторыі хавалася, што гэта каларытныя мроі еўрапейца, — суправаджаліся чорна-белымі вугальнымі малюнкамі стамбульскіх мастакоў з краявідамі вузенькіх вулачак. Сярод краявідаў гэтых традыцыйных бедных кварталаў

мне больш за ўсё падабаюцца малюнкi Хаджы Алі Рызы як самыя простыя і найменш «экзатычныя».

Творчасць Хаджы Алі Рызы прыпадала на канец XIX — пачатак XX стагоддзя, і яго, у адрозненне ад турыстаў, цікавілі не паказныя сілуэты Стамбула або гульня святла на гарадскіх мурах і сценах мячэцяў — прадметам яго ўвагі былі гарадскія вуліцы, дзе мадэрнізацыя была разгарнулася і спынілася, а еўрапеізацыя нават і не пачыналася, вуліцы, якія праз шмат гадоў паказаў і Ара Гюлер на сваіх здымках. На гэтых чорна-белых фатаграфіях Стамбул выяўлены як месца, дзе нягледзячы на ўсю ўпартасць еўрапеізатараў цячэ традыцыйнае жыццё, дзе старое разбураецца таксама, як і новае, і зліваецца ў адзінай мелодыі галечы і сціпласці, дзе краявіды, як і твары людзей, вельмі і вельмі смутныя; асабліва на здымках 1950 і 1960-х гадоў вельмі паэтычна і пранікнёна перададзеная адмысловая тэкстура старэння і ападанне пялёсткаў былога глянцу з будынкаў часоў асманскай еўрапеізацыі — банкаў, кантор, дзяржаўных устаноў. Альбом Ары Гюлера «Страчаны Стамбул» і яго цудоўныя фатаграфіі аб'ядналі Беяглу і Стамбул майго дзяцінства — трамвай, брук, вулічныя аб'явы і яго чорна-белую атмасферу — з каларытам гарадскіх ускраін, які толькі падкрэслівае яго стомленасць, старэнне год ад году і смутак.

Гэты вобраз ускраіннага далёкага квартала, «беднага, але поўнага пачуцця ўласнай годнасці, са сваёй ідэнтычнасцю» асабліва часта з'яўляўся ў газетах падчас Рамазана ў калонках «Гісторыя» і «Стамбул» на старых гравюрах, і, хоць новыя выдаўцы ўсё часцей замянялі чорна-белыя малюнкi больш грубымі копіямі, народ палюбіў яго ўсёй душой. Майстрам гэтай справы быў Рашат Экрем Качу, ён ілюстраваў сваю «Энцыклапедыю Стамбула» і папулярныя гістарычныя калонкі ў газетах не рэпрадукцыямі невядома чых гравюр, а агрубленымі малюнкамі, зробленымі з іх (таму што вырабіць

добрае клішэ з дэталёва намаляванай гравюры каштавала дорага і было тэхнічна больш складана). На гравюрах, зробленых з малюнкаў, а часам і з каляровых карцін еўрапейскіх мастакоў, не пазначалі ўласных імёнаў ні аўтара самой карціны, ні аўтара гравюры, ні нават аўтара чорна-белага малюнка — на бруднай паперы сляпым шрыфтам пад краявідамі ўскраінных кварталаў

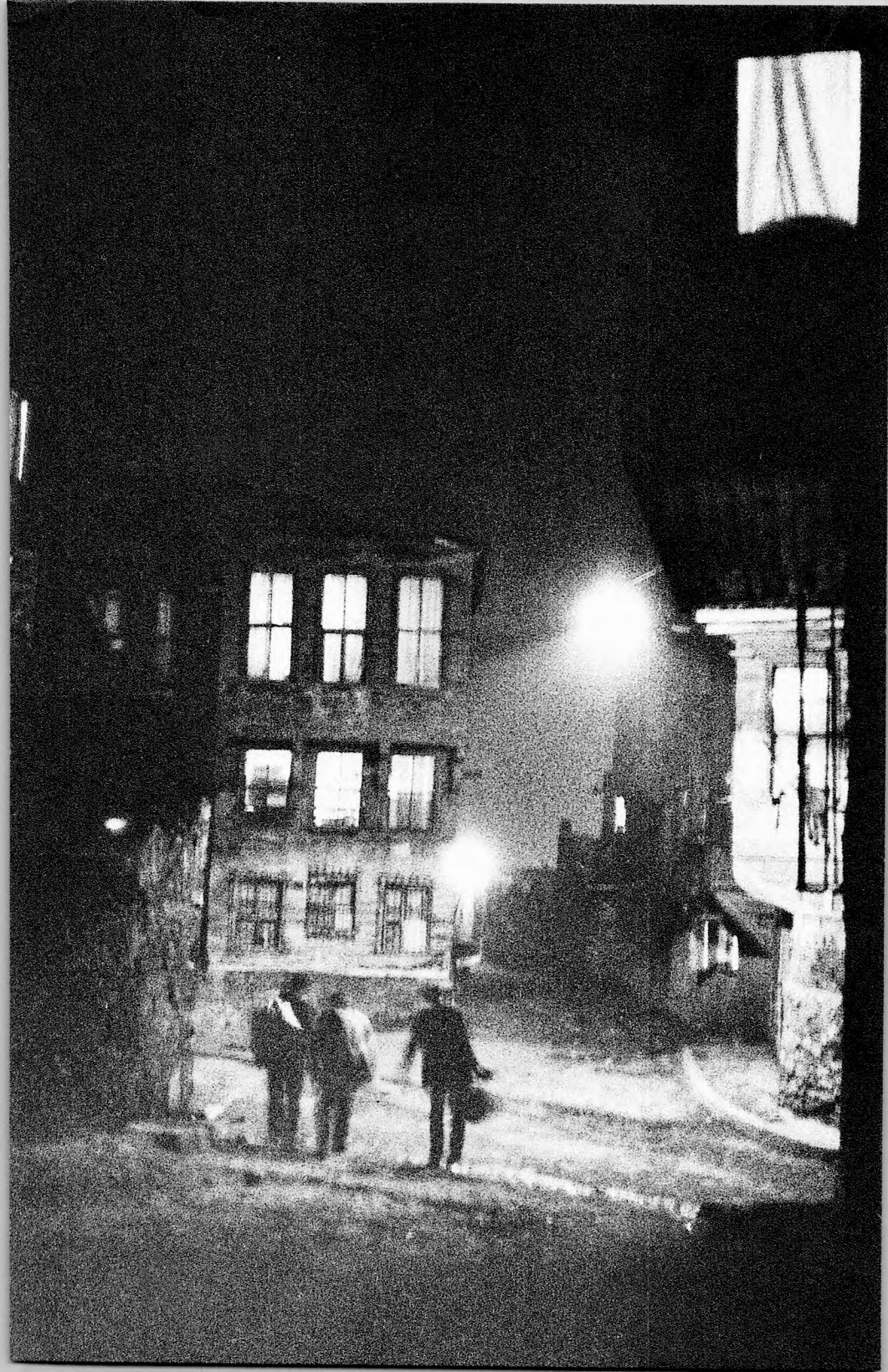

значылася толькі кароткае: «3 гравюры». Вобраз квартала на ўскаіне горада, беднасць якога падносілася не як штосьці ганебнае, а, наадварот, як падстава для гонару, бо лічылася крыніцай традыцыйнай ідэнтычнасці, падабаўся чытачам газет і часопісаў, паўеўрапеізаваным стамбульскім буржуа не таму, што адлюстроўваў сувору ю рэальнасць збяднелага горада, а таму, што адпавядаў іх уяўленням пра ідэнтычнасць. Гэты вобраз, як і меркаванне пра стары стамбульскі квартал, распаўсюдзіўся на цэлы горад, за выключэннем яго зна-

камітага «сілуэта», да таго ж з гэтых паняццяў паўсталі і літаратурная традыцыя.

Пісьменнікі-кансерватары хацелі падкрэсліць чыста турэцкую, мусульманскую прыроду ўскраіннага квартала, дзе, нягледзячы на ўплывы еўрапеізацыі, ніхто не аспрэчвае ўлады і статусу пашы, дзе на першым месцы стаіць вернасць сямейным і грамадскім звычаям і традыцыям (а гэта, вядома, сціпласць, пакорлівасць і беражлівасць), стварылі пэўны асманскі рай. Элементы асманскай культуры, якія супярэчылі густам еўрапеізаванага рэспубліканскага сярэдняга класа, — гарэм, мнагажэнства і наложніцы, права пашы раздаваць аплявухі — паказваліся згладжана і па-дамашняму, а таму пашы і іх дзеці выглядалі больш сучаснымі, чым былі насамрэч (так пісала пра іх Саміха Айверды). У вядомай і любімай многімі п'есе Ахмета Кутсі Тэджэра «На рагу» паказаная звычайная стамбульская вулка: у цэнтры падзей апынаецца кавярня ў адным з ускраінных кварталаў (ён спісаны са старога стамбульскага квартала Рустэмпаша), дзе, нібы ў спектаклі «Карагёза», усе тыпажы гарадскіх жыхароў разам імкнуцца нас расмяшыць, а розныя супярэчнасці згладжваюцца атмасферай усеагульнага братэрства. А вось Архан Кемаль, які пэўны час жыў на падобнай вулачцы ў Джыбалі (яго жонка працавала там на тытунёвай фабрыцы), у раманах і апавяданнях паказвае гэтыя вузенькія вулкі як месца, дзе пануе галеча і дзе сябры могуць забіць адзін аднаго за кавалак хлеба. Маё ўяўленне пра ўскраінны квартал склалася пад уплывам радыёсерыяла «Сям'я Угурлугілер», у якім ішла гаворка пра вялікую і сучасную сям'ю, такую, як наша (у дадатак да ўсяго яны, у адрозненне ад нас, жылі ў міры і спакоі, а таксама маглі сабе дазволіць шмат гадоў трымаць «чарнаскурую служанку»), і які я з вялікім задавальненнем слухаў кожны вечар.

На думку стамбульскіх пісьменнікаў, вобраз вузкіх вуліц, ахутаных смуткам і разбурэннем, або каларытную

мрою стамбульскіх ускраін, запоўненых убогім жытлом, нельга было змешваць з небяспечнымі, цёмнымі і зламыснымі пачварамі падсвядомасці — патрэбна было штосьці нявіннае, для сямейнага чытання, у чым былі б увасоблены нацыянальныя і традыцыйныя каштоўнасці. Кемалетцін Тугджу, вялікі знаўца Стамбула і аўтар кранальных дзіцячых апавяданняў пра асірацелых, бедных, але добразычлівых хлопцаў і дзяўчат, якія я так любіў у дзесяць гадоў, вучыў нас: калі чалавек жыве нават на самай глухой вуліцы, але ён працавіты і добра выхаваны (амаль заўжды крыніцай усіх нацыянальных і маральных каштоўнасцей бывае менавіта бедны квартал), то аднойчы ён будзе шчаслівы нягледзячы на тое, што цэлы горад бяднее дзень пры дні.

Рэскін мяркуе, што каларыт з прычыны яго выпадковасці нельга «зберагчы». Аднак краявід робіць прыгожым не тое, што захаваў архітэктар, а тое, чаго захаваць не ўдалося, тое, што ператвараецца ў руіны. На думку стамбульцаў, вобраз «прыгожага Стамбула», які яны засвоілі, упадабалі і распаўсюдзілі, павінен несці ў сабе атмасферу смутных руін. І гэта тлумачыць, чаму жыхары горада без усялякай цеплыні ставяцца да рэстаўрацыі пачарнелых і гнілых, колеру лінялых дошак драўляных асабнякоў, калі іх пакрываюць яркай фарбай або абнаўляюць настолькі, што яны набываюць свой першапачатковы выгляд, які яны мелі ў васьмнаццатым стагоддзі, у пераможны і багаты для горада час. Вобраз горада, з радасцю або горыччу засвоены стамбульцамі цягам апошняга стагоддзя, нясе ў сабе шмат чаго ад беднасці, параз і разбурэння. У пятнаццаць гадоў, калі я маляваў гарадскія пейзажы, асабліва гэтыя «вузкія вулачкі», я пачаў адчуваць ціск усяго, што было народжана гэтым смуткам.

28. Я малюю Стамбул

З пятнаццаці гадоў я пачаў у абавязковым парадку маляваць стамбульскія краявіды. Я рабіў гэтыя малюнкi не з асаблівай любові да Стамбула. Нацюрморты або цела чалавека я маляваць не ўмеў, таму і не любіў. Усім астатнім светам, тым, што я бачыў, калі выходзіў на вуліцу або глядзеў праз акно, быў Стамбул.

Гарадскія пейзажы ў мяне былі двух відаў.

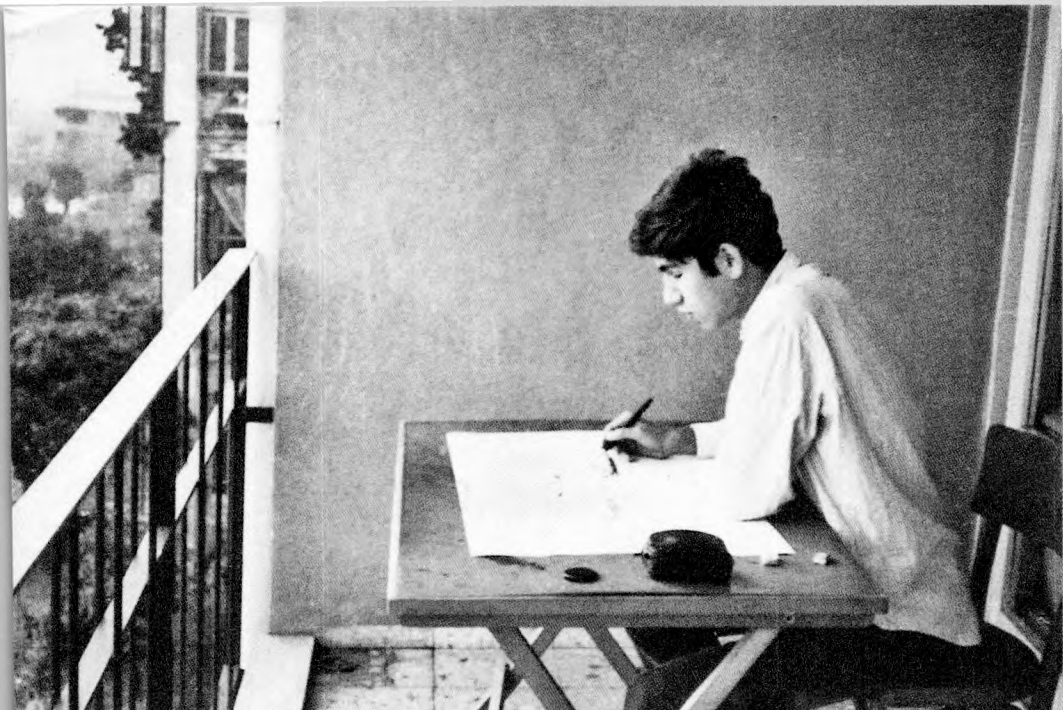
1. Малюнкi з выявамі Басфора і сілуэтамі Стамбула, мора і горад, што патанаюць адно ў адным. Яны ў асноўным адлюстроўвалі стамбульскія краявіды, якія ўжо два стагоддзі запар еўрапейскія падарожнікі лічылі «чароўнымі». Для такіх малюнкаў дастаткова было заставацца дома: з вокнаў нашай кватэры ў Джыхангіры скрозь дамы было відаць Басфор, Дзявочую вежу, краявіды Фындыклы і Ускюдара; пазней мы пераехалі ў Бешыкташ, дзе з вокнаў кватэры на вяршыні пагорка ў Серэнджэбей адкрываўся прасторны краявід з уваходам у Басфор, мысам Сарайбурну, палацам Топкапы і сілуэтам старога горада. Пры гэтым я ні на хвіліну не забываў, што малюю знакамітую «панараму Стамбула». Прыгажосць таго, што я малюю, была вядомая ўсім, гэтыя прыгожыя віды даўно былі растыражаваныя, і таму я рэдка задаваўся пытаннем, у чым палягае прыгажосць майго малюнка. Пра гатовы малюнак я ўсё жыццё буду запытваць сам сябе і сваіх блізкіх: «Ну як, прыгожа? Добра атрымала-

ся?» — і пры гэтым буду ўпэўнены ў станоўчым адказе, абумоўленым ужо самім выбарам тэмы.

Сама тэма гарантавала тое, што малюнак прызнаюць прыгожым: я быў дастаткова ўпэўнены ў сабе, каб рабіць на ім што душа пажадае, і патрэбы ўявіць сябе кім-небудзь з еўрапейскіх мастакоў не было. Манеру еўрапейскіх майстроў свядома я не пераймаў, але выкарыстоўваў вельмі шмат дробных дэталей, якія падгледзеў у іх. Басфорскія хвалі я маляваў па-дзіцячаму, як Дзюфі, аблогі — на манер Маціса, а замест самых дробных дэталей, якія я не мог прамаляваць, ставіў плямкі фарбы, як «сапраўдны імпрэсіяніст». Часам крыніцай натхнення для мяне былі паштоўкі з відамі Стамбула або выявы з календара. Тое, што ў мяне ў выніку атрымлівалася, амаль не адрознівалася ад знакамітых відаў Стамбула, створаных турэцкімі імпрэсіяністамі, якія праз сорак — пяцьдзясят гадоў пасля першых, французскіх, імпрэсіяністаў пачалі пераймаць іх мастацкую манеру.

Такая тэма, як панарама Стамбула, для ўсіх была «прыгожай» сама па сабе, і таму маляванне дзейнічала на мя-

не заспакаяльна, бо ад праблемы «прыгажосці», калі трэба было ў нечым пераконваць іншых і самога сябе, я быў у значнай ступені ўратаваны. Часта бывала, што, ахоплены гарачым жаданнем маляваць, я рыхтаваў алоўкі і паперу, падыходзіў да палатна, браў у рукі пэндзлі і фарбы, якія меліся перанесці мяне ў той, другі, свет, — і не ведаў яшчэ, што менавіта я буду маляваць. Але сюжэт карціны не праблема, калі ты хочаш маляваць, і ўрэшце я з азартам браўся за чарговы (адзін у адзін з паштоўкі!) краявід, бачны з вокнаў нашага дома. Мне зусім не надакучвала маляваць тое самае соты раз. Важней за ўсё было імгненна зліцца з дэталямі карціны, уцячы з гэтай рэальнасці: выявіць карабель на Басфоры ў адпаведнасці з перспектывай (асаблівы клопат усіх, пачынаючы з Мелінга, мастакоў, якія маюць Басфор), дэталёва вызначыць сілуэт мячэці на заднім плане, кіпарысы, дакладна вывесці паром і аўтамабілі на ім, купалы, маяк у Сарайбурну,

лёгкімі штрыхамі выдзеліць рыбакоў на беразе — праз гэта ўзнікала адчуванне, што я сам апынуўся там, сярод намалёванага.

Падчас малявання я рабіўся часткай свайго малюнка. Калі я дасягаў самага высокага пункта «прыгажосці», то бок калі малюнак быў блізкі да завяршэння, той другі свет, што існаваў у маёй галаве, раптам рабіўся абсалютна рэальным, здабываў матэрыяльныя абрысы, і ў гэтым дзіўным захапленні так прыемна круцілася галава. Здавалася, што я намалёваў не ўсім вядомы (і таму мілы сэрцу кожнага) басфорскі ці стамбульскі краявід, а нібыта нешта цудоўнае са свету ўласнай фантазіі. Калі праца над малюнкам была амаль скончаная, мне хацелася ў радасным хваляванні кранаць яго, абдымаць нешта, звязанае з ім, нават узяць яго ў рот, укусіць або з'есці. Часам мая дзіцячая наіўнасць, шчырая, гарманічная і пакуль не сапсаваная, затыкалася коркам маёй уласнай схільнасці

да быцця кімсьці іншым, то бок я пачаў адчуваць, што падчас малявання не магу цалкам забыцца на сябе і што пэўныя праблемы (чым далей — тым больш) выштурхоўваюць мяне назад, не дазваляюць адпаведным чынам «навесці аб'ектыў», у такія моманты мяне цягнула самому колькі разоў «перашморгнуць затвор».

Гэты першы спосаб малявання можна назваць найўным, у шылераўскім сэнсе, жывапісам. Усведамленне самога малявання, падпарадкаванага толькі маёй інтуіцыі, было важнейшым за тое, што менавіта я малюю, як малюю, у якой манеры і якую пры гэтым выкарыстоўваю тэхніку.

2. Паступова дзіцячы, маляўнічы, вясёлы і бесклапотны свет маіх малюнкаў пачаў здавацца мне і сапраўды «найўным», і ранейшая асалода малявання пайшла на спад. Як некаторыя цацкі — машынкі, што я калісьці заўзята выстройваў роўнымі радамі на краі дывана, каўбойскія пісталеты, прывезеныя татам з Францыі цягнік і рэйкі — ужо не дапамагалі мне ўцячы ад сябе і ад нуднай

дамашняй атмасферы, так і шматкаляровае наіўнае маё маляванне ўжо не ратавала ад душных абдоймаў штодзённасці. Тады замест усіх вядомых гарадскіх краявідаў я пачаў маляваць ціхіх бакавых вулачкі, закінутыя маленькія пляцы, брукаваныя завулкі (калі завулак спускаўся да Басфора, то за ім было мора, Дзявочая вежа і супрацьлеглы бераг), драўляныя дамы з эркерам. У гэтых малюнкаў — часам чорна-белых, на паперы, а часам алейных, створаных амаль цалкам белаю фарбай з невялікім дадаткам колеру, на кардоне або палатне — было дзве крыніцы натхнення. Я захапляўся чорна-белымі ілюстрацыямі з выявамі перыферычных вуліц, якія ўсё часцей з'яўляліся ў гістарычных калонках газет і ўсё радзей — у часопісах, мне вельмі падабалася ціхая смутная паэтычнасць гэтых ускраін. Я маляваў маленькія мячэці, разбураныя мury і аркі візантыйскіх акведукаў, што вызіралі з-за іх, драўляныя дамы з эркерамі і доўгія вуліцы з шэрагамі сціптых дамкоў, якія змяншаліся па меры аддалення згодна з усімі правіламі перспектывы, смак якой я толькі-толькі пачынаў спазнаваць. Другой крыніцай натхнення былі карціны Марыса Утрыло, вядомыя мне з рэпрадукцый, а таксама гісторыя яго жыцця, меладраматычна апісаная ў рамане, які я прачытаў. Калі мне хацелася намаляваць нешта ў стылі Утрыло, я абіраў краявід з маленькімі вулкамі Беяглу, Тарлабашы або Джыхангіра, з-за якіх амаль не вызіралі мячэці і мінарэты. Я зрабіў сотні здымкаў, частка іх змешчана ў кнізе, пакуль хадзіў па гэтых вулках уздоўж і ўпoperак у пошуках сюжэту. Калі ў мяне ўзнікала гарачае жаданне маляваць, я разглядаў адзін з гэтых чорна-белых здымкаў і так адлюстроўваў краявіды Беяглу і, зусім як у Парыжы, на вокнах кватэр у шматпавярховых дамах выводзіў жалюзі, хоць у Стамбуле імі амаль не карыстаюцца. Блізкі да завяршэння чарговага малюнка, на душэўным уздыме, я, як і раней, адчуваў, што намаляваны краявід і ўяўны, і разам з тым сапраўдны, і ўсё на ім

зноў знаёмае, але часткай гэтага цудоўнага свету я бачыў сябе ўсё менш. Цяпер уцёкі ад самога сябе або вызваленне ад уласнага «я», такія патрэбныя для стварэння чарговага малюнка, я (замест найўнага атаясамлення сябе з намаляваным светам) здзяйсняў з дапамогай больш складанага і «хітрага» душэўнага высілку: уяўляў сябе нейкім Утрыло, які некалі жыў у Парыжы і маляваў падобныя карціны. Вядома, гэтае атаясамленне не было поўным; так, калі я маляваў басфорскія краявіды, то верыў, што з'яўляюся часткай намаляванага свету толькі недзе ў глыбіні душы, вось і цяпер толькі малая частка майго «я» ператваралася ва Утрыло. Гэтае адчуванне сябе кімсьці іншым часцей за ўсё было патрэбнае мне ў моманты таго дзіўнага нявер'я ва ўласныя сілы, прычыну якога я і сам не мог растлумачыць, калі пачынаў сумнявацца ў якасці маёй карціны і баяўся, што іншыя не прызнаюць яе «прыгожай» і «поўнай сэнсу». Я адчуваў, што залішныя захапленне такім пераўвасабленнем скоўвае мяне. Мой малюнак часам выходзіў з-пад майго кантролю, і — нешта падобнае неўзабаве здарыцца са мной і падчас сэксуальнага досведу — хваля захаплення агортвала мяне, яна расла разам з задавальненнем і раптам разбівалася, нібы аб бераг, а калі мне ўдавалася пераадолець смутак і разгубленасць, што заставаліся пасля яе, хацелася крыху адпачыць.

Я вешаў яшчэ вільготную карціну, намаляваную паводле адной з маіх фатаграфій, на сцяну на ўзроўні вачэй і спрабаваў паглядзець на яе так, нібыта гэта намаляваў нехта іншы. Калі малюнак, скончаны так паспешліва, мне адразу падабаўся, тады прыемнасць і ўпэўненасць агортвалі душу. Смутак гарадской ускраіны, яе вузкай вулачкі напаўняў мяне радасцю трыумфатара. Але часцей за ўсё мяне агортвала пачуццё непаўнаты, недасказанасці, я круціў галавой управа і ўлева, змяняў пункт агляду, то падыходзіў бліжэй, то аддаляўся, часам гледзячы на

малюнак з іншых кропак, я хапаўся за пэндзаль і ў роспачы імкнуўся дадаць нешта, з тым каб прымусіць сябе прыняць тое, што сам намалюваў. Я больш не верыў, як падчас малявання, што я — Утрыло або што ўва мне ёсць хоць што-небудзь ад яго, і таму, нібы пасля любошчаў, мяне ахопліваў смутак, бо гэтым разам не краявід быў дрэнна абраны — няўдалай была сама карціна. Я не быў ні Утрыло, ні кімсьці іншым; я быў тым, хто намалюваў карціну, падобную на творы Утрыло.

Аднак у цэлым гэтае пачуццё смутку, або ўсведамленне таго, што я магу маляваць, толькі калі адчуваю сябе кімсьці іншым, якое з цягам часу толькі паглыблялася і ператварала маё маляванне ў пакуту, развевалася, яно так і не паспела зрабіцца тым, чаго б я саромеўся. Праз імітацыю (хоць я ніколі гэтак не называў) нечага стылю, асаблівага погляду або мастацкіх прыёмаў, праз, як я гэтак тады адчуваў, пераўвасабленне ў кагосьці

іншага я знаходзіў свой уласны стыль, сваю індывідуальнасць, і недзе ў глыбіні душы я вельмі гэтым ганарыўся. Тады я ўпершыню сутыкнуўся з унутрана супярэчлівай ідэяй — у больш познія гады яна ніяк не выходзіла ў мяне з галавы, — якую еўрапеец назваў бы «парадоксам»: мы можам здабыць сваю ўласную індывідуальнасць толькі калі імітуем іншых. Пакуль я быў дзіцем і ўспрымаў маляванне як гульню, я з лёгкасцю пераносіў засмучэнне ад таго, што я знаходжуся пад уплывам іншага мастака. Яшчэ больш мяне суцяшала думка пра тое, што горад, які я маляваў, Стамбул, адлюстраваны на маіх здымках, быў для мяне сілай больш моцнай за ўплыў любога мастака.

Часам, калі я быў захоплены чарговым малюнкам, да мяне ў пакой, папярэдне пастукаўшы, уваходзіў бацька, маю творчую ўтрапёнасць ён прымаў з той самай павагай, як і мае забавы з палавым органам, сведкам якіх яму давалося стаць; бывала, ён без усялякай паблажліва-сці ў голасе пытаўся: «Як справы, Утрыло?» Жартаўлівы тон ягоных слоў нагадваў мне, што я пакуль не выйшаў з таго ўзросту, калі дзіця вучыцца праз імітацыю іншых. Памятаю, калі мне было шаснаццаць, маці, якая ведала ўсю сур'ёзнасць майго захаплення жывапісам, дала мне ключ ад кватэры ў Джыхангіры, дзе калісьці мы жылі і дзе цяпер захоўвалася шмат старых маміных і бабуліных рэчаў; яна дазволіла мне карыстацца кватэрай як студыяй. Па выхадных, а часам і пасля вяртання з Роберт-каледжа, я прыходзіў у гэтую пустую халодную кватэру, распальваў печку, і, калі яна добра прагравалася, я выбіраў адзін-два здымкі са сваёй калекцыі і, ахоплены натхненнем, маляваў пару велічэзных карцін, а потым, стомлены і знясілены, ахоплены дзіўным смуткам, вяртаўся дадому.

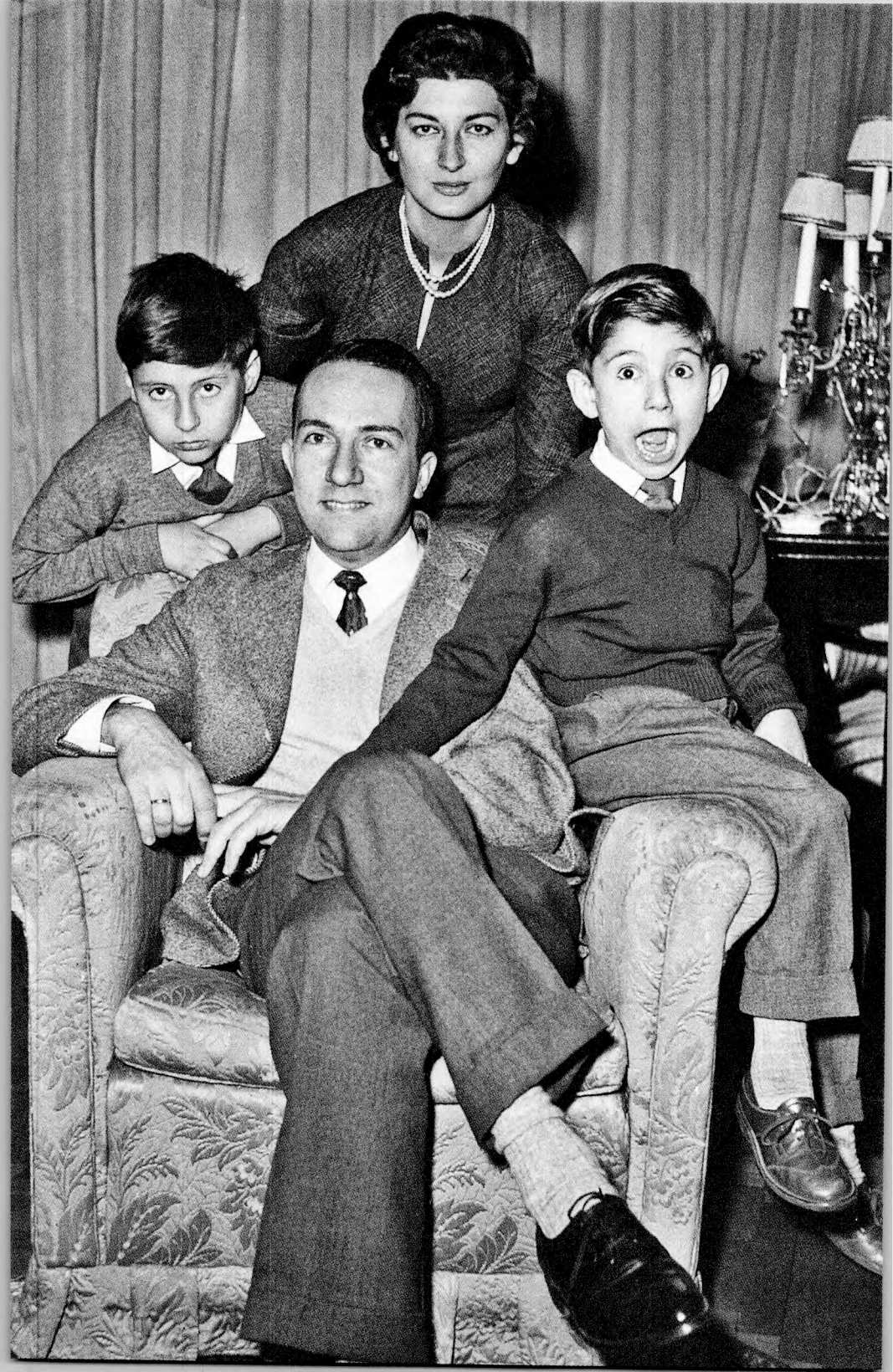
29. Жывапіс і сямейнае шчасце

У Джыхангіры, у кватэры ў дзедавым доме, ключы ад якой дала мне мама, каб я мог там спакойна маляваць, маім першым клопатам было з цяжкім сапеннем распаліць печ. (Калі наша сям'я жыла ў гэтай кватэры, мой унутраны адзінаццацігадовы піраман — асоба, якой вельмі падабалася гуляць з агнём, распальваючы яго паўсюль, — быў проста шчаслівы заняцца газавай печкай; значна пазней я заўважыў, што гэтае дзіўнае захапленне, як і многія іншыя захапленні дзяцінства, пакінула мяне і ні слова не сказала на развітанне.) Я адчуваў, што пакой з высокімі столямі нарэшце прагрэўся, калі ў мяне пераставалі мерзнуць рукі, тады я апранаў сваё пакамечанае, стракатае ад фарбы мастакоўскае ўбранне і прагна, да самазабыцця — асабліва калі не маляваў ужо доўгі час — выводзіў краявіды Стамбула, але ад думкі, што маю карціну ніхто не ўбачыць — ні цяпер, ні праз некалькі дзён, — натхненне раставала само сабой. Паступова я пазавешваў карцінамі ўсе сцены, так што кватэра ў Джыхангіры ператварылася ў маленькую галерэю, але ні мама, ні тата, і ўвогуле ніхто не зазіраў туды, і ніхто не казаў, якія ж цудоўныя рэчы я стварыў. І ў гэтай кватэры падчас малявання я зрабіў адкрыццё: мне не толькі хацелася, каб мае карціны ўбачылі, таксама моцна я прагнуў адчуваць, пакуль пішу, прысутнасць людзей вакол мяне, якія неўзабаве будуць разглядаць намалёванае, хацеў чуць мітусню шчаслівай сям'і,

іх крокі, галасы, проста шум. Ад малявання стамбульскіх краявідаў у гэтай непрагрэтай, маркотнай кватэры, набітай старымі рэчамі, прапахлымі цвіллю і пылам, мяне ахінаў яшчэ большы смутак.

Сёння я б вельмі хацеў знайсці некаторыя з тых, пераважна страчаных, карцін, намаляваных дома ў шаснаццаць-сямнаццаць гадоў, на іх можна ўбачыць, згодна з вядомымі словамі Талстога, «сямейнае шчасце». Калі мне было сем гадоў, мы ўсе разам — я, мама, тата і брат — пазіравалі запрошанаму фатографу, ствараючы вобраз «шчаслівай сям'і», і таму гэтыя карціны надзвычай важныя для мяне, бо часам мне бывала вельмі складана прыкідвацца, што так яно і ёсць. На іх былі намаляваныя не стамбульскія вузкія вулкі ці басфорскія краявіды, гэтыя карціны былі пра нас, пра наша будзённае, дамашняе жыццё побач з мамай і татам. Я ствараў іх у той час, калі напружанне паміж бацькамі слабла і ніхто нікому не падпускаў шпілек, калі ўсё ў доме супакойвалася, а з кута, дзе былі радыё ці магнітафон, гучала музыка, служанка на кухні гатавала абед ці вячэру і пабразгвала посудам, накрываючы на стол, або калі мы ўсе разам збіраліся выйсці на прагулку, або выпраўляліся ў падарожжа — словам, тады, калі ўсе мы былі, як мне здавалася, можа і не вельмі шчаслівыя, але задаволеныя жыццём.

Тата звычайна ляжаў на канапе ў гасцёўні: так ён праводзіў найбольшую частку свайго часу дома, выцягваўся на той самай канапе, чытаў газету, часопіс або кнігу (мастацкія кнігі, якія ён чытаў у маладосці, змяніліся на кіраўніцтвы па гульні ў брыдж) або задуменна, з пакутніцкім выразам на твары, глядзеў у столь. У добрым настроі ён уставаў з канапы і пад гукі класічнай музыкі з магнітафона, напрыклад Першай сімфоніі Брамса, пачынаў дырыжыраваць уяўным аркестрам, рухі ягоных рук здаваліся мне страснымі, раздражнёнымі і гнеўнымі. Мама, якая сядзела побач у фатэлі, падымала вочы ад га-

зеты ці ўзораў свайго вязання і ўсміхалася тату, як мне здавалася, з любоўю і спагадай папалам.

Часам такая сцена сямейнага шчасця нічым, ні словам, ні рухам, не выдавала сябе, але — часцей за ўсё менавіта праз гэта — яна і прыцягвала маю ўвагу. У такія хвіліны я крыху збянтэжана, крыху ўсхвалявана, нібы падпарадкаваны словам джына, які ўсяліўся ў мяне, шаптаў: «Зараз намалюю» — і хуценька бег у свой пакой па прылады для малявання — набор алейных фарбаў або прывезеную татам з Англіі скрынку пастэлі (маркі *Guitar*), дзе было ажно сто дваццаць розных колераў, і некалькі аркушаў нямецкай паперы самых розных памераў (маркі *Schöler*), якую дарыла мне на кожныя народзіны маціна сястра, — сабраўшы ўсё гэта, я ўладкоўваўся ў татавым кабінэце так, каб можна было бачыць кожнага з бацькоў, і паспешліва маляваў сцэны сямейнага жыцця.

У гэтыя імгненні ні мама, ні тата не казалі ні слова, яны ўспрымалі маё раптоўнае і неадольнае жаданне іх намаляваць як нешта натуральнае, і мне здавалася, што Бог спецыяльна дзеля мяне ненадоўга спыніў час. (Зрэдку я верыў, што Ён, нягледзячы на маю поўную да Яго абыякавасць, у патрэбныя моманты звяртае на мяне ўвагу і з паблаглівасці мне дапамагае.) У такія моманты мама і тата, магчыма, менавіта таму, што яны не размаўлялі, здаваліся мне шчаслівымі. Тое, што называюць сям'ёй, мне з кожным днём усё больш здавалася зборышчам людзей, якія выдаюць сябе за шчаслівых, яны хочуць верыць, што іх любяць, хочуць адчуваць сябе спакойна, утульна і бяспечна — і дзеля гэтага гатовыя на нейкі час прымусіць замаўчаць сваіх унутраных дэманаў. Калі доўга прыкідвацца шчаслівым, можна паверыць, што ты і сапраўды шчаслівы, проста таму, што больш нічога не застаецца, і вось тата, пасля кароткіх хвілін фальшывага шчасця, калі не можа больш сцішваць сваіх дэманаў, адводзіць вочы ад радкоў, якія чытаў (мама з ранейшым цярдзеннем

працягвае вязаць), глядзіць праз акно, удалячынь, на басфорскі краявід, прыгажосць якога яго зусім не цікавіць, ён марыць пра сваё. Тэлебачанне, якое пачало пашырацца ў Турцыі з пачатку 1970-х гадоў, заняло сваё месца і ў нашай гасцёўні, тады мама і тата моманты чароўнай цішыні, калі ніхто не варушыўся і не размаўляў, моманты, калі праз гэтую цішыню яны, як мне здавалася, адчуваюць нейкае дзіўнае шчасце або нейкую дзіўную горыч быцця, замянілі на тэлевізійную забаву, моцы якой яны паддаліся з пэўнай сарамлівасцю; жадання іх маляваць у мяне больш ужо не ўзнікала. Бо, магчыма, шчасцем для мяне было, пакуль тыя, хто любіць мяне, душылі сваіх унутраных дэманаў, выпускаць на волю ўласнае натхненне ды імкненне быць кімсьці іншым.

Пакуль я прыспешваў руку, каб ухапіць гэтую сцэну сямейнага шчасця, мама з татам сядзелі і не варушыліся, нібы перад фатографам, аднак часам перакідваліся парай слоў. Нехта з іх дзяліўся навіной, якую толькі што прачытаў у газеце, а іншы, пасля доўгага маўчання, выказваў свае меркаванні з гэтай нагоды, а мог і нічога не сказаць. Іншы раз гучаў дыялог, напрыклад, мы з мамай абмяркоўвалі якую-небудзь тэму, а тата, які выцягнуўся на канапе і, здавалася, зусім намі не цікавіўся, праз досыць доўгі час нешта хутка прамаўляў, і выяўлялася, што ён сачыў за нашай размовай ад самага пачатку. Доўгія маўчання парушаліся кароткімі заўвагамі пра жажлівы савецкі карабель з радарамі, што праходзіць па Басфоры, бачны ва ўсю даўжыню з вокнаў нашага дома ў Бешыкташы, на пагорку Серэнджэбей, або пра буслоў («Буслы ляцяць!»), што з прыходам вясны мігруюць з Афрыкі ў Еўропу проста перад нашымі вачыма. Але я ведаў, што спакой і шчасце, падораныя мне гэтымі хвілінамі маўчання, калі мы ўсе разам сядзелі ў гасцёўні і кожны з нас быў занураны ў свой унутраны свет, былі мімалётнымі. Самымі хуткімі рухамі, на якія была здоль-

ная рука, я наносіў апошнія штрыхі, калі раптам з жахам заўважаў, што, захоплены адно маляваннем бацькоў, ніколі не звяртаю ўвагі на некаторыя дэталі іх постацей. Вось сядзіць мама, яе твар свеціцца ці то аптымізмам, ці то шчасцем, на носе — акулеры, у руках — пруткі, яна лічыць петлі, нітка з воўны, спачатку заціснутая ў руцэ, цягнецца ўніз, аж да самай яе пяткі, і хаваецца ў пластыкавым пакеце, дзе яднаецца з клубком. Я, у спробе зрабіць найбольш дакладны малюнак, доўга-доўга гляджу на маміну нагу ў пантофлі, яна застыла побач з гэтым празрыстым пакетам і не варухнецца, хоць мама размаўляе з татам, хоць блукае недзе ў сваіх думках, а мяне ахопліваюць дзіўныя дрыжыкі: у нашых руках і нагах, нават у нашых галовах было нешта рэчыўнае, нешта ад тых ваз, у якія мама ставіла рамонкі або рускус, ад журнальных столікаў ці ад узорыстых талерак з Ізніка, што вісяць на сцяне. Як бы ўдала мы ні імітавалі шчаслівую сям'ю, колькі б я, быццам той глядач у тэатры, ні рабіў выгляд, нібы веру ў тое, што бачу, — у нечым мы ўсе трое, тут, у нашай гасцёўні, нагадвалі рэчы, якімі была перапоўненая тая бабуліна гасцёўня-музей.

Я вельмі любіў гэтыя хвіліны супольнага маўчання, як і нашы рэдкія сямейныя гульні (картачную ў «Чорнага Пятра», ці ў лато — на Новы год), і таму стараўся як мага хутчэй скончыць свой малюнак, каб не прапусціць такі цудоўны момант. Хуткія, як мне здавалася, рухі пэндзля я спрабаваў пераймаць у Маціса, а рэчы — з інтэр'ераў Банара, часам, пакуль я зарысоўваў дываны і фіранкі на сваёй карціне маленькімі коскамі і арабескамі, на вуліцы пачынала цямнець, і тады я заўважаў, што таршэр ва ўзгалоўі татавай канапы пачынае свяціць ярчэй. Неўзабаве я назіраў, як вечаровы змрок афарбоўваў Басфор і неба над ім у прывабны цёмна-сіні колер, як па той бок вялікага акна, што выходзіла на Басфор, у аранжавым святле таршэра ўжо не было відаць ні басфорскага краявіду,

ні паромаў, ні параходаў лініі Бешыкташ–Ускюдар, ні дыму з іх труб, — і я бачыў толькі адлюстраванне нашага пакоя.

Я дагэтуль, калі іду вечаровай вуліцай або гляджу на яе з акна, люблю ўзірацца ў аранжавае святло за іншымі вокнамі, у іншыя інтэр’еры. Часам дзе-небудзь я бачу адзінокую жанчыну, якая варожыць на картах, — калісьці мама доўгімі зімовымі вечарамі, калі тата не прыходзіў дадому, гадзінамі сядзела за сталом у такой самай позе, курыла і цярпліва раскладвала пасьянс. Часам у сціплым маленькім паўпадвальным памяшканні, асветленым такім самым, як у нас, аранжавым святлом, я бачу сям’ю, якая з размовамі сабралася разам пры вячэры; звонку яны выглядаюць шчаслівымі — раблю я наіўную выснову. У Стамбуле часцей, чым дзе-небудзь яшчэ, замежныя падарожнікі забываюць, што горад робяць горадам не толькі ягоныя парадныя віды, але і яго прыватнае жыццё, унутраныя краявіды яго кватэр і дамоў.

30. Дым параходаў на Басфоры

Параходная навігацыя ў Міжземным моры значна наблізіла Стамбул другой паловы XIX стагоддзя да еўрапейскіх сталіц, і ў горад пацягнуліся шматлікія еўрапейскія вандроўнікі — яны хутка дабіраліся сюды, спехам рабілі запісы, а потым паводле іх літаратурнай спадчыны стамбульскія пісьменнікі складалі і развівалі ўласнае бачанне Стамбула, акрамя таго, у пэўным сэнсе нечакана змяніўся і гарадскі пейзаж. Была створана фірма, яна спачатку называлася «Хайрые», але потым назву змянілі на «Гарадскія лініі», бо менавіта так яе празвалі ў народзе, у кожнай вёсачцы на Басфоры пабудавалі прыстань, параходы пачалі хадзіць па праліве туды і сюды, і так змяніўся не толькі басфорскі краявід — перамянілася ўся панарама Стамбула. (Прыгадайма хоць бы, што прыкметай гэтых перамен стала французскае слова *varir*, якое паспяхова замацавалася і ў турэцкай літаратурнай мове, і ў будзённым гарадскім ужытку.) Я маю на ўвазе, што перамены спрычыніліся не толькі да з'яўлення ажыўленых плошчаў вакол прыстаней і да росту вёсак на беразе Басфора і Залатога Рога, якія ў хуткім часе сталі часткай горада і якія я пастаянна згадваю ў сваім апаведзе. (Калі не было прыстаней і параходаў, да большасці басфорскіх вёсак і дарогі не было.)

Параходы пачалі перавозіць пасажыраў уверх і ўніз па Басфоры і неўзабаве зрабіліся неад'емнай часткай будзённага жыцця цэлага горада, так што для стамбульцаў,

якія ўбачылі такія яго мясціны, як Дзявочая вежа, Ая-Сафія, крэпасць Румеліхісары, Галацкі мост адначасова і адчулі, што яны ўсе разам жывуць у адным вялікім горадзе, самі параходы ператварыліся ў свайго роду сцяг, сімвал. Усе стамбульцы любяць параходы «Гарадскіх ліній» і прывязаныя да іх не менш, чым венецыянцы — да сваіх *vaporetto* (маленькіх *vapur-аў*), яны з асаблівай пяшчотай і ўвагай ставяцца да розных іх відаў і мадэляў, а таксама выдаюць альбомы з іх фатаграфіямі. Гацье піша, што ў кожнай стамбульскай цырульні на сцяне вісіць карціна з параходам. Мой тата здалёк пазнаваў сілуэт любога з тых параходаў, якія выйшлі на рэйд і лічыліся самымі шыкоўнымі тады, калі сам ён быў яшчэ хлопчыкам і юнаком, — калі імгненна, а калі і крыху падумаўшы, тата пералічваў назвы і нумары, што для мяне гучалі, як вершы: «Іншырах-53», «Каландар-67», «Тарзі Невін-47», «Камер-59»...

Калі я задаваў пытанні, тата па парадку пералічваў адрозненні гэтых, з выгляду падобных адно на адно, суднаў. Дзякуючы гэтым тлумачэнням, а тата даваў іх то падчас нашай выправы на Басфор, то калі цэлы праліў быў адным суцэльным заторам, — у гасцёўні, у нашым доме ў Бешыкташы, я пачаў звяртаць увагу на іх асаблівасці: у аднаго быў выступ, падобны на горб, у іншага — вельмі доўгая труба, яшчэ адзін меў нос, падобны на птушыную дзюбу, той — мажную карму, а гэты — крыху хіліўся на адзін борт, калі яго цягнула плыню, але часцей за ўсё мне не ўдавалася іх адрозніць. Затое я мог адрозніць параход «Пашабахчэ», сабраны ў год майго нараджэння, у 1952-м, у Італіі, у горадзе Таранта, ад двух іншых яго братаў англійскай вытворчасці, назвы якіх таксама заканчваліся на «-бахчэ», — «Фенэрбахчэ» і «Далмабахчэ», — я, зусім як і мой тата, уважлівым позіркам выдзяляў яго плоскую трубу; я пачаў лічыць яго

сваім шчаслівым караблём: я і дагэтуль не страціў звычкі радавацца так, нібы мне выпаў шчаслівы лік, кожны раз, калі я бадзяюся ў задуменні па вуліцах і раптам у віры будзённага гарадскога жыцця, ці то ў прасвеце мора паміж дамамі, ці то праз вакно бачу яго.

Дым з параходных труб стаў самым вялікім укладам басфорскіх караблёў у стамбульскі краявід. Мне вельмі падабалася дадаваць да сваіх басфорскіх пейзажаў чорныя слупы вугальнага дыму, якія змяняліся ў залежнасці ад месца, дзе знаходзіўся параход, ад яго мадэлі, ад плыняў на Басфоры і ў першую чаргу, вядома, ад ветру. Перад тым як густа змочваць пэндзаль фарбай і пазначаць дым з параходных труб, трэба было цалкам скончыць карціну і нават даць ёй крыху падсохнуць. Мне здавалася, што дым з трубы — гэта нібы асабістая пячатка парахода, што так ён ставіць подпіс пад гатовым, завершаным сусветам, зусім як я, калі недзе збоку падпісваю сваю карціну. Калі дым згушчаўся і ператвараўся ў воблака, я адчуваў, што на ўвесь мой стамбульскі свет кладзецца цёмная заслона.

Я люблю, прагульваючыся па беразе Басфора або ідучы на параходзе, апынуцца пад густымі клубамі дыму, выпшчанымі з трубы іншага парахода, люблю адчуваць, як па волі ветру на мой твар тонкай павуцінкай кладзецца ледзь заўважны дожджык з часцінак сажы, люблю ўдыхаць пах дыму, складзенага з мільёнаў чорных крапінак вугальнага «куродыму», люблю глядзець, як з труб параходаў, што прыстаюць ля Галацкага моста, адначасова ўздымаецца дым і развейваецца над горадам.

Вельмі часта, калі я ў запале завяршаў карціну і ўвечнаў Басфор дымам з параходных труб, у мяне ўзнікала ад-

на і тая самая праблема з яго размяшчэннем (часам я даваў так многа дыму, што псаваў усё палатно), і таму я імкнуўся запамінаць усе тыя разнастайныя формы, якія набываў дым, выпушчаны басфорскімі параходамі, пакуль ён круціўся, расейваўся і знікаў, каб перанесці іх на будучыя карціны. Але з апошнімі жарснымі ўдарамі пэндзля я настолькі занураўся ў сам гэты малюнак, што начыста забываў пра ўсе дымавыя аблогі, якія бачыў наяве.

Больш за ўсё мне падабаўся той «бездакорны» абрыс дыму, які ўзнікаў пры крыху ветраным надвор'і, — ён прыўзнямаўся пад вуглом прыкладна сорак пяць градусаў, а пасля, перш чым канчаткова развеецца, нейкі час вісеў у паветры паралельна мору, і яго вытанчаная лінія пазначала курс, які судна ўзяло на Басфоры. У тонкім вугальна-чорным дымку, выпушчаным параходам ля прыстані ў зацішнае надвор'е, адчуваецца той самы смутак, што і ў дыму з трубы беднай маленькай хаціны. А яшчэ я любіў завіткі і спіралі дыму, што крэслілі над Басфорам абрысы арабскіх літар, калі вецер ці параход злёгка мянялі кірунак. Аднак з гэтымі забаўнымі выпадковымі

фігурамі я страчваў душэўны спакой — дым параходаў Гарадскіх ліній на маіх басфорскіх пейзажах быў асноўным элементам, які падкрэсліваў смутак і краявід, і карціны. А самым рэдкім відовішчам быў моцны густы дым, пакінуты якім-небудзь суднам, што пятляла па Басфоры ў абсалютна бязветраны дзень, — ён цягнуўся за караблём, і ўсе гэтыя колцы доўга-доўга віселі ў небе смутным следам яго падарожжа. Мне таксама падабаліся цёмныя клубы густога дыму, што зліваюцца з нізкімі грознымі навальнічнымі хмарамі на даляглядзе, зусім як на карцінах Тэрнера. І ўсё ж я, калі дадаваў карціне апошнія штрыхі, адно воблака дыму або некалькі — для некалькіх параходаў, крэсліў не толькі тое, што з такой прыемнасцю назіраў, — мне прыгадваліся пейзажы імпрэсіяністаў, Манэ, Сіслея, Пісаро, блакітнаватае воблака на карціне Манэ «Вакзал Сэн-Лазар» або радасныя, з абсалютна іншага сусвету, падобныя на шарыкі марожанага, аблогі Дзюфі.

Флабер у першых радках рамана «Выхаванне пачуццяў» апісвае акурат такія клубы параходнага дыму, якімі я завяршаў свае карціны, і гэта адна з многіх прычын маёй вялікай любові да яго. Я зрабіў гэтую заўвагу падобна да таго, як у традыцыйнай асманскай музыцы «сола» выконваўся «ара таксім» — пераход да іншага прадмета, да іншай тэмы. Слова «таксім» абазначае «раздзяленне», «раскіданне», а яшчэ — «водападзел», і таму высокае роўнае месца, дзе за дзесяць гадоў да прыезду Нерваль ў Стамбул, калі яго позірк чапляўся за краявіды, гандляроў і могілкі, быў збудаваны водаразмеркавальны вузел, стамбульцы надалей пачалі называць Таксім. Яно і цяпер так завецца, месца, у ваколіцах якога я правёў усё жыццё. Але задоўга да таго, як яго пачалі назваць «Таксім», сюды, як некалі Нерваль, завітваў і Флабер.

31. Флабер у Стамбуле: Усход, Захад і пранцы

Гюстаў Флабер прыбыў у Стамбул праз сем гадоў пасля Нерваля, у кастрычніку 1850 года, незадоўга перад гэтым, у Бейруце, ён падхапіў пранцы, разам з ім быў ягоны сябар, фатограф і мастак Максім дзю Кан, і яны правялі тут амаль пяць тыдняў. Пасля ад'езду, ужо з Афін, Флабер у лісце да свайго сябра Луі Буе піша: «...а трэба было б правесці шэсць месяцаў», але не варта ўспрымаць гэтыя словы ўсур'ез, бо Флабер быў адным з тых, хто суме па ўсім, што засталася ў мінулым. Як лёгка зразумець з ягоных лістоў, тых, дзе побач з датай пазначана «Канстанцінопаль», з самага ад'езду з Францыі ён вельмі сумаваў па сваім доме ў Руане, па сваім кабінэце і мілай маці, якая выплакала ўсе вочы пры расстанні з сынам; яму хацелася як мага хутчэй вярнуцца дадому.

Флабер, як і Нерваль падчас падарожжа на Усход, спачатку наведаў Егіпет, спыняўся ў Каіры, пасля ён адправіўся ў Ерусалім, а потым — у Ліван. І, як Нерваль, стомлены відамі суворага, страшнага, пачварнага, містычнага, экзатычнага Усходу, уласнымі мроямі, абрыдлай рэальнасцю, якая аказалася значна больш «арыентальнай», ён не вельмі зацікавіўся Стамбулам. (Спачатку ён меў намер спыніцца тут на тры месяцы.) Стамбул не быў тым Усходам, які шукаў Флабер, і гэта стала адной з прычын абьякавасці да яго. У лісце, напісаным Луі Буе

са Стамбула, ён расказваў, як падчас паездкі па заходняй Анатоліі сузіраў навакольны краявід і ўзгадаў лорда Байрана. Гэта быў той Усход, якім цікавіўся Байран: «Гэта яго Усход, загадкавы цюркскі Усход ятаганаў, албанскіх строяў і крацістых вокнаў з відам на сінія хвалі». Флабер жа аддаваў перавагу Усходу, «спечанаму з бедуінаў і пустыні, з пунсовых нетраў Афрыкі, з кракадзілаў, вярблюдаў і жырафаў».

Да таго ж малады пісьменнік у свае дваццаць дзевяць гадоў падчас усходняга падарожжа назапасіў, асабліва

ў Егіпце, столькі ідэй, што яму хапіла б на ўсё астатняе жыццё. З лістоў Флабера да маці і Буе зразумела, што яго думкі занятыя планами на будучыню і кнігамі, якія ён збіраўся напісаць. (Сярод задуманых у гэтым падарожжы кніг быў і раман з назвай «Харэл-бей», у якім сустракаюцца цывілізаваны еўрапеец і ўсходні варвар, яны пакрысе робяцца падобнымі адзін да аднаго і ў рэшце рэшт мяняюцца месцамі.) Ужо ў гэтых лістах да маці Флабер сур'ёзна разглядае адзіную рэч — мастацтва, ён адчувае агіду

* Падобны сюжэт выкарыстоўвае і сам Архан Памук у рамане «Белая крэпасць».

да тых рэчаў, з якіх складаецца вакол яго прыдуманы свет, — буржуазнага ладу жыцця, шлюбу і тых, хто мае «камерцыйную жылку». Раз-пораз мне ў галаву прыходзяць радкі, якія ён занатаваў за сто два гады да майго нараджэння, калі блукаў па тых самых вулках, дзе пройдзе ўсё маё жыццё, і якія за стагоддзе зрабяцца маральнай асновай мадэрнізму ў літаратуры: «Начхаць мне на ўвесь свет, на будучыню, на тое, што скажуць, на якія-кольвек інстытуты і на самую літаратурную славу, пра якую я марыў бяссоннымі начама даўным-даўно. Вось такі я і ёсць;

такая ў мяне натура» (Ліст да маці, 15 снежня 1850 года, Канстанцінопаль).

Чаму мяне так цікавіць, што казалі пра Стамбул еўрапейскія падарожнікі, што яны рабілі тут і пра што думалі, аб чым пісалі сваім маці? Часткова таму, што я калі-некалі атаясамліваю сябе з некаторымі з іх (з Нервалем, Флаберам, дэ Амічысам), таксама як калісьці мне трэба было атаясамліваць сябе з Утрыло, каб намаляваць Стамбул; у больш познія перыяды жыцця пад іх уплывам і ў спрэчках з імі я станавіўся самім сабой. А яшчэ таму, што пра даўняе аблічча Стамбула і яго штодзённае жыццё ад еўрапейскіх падарожнікаў я даведаўся больш, чым

ад стамбульскіх пісьменнікаў, якія не звяртаюць ніякай увагі на свой горад.

Назвайце гэта як заўгодна: аблуда, фантазія або, як казалі раней, ідэалогія, але ў кожнага з нас у галаве ёсць пэўны, часткова нябачны, часткова чытэльны тэкст, паводле якога мы вызначаем сэнс усяго, што робім на працягу жыцця. У перапляценнях гэтага «сэнсадайнага» тэксту сведчанні еўрапейскіх падарожнікаў займаюць досыць шмат месца. Для такіх, як я, стамбульцаў, тых, хто належыць дзвюм розным культурам, двум розным сусветам адначасова, такі вось «еўрапейскі назіральнік» можа і не быць кімсьці сапраўдным, часам гэта проста гульня майго ўяўлення, мая мроя, нават ілюзія. Вось жа, мой розум не ўспрымае тэксты старой традыцыйнай культуры як адзін тэкст, і таму я адчуваю патрэбу ў такім чужынцу, які б сваім тэкстам, нататкамі, карцінай, фільмам растлумачыў мне маё жыццё і тое, як я жыву. Калі я адчуваю нястачу такога вось погляду з боку еўрапейца, я сам раблюся сваім уласным еўрапейцам.

Стамбул ніколі не быў часткай нейкай еўрапейскай калоніі, і таму для падарожнікаў, якія пісалі пра яго, малявалі яго, здымалі пра яго фільмы, мінулася горада, яго гісторыя заставаліся «экзатычным» матэрыялам, але мяне гэта не хвалюе і не засмучае. З тым самым захапленнем еўрапейскіх падарожнікаў я называю экзатычнымі іх страхі і думкі пра мяне, а чытаю іх збольшага не дзеля пацехі, новых ведаў ці ў жаданні ўбачыць горад іх вачыма, а дзеля таго, каб, выпадкова сутыкнуўшыся з іх светам, крыху ў ім пагасціць. Акрамя таго, яны завіталі сюды, у горад, які я называю сваім домам, з тым, каб пашырыць свае погляды, сувязі, межы сваёй дзяржавы або проста глянуць, што там — за імі; яны апісалі ўбачанае, і мой свет прасачыўся ў іх кнігі і карціны. Запісы, нататкі, параўнанні і ўяўленні менавіта тых еўрапейскіх падарожнікаў, якія прыезджалі сюды ў XIX стагоддзі, на-

пісанья больш падрабязна і больш зразумелай мовай, і калі чытаю асабліва іх, я разумею, што горад, які я называю «сваім», не такі ўжо і мой. Я ахвотна пагаджаюся з расчараваннем і няўпэўненасцю ў дачыненні да сябе і да месца, з якім я звязаны назаўжды. Падобна да таго, як я імкнуўся паглядзець на сілуэт Стамбула вачыма заходніх мастакоў, якія бачылі яго з тых жа месцаў, што і я, — з Галацкага пагорка або з Джыхангіра, дзе я пішу гэтыя радкі, — я, калі чытаю напісанае еўрапейскімі падарожнікамі пра Стамбул, часам атаясамліваю ўласны погляд з іх поглядам на розныя дэталі, падлічваю, узважаю, класіфікую, выношу свой прысуд, з поглядам, які часцей за ўсё адлюстроўвае іх уласныя мары, перакананні і жаданні. Гэтая мая няўпэўненасць, праз якую я аказваюся і суб'ектам, і аб'ектам заходняга позірку, з якой вагаюся паміж поглядам на горад знутры і звонку, адзін у адзін падобная да пачуцця, што ўзнікае, калі я ў задуменні ба-

дзяюся па вуліцах — яна нараджае ўва мне слізкія, пярэстыя, супярэчлівыя думкі: я не адчуваю сябе ні цалкам мясцовым жыхаром, ні безумоўным чужынцам. І гэтаксама думаюць пра свой горад усе насельнікі Стамбула апошнія сто пяцьдзясят гадоў.

І каб падмацаваць мае словы прыкладам, давайце пацікавімся членам Флабера — органам, які ў тым часе турбаваў яго больш за ўсё. На другі дзень пасля прыезду ў Стамбул наш гаротны пісьменнік прызнаецца ў лісце да Луі Буе, што праз хваробу, падхопленую ў Бейруце, у яго на члене з'явілася сем маленькіх шанкраў (пранцавых язваў), а цяпер яны злучыліся ў адзін вялікі. «Я штораніцы і штовечар націраю свой няшчасны член рознымі лекамі!» — піша Флабер са Стамбула. Ён разважае, ці атрымаў хваробу ад аднаго мараніта, ці «ад якой маладзенькай турэцкай спадарыні? Ад хрысціянкі ці ад мусульманкі?» І з уласцівым яму цынзізмам Флабер працягвае: «Вось ён,

новы ракурс усходняга пытання, пра які *Revue des deux mondes** не адважваецца нават марыць!» Тады ж у адным з лістоў да маці ён кажа, што ніколі не ажэніцца. Аднак падхопленая хвароба не была таму прычынай.

У Стамбуле Флабер наведвае публічны дом, хоць яго ўсё яшчэ непакоілі пранцы, ад якіх неўзабаве пачалі выпадаць валасы, так што нават маці не адразу пазнала сына пры сустрэчы. Драгаман — гід-перакладчык — які ўсім еўрапейскім падарожнікам паказваў тое самае, прывёў яго ў «такое бруднае» месца ля Галацкай вежы, з «такімі агіднымі» жанчынамі, што яму адразу ж захацелася выйсці. Тады, як піша Флабер, гаспадыня дома, «мадам», адразу прапануе французскаму госцю яшчэ адну са сваіх дзяўчат. Яна аказваецца дзяўчынай шаснаццаці-сямнаццаці гадоў і вельмі падабаецца Флаберу. Але ісці з ім адмаўляецца. Насельніцы дома настойваюць — цікава, што робіць сам Флабер падчас гэтых угавораў, — і ўрэшце яны застаюцца сам-насам. Тады дзяўчына па-італьянску просіць яго паказаць свой орган, бо хоча ведаць, хворы ён ці не. «Я спалохаўся, што яна ўбачыць маю язву, і таму сказаў, што абражаны да глыбіні душы, а пасля адразу сышоў адтуль!» — піша Флабер.

А між тым у самым пачатку падарожжа, у адной з бальніц Каіра, ён уважліва разглядаў хворых, якім лекар адным жэстам загадваў спусціць штаны і паказаць еўрапейскаму падарожніку пранцавыя язвы, убачанае ён занатоўваў у сшытак — з той самай увагай ён аглядаў карліка ў двары палаца Топкапы і рабіў нататкі пра яго рост, жэсты, убранне — як любое новае дзівацтва, брыдоту ці медычны казус, звязаныя з Усходам. Флабер прыехаў на Усход па незабыўныя краявіды і запас успамінаў, а таксама ён хацеў убачыць хваробы і дзівацтвы іншых,

* Адзін з самых уплывовых французскіх літаратурных часопісаў, прысвечаны агляду Старога і Новага Свету.

пры гэтым сваю хваробу і ўласныя дзівацтвы ён зусім не збіраўся выстаўляць напаказ. Эдвард Саід у сваёй бліскачай кнізе «Арыенталізм» — у Стамбуле яе, на жаль, чытаюць тыя, хто хоча пацешыць уласныя патрыятычныя пачуцці і яшчэ раз пераканацца, што, калі б не еўрапейцы, «Усход» быў бы дзівосным месцам — прысвячае Флаберу і Нервалю ў найвышэйшай ступені праніклівыя радкі, ён адсылае чытача да сцэны ў каірскай лякарні, але пра сцэну ў стамбульскім публічным доме, якая служыць дапаўненнем першай, нават не ўзгадвае. Можа быць, таму, што Стамбул не належаў калоніям еўрапейцаў. Між тым турэцкія нацыяналісты, як і еўрапейскія падарожнікі, лічылі, што пранцы распаўсюдзіліся па ўсім свеце пасля заваявання Амерыкі, што яны ўласцівыя тамтэйшай культуры, і таму называлі гэтую хваробу «французскай». Шамсацін Самі, чалавек албанскага паходжання*, праз пяцьдзясят гадоў пасля падарожжа Флабера выдае ў Стамбуле першы турэцкі тлумачальны слоўнік, дзе піша, што пранцы «прыішлі да нас з Еўропы». А вось Флабер у «Лексіконе прапісных ісцін», нібы ў адказ на пытанне, «хто яго заразіў», праз шмат гадоў робіць выснову, што хвароба заразная сама па сабе, гэтым разам без жартаў пра Усход і Захад: «Пранцы — усе ў большай ці меншай ступені заражаныя імі».

У сваіх лістах Флабер, заўжды адкрыты і шчыры, зацікаўлены ўсім дзіўным, страшным, брудным і камічным, расказвае пра «могілкавых прастытутах», якія па начах сустракаюцца на могілках з салдатамі, пра пустыя бусліныя гнёзды, пра ледзяныя чарнаморскія вятры, якія выстуджваюць горад і ператвараюць Стамбул у Сібір, пра вялікія людскія натоўпы на вуліцах. Самыя пранікнёныя

* Слыны дзеяч турэцкай культуры, мовазнаўца, пісьменнік, перакладчык, выдавец. Вядомы апроч іншага тым, што тэрмін «асманская мова» замяніў на «турэцкая мова».

радкі Флабер прысвяціў стамбульскім могілкам, пра якія ўвогуле пісалі абсалютна ўсе, акрамя саміх стамбульцаў. Здаецца, ён першы заўважыў, што ў віры гарадскога жыцця магільныя камяні, нібы ўспаміны пра памерлых, што паступова згасаюць, з цягам часу ўсё глыбей занураюцца ў зямлю і бяследна знікаюць.

32. Штурхатня: брат на брата

Ад маіх шасці гадоў да шаснаццаці мы з братам сварыліся пастаянна, і цягам сталення ён біўся штораз больш жорстка. Брат быў нашмат мацнейшы за мяне. Тады, а можа, і цяпер, у стамбульскіх сем'ях сваркі, валтузня і бойкі паміж братамі з розніцай у год-паўтара лічыліся рэччу звычайнай і нават карыснай, таму ніхто не меў асабліва моцнага жадання пакласці канец маім пакутам. Для мяне пабоі былі вынікам майго асабістага нешанцавання, слабасці і бездапаможнасці, акрамя таго, у першыя гады нашых сутычак часта менавіта я ў хвіліны знявагі і гневу першы з усёй сілы наносіў удар і калінікалі ў глыбіні душы лічыў сябе справядліва пабітым, а таму і не мог знайсці якое-небудзь прынцыповае выйсце, супрацьлеглае гвалту. Калі ўспыхвала бойка, у доме разбіваліся шклянкі і шкло, у мяне паўсюль былі сінякі, але нават калі я быў збіты да крыві, мама прыходзіла на месца падзей і бедавала не ад таго, што мы замоцна надавалі адзін аднаму і я ў выніку пацярпеў, а таму, што ў доме зноў вэрхал, што мы не можам нешта падзяліць і што суседзі зноў будуць скардзіцца на шум.

Калі праз шмат гадоў я нагадаў маме і брату ўсе тыя бойкі і ўвесь той гвалт, яны зрэагавалі на гэта так, нібыта нічога падобнага ніколі не было, а я, каб напісаць нешта цікавае, як заўжды, прыдумляю сабе эфектную меладраматычную мінуласць. Яны былі да такой ступені

шчырымі, што я прызнаў іх рацыю і, як заўсёды, паду-маў: уяўленне ўплывае на мяне больш, чым сапраўднае жыццё. Так што няхай чытач, які гартае гэтыя старонкі, мае на ўвазе, што часам я згушчаю фарбы, а часам бываю ў палоне сваіх ілюзій, як няшчасны параноік, які ведае, што хворы, але ніяк не можа пазбавіцца сваёй надумліва-сці. Вось жа, для мастака важная не сутнасць рэчаў, а іх форма, для раманіста — не паслядоўнасць падзей, а іх узаемасувязь, для мемуарыста — не гістарычная праўда, а сіметрыя.

Мяркую, чытач, які заўважыў, што я гавару пра Стамбул, калі апавядаю пра сябе, і пра сябе — калі апавядаю пра Стамбул, ужо даўно здагадаўся, што і гэтыя дзіцячыя бязлітасныя бойкі — прадмова да чагосьці іншага. Па сутнасці, у нашых з братам сутычках і сварках не было нічога, акрамя невялічкіх непаразуменняў ды інстынктыўнага дзіцячага жадання на поўным сур'ёзе давесці сваю «натуральную» рацыю. Недзе гадоў у дзесяць-дванаццаць мы з братам стварылі свой замкнёны свет. Сустракаць іншых дзяцей па-за школай нам даводзілася нячаста. Мы былі занятыя шматлікімі гульнямі, значную

іх частку мы прыдумвалі самі або ад кагосьці даведваліся, змянялі правілы і так рабілі іх сваімі. У паўцёмных пакоях нашага дома мы гулялі ў страшылкі, у хованкі, у «вырві хустку», у змейку, у «рыбак-капітан», у класікі, у «адмірал патануў», у «імя-горад-жывёла», у дзевяць камянёў, у шашкі, у шахматы, у мяч (на спецыяльным дзіцячым століку з адкіднымі створкамі), у настольны тэніс (на вялікім абедзеным стале) і ў многія іншыя гульні. З чаго заўгодна, нават са змятай газеты, мы майстравалі мячы самага рознага памеру і, пакуль мамы не было, ганялі іх па ўсім доме да поўнай знямогі; часта проста пасярод футбольных сутычак успыхвалі бойкі.

Гадамі мы ладзілі «шарыкавыя матчы», і ў гэтай гульні былі ўвасобленыя ўсе легенды і пагалоскі мужчынскага футбольнага свету. Мы гулялі нават фішкамі для нардаў і паводле ўсіх футбольных правіл расстаўлялі на полі гульцоў, пераймалі тактыкі нападу і абароны; з цягам часу нашы пальцы рабіліся больш спрытнымі, а сама гульня — больш разумнай і «тактычнай», і таму яна рабілася ўсё больш цікавай. Мы расстаўлялі па адзінаццаць фішак (або шарыкаў) на дывановым полі і паводле шматлікіх правіл, што былі вынікам соцень боек і былі старанна распрацаваныя намі ў пошуках адзінага парадку, спрабавалі забіваць галы ў брамкі з сеткай, адмыслова выразаная цесляром. У шарыкаў былі імёны тагачасных знакамітых футбалістаў, і мы адрознівалі іх з першага позірку, як гаспадары адрозніваюць сваіх любімых аднолькавых шэра-паласатых катоў. Брат, зусім як Халіт Кыванч, «каментатар трансляцый футбольных матчаў» са стамбульскага радыё, расказваў уяўнаму натоўпу глядачоў пра нашу гульню; а калі забівалі гол, ён, нібы трыбуны заўзятараў, крычаў: «Го-о-ол!» — і перадаваў гудзенне стадыёна на заднім плане. Напрыканцы такога шарыкавага матча, у якім ролі і членаў футбольнай федэрацыі, і футбалістаў, і карэспандэнтаў, і заўзятараў мы выконвалі паспяхова,

а ролю суддзі — зусім наадварот, мы, нібы адчайныя ультрасы, якія забываюцца, што футбол — гэта толькі гульня, і рэжуць адны адных, забываліся на ўласную гульню і развязвалі сапраўдную жорсткую бойку да крыві. Часцей за ўсё пад балючымі ўдарамі адступаў я.

Нашы першыя бойкі ўспыхвалі праз перавагу ў паразах, зайздрасць, парушэнне правілаў ці вельмі крыўдныя кпіны, але вызначала іх, вядома, пачуццё суперніцтва. Гэта былі не столькі спаборніцтвы ў тым, хто з нас больш выхаваны, сціплы або паслухмяны, колькі спрэчкі за перавагу ў спрытнасці, сіле, ведах і кемлівасці. Яны былі афарбаваныя трывогай чалавека, які імкнецца на хвіліну раней за суперніка вывучыць правілы гульні і наогул правілы жыцця, яго жаданнем узяць верх дзякуючы розуму і здольнасцям. У гэтым суперніцтве праглядаліся цені культуры, якую пакрысе перадавалі нам заўсёдня дзядзькавы галаваломкі і арыфметычныя задачы, або паўсур'ёзныя, паўжартаўлівыя футбольныя сваркі паміж рознымі паверхамі, на кожным з якіх заўзелі за розныя каманды, або школьныя падручнікі, у якіх натхнёна апяваліся ваенныя перамогі туркаў-асманаў, або падораныя нам кнігі, напрыклад, «Энцыклапедыя адкрыццяў і вынаходак».

Вядома, сваю лепту ўносіла і мама іна звычайна раз-пораз абвясчаць рознага роду спаборніцтвы з мэтай палегчыць свае штодзённыя клопаты. «Хто хутчэй надзене піжаму і ляжа ў ложка, таму пацалунак», — часам казалі мама. «Хто гэтай зімой ні разу не прастудзіцца і не захварэе, таму я куплю падарунак». «Хто першы з'есць абед і нічога не праліе на сябе, таго я буду любіць яшчэ больш». Зрэшты, гэтыя мамыны правакацыі былі скіраваныя перадусім на тое, каб зрабіць абодвух яе сыноў больш «дабрачыннымі», больш «паслухмянымі» і «салідарнымі».

Тым не менш за нашымі сваркамі стаяла імкненне да поспеху, годнае любога спрачальніка ці спаборніка, імк-

ненне перамагчы і выйграць, уласцівае некаторым героям коміксаў, да якіх мы прыпадабнялі і сябе. Мы цягнулі руку на ўроках, паказвалі, што ведаем усё на свеце, і рабіліся першымі ў класе, і тым самым, здавалася, надзейна аддзялялі сябе ад іншых, «пустагаловых»; гэтак жа, калі мы перамагалі і душылі адзін аднаго ў жаданні перасягнуць суперніка, мы, мабыць, хавалі ў цёмных кутках нашых душ свае мары, якія ўдалося зберагчы ад разбурэння і пачуцця смутку — невылечнага горкага лёсу Стамбула. Бо праз колькі гадоў кожны стамбулец, калі горкі лёс горада пераплятаецца з яго ўласнай доляй, пачынае адчуваць, як воляй самога жыцця смутак чакае яго пад маскай сціпласці, чулівасці, а часцей за ўсё робіцца яго маленькім шчасцем.

Брат заўсёды вучыўся лепш за мяне. Ён ведаў на памяць усе адрасы, а лічбы, нумары тэлефонаў і матэматычныя формулы гучалі ў яго ў галаве нябачнай музы-

кай (калі мы разам з ім ішлі куды-небудзь, я глядзеў на вітрыны, на неба, на ўсё, за што толькі можна было зачапіцца вокам, а ён — на нумары дамоў і назвы); ён мог з захапленнем сыпаць футбольнымі правіламі, вынікамі матчаў, назвамі сталіц, маркамі аўтамабіляў і рэкордамі ў лёгкай атлетыцы, і праз сорок гадоў з тым самым запалам ён пералічвае вядомыя яму недахопы некаторых прафесараў, сваіх канкурэнтаў, а таксама іх сціплыя месцы ў індэксе цытавання (міжнародным навуковым рэйтынг). І, вядома ж, сваю лепту ў маю адданасць маляванню, у патрэбу пэўны час заставацца сам-насам з паперай і алоўкам унесла абьякавасць майго старэйшага брата да заняткаў такога роду.

Калі гадзіны малявання не прыносілі мне шуканага шчасця, калі цемра, назапашаная ў доме цяжкімі штормамі і рэчамі, пачынала смуткам прасочвацца ў маю душу, я, як любы стамбулец, які марыць пра шанец на лёгкае здабыццё перамогі ці хаця б пра рызыкаўную гульню замест яго, выпраўляўся на пошукі такой гульні і кругамі хадзіў вакол брата, угаворваючы яго яшчэ разок згуляць

у нешта з таго, што займала нас на той момант, — шарыкавы матч, шахматы або гульню на кемліваець.

«У цябе, мабыць, зноў скура свярбіць?» — адказваў брат, падымаючы вочы ад кнігі; але ён меў на ўвазе не столькі бойку, якой заканчвалася наша гульня, колькі тое, што я часцей за ўсё прайграваў у любой гульні. «Хоць біты Філон, ды лезе на ражон!» — казаў ён, нагадваючы, што ў апошняй гульні таксама перамог мяне. «Давай я пазаймаюся яшчэ гадзінку, потым паглядзім», — з гэтымі словамі ён вяртаўся да сваёй кнігі.

Як на ягоным пісьмовым стале панаваў ідэальны парадак, так на маім — вэрхал, нібы панарама землятрасу.

У першых дзіцячых бойках, нібы ў гульнях, былі адлюстраваныя правілы жыцця, і так мы засвойвалі іх. Але ж цягам нашага сталення штораз большая жорсткасць, пабоі і паразы пачалі пакідаць адбіткі ў маёй

душы, і я адчуў, што цяпер правілы жыцця гуляюць намі. Мама імкнулася запоўніць пустату ад частых бацькавых знікненняў з сям’і, яна паводзілася так, быццам гэтай пустэчы не існуе, каб гарадскі смутак не мог пранікнуць у наш дом, а мы з двух братоў, якія жылі пад яе клапатлівым наглядом і разам з тым — пад цэлым вадаспадам яе павучанняў, вырасталі ў двух упартых юнакоў, поўных рашучасці будаваць свой уласны свет. Нормы і правілы, якія мы гадамі распрацоўвалі, каб у гульнях і ў побыце паміж намі не ўспыхвалі сваркі (хто дзе першы сядзе, каму якія паліцы належаць у шафе, дзе чыя кніга, хто і як доўга будзе сядзець у машыне побач з бацькам, хто і з якой прычыны будзе ўвечары, пасля таго як мы разышліся па сваіх ложках, зачыняць дзверы ў нашым пакоі або выключаць святло на кухні, хто першы будзе чытаць свежы нумар часопіса «Гісторыя»), пакрысе зноў станавіліся прычынамі сварак. Крыўды, насмешкі, пагрозы, праблемы, якія не вырашаліся ўсімі гэтымі «не чапай, маё», «глядзі, горш будзе», — заканчваліся выкручваннем рук, кулакамі, пабоямі і гвалтам. Я хапаў першае, што траплялася пад руку, — драўляную вешалку, пячнныя шчыпцы, ручку ад швабры — і бараніўся, нібы шабляй.

Яшчэ горш было тое, што раней сваркі ўзнікалі ад гонару і годнасці, абражаных у гульні, якую мы ўспрымалі як жыццё (скажам, у шарыкавым матчы, што паўтараў сапраўдны, футбольны), а цяпер яны ўспыхвалі вакол пытанняў гонару і годнасці, звязаных з жыццём непасрэдна. Абодва мы залішне добра ведалі слабыя месцы адзін аднаго і ў нейкім дзіўным суперніцтве бязлітасна джалілі гэтыя ўразлівыя кропкі. У дадатак да ўсяго, цяпер мы ўжывалі сілу не пад уплывам імгненнай успышкі гневу, мы строілі бязлітасныя планы.

Аднойчы мне ўдалося так балюча параніць брата, што ён толькі і вымавіў: «Як толькі бацькі ўвечары пойдучь у кіно, я цябе прыб’ю!» За вячэрай я ўпрошваў та-

ту з мамай не хадзіць у кіно, я нават сказаў пра пагрозы на свой адрас, але яны пайшлі і пакінулі нас сам-насам; так звычайна сыходзяць міратворчыя сілы — ва ўпэўненасці, што ім удалося пагасіць канфлікт і прымірыць варажыя бакі.

Часам, калі дома нікога не было, а мы з усяе сілы малацілі адзін аднаго, у самы разгар нашых заўсёдных боек нехта званіў у дзверы, і тады, нібы сужэнцы, заспетыя суседзямі падчас сямейнай сваркі, мы з братам у адно імгненне прыходзілі ў прытомнасць і з усёй вытанчанасцю, з усімі гэтымі «шаноўны спадар» і «просім Вас, прысаджвайцеся, калі ласка», запрашалі нечаканага гасця ці суседа ў дом, мы адказвалі, што мама прыйдзе праз якую хвіліну, а самі весела пераміргваліся; як толькі мы заставаліся адны, то ў адрозненне ад сужэнцаў, якія не могуць перапыніць сварку, як ні ў чым не бывала, шчаслівыя і занураныя ў свае думкі, вярталіся да штодзённых спраў.

А часам я, асабліва моцна патрапаны, уяўляў уласнае пахаванне і горка плакаў, як плачуць пакрыўджаныя дзеці, аж пакуль не засынаў проста на адным з дываноў. Брат, які ніколі не саступаў мне ў чалавечнасці і міласэрнасці, праз некаторы час заняткаў за сталом шкадаваў мяне, будзіў і прасіў падняцца, пераапануцца і пайсці ў ложак, але я, пакуль ён вучыў свае ўрокі, лічыў за лепшае паваліцца ў ложак і заснуць не здымаючы вопраткі. І выяўляў, што ў маёй душы паміж жалем да самога сябе і смуткам існуе пэўны цёмны закутак.

Заслужаныя, зрэшты, смутак, параза, пачуццё расцінутасці і зняважанасці, зазнаць якія ў мяне «святрбела скура», ратавалі ад неабходнасці вучыць зададзеныя на дом правілы, рашаць задачы з матэматыкі, запамінаць артыкулы Карлавіцкай мірнай дамовы і наогул ад цяжкасцей жыцця, можна было быць абыякавым да ўсяго. Адлупцаваны і прыніжаны, я адчуваў сябе свабодным. Часам, наперакор самому сабе, мне хацелася гэтага адлу-

пу, бо так я рабіўся свабодным да ступені поўнай абыяка-
васці; мой брат, калі казаў, што мне «свярбіць», таксама
адчуваў гэта. Часам мне хацелася з усяе сілы біцца з ім
менавіта таму, што ён адчуваў гэта, таму што розум і сіла
былі на ягоным баку, і я атрымліваў свой адлуп.

Пасля кожнага адлупу я заставаўся сам-насам са сва-
ёй змрочнай распаччу, мне было дрэнна, у галаве кру-
цілася, што я бездапаможны, непаваротлівы і што я сам
ва ўсім вінаваты. «Што з табой!» — казаў унутраны го-
лас. «Дрэнна. І я дрэнны». І раптам гэты парадаксальна
вызваленчы адказ адкрываў перада мной цалкам новы
сусвет. Я разумеў, што варта мне толькі назаўжды за-
стацца дрэнным, як я змагу маляваць, калі захачу, змагу
закінуць вучобу і спаць у вопратцы. З іншага боку, мне
дзіўным чынам падабалася быць пераможаным, знішча-
ным і расціснутым, хадзіць з сінякамі на руках і нагах,
з разбітай губой і акрываўленым носам, быць змучаным
да паўсмерці і адчуваць, што я не паспеў нічога супраць-
паставіць сіле і быў дэманстратыўна растружчаны, зня-
важаны, і гонар мой моцна пацярпеў. Быць можа, мена-
віта тады мяне і зачаравала яскравасць, сапраўднасць
маіх, такіх прыемных, каляровых мар, мрой і моцнага,
нібы ветрам агарнула душу, жадання здзейсніць адной-
чы што-небудзь вялікае. Ва ўсім гэтым была сіла і жыц-
цёвая моц, абсалютна ніяк не звязаная з такімі рэчамі,
як гвалт, гонар, сапсаванасць думак і ўвогуле мараль.
Больш за тое, гэты другі свет, які дарыў мне поўнае шчас-
це і абяцаў новае жыццё, рабіўся больш яркім і прываб-
ным ад таго, што яго жывіла цяперашняя жорсткасць.
У такія моманты я інстынктыўна і неспадзявана выяўляў,
што ўва мне жыве смутак майго горада, а калі я, поўны
гэтага смутку, браў паперу і аловак, то намаляванае мне
падабалася яшчэ больш; з гульнёй уяўлення, з прыемнас-
цю ад таго, што я сціраю з памяці ўвесь гэты свет, пакры-
се адступіла і цёмная частка гэтага пачуцця.

33. І школа чужая, і ў школе чужы

Калі ўлічыць год, праведзены на падрыхтоўчых курсах англійскай мовы, я правучыўся ў Роберт-каледжы чатыры гады. Там я зразумеў, што маё дзяцінства скончылася і што свет значна больш складаны, чым я меркаваў раней, што ён неабсяжны і што яго бязмежнасць прыносіць чалавеку боль. Маё дзяцінства прайшло ў месцы, дзе былі мама-тата-брат-дом-вуліца-квартал і якое было для мяне цэнтрам сусвету. У пачатковай і сярэдняй школе я быў перакананы, што гэтая чалавечая і геаграфічная прастора — асноўны цэнтр майго жыцця і што яна з'яўляецца ўзорам для ўсяго астатняга свету. Цяпер жа, у ліцэі, я пачаў усведамляць, што гэта ні цэнтр свету, ні — што яшчэ больш горка — узорны прыклад для ўсіх іншых. Калі я выявіў нетрываласць свайго месца ў свеце, сваіх ведаў і перакананняў, а таксама бясконцасць свету (мне падабалася губляцца ў лабірынтах бібліятэкі, заснаванай свецкімі амерыканскімі выкладчыкамі Каледжа, дзе пад нізкімі столлямі панавалі цудоўны водар старой паперы, і гадзінамі гартаць кнігі), я адчуў такую адзіноту і такое бяссілле, якіх пасля не зазнаваў ніколі.

Адзіноту я адчуваў яшчэ і таму, што побач са мной не было брата. Ён быў для мяне крыніцай сэнсаў, нашмат больш значнай за маму і тату, і, хоць мы бесперапынна сварыліся, менавіта з ім я мог многія рэчы сістэматызаваць, разабраць і раскласці па парадку ў галаве, але,

калі мне было шаснаццаць, ён з'ехаў у Амерыку вучыцца ў Ейльскім універсітэце. Аднак я асабліва не скардзіўся на гэтую адзіноту — яна ўратавала мяне ад пастаяннага суперніцтва, зняваг і катаванняў, якія вызвалілі ўсю моц майго ўяўлення і давалі волю майму гультайству. І ўсё ж мне хацелася, каб ён быў побач, асабліва ў тыя цяжкія хвіліны, калі мяне агортаў смутак.

Усе цяжкасці, здавалася мне, — ад таго, што я страціў унутраны пункт апоры. Але я ніяк не мог даўмецца, што было гэтым пунктам у маім розуме, у маёй душы. І, здаецца, таму я не мог поўнасцю засяродзіцца на вучобе, рабоце і проста на жыцці. Часам мне было крыўдна, што я ўжо не магу паводле ранейшай звычкі без асаблівых высілкаў быць першым вучнем у класе, але, здаецца, нішто цяпер не магло мяне сапраўды засмуціць або ўзрадаваць. Шчаслівымі я лічыў свае дзіцячыя гады, яны былі мяккай, як аксаміт, поўнай казачнага духу, вясёлай і зямальнай гісторыяй. А гадоў у трынаццаць-чатырнаццаць гэтая суцэльная казка пачала развейвацца, паблякла і распалася на мноства аскепкаў. Калі-нікалі я з захапленнем верыў у сапраўднасць гэтых аскепкаў, гэтак як напачатку новага навучальнага года я даваў сабе слова, што стану першым у класе, але потым мне гэта не ўдавалася, так пэўны час жыццё быццам нанова складвалася з гэтых аскепачкаў, але нейкім чынам у мяне ўсё развальвалася зноў. Часам мне здавалася, што свет аддаляецца ад мяне. Асабліва тады, калі я ўсёй скурай, усёй свядомасцю і ўсімі пачуццямі з прагнасцю паварочваўся да яго.

Сярод усёй гэтай разгубленасці толькі бясконцыя сэксуальныя фантазіі нагадвалі мне пра існаванне іншага свету, у які я заўжды магу вярнуцца, магу схавацца. Сэкс быў мне знаёмы не як тое, што аб'ядноўвае дваіх, а як мроі адзіночкі. Калі я толькі навучыўся чытаць, у маёй галаве ўвесь час нібыта размаўляла машынка, якая агучвала літары, а цяпер на яе месцы запрацавала но-

вая машынка — ад любога намёку яна з дзіўнай бесцырымоннасцю стварала самую падрабязную сэксуальную фантазію і кавалачак асалоды. Для яе не было нічога святаго — у жорны трапілі ўсе мае знаёмыя, усе фатаграфіі з газет і часопісаў, а калі я занураўся ў сэксуальныя фантазіі на нясцерпную глыбіню, то замыкаўся ў сваім пакоі.

Праз шмат гадоў успаміны пра адну размову, што адбылася вельмі даўно, яшчэ ў сярэдняй школе, паміж мной і двума маімі аднакласнікамі, адзін з якіх быў неверагодна тоўсты, а другі заікаўся, выклікаюць ува мне пачуццё віны. «Ты ніколі гэтага не рабіў?» — запінаючыся, спытаў мяне заіка. Так, я рабіў гэта і ў сярэдняй школе, але ад сораму прамармытаў нешта такое, што не значыла ні «так», ні «не». «Глядзі, ніколі не рабі!» — сказаў заіка, які лічыў, што такому разумнаму, паслухмянаму і рупліваму хлопчыку, як я, не пасуе такі занятак; ён заўжды чырванее, калі пачынаў заікацца. «Драчыць — страшная звычка, раз паспрабуеш — ужо не спынішся!» Я вельмі добра памятаю тужлівы погляд майго тоўстага прыяцеля ў тую хвіліну, калі нам шэптам раілі трымацца далей ад свету ананістаў, — на ягоным твары чыталася прызнанне, што ён прызвычаіўся да гэтага наркотыку і таму ўсё ягонае жыццё пайшло на глум, але ён ужо пакорліва прыняў гэты страшны канец, таксама як і сваю паўнату.

Яшчэ адна рэч умешваецца ў мае ўспаміны, абцяжарваючы тым самым пачуццём віны і адзіноты, — прагульваць заняткі я не перастаў і ў Тэхнічным універсітэце, дзе вывучаў архітэктур. А між тым, так рабіць я пачаў вельмі і вельмі даўно, яшчэ ў пачатковай школе.

Тады, у пачатковых класах, я прагульваў урокі таму, што ў школе мне было нудна, таму, што саромеўся нейкіх сваіх недахопаў, якіх ніхто не заўважаў, або таму, што даведваўся пра прышчэпкі, якія збіраліся рабіць нам у той дзень. Я збягаў са школы і з прычын, не звязаных з ёй: таму, што бацькі зноў пасварыліся, або ад шчырай ляно-

ты і безадказнасці, або ад таго, што доўга хварэў і адвык ад школы, бо пра мяне клапаціліся, як клапацяцца толькі пра самае распешчанае дзіця. Падставай збегчы з заняткаў мог стаць верш, які трэба было вывучыць на памяць, забіяка, які дапякаў мне ў сярэдняй школе і з якім складана было справіцца, а таксама, што ў ліцэі, што ва ўніверсітэце, — смутак, камень на душы або «экзістэнцыяльны крызіс». Часам я прагульваў і таму, што быў дамашнім любімцам. Калі брат быў у школе і я заставаўся сам-насам з мамай, я мог спакойна, без нікога, у сваім пакоі займацца сваімі любімымі справамі; акрамя таго, я даўно ўжо зразумеў, што такім добрым вучнем, як мой брат, усё адно не буду ніколі, і таму прагульваў. Але га-лоўная прычына хавалася значна глыбей, у тым самым месцы, дзе і сам смутак.

Калі грошы, пакінутыя дзядулем, скончыліся, тата знайшоў сабе працу ў Жэневе і з'ехаў туды разам з мамай — у тую зіму нас даглядала бабуля, татава маці, справіцца са мной ёй не хапала сілы, і я пачаў прагульваць школу. Штораніцы раздаваўся званок Ісмаіла-эфендзі, нашага швейцара, які адводзіў нас з братам у школу, брат з партфелем у руцэ ўжо гатовы быў выйсці на вуліцу, калі я пачынаў сноўдацца па доме, мармычучы якую-небудзь адгаворку: не паспеў сабраць партфель, у апошні момант успомніў пра нешта, бабуля збіралася даць мне адну ліру, у мяне баліць живот, мокрыя чаравікі, трэба было пераапрануць кашулю... Брат здагадваўся пра мае благія намеры, але ён не любіў спазняцца ў клас і казаў: «Хадзем, Ісмаіл. А потым ты прыйдзеш і адвядзеш Архана».

Да нашай школы, ліцэя «Ышык», куды нас адводзіў і адкуль забіраў швейцар, было чатыры хвіліны хады. Так што, калі Ісмаіл-эфендзі вяртаўся па мяне, у школе ўжо вось-вось меліся пачынацца заняткі. Я яшчэ крыху выдурваўся, вінаваціў іншых у тым, што згубіў нешта або не гатовы да заняткаў, і, пакуль швейцар чакаў унізе,

я прыкідваўся, быццам мне баліць живот, як толькі пачую яго званок. Усе гэтыя выхадкі і нумары знясільвалі мяне ўшчэнт, да таго ж ад гарачыні гатаванага малака з пенкай, якое я з агідай піў штораціцы, а потым яго смурод яшчэ доўга стаяў у носе, мне і сапраўды пачынаў крыху балець живот. Нарэшце мяккае бабуліна сэрца не вытрымлівала: «Добра, Ісмаіл, — казала яна, — позна ўжо, званок даўно празвінеў, хай сёння застанецца дома». Потым, ссунуўшы бровы, яна паварочвалася да мяне: «Глядзі, заўтра ты пойдзеш, зразумеў? А то паклічу паліцыю. І ўсё напішу бацькам!»

Праз колькі гадоў, у ліцэі, сачкаваць стала яшчэ прыемней, бо ніхто пра гэта не ведаў. Пачуццё віны было платай за кожны мой крок, ад чаго яны рабіліся яшчэ больш каштоўнымі, але ў мяне не было іншай мэты, акрамя як зрабіць выгляд, што я ў школе, таму я звяртаў увагу на такія рэчы, якія можа заўважыць толькі сапраўдны ня-

дбайнік, гультай, беспрытульнік: жанчына ў шыракаполым капелюшы; апёк на твары ў жабрака — я праходзіў міма кожны дзень, але раней яго не заўважаў; цырульнікі і іх памагатыя, якія чытаюць газеты ў сваіх салонах; дзяўчына з рэкламы кансерваў на бакавой сцяне дома насупраць; механізм гадзінніка, падобнага на скарбонку, на плошчы Таксім — убачыць, як яго рамантуюць, можа толькі той, хто збег са школы і прыйшоў сюды ў гэты час; пустыя закусачныя; а на вузкіх вулачках Беяглу — майстры, якія вырабляюць ключы і рамантуюць крэслы, старызнікі, бакалейныя крамы, гандляры маркамі ў завулку Юксэкалдырым, музычныя тавары, букіністычныя кнігарні, крамы, дзе гандлююць пячаткамі і друкавальнымі машынкамі, — раней, калі я ў дзяцінстве праходзіў тут з мамай або прагульваўся з сябрамі, усё гэта не было такім сапраўдным, цудоўным і цікавым настолькі, што хацелася дакрануцца. У вулічных гандляроў я купляў што душа пажадае: абаранкі, смажаныя міды, плоў, каштаны, катлеты проста з агню, смажаную рыбу ў хлебе, кураб'е, айран, шэрбет. Часам я спыняўся на якім-небудзь рагу і, папіваючы газіроўку з бутэлькі, назіраў за хлапчукамі, якія гуляюць у футбол проста пасярод вуліцы (цікава, яны, як і я, прагульваюць школу ці пакуль туды не ходзяць?), або ішоў уніз па незнаёмым завулку — у такія моманты я бываў бязмерна шчаслівы, але на вочы трапляўся гадзіннік, і я ўзгадваў, што цяпер робяць у ліцэі, — у такія хвіліны я задыхаўся ад пачуцця віны і смутку.

У ліцэйскія гады, збягаючы з урокаў, я адкрыў для сябе раён Бебек, вузкія вулкі Ортакёя, пагоркі Румеліхісары, яшчэ дзейныя ў тых гады параходныя прыстані Румеліхісары, Эміргана, Істыніе, рыбацкія кавярні і лодачныя станцыі ў іх ваколіцах, месцы, куды можна дабрацца, калі сесці там на параход, асалоду вандровак па Басфоры, басфорскія вёсачкі, вузкія вулкі, дзе ля вокнаў мірна дрэмлюць пажылыя цётчкі побач са сваімі

шчаслівымі катамі і дзе ўсё яшчэ можна было ўбачыць старыя грэчаскія дамы, дзверы ў якіх не замыкаліся ад самай раніцы.

Пасля кожнага прагулу я прымаў мноства рашэнняў, якія накіравалі б мяне на правільны шлях: стаць яшчэ лепшым вучнем, больш маляваць, паехаць у Амерыку вывучаць жывапіс, не засмучаць нашых карыкатурна-добразычлівых амерыканскіх настаўнікаў і не раздражняць млявых настаўнікаў турэцкіх, якія ад песімізму і нуды зусім нічога не робяць, старацца, каб мяне не выганялі з урока. Неўзабаве праз пачуццё віны я зрабіўся «фанатычным» ідэалістам. З вышыні свайго ідэалізму я асуджаў настаўнікаў і наогул дарослых за ляготу, ілжывасць, двудушнасць і выкрутлівасць. У тых гады самымі частымі ўчынкімі дарослых і іх недаравальнымі грахамі ў маіх вачах былі несумленнасць, прытворства, пасрэднасць і няшчырасць. Усё ў дарослых — ад іх манеры цікавіцца справамі і здароўем, запалохвання вучняў, пакупак у краме ці на рынку да разваг пра палітыку — выклікала ў мяне думку пра іх двудушнасць, пра тое, што «жыццёвы досвед», нястачай якога мяне ўвесь час прапракалі, гэта не што іншае як здольнасць з незвычайнай лёгкасцю крывадушнічаць і выкручвацца, а потым паводзіцца ўсё з тым жа нахабствам, як нічога й не было, якая прыходзіць з гадамі. Не зразумейце мяне няправільна: я таксама хітрыў і крывадушнічаў, хлусіў не менш за іншых, але пасля мяне мучыла такое цяжкае пачуццё віны, такі адчайны страх, а душу ахоплівала такое моцнае ўзрушэнне, што на нейкі час я цалкам страчваў раўнавагу і пачуваўся «ненармальна», гэта ўсё рабіла расплату за двудушнасць і хлусню яшчэ больш пакутлівай. Я даваў сабе зарок больш не хлусіць і не крывадушнічаць не таму, што гэта супярэчыла майму сумленню, і не таму, што лічыў гэтыя рэчы аднолькава агіднымі, а таму, што пасля быў змардаваны тым дзіўным узрушэннем.

Я заўважыў, што гэтыя душэўныя ўзрушэнні, а яны здараліся ўсё часцей і рабіліся ўсё мацнейшымі, адбываюцца не толькі ў выніку хлусні або, на дарослы манер, крывадушнасці, а наогул у любы момант жыцця. Калі я строіў дурня і перакідваўся жарцікамі з сябрам, калі стаяў адзін у чарзе па білет у кінатэатр Беяглу, калі браў за руку сімпатычную дзяўчыну, з якой толькі што пазнаёміўся, раптам, нібы з глыбіняў душы, узнікала нейкае вока, завісала ў паветры крыху воддаль і ўважліва, нібы тая камера ў кіно, сачыла за ўсім, што я раблю (перадаю жанчыне ў касе грошы на білет або безнадзейна шукаю, што б такога сказаць сімпатычнай дзяўчыне, якую я ўжо ўзяў за руку) і ў гэты момант кажу банальныя, крывадушныя, дурныя словы («на “З Расіі з любоўю”, адзін білет дзе-небудзь у цэнтры, калі ласка — Вы таксама ўпершыню на гэтай вечарынцы?»). У нейкі момант я адчуваў сябе адначасова і рэжысёрам, і акцёрам нейкага філь-

ма, які адбываўся ў жыцці, а я, з сярэдзіны гэтага фільма, аказваўся іранічным назіральнікам гэтага жыцця. Пасля мне патрэбна было некалькі секундаў, каб я зноў мог паводзіцца, як кажуць, «нармальна», а потым мяне залівала тое самае душэўнае ўзрушэнне, складзенае з сорама, страху, панікі і боязі застацца ў адзіноце. У гэтым паўпрытомным стане мая душа, нібыта лісток паперы, які ўсё складваюць і складваюць і ён робіцца ўсё меншы, рыўкамі сціскалася так, што ўнутры ўсё пераварочвалася і мяне пачынала трэсці.

У такой сітуацыі я ведаў адзіны надзейны сродак — зайсці ў які-небудзь пакой, зачыніць за сабой дзверы і пабыць аднаму. Але і ў адзіноце мне ўсё было мала — я зноў і зноў узгадваў момант свайго ўзрушэння, зноў і зноў пракручваў яго, часам паўтараў тыя самыя звычайныя словы, ад якіх мне было сорамна. Потым я браў аловак і паперу, пачынаў нешта пісаць або крэсліць, і, калі накрэслены малюнак быў мне даспадобы, неўзабаве я вяртаўся ў «нармальны» стан і мог выходзіць да людзей.

Часам я без нічога ніякага адчуваў сябе прытворшчыкам, нават калі не рабіў нічога пошлага, крывадушнага ці фальшывага. Падчас прагулкі па вуліцах мне ў вочы кідалася маё адлюстраванне ў якой-небудзь вітрыне, у адным з тых буфетаў, дзе прадавалі сандвічы-гамбургеры і якія ў той час адзін за адным адкрываліся ў Беяглу; я сядаў, каб выпіць айрану і з'есці сандвіч з сасіскай пасля забаўляльнага паходу ў кіно суботнім вечарам, — як раптам у люстры насупраць я бачыў сваю выяву, і яна здавалася мне яшчэ больш рэальнай, брутальнай і невыноснай. У такі нясцерпны момант мне хацелася памерці, але з нейкай балючай прагнасцю я ўмінаў сандвіч і працягваў глядзець на сябе. Неўзабаве я пачаў атаясамліваць сябе з дзівам, які пажыраў свайго сына на карціне Гоі. Выява ў люстры нагадвала мне мае правіны, грахі і тое, што я — дрэнны тып. Я адчуваў гэта не толькі та-

му, што ў той час аднолькавыя велізарныя люстры ў рамах віселі ў кожным доме спатканняў, у кожным салоне сустрэч і знаёмстваў на бакавых вулках Беяглу, але яшчэ і таму, што ўсё навокал — голая лямпачка ў мяне над галавой, брудныя бляклыя сцены буфетаў, прылаўкі, за якімі я сядзеў, — было вельмі занябаным, пасрэдным і брыдкім. Звычайна я адчуваў, што перада мной нібыта не шчаслівая, радасная ды паспяховая будучыня, а толькі доўгі нудны прамежак часу, які трэба правесці асабліва не спыняючыся, час, які трэба забіць не звяртаючы ўвагі на розныя дэталі і цікавыя моманты, і што я, уласна, забіваю яго.

Я пакрысе звыкаўся з думкай, што цудоўнае і напоўненае сэнсам жыццё, якое я бачыў нядаўна ў адным галівудскім фільме, маглі пражываць толькі шчаслівыя людзі з Амерыкі ды Еўропы, што значную частку іншых насельнікаў свету, у тым ліку і мяне, чакала другараднае, нікчэмнае і бессэнсоўнае жыццё, якім ніхто і ніколі не пацікавіцца, жыццё ў невыразных, дрэнна пафарбаваных, састарэлых, патрапаных і танных мясцінах. У Стамбуле жыць на заходні манер маглі толькі вельмі багатыя людзі, але іх асяродак здаваўся мне невыносна прытворным і бяздушным, таму я ўсё больш гарнуўся сэрцам да вузкіх бакавых вулак майго горада, да іх смутных краявідаў, там я ў адзіноце праводзіў пятнічныя ды суботнія вечары і забяўляўся паходамі ў кіно.

Я абзавёўся некалькімі дрэннымі сябрамі, якіх, аднак не ўмешваў у тое жыццё, дзе я, малюючы, імкнуўся раскрыць аблічча гарадскіх вузкіх бакавых вулак, дзе чытаў кнігі, але не дзяліўся прачытаным. Я ўвайшоў у «групу» сяброў, чые бацькі былі фабрыкантамі, тэкстыльнымі магнатамі ды ўладальнікамі шахт. Усе гэтыя мае сябры, а яны былі спрэс дурныя, хоць і старэйшыя за мяне, прыязджалі ў Роберт-каледж за рулём бацькоўскіх «мерседэсаў», а вечарамі, па дарозе са школы, на праспектах

Шышлі ці Бебека нагледжвалі сімпатычных дзяўчат, а тады прытарможвалі перад імі і запрашалі пакатацца; такое запрашэнне ў іх называлася «кручок», калі дзяўчаты яго «заглыналі» і сядалі ў машыну, яны ўжо пачыналі марыць пра небывалыя сэксуальныя прыгоды. У выхадныя яны раз'язджалі па ваколіцах Мачкі, Нішанташы, Таксіма і Харбіе са сваімі «кручкамі», бо хацелі пазнаёміцца з дзяўчатамі, якія, як і яны самі, вучыліся ў замежных ліцэях, кожную зіму ездзілі на дзесяць дзён пакатацца на лыжах на Улудагу, а летам адпачывалі ў Суадзіе ці Эрэнкайі. Часам і я ўдзельнічаў у гэтых ловах «на кручок» і заўсёды здзіўляўся, як некаторыя дзяўчаты з першага позірку вызначалі, што мы — такія самыя бяскрыўдныя дзеці, як і яны самі, і адразу бязбоязна сядалі ў машыну. Памятаю, аднойчы да нас у машыну селі дзве дзяўчыны — так, быццам забірацца ў першы стрэчны раскошны аўтамабіль было самай звычайнай справай, мы крыху пагаварылі пра сёе-тое, потым зайшлі ў клуб, выпілі ліманаду і кока-колы і шчасна разышліся назаўжды. Акрамя гэтых сяброў, якія, як і я, жылі ў Нішанташы і з якімі мы пастаянна гулялі ў покер, у мяне былі іншыя прыяцелі — з імі я часам сустракаўся, каб згуляць у шахматы або пінг-понг, пагаварыць пра жывапіс і пра мастацтва наогул, але тых і гэтых я ніколі не знаёміў між сабою і не ладзіў супольных сустрэч.

З кожным з маіх прыяцеляў я быў іншым чалавекам, з іншым гумарам, іншым голасам, іншай мараллю. Я, нібы хамелеон, мяняўся з кожным новым асяроддзем, але гэта не было чымсьці прадуманым, падступным і цынічным. Як правіла, мае асобы ўзнікалі самі сабой падчас размоў з сябрамі, варта было толькі захапіцца якой-небудзь тэмай. З добрым чалавекам я імгненна рабіўся добрым, з дрэнным — дрэнным, з дзіваком — дзіваком, і, мяркую, гэтая выгодная здольнасць не дазволіла мне пасля дваццаці гадоў стаць пагардліва-насмешлівым

цынікам, як гэта здарылася з многімі маімі сябрамі. Любой цікавай мне тэмай я захапляўся шчыра і ўсім сэрцам быў адданы ёй.

Гэта, зрэшты, не перашкаджала мне час ад часу гадзінамі строіць дурня. Бывала, што я бесперапынна жартаваў, здэкаваўся, смяяўся і хіхікаў. Як правіла, гэта здаралася ў Роберт-каледжы, калі падчас асабліва нудных урокаў у мяне адключаліся тармазы: неўзабаве я пачынаў нашэптваць жарты так, каб цэлы клас мог іх пачуць, яшчэ больш я натхняўся, калі бачыў, што аказваўся тым самым апавядальнікам, чые «досціпы» слухалі больш уважліва, чым настаўніка, стрэлы свайго гумару я накіроўваў у бок нудных турэцкіх настаўнікаў. Мы адчувалі, што некаторым з іх было неспакойна ад выкладання ў амерыканскай школе, што яны некаторых вучняў лічылі «шпіёнамі», якія даносяць на іх амерыканцам, што турэцкія настаўнікі, якія раз-пораз выкрыквалі нудныя патрыятычныя прамовы, у параўнанні з амерыканцамі былі абьякавыя, стомленыя, старыя і млявыя, што яны ўжо не любяць ні нас, ні сябе, ні жыццё. У адрозненне ад добразычлівых і прязных амерыканцаў, першае, што ім прыходзіла ў галаву — прымусіць вывучыць на памяць і пакараць, і таму большасць ненавідзела гэтых настаўнікаў з душамі бюракратаў.

Амерыканскія настаўнікі, пераважна маладзейшыя за турэцкіх, лічылі сваіх турэцкіх вучняў значна больш наіўнымі і добранамернымі, чым тыя былі насамерч, самі яны з усёй наіўнасцю і добранамернасцю прагнулі пазнаёміць нас з цудамі заходняй цывілізацыі, так што ў сваім адукацыйным запале даходзілі часам амаль да рэлігійнага экстазу, і час ад часу ніхто ў класе не ведаў, плакаць нам або смяяцца. Некаторыя амерыканцы прыехалі ў Турцыю на покліч сэрца, каб даваць асвету непісьменным дзецям з беднай краіны трэцяга свету, большасць з іх нарадзілася ў саракавыя гады і прытрымлівалася левых ідэй, гэта на-

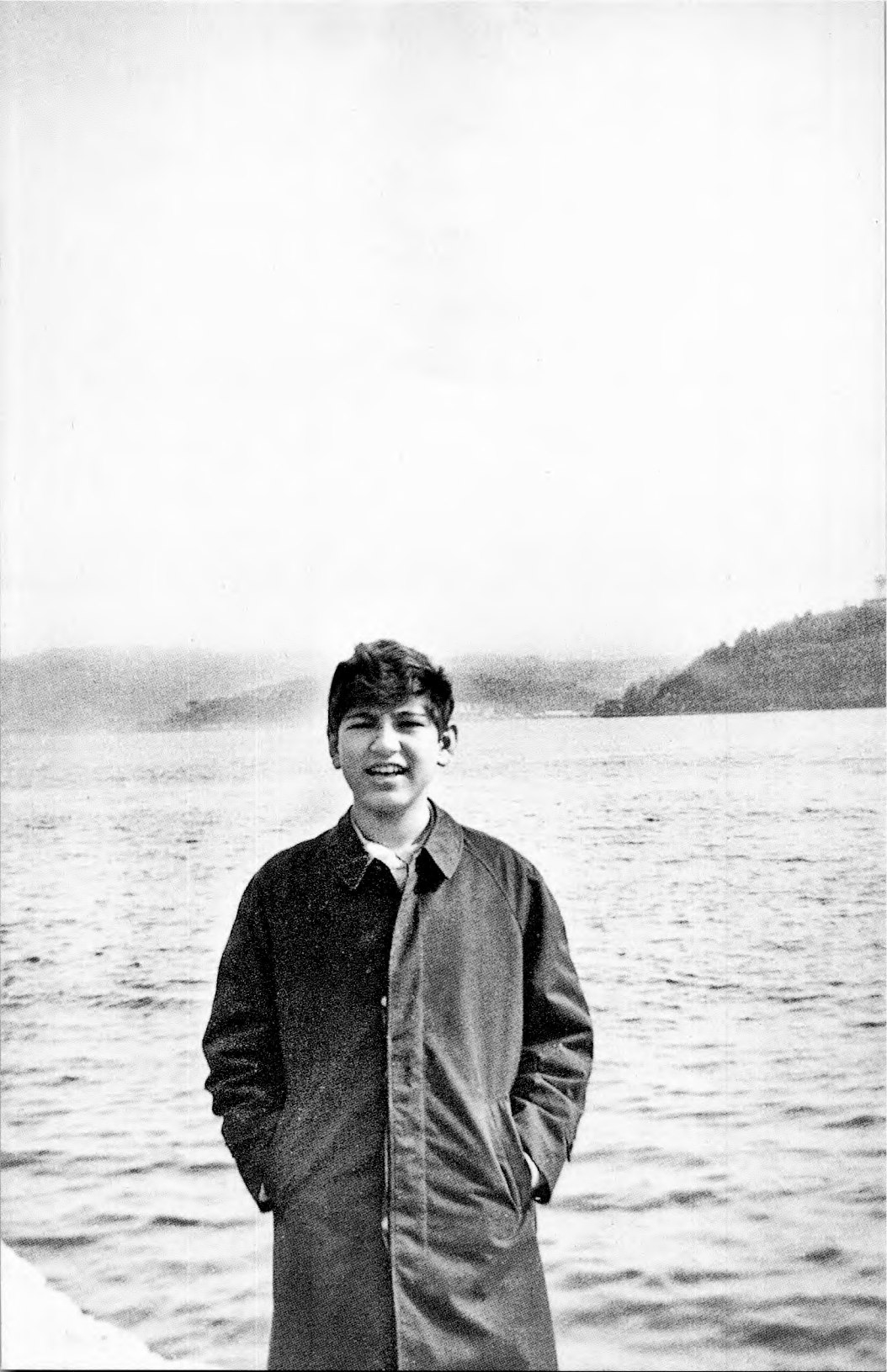

шы амерыканскія настаўнікі давалі нам чытаць Брэхта, каментавалі Шэкспіра з левых пазіцый, а калі разбіралі які-небудзь літаратурны твор, то імкнуліся давесці, што крыніцай любога зла з'яўляецца «дрэннае» грамадства, якое збівае з тропу добрых людзей. Адзін з настаўнікаў, калі каментавалі нейкі літаратурны твор і хацеў паказаць нам, як грамадства «адпрэчвае» тых, хто не жадае жыць паводле яго меркі, раз за разам паўтараў: *You are pushed*; пару жартуўнікаў з класа час ад часу адказвалі яму: *Yes, sir, you are pushed*, — толькі амерыканскі настаўнік і не падазраваў, што апошнія слова гучыць гэтаксама, як і адна з абраз у турэцкай мове, якая азначае гея. Аднак цэлы клас не мог душыцца ад смеху толькі таму, што гэ-та была абраз, — многія вучні ў душы моцна злавалі на амерыканскіх настаўнікаў, і цяпер іх гнеў прарываўся вонкі. Гэтая сарамлівая варожасць да амерыканцаў была вельмі сугучная нацыяналістычнай і левай атмасферы

тых гадоў, а яшчэ яна вельмі моцна дурыла галаву нашым бліскучым вучням, якія паходзілі з правінцыі Анатоліі і вучыліся толькі таму, што атрымалі стыпендыю. Гэта былі вучні з бедных сем'яў, яны здавалі вельмі складаныя экзамены, каб здабыць прывілеяванае права вучыцца ў амерыканскім ліцэі, большасць з іх былі сапраўды кемлівымі і працавітымі, і, з аднаго боку, яны былі зачараваныя амерыканскай культурай, ідэяй свабоды, а яшчэ больш — магчымасцю паехаць у Амерыку і вучыцца ва ўніверсітэце і, можа быць, застацца там назаўжды; з другога боку, ім цяжка ўдавалася стрымліваць гнеў да амерыканцаў, добра падагрэты вайной у В'етнаме. У маіх сяброў, дзяцей з багатых, заможных ці з такіх, як мая, стамбульскіх сем'яў, гэтых душэўных пакут не было ўвогуле: яны разглядалі навучанне ў Роберт-каледжы проста як першы крок на шляху да будучага кіравання вялікай турэцкай фірмай або прадстаўніцтвам замежнай кампаніі ў Турцыі.

Што да мяне, то я наогул не ведаў, кім стану, але на пытанні пра гэта адказваў, што не хачу з'язджаць са Стамбула і буду вывучаць архітэкттуру. Быць архітэктарам задумаў не толькі я сам — уся сям'я вельмі даўно сышла на такім рашэнні.

У мяне, як у дзядулі, таты і яго брата, былі здольнасці да дакладных навук, і таму я павінен быў вывучаць інжынерную справу ў Стамбульскім тэхнічным універсітэце, але раз ужо ў мяне былі такія здольнасці да малявання, вывучаць там архітэкттуру мне пасавала значна больш. Не памятаю, хто першы так падумаў і хто выказаў гэтае простае і лагічнае выйсце, але ўжо ў ліцэі я звывікся з гэтым і быў глыбока перакананы, што так яно і будзе. З'ехаць са Стамбула мне нават у галаву не прыходзіла. І зусім не таму, што я горача любіў гэты горад, і не таму, што быў закаханы ў яго свядома, ці там паводле нейкай страсці, — я інстынктыўна ў найвышэйшай ступені

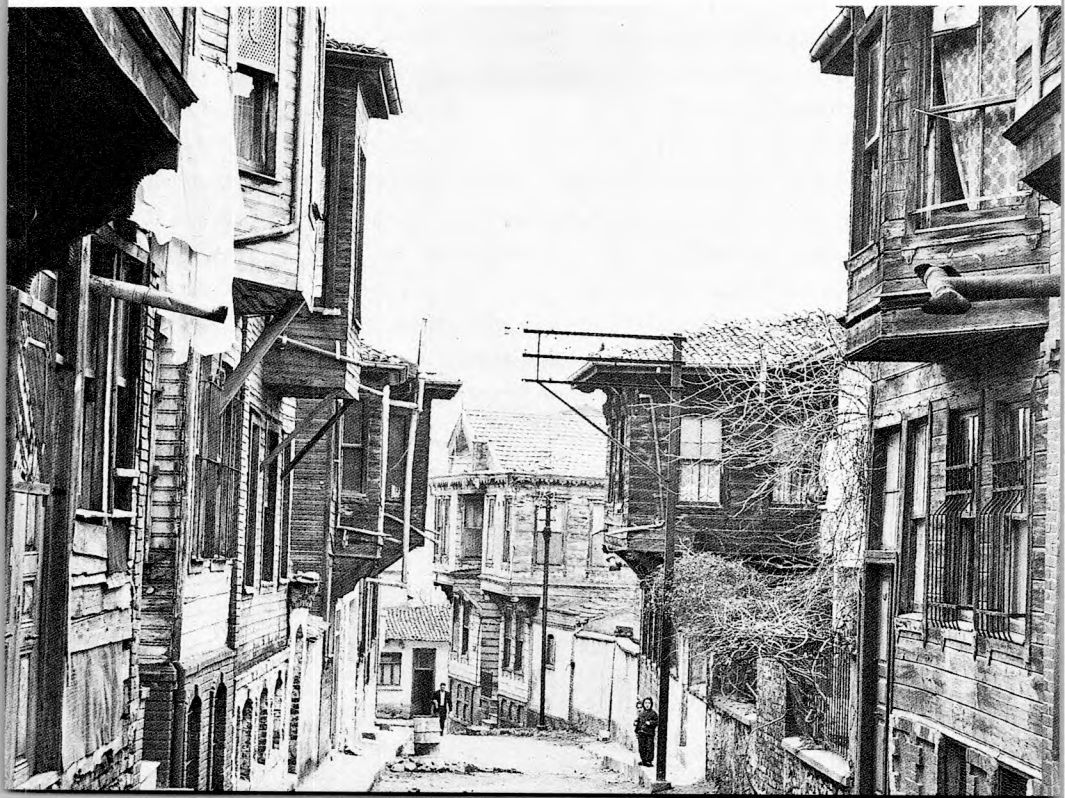
ленаваўся закінуць свае звычкі і родныя мясціны, сваё асяроддзе, наваколле, дом, квартал. Ужо тады я пачаў дазнавацца, што я — адзін з тых людзей, якія могуць ледзь не сто гадоў запар кожны дзень апранацца ў той самы касцюм, есці тое самае і лунаць у свеце сваіх шалёных мрояў.

Пра галоўнае — пра тое, кім я буду, чым ёсць жыццё і чым яно мусіць быць, — мы ў той час часта гутарылі з татам, калі ўдвух выпраўляліся ў нядзельныя ранішнія аўтамабільныя паездкі. Тата быў дырэктарам у «Айгазе»*, таму штورانіцы ў нядзелю пад маркай інспекцыі нейкага будаўніцтва якога-небудзь газасховішча ў Бююкчэкмеджэ ці Амбарлы, неабходнасці наведаць бабулю, з'ездзіць купіць што-небудзь або проста выехаць

* Самая буйная газавая кампанія ў Турцыі.

на прагулку па Басфоры ён садзіў мяне ў сваю машыну («Форд-Таўрус» 1966 года), уключай радыё і ціснуў на газ.

У канцы 1960-х — пачатку 1970-х праспекты Стамбула ранаіцай у нядзелю былі пустыя, і пакуль мы ехалі па вуліцах ды кварталах, дзе дагэтуль яшчэ ніколі не былі, у машыне гучала «лёгка заходняя музыка» («Бітлз», Сільві Вартан, Том Джонс і г. д.), а тата расказваў мне, што самае лепшае — гэта жыць так, як табе падказвае сэрца, што грошы — не мэта, а сродак, якім прынагодна трэба скарыстацца, каб стаць шчаслівым, расказваў, як пісаў вершы ў нумары гатэля, калі ён быў пакінуў сям'ю і з'ехаў у Парыж, як перакладаў на турэцкую мову вершы Поля Валеры і як праз некалькі гадоў, па дарозе ў Амерыку, чамадан, набіты гэтымі вершамі і перакладамі, у яго скралі. Я ведаў, што ніколі не змагу забыць усяго таго, што ён расказваў мне, пераскокваючы з тэмы на тэму ў такт музычнаму рытму, па ходзе паслядоўнай, нібы ў серыяле, змены гарадскога пейзажу, або паводле

сюжэта яго гісторый, як у 1950-я гады яму часта здаралася бачыць на парыжскіх вуліцах Жана-Поля Сартра, як будаваўся Дом сям'і Памукаў і як збанкрутавала яго першае прадпрыемства. Тата звяртаў маю ўвагу то на цудоўны краявід, то на прыгожую жанчыну на ходніку, а я ўсё слухаў ягоныя гісторыі і мудрыя жыццёвыя парады, якія ён даваў мне без націску, лёгка і ненаўмысна, слухаў і глядзеў на свінцовыя ў гэты зімовы ранак стамбульскія краявіды, што праплывалі за акном. Машыны едуць па Галацкім мосце, ускраінныя кварталы ў атачэнні пакуль не разбураных драўляных асабнякоў, вузкія вулкі, натоўп, які ідзе на футбольны матч, буксір з тонкай трубой цягне па Басфоры грузаныя вугалем баржы — я адчуваў, як гэтыя карціны зліваюцца ў маёй свядомасці са словамі бацькі, якога я ўважліва слухаў, — напрыклад, што чалавек мусіць кантраляваць свае інстынкты, трывогі і навязлівыя ідэі, што жыццё, у сутнасці, вельмі хут-

ка прамінае, і добра, калі ты ведаеш, чаго хочаш, і што чалавек здольны раскрыць свету глыбіні сваёй душы, калі ўмее толькі пісаць, маляваць і крэсліць. Неўзабаве музыка, якую я слухаў, стамбульскія краявіды, што праплівалі за вокнамі машыны, татава ўсмешка: «Ну што, збочым вось тут?», — атмасфера вузкіх брукаваных вулачак, дзе на ходніку тата пакідаў машыну, зліваліся ў маёй галаве, і я адчуваў, што мы ніколі не зможам знайсці адказаў на галоўныя пытанні жыцця, але нам трэба іх задаваць; што мы не зможам цалкам зразумець сэнс жыцця і сутнасць шчасця або што яны хаваюцца там, дзе мы і не думалі шукаць; і што акрамя гэтых турбот ёсць не менш важныя рэчы — пакуль мы заклапочаныя сваімі турботамі, пакуль ганяемся ці то за прыемнасцямі жыцця, ці то за яго сэнсам, за вокнамі нашых машын, дамоў, караблёў застаюцца вось гэтыя краявіды, і жыццё, зусім як музыка, карціна ці гісторыя, адстуквае свой рытм і заканчваецца, але гарадскія пейзажы, што праплываюць перад нашымі вачыма, нават праз гады, нібы ўспаміны, вяртаюцца да нас у марах і застаюцца назаўжды.

34. Няшчасце — гэта твая агіда да сябе і горада

Часам горад абсалютна змяняецца. Вуліцы, дзе ты адчуваў сябе як дома, раптам змяняюць колер; ты раптам разумееш, што натоўп, які заўжды выглядаў загадкава, насамрэч стагоддзямі бязмэтна топча брук. Паркі раптоўна ператвараюцца ў брудныя, бясколерныя дзялянкі зямлі, плошчы, спрэс пакрытыя ліхтарнымі слупамі і электрычнымі рэкламнымі шчытамі, нечакана становяцца бетоннай безгустоўшчынай, а горад — і твая душа разам з ім — раптам аказваецца пустым, абсалютна пустым. Бруд і памыі завулкаў, смурод з адкрытых смеццевых бакаў, вечныя яміны, калдобіны і выбоіны на вуліцах і ходніках, увесь гэты вэрхал, блытаніна і штурхатня, якія робяць Стамбул Стамбулам, — усё гэта дорыць адчуванне не столькі ўбогасці, брыдкасці і заганнасці горада, колькі — маёй уласнай душы і майго жыцця. Нібы гэты горад — маё заслужанае пакаранне, і я — частка ягонага броду. Густы смутак і нядоля пераліваюцца з горада ў мяне і з мяне — у горад, і я адчуваю, што і з горадам, і са мной усё скончана: самі вуліцы і ходнікі падказваюць, што я, як і мой горад, — жывы мярцвяк, паўзгнілы труп, нікчэмнік, асуджаны на паразу, асуджаны сканаць у гноі. Нават калі з цяжкім сэрцам мне здараецца зірнуць на Басфор, што анучай трапечацца ў прасветах паміж новымі пачварнымі бетоннымі дамамі, то і тады ў мяне не з'яўляецца ніякай надзеі. Горш за тое, я як дасведчаны

стамбулец заўважаю надыход з далёкіх нябачных вуліц смяротнага і забойчага пачуцця смутку, гэтак як вечарамі, з паху мора і водарасцей, які цішком прабраўся на гарадскія вуліцы, я адчуваю подых восеньскай навальніцы; і тады катастрофу, смерць, землятрус або восеньскую навалу мне хочацца перачакаць не на вуліцы, а як мага хутчэй вярнуўшыся дадому.

У той самы момант, калі я бачу набліжэнне цемры смутку і няшчасця, мой паўцёмны, змрочны і зацішны дамашні куточак аддаляецца ад мяне, а жалобныя, пачварныя вуліцы, неахайныя, абрыдлыя ходнікі і людзі, якія раптам робяцца падобнымі адны на адных і выглядаюць так, нібыта яны здагадаліся пра маю пустату і таёмна прысягнулі не пушчаць мяне ў свае шэрагі, цягнуцца бясконцым патокам, які нарастае са страшнай сілай.

Вясной я не люблю той паслябедзенны час, калі сонца раптам з усёй сілы бязлітасна залівае горад, з яго беднасцю, неахайнасцю і ўбоствам. Не люблю праспект Халаскяргазі, які расцягнуўся ад Таксіма, праз Харбіе і Шышлі, да самага Меджыдыекёя (у тых мясцінах прайшло маміна дзяцінства, і яна расказвала пра іх як пра казачную краіну, згубленую сярод шаўкоўнічных дрэў), забудаваны ў 1960–1970-я гады з абодвух бакоў шматпаварховымі жылымі дамамі ў «міжнародным стылі», пакрытымі керамічнай мазаікай, з велізарнымі вокнамі. З некаторых бакавых вуліц раёнаў Шышлі (Пангалты), Нішанташы (Топагаджы), Таксім (Талімханэ) мне хочацца ўцячы яшчэ да таго, як я трапляю туды: здаецца, што ў гэтых пазбаўленых зелены мясцінах, адкуль не ўбачыш Басфор, на гэтых крутых пагорках і ў лагчынах, забудаваных крывымі дамамі, што высяцца на маленькіх лапіках зямлі, падзеленых-перадзеленых у выніку сямейных сварак за маёмасць, так душна і мёртва, што падчас прагулак па гэтых вуліцах я скурай адчуваю нянавісьць усіх гэтых зласлівых цёткаў і вусатых дзядзь-

каў, якія вызіраюць з вокнаў, больш за тое — нянавісьць справядлівую. Я таксама ненавіджу вузкія вуліцы паміж Шышлі і Нішанташы з крамамі гатовага адзення, вуліцы Тэпебашы і Галаты з крамамі электратавараў або падобныя да вуліцы Талімханэ ў ваколіцах Таксіма, дзе свайго часу гандлявалі аўтазапчасткамі (у тыя легкадумныя гады, калі дзядулева спадчына з вясёлым свістам разляталася на патрэбу самых розных, не звязаных паміж сабой, гандлёвых прадпрыемстваў, бацька з братам, да ўсяго іншага, адкрылі там і сваю краму, але замест гандлю аўтазапчасткамі яны часцей займаліся, напрыклад, тым, што частавалі прыбіральшчыкаў таматным сокам у бляшанках, які незадоўга перад гэтым з'явіўся ў Турцыі; у сок яны дадавалі столькі перцу, што аж вочы вылазілі на лоб), ненавіджу вулікі ў ваколіцах Сулейманіе, акупаваныя пасуднымі майстэрнямі, якія душаць наваколле грукатам малаткоў і гырканнем прэсаў, ненавіджу таксі і грузавікі, якія прыслужваюць ім і ператвараюць вуліцы Стамбула ў адзін суцэльны затор. У хвіліны, калі ўва мне закіпае нянавісьць да горада і да самога сябе, я злуюся больш на сябе, чым на ўсе гэтыя вулічныя шыльды з імёнамі размаітых спадароў, з іх заняткамі, прафесіямі, дасягненнямі, напісаныя на самы розны манер буйнымі, каляровымі літарамі, абы толькі прыцягнуць увагу натоўпу да іх. Усе гэтыя прафесары, дактары, хірургі, прысяжныя маёмасныя дараднікі, члены адвакацкіх калегій, радасныя прадаўцы кебабаў, бакалейныя тавары маркі «Хаят», Чарнаморскі гуртовы рынак і банк, страхавыя кампаніі, назвы пральных парашкоў і газет, каляровыя афішы кінатэатраў і рэкламы цыгарэт, джынсаў і газаваных напояў, дахі з гордымі велізарнымі літарамі над крамамі, дзе прадаюцца спартовыя і нацыянальныя латарэі, пітная вада і газавыя балоны, — усё гэта кажа мне, што Стамбул, як і я, разгублены і няшчасны, і нагадвае: пакуль гарадскі шум і гэтыя літары канчаткова не за-

душылі мяне, трэба зашыцца ў нейкі цёмны куток, у мой мілы пакойчык!

Але я спазніўся. Не паспеў ускочыць у прахалодныя нетры свайго дома далей ад жудасных вуліц — электрычныя рэкламныя шчыты, шыльды, афішы і гармідар літар, ад якіх горад робіцца да болю знаёмым, клаўстрафобным, «сваім» і задушлівым, самі сабой завялі ў маёй галаве чытальную машынку.

АКБАНККЕБАБЫАДРАНКУНАДЗЕЙНАЯМЭБЛЯДЛЯВА
СМЫЛАНАКОЖНЫДЗЕНЬЮВЕЛІРННЯВЫРАБЫЛАСУНК
ІГАДЗІННІКІЎРАСТЭРМІНОЎКУАДВАКАТНУРЫБАЯР

Нарэшце я ратуюся ўцёкамі ад крыважэрнага натоўпу, бясконцай блытаніны і паўдзённага сонца, што асвятляе ўсю гэтую пачварнасць, — але машынка ў маёй галаве чытае першае-лепшае — нібы ў жаласнай народнай песні, якую спяваюць у хвіліны стомы, маркоты і журбы, яна зацягвае:

ВЯСНОВЫРАСПРОДАЖБУФЕТСПАДАРАСЕЛЯМІТЭЛЕ
ФОНСТАРРАЁННЫНАТАРЫЮСБЕЯГЛУСАМЫЯТОНКІЯМ
АКАРОНЫАНКАРСКІРЫНАКШОЎПАРЫКМАХЕРСКАЯЖ
ЫЛЫКОМПЛЕКССАГЛЫКРАДЫЁДЭТАЛІТРАНЗІСТАРЫ

Гарадскі натоўп, састарэласць і бруднасць горада робяць мяне вельмі няшчасным, — ляжу і думаю я. У Стамбуле ўсё новае кідаюць зробленым напалову, ён ператварыўся ў нейкае месца суцэльных недахопаў. Вонкавая рэклама, у большасці сваёй запазычаная з англійскай і французскай моў назвы фірмаў, крам і часопісаў намякаюць, што гэты горад жыве па-еўрапейску, але ж горад ніколі і не жыў так, як расказвае пра сябе. Мячэці, мноства мінарэтаў, заклікі да малітвы, гістарычны антураж традыцый — імі таксама горад не жыве. Усё зроблена напалову, ва ўсім ёсць недахопы і дэфекты.

БРЫТВЫДЛЯГАЛЕННЯЗАХОДЗЫЦЕДАНАСУАБЕДЗЕН
НЫПЕРАПЫНАҚДЫЛЕРТАВАРАЎФІЛІПСМЕДТЭХНІКАД
ЫВАНЫШКЛЯННЫЯДЗВЕРЫАДВАКАТФАХІР

Думкі пра тое, што горад стаў прычынай майго смутку, у пэўны момант выносяць мяне ў свет наіўных мрояў. Гораду, думаю я, больш пасаваў яго залаты век, часы яго чысціні і сапраўднасці, калі ён быў «самім сабой» і «дасканала цудоўным». Але я з горыччу разумею, што я, мая душа і думкі — чужыя ў Стамбуле канца XVIII — пачатку XIX стагоддзя, намаляваным Мелінгам, апісаным такімі еўрапейскімі падарожнікамі, як Нерваль, Гацье і дэ Амічыс. Больш за тое, дома ўключаецца логіка, і яна падказвае мне, што я люблю свой горад не за яго чысціню, а за яго стракатасць, недаробленасць і кучу разбураных будынкаў. Але тая палова мяне, якая хоча выправіць мае недахопы і заганы, кажа, што мне неабходна ратавацца і ад смутку, які распаўсюджвае горад. Гоман вуліц дагэтуль гучыць у мяне ў галаве.

АШЧАДЖАЙЦЕДРОБНЫЯГРОШЫКАПЕЙКАРУБЕЛЬБ
ЕРАЖЭБУФЕТСПАДАРЫНІГЮНЭШЗВАНЦЕЎЗВАНОКГА
ДЗІННІКІАРТЫНЗАПЧАСТКІТОНКІЯПАНЧОХІВОГБАЛІ

Магчыма, я адчуваю сябе вінаватым з той прычыны, што ніколі цалкам не належаў гэтаму гораду. І ў святочных дні, калі ўся наша сям'я збіралася ў бабулінай кватэры і весялілася, падагрэтая пасля абеду лікёрам і півам, і ў дажджлівы зімовы дзень, калі я раз'язджаў па горадзе з якім-небудзь багатым сябрам з Роберт-каледжа на машыне ягонага бацькі, і падчас прагулкі па вясных вуліцах у пасляабедзенны час я адчуваў, як ува мне расце пачуццё ўласнай нікчэмнасці, адарванасці ад усяго на свеце, а значыць, памылковасці майго існавання, а значыць, неабходнасці схавацца ад людзей дзе-небудзь у далёкім кутку, — такая думка, не, хутчэй жывёльны інстынкт, гнала мяне як мага далей і ад еднасці з гарадской супольнасцю, ад духу братэрства і ўзаемадапамогі, ад усёбачнага вока ўсёдаравальнага Бога — мяне цягнула застацца ў адзіноце, і таму я перажываў глыбокае пачуццё віны.

У першыя ліцэйскія гады адзінота была для мяне часовай з'явай, бо я пакуль не быў дастаткова сталым, каб прыняць яе, як прымаюць горкую долю. (Надзея ўласцівая дзяцінству, на ёй трымаецца моц уяўлення.) Я марыў, што аднойчы ў мяне будзе добры сябар і я буду хадзіць з ім у кіно (мне было неспакойна ў перапынках паміж сеансамі, бо я прыходзіў адзін, без сяброў). Я ўяўляў сабе, як аднойчы ў мяне будуць добрыя знаёмыя: з імі будзе вельмі прыемна, без фальшу, абмяркоўваць мае карціны і прачытаныя кнігі. Марыў, як аднойчы ў мяне будзе прыгожая каханая, і з ёй я буду дзяліць захапленне ад таемных забароненых радасцей, знаёмае мне з самага ранняга дзяцінства, калі я гуляўся з піпкай ды іншымі часткамі цела. Магчыма, я ўжо быў у адпаведным для гэтага ўзросце, але саромеўся глыбіні сваіх жаданняў, ад-

чуваў, што мая душа не гатовая прыняць выклік гэтага страшнага хацэння.

У той час я меркаваў, што бездапаможнасць — гэта адчуванне страчанай сувязі паміж вамі і месцам, домам, сям'ёй і, самае галоўнае, горадам, дзе вы жывяце. Вось ад духу гэтай супольнасці, якім ахутаныя ўсе жыхары горада, з іх заўсёднымі «брат» і «мы», з адзінствам, годным футбольных заўзятараў, я і быў адарваны. Я адчуў расколіну ў душы, запанікаваў ад набліжэння адзіноты, спалохаўся, што ўсё жыццё правяду ў цемры майго песімізму, і прыняў рашэнне быць як усе: у сямнаццаць-васямнаццаць гадоў мне нібыта ўдалося зрабіцца таварыскім хлопцам, які ўсіх смяшыў, жартаваў пры кожнай нагодзе, з усімі быў прыязны і нават панібрацкі. Абы схаваць павольнае набліжэнне вар'яцтва, я, нібы той, што свішча ў цемры, бесперапынна жартаваў, расказваў байкі, на ўроках выклікаў усеагульны смех, перадражніваючы настаўнікаў у іх за спінай, а ў сямейным коле мае жарты рабіліся легендарнымі, іх пераказвалі зноў і зноў. Калі я заўважаў, што забава зайшла занадта далёка, то адчуваў сябе дыпламатам, які прыкладвае тытанічныя высілкі, каб замяць брудны скандал. Пасля ўсёй гэтай гульні, адзін у сваім пакоі, я знаходзіў адзіны хуткі паратунак ад усяго гэтага сусветнага фальшу, душэўнай пустаты і ўласнай крывадушнасці — «перашморгнуць затвор».

Усе іншыя — здаровыя або злыя, вясёлыя або пяшчотныя — лёгка, нібы само сабой, завязвалі сяброўскія стасункі, чаму ж тады ў мяне складвалася адчуванне, быццам я змушаю сябе граць нейкую ролю? Чаму самыя звычайныя рэчы, якія спрашчаюць будзённае жыццё і пра якія не надта задумваюцца, — а можа, і не задумваюцца зусім — я мушу рабіць сцяўшы зубы, мушу прыкладваць намаганні, а потым ненавідзець сябе за «пазёрства»? Часам я выконваў ролю з такім «маніякальным» запалам, што заклапочанасць уласным прытворствам поўнасцю

пакідала мяне, я цешыўся, што магу быць такім, як усе, і што ўсіх весяліць мая іронія і дасціпнасць; мне нават здавалася, што ў гэтым вялікім хаўрусе я нарэшце ўратаваўся ад уласнай двудушнасці і балючага адчування ўласнай фальшывасці, як раптам, на піку весялосці, вецер смутку зноў усё перакульваў дагары нагамі, і мне хацелася вярнуцца дадому, забіцца ў які-небудзь куток, схвацца ў маёй цемры. Спачатку я ненавідзеў сябе за тое, што быў сярод усіх гэтых людзей, за тое, што разбіваўся ў дошку, абы толькі не адарвацца ад гэтай супольнасці. Але, як звычайна бывала ў такіх выпадках, пагарда да самога сябе пераходзіла на маё атачэнне, на маму-тату-брата і мноства іншых сваякоў, якіх мне ўсё цяжэй было называць сям'ёй, на школьных сяброў і іншых знаёмых — на ўвесь горад.

Прычынай майго заняпаду і двудушнасці я лічыў сам Стамбул. Вядома, я вінаваціў не свае любімыя мячэці, гарадскія муры, маленькія плошчы, Басфор, караблі

і такія блізкія мне цяпер ночы, агні і натоўп вялікага горада. Я адчуваў, што жыхароў горада аб'ядноўвае нешта іншае, тое, што спрашчае іх стасункі, гандаль, вытворчасць і наогул жыццё, тое, дапасавацца да чаго сам я не мог. З часам мне было ўсё цяжэй заставацца «самім сабой» і пры гэтым адпавядаць «нашаму свету», дзе ўсе адны адных ведаюць, шануюць межы адны адных і хочуць быць адны да адных падобнымі, дзе так цэніцца сапраўдная сціпласць, дзе паважаюць традыцыі, заповеты продкаў, старэйшых, гісторыю і легенды аб слаўным мінулым. У гэтым хаўрусе, у атачэнні сям'і, сяброў, у школе я ніколі не быў «самім сабой». У кожным хаўрусе, дзе я мусіў быць акцёрам, а не глядачом, напрыклад на вечарынцы з нагоды народзін, праз нейкі час я, нібы ў сне, пачынаў бачыць сябе збоку: як я адпускаю жарты, пытаюся «як справы», ляпаю кагосьці па спіне так, нібы нас звязваюць нейкія асаблівыя, шчырыя і глыбокія адносіны, — насамрэч у гэтых знаёмствах, стасунках і дзелавых сувязях не было нічога «сапраўднага» — і разам з тым, недзе з глыбінь свядомасці, я пільна гляджу на сябе і ведаю, што падманваю іх усіх.

Я вяртаўся ў свой пакой і праз нейкі час у адзіноце («Навошта ты цяпер увесь час зачыкаеш дзверы?» — пачала цікавіцца мама) прыходзіў да думкі, што мая крывадушнасць і заганнасць не толькі ўва мне, але і ў гэтым духу супольнасці, які наладжвае сувязі паміж людзьмі, у гэтым пастаянным «мы», у гэтай «гарадской ідэалогіі», заўважыць якую можна толькі калі крыху «збочыш» і глядзіш на ўсё звонку.

Але гэта ўсё словы пяцідзесяцігадовага пісьменніка, які праз шмат гадоў спрабуе расказаць складную і займальную гісторыю, прыгадваючы хітраспляценні былых душэўных перажыванняў. У шаснаццаць — васямнаццаць гадоў я пачаў пагарджаць не толькі самім сабой, але і сваім стамбульскім асяроддзем і культурай, афіцыйнымі

і неафіцыйнымі палітычнымі прамовамі, у якіх нам тлумачыўся сэнс падзей, загалоўкамі на перадавіцах газет, жаданнем усяго горада і асобных яго жыхароў паказацца лепшымі, чым яны ёсць на самой справе, іх упартым нежаданнем зразумець саміх сябе, літарамі, якія болей пульсавалі ў галаве, і электрычнымі рэкламнымі шчытамі, якія пачалі яшчэ больш душыць мяне, павярхоўнасцю, якая ахапіла і горад, і мяне самога. Праблема, мабыць, была яшчэ і ў тым, што недзе ў пятнаццаць гадоў я ўжо не мог з ранейшай лёгкасцю занурацца ў свой «другі свет», дзякуючы якому маё дзяцінства было такім маляўнічым, шчаслівым і такім сапраўдным. Я хацеў маляваць і жыць так, як французскія мастакі, пра якіх я чытаў у кнігах; але ні ў мяне не ставала сіл, каб стварыць у Стамбуле такі свет, ні ў Стамбула не было здольнасцей зрабіцца падобным на гэты сусвет. Мне падабаліся пейзажы турэцкіх імпрэсіяністаў з мячэцамі, Басфорам і драўлянымі асабнякамі, з краявідамі заснежаных вуліц, — нават самыя кепскія з іх. Падабаліся таму, што на іх быў выяўлены Стамбул, а не таму, што гэта былі карціны. Карціна з праўдападобнай выявай Стамбула, мая або чужая, не магла быць добрай; таксама як на добрай карціне Стамбул не быў такі праўдападобны, як мне хацелася. Магчыма, мне трэба было кінуць звычку глядзець на Стамбул як на карціну, як на краявід.

У шаснаццаць–васямнаццаць гадоў я, з аднаго боку, хацеў, падобна да радыкальных прыхільнікаў еўрапейскага шляху развіцця, каб і горад, і я сам цалкам еўрапеізаваліся; з іншага боку, мне інстынктыўна хацелася быць часткай майго любімага Стамбула, з якім мяне звязвалі звычкі і ўспаміны. У дзяцінстве гэтыя два жаданні (дзіця з лёгкасцю можа хацець адначасова стаць і вандроўным баяком, і вялікім навукоўцам) мне нейкім чынам удалася захоўваць у двух розных кутках свядомасці, але з гадамі я страціў такую здольнасць і пакрысе пачаў пе-

ратварацца ў смутнага дарослага чалавека. Можна сказаць, што я з распаччу разумеў, што Стамбул не такі ўжо і сучасны горад, што яму трэба вельмі шмат часу, каб выратавацца з беднасці і галечы, пазбавіцца паўсюднага пацуцця паразы, і я смуткаваў па ўласным жыцці і па сваім горадзе. Калі я пасталеў, смутак з пакорнасцю, але і з гонарам, прыняты Стамбулам, пранік і ў маю душу. Але ці быў гэта той самы смутак — можа, гэта толькі «смутак» ад таго, што Стамбул скарыўся перад сваім смуткам?

Можа быць, яго прычынай была не галеча Стамбула і не смутак, які ён цягне на сабе непад'ёмным грузам. Часамі мне хацелася — так паранены звер паўзе паміраць — схавацца ў цёмны куток, і гэтае жаданне, з кожным днём усё больш моцнае, прыходзіла не звонку, а, падобна, узнімалася з глыбіняў душы. Што ж гэта была за страта, па якой я так смуткаваў? Ад разлукі з чым, з кім я быў такі маркотны?

35. Першае каханне

Я не буду называць яе імя, бо гэта ўсё ж кніга ўспамінаў, — як прыдворны паэт я толькі дам намёк на сваю таемную каханую, але павінен вас папярэдзіць: ён можа аказацца падманлівым, як і ўся гісторыя кахання, якую я збіраюся расказаць. У перакладзе з фарсі яе імя значыла «чорная ружа», але мне здавалася, што гэтага не ведалі ні тыя, хто разам з ёй скакаў з пірсаў у марскія хвалі, ні яе аднакласніцы з французскага ліцэя. Яе доўгія бліскучыя валасы былі не чорныя, а каштанавыя, а вочы — крыху цямнейшыя за карыя. Калі я з разумным выглядам расказаў ёй пра гэта, яна ссунула бровы — яна заўжды так рабіла, калі раптам рабілася вельмі сур'ёзнай, — крыху выцягнула губкі-вішанькі і сказала, што, вядома ж, яна ведае гэта і што так звалі яе албанскую бабулю, маміну маці, і таму па жаночай лініі імя дасталася ёй самой.

Мяркуючы па расказах маёй маці, «гэтая жанчына» (то бок маці чорнай ружы), бадай што, выйшла замуж вельмі рана, бо, калі мама зімовымі ранкамі вадзіла нас на шпацыр з Нішанташы да парку ў Мачцы, брату было пяць, а мне — тры, то бачыла яе, «яшчэ зусім маладую дзяўчыну», з велізарнай дзіцячай каляскай, у якой яна закалыхвала дзіця. Адноўчы мама намякнула, што тая албанская бабуля выйшла з гарэма аднаго пашы, які ці то здзейсніў нейкае злачынства ў дні акупацыі Стамбула, ці то выступаў супраць Атацюрка — словам, зганьбіў сваё

імя, але падрабязнасцей я ўжо не памятаю, бо ў той час я зусім не цікавіўся палаючымі асманскімі асабнякамі і гісторыямі з жыцця старых стамбульскіх сем'яў. Тата, у сваю чаргу, расказваў — зрэшты, зусім не варожым тонам, — што бацька маленькай чорнай ружы неўзабаве пасля Другой сусветнай вайны па пратэкцыі кагосьці са знаёмых уплывовых чыноўнікаў стаў прадстаўніком некаторых амерыканскіх і галандскіх кампаній у Турцыі і вокамгненна разбагацеў.

Праз восем гадоў пасля дзіцячых сустрэч у парку я пачаў зноў бачыць яе падчас веласіпедных прагулак — тады, у 1960–1970-я гады, сярод нуварышаў запанавала кароткая мода на прадмесце Байрамаглу, што месціцца на ўсход ад Стамбула, дзе і мы таксама купілі дом. У тых бласлаўлёных часы, калі маленькае прадмесце яшчэ было ціхае і пустыннае, я да пасінення купаўся ў моры, лавіў сеткамі скумбрыю і стаўрыду, гуляў у футбол, а калі мне споўнілася шаснаццаць, летнімі вечарамі хадзіў з дзяўчатамі на танцы. У наступныя гады, пасля ліцэя, у часе навучання на Архітэктурным факультэце, на цокальным паверсе наша дома я пачаў маляваць і чытаць кнігі. Можа, у пэўнай ступені я хацеў трымацца далей ад маіх прыяцеляў з ліку «залатой моладзі», якія кожнага, хто чытае што-небудзь, акрамя школьных падручнікаў, лічылі «інтэлектуалам», а значыць, «закамплексаваным» і падазроным тыпам. «Закамплексаваным» сябры майго дзяцінства называлі кожнага, хто пачуваўся неспакойна ад псіхалагічных ці фінансавых праблем, можа і ад мяне яны ўжо тады адварочвалі нос. Яны мелі на ўвазе, што «інтэлектуал» — а яны празвалі мяне так яшчэ ў дзіцячым узросце — гэта «зацяты вораг багатых», такое становішча засмучала мяне, і я казаў, што Вульф, Фрэйда, Сартра, Мана, Фолкнера чытаю дзеля ўласнай прыемнасці; «А навошта тады ты падкрэсліваеш некаторыя радкі?» — пыталіся яны.

Вось жа мая благая слава аднойчы, напрыканцы лета, прыцягнула да мяне і ўвагу чорнай ружы. Аднак ні тым летам, ні папярэднімі гадамі, калі я часцей бачыўся са сваімі сябрамі, мы практычна не заўважалі адно аднаго. Тады мы завісалі з сябрамі, сярод ночы выпраўляліся на танцы і вярталіся пад раніцу, а па дарозе, на Багдадскім праспекце, што за паўгадзіны язды ад Стамбула, ладзілі гонкі на «мерседэсах», «мустангах» і БМВ (і часам сутыкаліся); на быстраходных катарах імчалі да якога-небудзь пустыннага скалістага берага, дзе стралялі з шыкоўных паляўнічых стрэльбаў па пустых бутэльках ад газіроўкі ці віна — дзяўчаты голасна вішчалі, а мы іх супакойвалі; гулялі ў покер і ў манаполію, слухаючы Боба Дылана і «Бітлз», — і за ўвесь час гэтых супольных забаў мы не адчулі ніякай цікавасці адно да аднаго.

У канцы лета наша шумная маладая кампанія пачала паволі радзець, а калі сцішыліся вераснёўскія буры і дажджы, якія кожны год абавязкова разбівалі пару лодак і неслі небяспеку яхтам і быстраходным катарам, да мяне на цокальны паверх, які я пафасна называў «мастацкай студыяй», пачала завітваць сямнаццацігадовая чорная ружа. У гэтым не было нічога надзвычайнага — усе мае сябры час ад часу заходзілі сюды, каб я нешта чыркануў ім на паперы фарбамі і пэндзлямі або каб з падазронным выглядам пагартаць мае кнігі. Акрамя таго, як і ўсім астатнім турэцкім юнакам, бедным і багатым, хлопцам і дзяўчатам, ёй трэба было паразмаўляць з кім-небудзь, абы чымсьці напоўніць дні, неяк прабавіць час.

Спачатку, наколькі я памятаю, мы абмяркоўвалі летнія плёткі: хто ў каго закахаўся, хто каго і як раўнаваў, за якімі я, папраўдзе, не вельмі сачыў тым летам. Яна часам дапамагала мне адкрыць новы цюбік з фарбай або заварыць гарбату, калі ў мяне былі брудныя рукі, а потым зноў скідвала туфлі, уладкоўвалася на канапе ў сваім куточку і галавой клалася на руку, як на падушку.

Аднойчы я без папярэджання алоўкам накідаў яе партрэт. А калі заўважыў, што гэта ёй спадабалася, то пры яе чарговым візіце намаляваў яшчэ адзін. Іншым разам, калі я сказаў, што намалюю яе, яна спыталася: «Як мне сесці?» — нібы маладая кіназорка, якая ўпершыню апынулася перад камерай і пры ўсёй сваёй радасці не ведае, куды падзець рукі.

Калі я, каб лепш намаляваць, пільна ўглядаўся ў контуры яе доўгага тонкага носа і высокага лба, на яе маленькіх вуснах з'яўлялася ледзь прыкметная ўсмешка; у яе былі доўгія загарэлыя ногі, але да мяне яна кожны раз прыходзіла ў доўгай шыкоўнай спадніцы, якая засталася ёй ад бабулі, таму я мог разгледзець толькі маленькія роўныя ступні. Падчас малявання, калі мой позірк затрымліваўся на абрысах яе маленькіх грудзей або доўгай беласнежнай шыі, у яе на твары мільгала лёгкая сарамлівасць.

Спачатку мы шмат гаварылі, прычым больш расказвала яна. Аднойчы я заўважыў след журбы ў яе позірку, на яе вуснах і сказаў: «Не глядзі так журботна!» — а ў адказ яна з нечаканай шчырасцю, гледзячы мне проста ў вочы, расказала пра дамашнія сваркі бацькоў, пра бясконцыя бойкі сваіх чатырох малодшых братоў, пра тое, як яна сцеражэцца бацькавых пакаранняў: забаронаў выходзіць з дому ці браць быстраходны катар або пары-тройкі аплявух; пра тое, як яна суцяшае маму, якая перажывае ад любоўных інтрыжак бацькі, і пра тое, што мой бацька таксама заляцаецца да іншых жанчын — яна ведала гэта, бо мая мама гуляла ў брыдж з яемай, і яны жаліліся адна адной.

Аднак пакрысе паміж намі ўсё часцей наставала доўгая паўза. Як заўжды, яна прыходзіла і сядала на сваё месца, пазіравала — я маляваў яе, і ў маіх карцінах адчуваўся вельмі моцны ўплыў Банара, — або раскрывала адну з кніг, што былі паўсюль, і чытала, на той самай канале,

раз-пораз змяняючы позу. Пасля яна пачала прыходзіць да мяне ў студыю незалежна ад таго, збіраўся я маляваць яе або не: яна ўзяла за звычку з'яўляцца ў дзвярах і, пакуль я працаваў, без лішніх слоў выцягвацца ў сваім куточку на канапе і чытаць кнігу, дазваляючы сябе маляваць, час ад часу крайком вока падглядаючы, як я малюю яе. Памятаю, што кожную раніцу я пачынаў працаваць і чакаў, калі ж яна прыйдзе, а яна не прымушала доўга сябе чакаць, прыходзіла ўсё з той самай сарамлівай усмешкай, нібы прасіла нешта выбачыць ёй, і ўладкоўвалася на сваім месцы.

Адной з тэм нашых, цяпер вельмі рэдкіх, гутарак была будучыня: яна лічыла, што я таленавіты і працавіты, і таму ў будучыні стану сусветна вядомым мастаком — ці яна казала: «турэцкім мастаком»? — а яна прыйдзе на шумнае адкрыццё маёй выставы ў Парыжы са сваімі французскімі сябрамі і тады пахваліцца, што я — яе «сябар дзяцінства».

Аднойчы ўвечары, пасля дажджу, пад маркай паглядзець з другога краю паўвострава на зіхатлівы краявід на сонцы і на бачную пэўны час вясёлку, мы выбраліся з маёй паўцёмнай студыі і ўпершыню доўга-доўга гулялі разам па вулках нашага прадмесця. Памятаю, што мы ні пра што не размаўлялі і што нас крыху непакоіла магчымасць трапіцца на вочы тым з нашых знаёмых, хто яшчэ заставаўся ў амаль пустым на схіле лета прадмесці, або выпадкова сустрэцца з нашымі маці. Але не гэта «сапсавала» ўсю нашу прагулку і нават не тое, што вясёлка знікла раней, чым мы дайшлі да берага, — паміж намі было нейкае схаванае напружанне. Тады я ўпершыню заўважыў, якая ў яе доўгая шыя і якая грацыёзная паходка.

У апошнюю суботу вечарам мы вырашылі схадзіць куды-небудзь разам і сустрэліся, не сказаўшы нічога нашым цікаўным выпадковым прыяцелям, хто яшчэ заставаўся ў Байрамаглу. Я ўзяў татаву машыну, мне было крыху ні-

якавата. Яна зрабіла макіяж і надзела кароценькую спаднічку; прыемны пах яе парфумы яшчэ доўгі час адчуваўся ў машыне. Але не паспелі мы дабрацца да месца нашай забавы, як зноў адчулі тое напружанне, што «сапсавала» нашую прагулку. Мы выявілі, што ў паўпустой, але ўсё роўна неверагодна шумнай дыскатэцы марна імкнёмся паўтарыць нашы размовы ў студыі, і заўважылі, наколькі глыбокай, доўгай і заспакаяльнай была цішыня ў ёй.

Калі зноў зайграла павольная музыка, мы крыху патанчылі. Я абняў яе, бо раней бачыў, што так робяць іншыя, а потым паводле раптоўнага імпульсу яшчэ мацней прыціснуў да сябе і адчуў міндальны пах яе валасоў. Мне падабалася сачыць за яе вуснамі, калі яна што-небудзь ела, падабалася, як у хвіліны трывогі яна рабілася падобнай на вавёрку.

Я ўжо збіраўся адвезці яе дадому, як раптам парушыў цішыню, што настала ў машыне: «Можа, я крыху памалюю цябе?» Яна пагадзілася, хоць і без асаблівага захаплення, але, прабіраючыся па нашым цёмным садзе — я трымаў яе за руку, — мы заўважылі ў студыі святло. «Здаецца, там нехта ёсць!» — і яна адмовілася.

Наступныя тры дні яна зноў прыходзіла да мяне, сядала на канапу і моўчкі назірала, як я малюю, разглядала кнігі і бурліваю пену марскіх хваляў за акном, потым без лішніх цырымоній сыходзіла.

У кастрычніку, пасля вяртання ў Стамбул, я і не думаў ёй пазваніць. Побач з кнігамі, якія я з захапленнем чытаў, карцінамі, якія так заўзята пісаў, побач з маімі радыкальна настроенымі сябрамі, марксістамі, нацыяналістамі і паліцыянтамі, якія забівалі адны адных ва ўніверсітэцкіх калідорах, я саромеўся сваіх летніх сяброў і нашага багатага прадмесця з яго барыкадамі і кругласутачнай аховай на ўездзе.

Але неяк халодным лістападаўскім вечарам, калі запалілі батарэі, я патэлефанаваў ёй дадому. Трубку ўзяла

яе мама, і я, не кажучы ні слова, націснуў на рычаг і, як нічога і не было, вярнуўся да сваіх спраў. На другі дзень я спытаўся ў сябе, навошта мне быў гэты бязглузды тэлефонны званок. Здаецца, я пакуль не разумеў, што закахаўся, і нават не падазраваў, якога жалю буду варты, апантаны сваімі будучымі любоўнымі прыгодамі.

Праз тыдзень цёмным золкім надвячоркам я зноў патэлефанаваў. Трубку ўзяла яна. Незаўважна для самога сябе я выдаў усё, што акуратна падрыхтаваў раней недзе ў глыбіні свядомасці. Я сказаў: «У канцы лета я пачаў маляваць з натуры твой партрэт, а вось цяпер мне б хацелася яго скончыць, можа, як-небудзь пасля абеду, зможаш мне пазіраваць?»

«У тым самым адзенні?» — спытала яна. Аказваецца, пра гэта я не падумаў. — «У тым самым адзенні», — адказаў я.

А ў сераду я ўжо чакаў яе ля брамы ліцэя «Дам дэ Сіён», — калісьці ў ім вучылася і мая маці, — там я ўбачыў такіх самых маладых вісусаў, якія ў чаканні дзяўчат трымаліся крыху далей ад натоўпу маці-бацькаў-кухараў-і-іншай-прыслугі, пад вулічнымі дрэвамі, так, каб іх не было відаць з парога. Сярод соцень дзяўчатак у блакітных спадніцах і белых блузах, форме французскай каталіцкай школы, я заўважыў яе: мне падалося, што яна стала ніжэйшая ростам, яе валасы былі сабраныя ў пучок, а ў руках яна трымала пластыкавую торбу з падручнікамі і летнім адзеннем, у якім збіралася мне пазіраваць.

Яна думала, што мы ідзём да нас, дзе мая мама частуе нас гарбатай з пірожнымі, а таму занепакоілася, як толькі даведалася, што мы ідзём да мяне, у маю кватэру-студыю ў Джыхангіры, застаўленую старымі рэчамі, дзе мама дазволіла мне маляваць. Аднак калі я запаліў у печы, а яна ўладкавалася на доўгай канапе, такой самай, як у нашым летнім доміку, то зразумела, што я ўсур'ёз збіраюся яе маляваць, і супакоілася; калі пакой

прагрэўся, яна папрасіла мяне выйсці і пераапанулася ў доўгую летнюю сукенку, а тады выцягнулася на канапе.

Так узнавіліся, без пераходу ў любоўную сувязь, адносіны паміж дзевятнаццацігадовым мастаком і яго яшчэ больш юнай мадэллю, працягнуліся як дзіўная гарманічная мелодыя, нот якой мы самі разабраць не маглі. Спачатку яна наведвала кватэру ў Джыхангіры раз на два тыдні, потым часцей — раз на тыдзень. Я пачаў маляваць іншыя карціны з тым самым сюжэтам: юная дзяўчына на канапе ў падобных позах. Цяпер мы размаўлялі яшчэ менш, чым у апошнія дні лета. Я баяўся парушыць чысціню гэтага другога жыцця згадкамі пра тыя рэчы, якімі да краёў было набіта маё асноўнае жыццё: Архітэктурны факультэт, кнігі, планы стаць мастаком, — і таму я ніколі не дзяліўся сваімі бедамі з маёй прыгожай і журботнай мадэллю. І не таму, што яна не зразумее, — я хацеў, каб гэтыя два светы існавалі ў розных вымярэннях і ніколі не перасякаліся. Я хацеў парваць з маімі летнімі прыцэлямі і ліцэйскімі сябрамі, якія рыхтаваліся ўзначаліць бацькоўскія фабрыкі, але сустрэчы з чорнай ружай раз на тыдзень — я ўжо не мог схаваць гэтага ад самога сябе — прыносілі мне радасць.

Бывала, дажджлівымі днямі мы слухалі, як у завулку Тавук Учмаз слізгаюць па мокрым бруку і буксуюць колы грузавікоў і амерыканскіх аўтамабіляў — зусім як у тыя часы, калі я маленькім хлопчыкам жыў у Джыхангіры ў гасцях у цёткі. У гэтай цішыні, якая рабілася ўсё даўжэйшай, пакуль я маляваў, і на якую я ніколі не скардзіўся, нашы позіркі часам сустракаліся. Спачатку варта нам было зірнуць адно аднаму ў вочы, як яна пачынала радасна смяяцца, бо была зусім яшчэ дзіцем, але тут жа пужалася, што гэтым сапсавала позу, і адразу ж яе вусны набывалі ранейшы выгляд, а потым яна доўга-доўга, усё ў той самай цішыні, глядзела мне ў вочы сваімі велізарнымі карымі вачыма. Калі гэтае даўжэзнае дзіўнае маўчанне

нарэшце падыходзіла да канца, я з усёй увагай глядзеў на яе, і з выразу на маім твары было відаць, як яна дзейнічае на мяне; я, не адводзячы позірк, усё глядзеў і глядзеў ёй у вочы, і спачатку куточки яе вуснаў, а потым і нястрымны гэтым разам смех давалі зразумець, што мае доўгія позірккі прыносяць ёй вялікае задавальненне. Адноўчы ў адказ на яе шчаслівую і крыху задуменную ўсмешку я таксама пранікліва ўсміхнуўся самым крайком вуснаў, рассяяна водзячы пэндзлем па палатне; пры гэтым мая прыгожая мадэль адчула неабходнасць выбачлівым тонам растлумачыць, чаму яна ўсміхнулася і сапсавала позу.

«Мне вельмі падабаецца, калі ты так на мяне глядзіш».

Уласна кажучы, гэта тлумачыла не толькі яе ўсмешку — цяпер стала зразумела, чаму яна раз на тыдзень пасля абеду прыходзіць у гэтую пыльную кватэру ў Джыхангіры. Праз некалькі тыдняў, зноў заўважыўшы ўсё тую самую ўсмешку ў кутках яе вуснаў, я адклаў убок пэндзаль і фарбы, прысеў на краі канапы і насмеліўся зрабіць тое, пра што марыў гэтымі апошнімі тыднямі, — пачаў цалаваць яе.

Запозненая бура, калі неба рабілася ўсё чарнейшым, а цемра ў пакоі разняволіла нас абаіх, нарэшце грывнула, і яе нястрымная плынь пацягнула за сабой, зрываючы паміж намі ўсе межы. З нашай канапы можна было ўбачыць, як блукаюць цікаўныя промні карабельных пражэктараў па цёмных водах Басфора і па сценах нашага пакоя.

Мы працягвалі сустракацца, не парушаючы звычайнага рытуалу. Я нарэшце быў вельмі шчаслівы з маёй мадэллю, але чаму я так абдзяляў сваю прыгажуню: пазней у такіх самых сітуацыях я буду казаць шмат пяшчотных слоў, учыняць сцэны рэўнасці, панікаваць, паводзіцца недарэчна і выдаваць розныя падобныя эмацыйныя рэакцыі, кідаючыся ў крайнасці? Не, не таму, што я не быў схільны да гэтага. Магчыма, таму, што стасункі мастака

і яго мадэлі, якія прымусілі нас разглядзець адно аднаго і якія звязалі нас, вымагалі цішыні. А магчыма і таму, што ў глыбіні душы я сарамліва і неяк па-дзіцячаму разумеў: калі я ажанюся з ёй, то буду вымушаны стаць фабрыкантам, а не мастаком.

Дзевяць цудоўных серадаў я моўчкі маляваў яе і таксама моўчкі мы кахаліся, але шчасце мастака і ягонай мадэлі разбурылі не мае няясныя трывогі, а значна больш простая рэч. Мама, якая не любіла пакідаць сыноў без нагляду, знайшла падставу, каб зазірнуць у Джыхангір, зайшла на склад старых рэчаў, які быў маёй студыяй, паглядзела на мае карціны і, нягледзячы на моцны ўплыў Банара, пазнала маю прыгожую мадэль. Кожны раз, калі я завяршаў партрэт, мая залаціставалася мадэль прыводзіла мяне ў роспач пытаннем: «Тут я падобная на сябе?» (я з разумным выглядам адказваў, што гэта не важна), і тут мама дала цалкам выразны і станоўчы адказ на гэтае пытанне, калі пазнала маю мадэль на карціне; здаецца, нам заставалася б толькі радавацца, мая мама магла патэлефанаваць яе маме і з радасцю расказаць, што іх дзеці зблізіліся, — а вось гэта ўжо спалохала нас абайх. Маці маёй чорнай ружы была ўпэўненая, што па серадах пасля абеду яна ходзіць на тэатральныя курсы пры французскім консульстве, што ўжо казаць пра яе суровага бацьку.

Мы адразу перапынілі нашы сустрэчы па серадах. Праз нейкі час мы пачалі сустракацца ў іншыя дні, калі ў яе рана заканчваліся ўрокі, або раніцамі, калі я прагульваў заняткі. Кватэру ў Джыхангіры мы больш не наведвалі: маміны раптоўныя візіты працягваліся, дый часу на маляванне ў поўнай цішыні ў нас цяпер таксама не было, да таго ж я дазволіў там схавацца аднаму свайму аднакурсніку, якога шукала паліцыя з палітычных, як ён настойваў, прычын. Мы выпраўляліся на шпацыр па стамбульскіх вулках, тых, што былі далей ад Нішанташы, Беяглу і Таксіма, дзе былі «ўсе», як мы іх называлі, нашы

агульныя знаёмыя; мы сустракаліся на плошчы Таксім, адкуль было рукой сягнуць і да будынка Ташкышла, дзе знаходзіўся мой універсітэт, і да яе французскага жаночага ліцэя ў Харбіе, садзіліся на аўтобус і ехалі ў які-небудзь далёкі куточак горада.

Спачатку я паказаў ёй плошчу Беязыт: кавярню «Пад платанамі», дзе ў тых часы яшчэ захавалася былая атмосфера (калі перад брамай Стамбульскага ўніверсітэта ўспыхвалі палітычныя сутыкненні, юнакі афіцыянты нават вухам не вялі); Беязыцкую Дзяржаўную бібліятэку, у якой, сказаў я з гонарам, ёсць асобнік любой кнігі, якая калі-небудзь выходзіла ў Турцыі; пажылых гандляроў кнігамі на цяністым Букіністычным рынку, якія ў халоднае надвор'е грэліся ў сваіх крамках ля газавых і электрычных печак; аблупленыя драўляныя асабнякі ў Везнеджылер; візантыйскія руіны і парослыя інжырам вулкі; «Бузу ў Вефы», месца, куды зімовымі вечарамі татаў брат часам адвозіў усіх нас на машыне і дзе на сцяне ў рамцы вісела шклянка, з якой піў бузу Атацюрк*. Я асабліва не пакрыўдзіўся, калі яе, «еўрапейскую» багатую дзяўчыну з Нішанташы, маю прыгожую мадэль, якая ведала ўсе модныя крамы і рэстараны Бебека і Таксіма, з усяго, што я паказаў ёй з таго боку Залатога Рога, на старых, смутных і бедных вузкіх вуліцах Стамбула, больш за ўсё зацікавіла гэтая шклянка з-пад бузы, якую захоўвалі не мыючы трыццаць пяць гадоў. Проста мне вельмі падабалася, што мая спадарожніца, зусім як я, хавае рукі ў кішэні, што яна таксама любіць хуткую хаду, што глядзіць па баках з той самай увагай, з якой глядзеў я сам два-тры гады да таго, калі адкрываў для сябе гэты мясціны, — пры думцы пра гэта ў мяне пачынаўся дзіўны боль у жываце: яшчэ адзін, пакуль невядомы мне, від любоўнага болю.

* Гарачы напой бузу ў Турцыі традыцыйна п'юць зімой.

Як і я калісьці, яна спалохалася, пабачыўшы адчайны стан стогадовых асабнякоў на вузкіх вулках Сулейманіе і Зейрэка — здавалася, яны разбурацца, варта толькі дакрануцца да іх. Яе зачаравала пустата залаў Музея жывапісу і скульптуры, які знаходзіўся за пяць хвілін хадзі ад аўтобусага прыпынку, што насупраць яе ліцця. Звычайныя для ўскраінных кварталаў перасохлыя крыніцы, нічым не занятыя сівабародыя дзяды ў цюбцяцках, якія глядзяць на вуліцу з кавярні, цёткі, што расселіся ля вокнаў і вывучаюць любога прахожага чужынца ўчэпістым позіркам гандляра рабамі; жыхары квартала гучна абмяркоўваюць нас, і мы чуем: «Хто гэта такія, браце?» — «Дык гэта ж брат і сястра». — «Глядзі-тка, яны збіліся з дарогі», — усё гэта напаўняла яе тым самым сорамам і смуткам, што і мяне. За намі ўвязваліся хлапчкі, якія хацелі прадаць нам розную драбязу ці проста пагаварыць (турыст, а турыст, *what is your name?*), а яна, як і я, пыталася: «Чаму яны вырашылі, што мы іншаземцы?» — і зусім не злавала, і ўсё ж мы стараліся трымацца далей ад Капалычаршы і Нурасманіе. Калі фізічная цяга рабілася нясцерпнай — мая чорная ружа па-ранейшаму адмаўлялася маляваць са мной у Джыхангіры, — мы ішлі на прыстань у Бешыкташы, бо вельмі часта наведвалі Музей жывапісу і скульптуры побач, садзіліся на першы лепшы параход (напрыклад, «Іншырах-54») і, калі дазваляў час, глядзелі на басфорскія гаі, што з надыходам восені скінулі лістоту, на мора, што дрыжэла перад фасадамі віл, нібы ад халодных павеваў паўночнага ветру, на водныя плыні, што змянялі колер, як толькі вецер дзьмуў у іншы бок ці напаўзалі аблокі, на сасновыя лясы, што віднеліся за віламі. Праз шмат гадоў я запытваў сябе, чаму падчас гэтых прагулак і вандровак мы ніколі не трымаліся за рукі, — і знайшоў нямала адказаў, за якімі хавалася сапраўдная прычына — мая нерашучасць: 1. Мы, нясмелыя дзеці, гулялі па Стамбуле не дзеля таго, каб

паказаць сваё каханне, а каб схаваць яго. 2. За рукі трымаюцца тыя шчаслівыя закаханыя, якія хочуць і іншым паказаць, што яны шчаслівыя; а я, нават калі мы і былі шчаслівыя, баяўся, што так мяне будуць лічыць піжонам. 3. Гэткі шчаслівы жэст азначаў бы, што ў гэтых бедных, усеяных руінамі кансерватыўных раёнах мы выглядаем як «абыякавыя турысты ў пошуках забавы». 4. Смутац украінных кварталаў, смутац руін, жабрацкі смутац Стамбула ўжо даўно ахапіў нас абаіх.

Калі гэты смутац душыў мяне асабліва моцна, мне хацелася як мага хутчэй дабежы да Джыхангіра і перанесці на палатно віды Стамбула, якія я бачу, не ведаючы пакуль, што гэта будзе за карціна. Мая прыгожая мадэль адмаўлялася скласці мне кампанію — у яе ад смутку быў зусім іншы сродак, і я быў моцна расчараваны, калі давёдаўся, які менавіта.

«У мяне сёння зусім няма настрою, — сказала яна пры чарговым спатканні на Таксіме. — Ці не схадзіць нам у гатэль “Хілтан”, выпіць гарбаты? Прашу цябе. Сёння ўсе гэтыя бедныя раёны канчаткова сапсуюць мне настрой. Дый часу ў нас няма».

Я пералічыў усе зручныя прычыны і адгаворкі: на мне быў вайсковы бушлат тагачасных студэнтаў, прыхільнікаў левых, я быў няголены, нават калі мяне пускаць у гатэль «Хілтан», я не ведаю, ці ёсць у мяне грошы на гарбату, — і мы пайшлі ў гатэль. У холе гатэля мяне ўбачыў адзін знаёмы, той татаў сябар дзяцінства, які хадзіў сюды пасля абеду і, калі піў гарбату, адчуваў сябе «ў Еўропе»; ён цырымонным жэстам паціснуў руку маёй журботнай каханай і прашаптаў мне на вуха «ах, якая гожая мадмуазэль, прыцелю» — але нашы з ёй думкі былі занятыя зусім іншым.

«Бацька хоча як мага хутчэй забраць мяне з ліцэя і адправіць у Швейцарыю», — сказала яна, і з яе велізарных вачэй у кубак з гарбатай пакаціліся велізарныя слёзы.

«Навошта?»

Пра нас даведаліся. Што значыць «пра нас»? Ранейшым каханкам чорнай ружы яе злосны і раўнівы татуля таксама надаваў гэткае значэнне? З якой ласкі мне такі гонар? Нават не памятаю, ці задаваў я гэкія пытанні, ці не. Маё сэрца было аслеплена напалову страхам, напалову самалюбствам, нешта бязлітасна замкнула мяне на самім сабе. Я і баяўся страціць яе — між тым у мяне і ў думках не было, які цяжкі боль мне давядзецца вынесці, — і злеваў на яе за тое, што праз нейкія страхі яна больш не выцягвалася на канапе, не пазіравала мне і не кахалася са мной.

«Лепш пагаворым пра гэта ў Джыхангіры, у чацвер, — сказаў я. — Нуры з'ехаў, там ужо нікога няма».

Аднак пры наступнай сустрэчы мы зноў пайшлі ў Музей жывапісу і скульптуры. Мы даволі часта заходзілі туды, бо ад школы да музея можна было вельмі хутка дабрацца на маршрутцы, а ў яго пустых, завешаных карцінамі залах можна было спакойна цалавацца. Акрамя таго, ён ратаваў нас і ад стамбульскага смутку, і ад холаду, які з часам толькі мацнеў. Але праз нейкі час пусты музей і яго збольшага дрэнныя карціны сталі крыніцай смутку, яшчэ больш магутнай, чым сам горад. У дадатак да ўсяго, музейныя дзорцы пачалі нас пазнаваць і цяпер хадзілі за намі з залы ў залу: з часам паміж мной і маёй мадэллю напружанне толькі расло, таму мы больш не цалаваліся і там.

Тым не менш паходы ў музей неўзабаве зрабіліся звычайнай, ад якой мы не змаглі адмовіцца і ў наступныя, бязрадасныя для нас дні. Мы паказвалі, хоць у нас ужо і не пыталіся, свае студэнцкія білеты двум старым, якія, гэтак як і ўсе работнікі нешматлікіх стамбульскіх музеяў, кіслакісла глядзелі на нас з выразам «і чаго вы тут цягаецеся!» на твары, а яны са штучнай радасцю цікавіліся, як нашы справы, і адпраўляліся ў тыя залі, дзе было выстаўлена па

адной карціне Банара і Маціса з калекцыі музея; гэтыя імёны мы казалі адно аднаму шэптам, поўным глыбокай пашаны, і хутка праходзілі паўз жудасныя палотны турэцкіх акадэмікаў, мімаходзь пералічваючы еўрапейскіх майстроў, якімі яны натхняліся і якіх пераймалі: Сэзан, Лежэ, Пікаса. Больш за ўсё нас расчароўвала не тое, што нашы мастакі — большасць з іх паходзіла з вайсковага асяроддзя і была накіравана вучыцца жывапісу ў Еўропе — былі пад моцным уплывам еўрапейскіх майстроў, а тое, што іх карціны, хоць і напісаныя пад гэтакім уплывам, амаль не перадавалі атмасферу, сутнасць і дух горада, па якім блукалі мы, двое змёрзлых закаханых.

Увогуле ж мы прыходзілі ў гэтыя залі, якія калісьці былі пакоямі наследных прынцаў у палацы Далмабахчэ — ад адной толькі думкі, што мы цалуемся за два крокі ад пакоя, дзе памёр Атацюрк, па скуры беглі мурашкі, — не толькі таму, што там было пуста і выгодна, і не толькі дзеля раскошы позняй Асманскай імперыі побач са стомнай стамбульскай галечай: высокіх столяў, цудоўных балконных кратаў і высокіх вокнаў, від на Басфор з якіх быў значна прыгажэйшы за многія развешаныя побач на сценах малюнкі; мы прыходзілі дзеля нашай любімай карціны.

Гэта было палатно Халіла-пашы з назвай «Жанчына на канапе».

У тую нашу першую пасля размовы ў холе «Хілтана» сустрэчу мы хутка, без намёку на забавы, прайшлі праз увесь музей і спыніліся перад гэтай карцінай: маладая жанчына прылегла на сіняй канапе, скінуўшы туфлі, — мая палкая мадэль здзівіла мяне, бо некалі гэтаксама скінула туфлі, нібы бачыла гэтую карціну раней; журботна глядзячы на мастака (свайго мужа?), яна паклала галаву на руку, як на падушку, і гэтаксама ўвесь час рабіла мая каханая. Нас цягнула да гэтай карціны не толькі дзіўнае падабенства паміж мадэллю мастака і маёй мадэллю — падчас нашых першых візітаў у маленькай ба-

кавой залі, дзе выстаўлялася карціна, было вельмі добра цалавацца. Мы ведалі ўсе дэталі карціны, бо калі рыпенне і стогн паркету ў суседняй залі выдавалі набліжэнне аднаго са старых цікаўных дзорцаў, мы пераставалі цалавацца і з вельмі сур'ёзным выглядам абмяркоўвалі яе. Пазней я дадаваў у гэтыя абмеркаванні некаторыя звесткі аб Халілу-пашы, знойдзеныя ў энцыклапедыях.

«Думаю, калі пахаладала, у дзяўчыны замерзлі ногі», — сказаў я.

«У мяне іншыя дрэнныя навіны, — адгукнулася мая каханая, чым больш я глядзеў на карціну, тым больш упэўніваўся, што яна падобная на мадэль Халіла-пашы. — Мама хоча паказаць мяне сватам».

«І ты пакажашся ім?»

«Смешна. Гэта сын невядома каго, які вучыўся ў Амерыцы», — і яна з пагардай прашаптала ягонае прозвішча. «Твой бацька багацейшы ў дзесяць разоў».

«Ты не разумееш? Яны хочуць уратаваць мяне ад цябе».

«Ты пакажашся сватам і прапануеш каву?»*

«Гэта няважна. Я не хачу, каб дома былі праблемы».

«Давай паедзем у Джыхангір, — сказаў я. — Я зноў хачу цябе намалываць як "Жанчыну на канапе". Хачу ўволюць цалаваць цябе».

Замест адказу на апошнюю прапанову мая прыгажуня, якая пакрысе спазнавала мае навязлівыя ідэі і пужалася іх, вярнулася да адказу на галоўнае пытанне, што непакоіла нас абайх.

«Тваё жаданне стаць мастаком вельмі не падабаецца майму тату, — сказала яна. — Ты станеш п'яным і бедным мастаком, а я — тваёй голай натуршчыцай... Вось чаго ён баіцца».

Яна паспрабавала ўсміхнуцца, але не змагла. Павольнае цяжкае рыпенне паркету сказала нам пра набліжэнне дзорцы, хоць мы і не цалаваліся, але па звычцы павярнуліся да «Жанчыны на канапе» і змянілі тэму. А між тым я хацеў спытаць у яе: «Хіба твой бацька абавязкова мусіць ведаць, чым займаецца кожны "спадарожнік" (тады гэтае слова ў такім сэнсе толькі-толькі ўваходзіла ў моду) яго дачкі і калі ён ажэніцца з ёй?» (Праўда, я і сам ужо, як некаторыя мае сябры, якія ўлюбяліся ў кожную дзяўчыну, з якой танцавалі, у думках строіў вясельныя планы.) А яшчэ я хацеў дадаць: «Скажы свайму бацьку, што я вучуся на архітэктара!» (Але гэта было б і спробай даць дастатковы для яе бацькі адказ, і, разам з тым, азначала маю згоду быць з гэтага часу «мастаком па выходных».) Кожны раз, калі я атрымліваў адмоўны адказ на маю просьбу паехаць са мной у Джыхангір — а гэта працягвалася ўжо многія тыдні, — я на імгненне страчваў вытрымку і здольнасць рацыянальна разважаць, та-

* Звычай на турэцкіх заручынах: дзяўчына, калі яна згодная пайсці за хлопца, частуе сватоў уласнаручна зваранай кавай.

ды, ахоплены ўнутраным канфліктам, я хацеў крыкнуць ёй: «Няўжо гэта дрэнна — быць мастаком?» Але пуста-та раскошна-паказных залаў «Першага турэцкага музея жывапісу і скульптуры», размешчанага ў самым прыгожым месцы Стамбула, і трагічнае ўбоства развешаных на яго сценах карцін былі вычарпальным адказам на гэтае пытанне. Незадоўга да гэтага я прачытаў, што Халіпаша ў старасці не мог прадаць ніводнай сваёй карціны і разам са сваёй смутнай жонкай (яна была і ягонай мадэлю) жыў у вайсковых казармах, перабіваючыся з хлеба на ваду.

Наступны раз, у шчырым жаданні яе павесяліць, я паказаў сваёй мадэлі сур'ёзныя палотны прынца Абдул-Меджыда: «Гётэ ў гарэме» і «Бетховен у гарэме», каб яна хоць крыху пасмяялася.

«Паедзем у Джыхангір?» — раптам спытаў я. Між тым я даваў сабе зарок больш ніколі не задаваць такое пытанне. Мы доўга маўчалі, трымаючыся за рукі.

«Можа, трэба, каб я цябе скраў?» — спытаў я тонам героя падлеткавай драмы.

Пры чарговай сустрэчы — а прызначаць іх стала вельмі складана, бо гаварыць па тэлефоне мы маглі ўсё менш — перад «Жанчынай на канапе» мая прыгожая смутная мадэль сказала мне, што яе бацька, з аднаго боку, жорстка б'е яе братаў, а з іншага — можна сказаць, «шалёна» любіць сваю дачку, што ён раўнуе яе да ўсяго, што яна баіцца яго, — і слёзы каціліся ў яе па шчоках. Пры гэтым яна таксама вельмі яго любіла. Але цяпер яна ведала, што мяне любіць больш, і ў апошнія сем секундаў, пакуль крокі нашага старога музейнага дзорцы набліжаліся з калідора да нашых дзвярэй, мы адчайна, з невядомым раней запалам цалаваліся. І пакуль мы цалаваліся, трымалі твары адно аднаго нібы самы крохкі фарфор.

А пасля павярнуліся да жонкі Халіла-пашы, якая ўвесь гэты час са смуткам назірала за намі са сваёй раскошнай

рамы. Калі дзорца з'явіўся ля дзвярэй, мая прыгажуня сказала: «Скрадзі мяне».

«Добра».

У мяне быў банкаўскі рахунак, на якім я збіраў грошы, падораныя мне бабуляй; я валодаў чвэрцю крамы на праспекце Румелі, яе аформілі на мяне пасля чарговай сваркі паміж бацькамі, і пакетам акцый, хоць і не ведаў, дзе яны. А калі я за два тыдні перакладу на турэцкую мову адзін з даўніх раманаў Грэма Грына і аддам яго выдаўцу, знаёмаму Нуры, які ўжо не хаваўся ад паліцыі, то на атрыманыя грошы, паводле маіх падлікаў, я мог зняць на два месяцы кватэру нахштальт маёй студыі ў Джыхангіры. А калі я насамрэч скраду яе, то ці дазволіць нам мая мама — а яна ўсё пыталася, чаму я такі засмучаны апошнімі днямі, — жыць у нашай кватэры?

Праз тыдзень, цягам якога я абдумваў свой план, крыху больш рэалістычны за жаданне малога ў будучыні стаць пажарным, яна ўпершыню не прыйшла на Таксім, дзе была прызначана сустрэча, і я пракаваў яе на холадзе паўтары гадзіны. Тым вечарам я адчуў, што звар'яцею, калі не раскрыю каму-небудзь душу, і патэлефанаваў сваім сябрам з Роберт-каледжа, якім даўно ўжо не званіў. Яны знайшлі мяне ў зюсю п'янага ў нейкай карчме ў Беяглу, і гэта іх няблага насмяшыла, ім было прыемна бачыць мяне закаханага, спакутаванага, у безвыходным становішчы, яны нагадалі, што, калі я ажанюся з маладой сямнаццацігадовай дзяўчынай без дазволу яе бацькі, нават калі буду проста жыць з ёй пад адным дахам, то мяне ўпякуць у турму, у адказ на мае п'яныя выдумкі яны, без асаблівага жалю да мяне, спыталіся, як я збіраюся стаць мастаком, калі кіну ўніверсітэт і буду зарабляць на жыццё, а потым па-сяброўску ўперлі мне ў руку ключы ад кватэры, дзе я мог бы ў любы час сустрэцца з «дзяўчынай на канапе».

Адным снежным днём, пасля дзвюх марных спроб дачакацца яе з натоўпу наводдаль ад дзвярэй «Дам дэ Сіён»,

мне пашчасціла перахапіць маю каханую ліцэйстку ля выхаду. Я пераканаў яе паехаць «на кватэру», у якой сам перад гэтым пабываў і якая падалася мне «нармальным» месцам, калі запэўніў, што туды больш ніхто не прыйдзе. Кватэрай, як я даведаўся пазней, карыстаўся не толькі мой міласэрны прыяцель, але і яго бацька, дзе ў таго было, так бы мовіць, «халасцяцкае гняздо»; але гэта было настолькі паскуднае месца, што я адразу зразумеў: маляваць тут маю чорную ружу або рабіць выгляд, што збіраюся маляваць, каб нам абаім было спакойней, не мела ніякага сэнсу. На вялікім ложку ў гэтай кватэры, дзе на сцяне вісеў толькі квартальны каляндар, а на стэлажы стаялі дзве бутэлькі віскі «Джоні Уокер» і пяцьдзясят два тамы энцыклапедыі «Брытаніка», мы тройчы, кожны раз з усё большым смуткам, кахаліся, нібы каралі адно аднаго. Я бачыў, што яна любіць мяне больш, чым я мог сабе ўявіць, пакуль мы кахаліся, яна дрыжала, а раз-пораз я заўважаў слёзы ў яе на вачах, і ад гэтага мне яшчэ мацней балела ў жываце; яна прыціскалася да мяне, і востры боль адступаў, затое адчай рабіўся нясцерпным. Пры кожнай сустрэчы яна так устурбавана і настойліва расказвала мне, што на лютаўскіх канікулах бацька павязе яе ў Швейцарыю, нібыта пакатацца на лыжах, а потым адправіць у прэстыжную школу для дзяцей багатых арабаў і дурнаватых амерыканцаў, што я верыў ёй. У такія хвіліны, каб яна не бедала так моцна, я мужным тонам героя з турэцкага фільма казаў, што «скраду яе», пры гэтых словах я бачыў на твары маёй прыгажуні ўсмешку і таксама верыў у гэта.

У пачатку лютага, падчас нашага апошняга спаткання перад канікуламі, мы сустрэліся з маім сябрам, які даваў нам ключы ад кватэры, каб падзякаваць яму і заадно выкінуць з галавы думкі пра блізкую катастрофу. Да нас далучыліся іншыя мае ліцэйскія сябры, якія тады ўбачылі маю каханую першы раз, і я зноў падумаў, што інстын-

ктыўна правільна прыняў рашэнне не знаёміць паміж сабой людзей з розных сваіх атачэнняў і ніколі не змешваць кампаніі. Стасункі паміж маёй чорнай ружай і сябрамі з каледжа адразу не заладзіліся. Спачатку, каб стварыць больш вольную атмасферу, мае прыяцелі пачалі злёгка здэкавацца з мяне; у іншым, больш шчаслівым часе (напрыклад, у тыя летнія дні, калі мы з радасцю бясконца скакалі ў мора з пірса...) мая прыгажуня падтрымала б гэтыя жарты, але цяпер без лішніх слоў узялася мяне бараніць. На роспыты аб тым, хто яе бацькі, што робяць і дзе жывуць, наколькі яны багатыя і чым валодаюць, яна адказвала коратка, паказваючы гэтым жэстам сваю пагарду да ўсяго гэтага, рэшту вечара мы правялі ў адным з рэстаранаў Бебека, пазіраючы на Басфор, і, апусціўшы галовы, разважалі пра футбол і пра розныя брэндзі — вось і ўся забава; на зваротным шляху мы спынілі машыну ў самым вузкім месцы Басфора, у Ашыяне, і глядзелі, як на супрацьлеглым беразе гарыць чарговы драўляны асабняк.

Гарэла віла ў Кандылі, адна з самых прыгожых на Басфоры, побач з мысам, і, каб яшчэ бліжэй і яшчэ лепш разгледзець яе, я выйшаў з машыны. Мая прыгажуня, стомленая таварыствам маіх сяброў, захоплена назірала за пажарам, і я трымаў яе за руку. Мы прайшліся ўздоўж муру Румеліхісары, далей ад машын і натоўпу, які піў гарбату і назіраў, як гарыць адзін з апошніх асманскіх асабнякоў. Я расказаў ёй, як у ліцэйскія гады часта збягаў з урокаў, на параходзе перапраўляўся на той бераг і гуляў па тамтэйшых вуліцах.

У цемры насупраць маленькіх могілак мы ўсім цэлам адчувалі змрочную моц галавакружных басфорскіх плыняў, і тады мая прыгожая мадэль прашаптала, што вельмі кахае мяне, а я сказаў, што дзеля яе я зраблю што заўгодна, і што было сілы абняў яе. Калі мы цалаваліся, я раз-пораз расплюшчваў вочы і бачыў аранжавыя водбліскі поल्याма на яе аксамітнай скуры.

Мы вярталіся на заднім сядзенні, моўчкі трымаючыся за рукі. Каля свайго дома яна выйшла з машыны і зусім па-дзіцячаму пабегла да дзвярэй. Я бачыў яе апошні раз. На наступнае спатканне яна не прыйшла.

Праз тры тыдні, пасля зімовых вакацый, я пачаў прыходзіць да брамы «Дам дэ Сіён», становіўся крыху далей, назіраў, як адна за адной выходзяць дзяўчаты, і чакаў яе. Праз дзесяць дзён я сказаў сабе, што ў гэтым больш няма сэнсу і што больш туды хадзіць не трэба, але ногі самі неслі мяне да брамы ліцэя, дзе я чакаў, аж пакуль не расеецца натоўп. Адночы з натоўпу паказаўся яе брат, самы старэйшы і самы прыемны з іх, ён сказаў, што сястра шле мне прывітанні са Швейцарыі, і працягнуў канверт. У нейкай кавярні я закурыў і раскрыў канверт: яна пісала, што новая школа ёй вельмі падабаецца, але яна вельмі сумуе і па мне, і па Стамбуле.

Я напісаў ёй дзевяць доўгіх лістоў, скончыў і паклаў у канверт сем з іх, адправіў пяць. Адказу я не атрымаў.

36. На параходзе па Залатым Рогу

У лютым 1972 года, на другім курсе архітэктурнага факультэта, я пачаў чым далей, тым радзей хадзіць на заняткі. У якой ступені гэта было звязана са стратай маёй прыгожай мадэлі, з тым, што я чым далей, тым больш занураўся ў адзіноту і смутак? Бывала, я зусім не выходзіў з дому ў Бешыкташы і цэлы дзень чытаў. Часам я цягаў з сабой якую-небудзь тоўстую кнігу («Бесаў», «Вайну і мір», «Будэнброкаў») і працягваў чытаць яе на лекцыях. Пасля таго як не стала чорнай ружы, захапленне маляваннем у «студыі» дзіўным чынам рабілася штотым меншае. Я праводзіў фарбай лініі на паперы ці на палатне, а той дзіцячай пацехі і пачуцця трыумфу ўжо не было. Я пачаў страчваць асалоду малявання — яна пачалася як забава шчаслівага дзяцінства, але спасцігнуць яе сапраўдную прычыну я так і не змог — я не ведаў, чым змагу замяніць яе, і таму магучая хваля душэўнага неспакою пакрысе ахапляла ўсю маю душу. Я жыў без малявання, і рэальны свет, які іншыя называюць «жыццём» і які мне было неабходна час ад часу пакідаць, паволі ператвараўся ў нейкую турму. Калі я адчуваў гэта асабліва востра — і шмат пры гэтым курыў, — мне было цяжка дыхаць, здавалася, штодзённае жыццё не дае мне глыбока ўздыхнуць і душыць мяне. Тады ўва мне прачыналася жаданне зрабіць з сабой што-небудзь нядобрае, закінуць увесь гэты ўніверсітэт; праз гэта я і перастаў хадзіць на заняткі, якія мне не падабаліся.

Час ад часу я заходзіў у сваю студыю, дзе маляваў, з усіх сіл спрабуючы забыць маю мадэль і яе міндалевы пах або, наадварот, з усіх сіл спрабуючы аднавіць у памяці яе вобраз, толькі на маіх карцінах чагосьці не хапала. Дзяцінства даўно скончылася, а я, здаецца, усё яшчэ падманваў сябе ў жаданні атрымаць тую самую дзіцячую радасць ад жывапісу. Пасярод работы я разумеў, якой будзе карціна, і кідаў яе, бо лічыў нежыццяздольнай. Гэтыя прыступы разгубленасці навялі мяне на думку, што я, калі хачу, як у дзяцінстве, адчуваць сябе шчаслівым, мушу загадзя прадумваць, якім будзе мой малюнак. Але як прадумваюцца ўсе дэталі малюнка, я не ведаў. Магчыма, я не мог зразумець, што жывапіс дагэтуль прыносіў мне адно шчасце, а цяпер я мушу пакутаваць ад яго і толькі праз гэтыя пакуты магу ўдасканаліць сваё майстэрства.

Да таго ж мяне пужала заразнасць гэтых прыступаў разгубленасці: я, здаецца, зразумеў, што «архітэктурнае

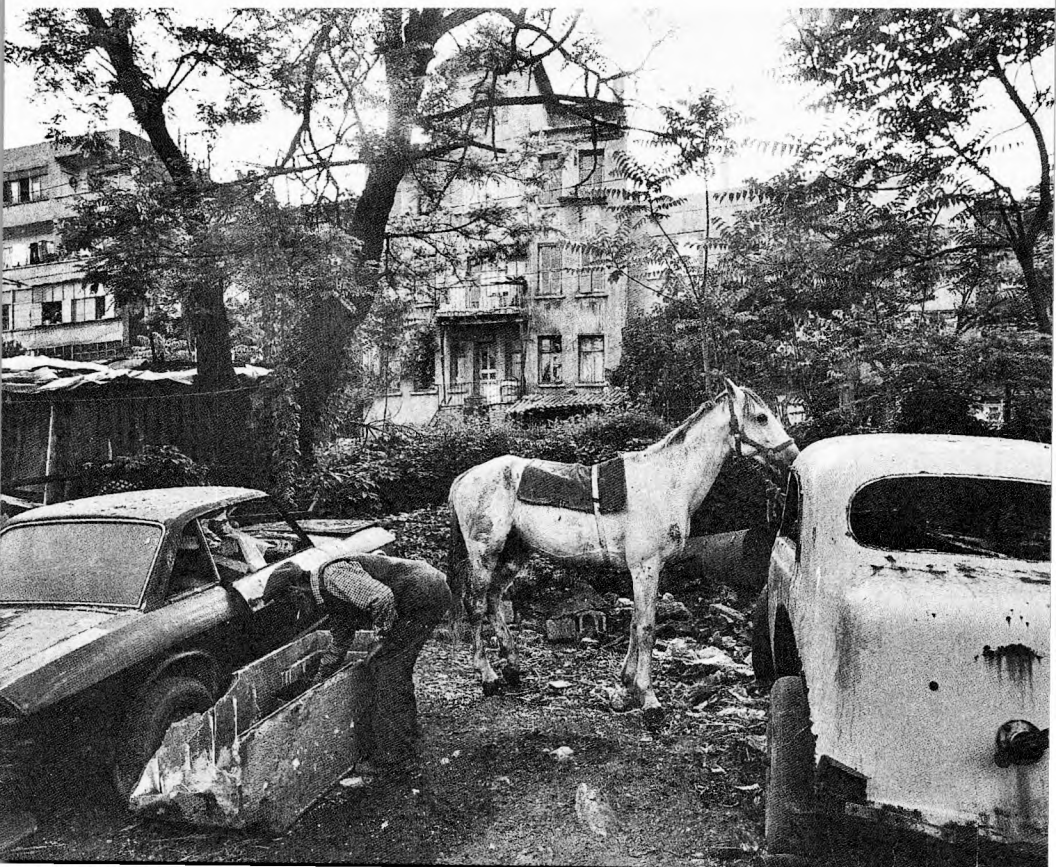
мастацтва» праз гады стане для мяне такім самым, якім цяпер быў жываліс. Больш за тое, і архітэктурай я ў дзяцінстве не вельмі захапляўся, калі не лічыць будавання дамкоў з кавалачкаў цукру або з драўляных кубікаў. А ў выкладчыкаў Тэхнічнага ўніверсітэта, людзей звольнага пасрэдных, з інжынерным светапоглядам, не было ні палёту фантазіі, ні творчага запалу. У занятках архітэктурай я пачаў бачыць толькі пустое марнаванне часу, які я мог бы прысвяціць таму, што насамрэч павінен рабіць, таму «сапраўднаму» жыццю, якое павінен пражываць. У часе, калі гэтае пачуццё ахоплівала мяне, і тое, пра што казалі на занятках, і званок, якога я не мог дачакацца, і тлумачэнні выкладчыка, і аднакурснікі, якія перакідваліся жарцікамі, а ў перапынках выходзілі пакурыць, — усё становілася мёртвым, усё ператваралася ў свой прывід; я пагарджаў самім сабой за няздольнасць вырвацца з гэтага бессэнсоўнага, аблуднага, душнага свету, і мне зноў было цяжка дыхаць. Як у некаторых маіх снах, абы толькі вырвацца з гэтага задушлівага свету, дзе час ляцеў і я ніяк не мог дабрацца да месца, куды мусіў паспець, на занятках я штосьці маляваў і крэсліў у сшытку: партрэты выкладчыкаў, спіны аднакурснікаў, якія слухаюць лекцыю, накіды простым алоўкам, раптоўныя імітацыі раскаванага на занятках, пародыі, пастышы і просценькія рыфмаваныя «паэмы»... Нягледзячы на ўсё гэтае крэмзанне, а таксама на гурток маіх чытачоў, якія з нецярпеннем чакалі ўсяго, што б я ні накрэмзаў падчас нашых архітэктурных класаў, і, да маёй радасці, чыталі ўсё гэта з усмешкай, адчуванне таго, што час хутка сплывае, а маё жыццё пайшло на глум, калі-нікалі рабілася такім нясцерпным, што я праз гадзіну выбягаў з будынка Ташкышла, дзе быў Архітэктурны факультэт, хоць і прыходзіў сюды з цвёрдым намерам правесці тут цэлы дзень; я бег з усіх ног, нібы хацеў уратавацца ад гібелі (і зусім не звяртаў увагі, ці наступаю я на лініі паміж тратуар-

ними плітками, ці не), выбягаў вонкі і губляўся сярод пер-
ших-лепшых вуліц Стамбула.

У тыя дні я гуляў па бакавых вулках паміж Таксімам і Тэпешашы, па армянскіх кварталах Перы, па-майстэр-
ску збудаваных у канцы дзевятнацатага стагоддзя, яшчэ да іх разбурэння, — некалі мы з мамай вярталіся на маршрутцы з Галатасарая і праязджалі гэтыя месцы, тады мне, шасцігадоваму, яны здаваліся далёкімі казачнымі краінамі. Часам я з Архітэктурнага факультэта выходзіў на Таксім, сядаў там на першы стрэчны аўтобус і ехаў паводле настрою, куды вочы глядзяць: бедныя вузкія вулкі Касымпашы; старыя дамы Балата, калі я ўпершыню трапіў сюды, яны здаліся мне падобнымі на тэатральныя дэкарацыі; былыя грэчаскія і яўрэйскія кварталы, якія з надыходам беднасці і са з'яўленнем новых перасяленцаў напоўніліся нейкімі дзіўнымі матэрыямі; светлыя

і ў найвышэйшай ступені мусульманскія бакавыя вулкі Ускюдара, аж да пачатку 1980-х спрэс забудаваныя драўлянымі дамамі; хутка сапсаваныя бетоннымі будынкамі старыя і страшныя вуліцы Каджамустафашы, якія заўжды здаваліся мне злавеснымі; цудоўны падворак мячэці Фаціх, які нязменна прыводзіць мяне ў захапленне; Балыклы і яго ваколіцы; Куртулуш і Ферыкёй, якія па меры збяднення выглядаюць усё больш старажытнымі і дзе здаецца, што тутэйшыя людзі пад ціскам улады сярэдняга класа ўвесь час змянялі рэлігію, свае карані і мову цягам тысячагоддзяў (насамрэч — толькі пяцьдзясят гадоў), — я бязмэтна абышоў такія кварталы, дзе чым ніжэй спускаешся па схіле пагорка (зусім як у Джыхангіры, Тарлабашы і Нішанташы), тым большую галечу сустракаеш. Спачатку я прыходзіў у гэтыя квар-

талы выключна таму, што хацеў уцячы ад універсітэта, ад заняткаў і — я пакрысе пачынаў адчуваць гэта — ад неабходнасці, як усе, мець працу-стол-офіс, — і яны ўеліся ў маю памяць, размаляваныя нязмыўнымі фарбамі злосці, гневу і смутку. Гэтыя прагулкі, падчас якіх я нешта шукаў, цешыўся сваёй бязмэтнасцю і гультайствам, вывучаў горад, вуліцу за вуліцай, дом за домам — і недзе ў глыбіні душы адчуваў, што калі-небудзь гэта мне спатрэбіцца, — пакінулі ўва мне такія глыбокі эмацыйны след, што пазней, калі мне здаралася трапіць на гэтыя вуліцы з якіх-небудзь больш банальных прычын, па справах ці запрашэннях, якія не выклікалі ў мяне асаблівых пачуццяў, я спачатку нават і не ўсведамляў, што гэта тыя самыя мясціны і што з імі мяне звязваюць смутныя ўспаміны; толькі калі я бачыў старую разбураную крыніцу або яшчэ больш разваленую за апошнія гады сцяну старажытнай візантыйскай царквы (Хрыста Уседзяржыцеля або Малой Ая-Сафіі), калі з узвышша бачыў, як, паміж сцяной мячэці і будынкам, пакрытым агіднай кафляй, вызірае панарама Залатога Рога, я ўспамінаў, што прыходзіў сюды першы раз распачны і ўстурбаваны, і разумеў, наколькі па-іншаму выглядае для мяне гэты краявід з тых самых месцаў і тых самых пунктаў. Але справа не ў памылковым успаміне пра краявід — я глядзеў на той самы краявід, але з зусім іншымі пачуццямі. Глядзець на гарадскія краявіды значыць, шпацыруючы па вуліцах або катаючыся на параходзе, звязваць настрой, які дорыць Стамбул, з яго відамі, але гэтага недастаткова, каб сапраўды разглядаць гарадскія краявіды падчас прагулак, — пры гэтым ваш душэўны стан звязваецца з відамі, якія горад адкрывае для вас. Віды горада, якія захаваліся ў памяці, шчыра і па-майстэрску звязваюцца з самымі глыбокімі і чыстымі пачуццямі, з болем, з журбой, са смуткам і, калі-нікалі, з радасцю, любоўю да жыцця і надзеяй на лепшае.

Калі б мы навучыліся так глядзець на горад і пражылі б у ім дастаткова доўга, каб мець добрую магчымасць злучаць самыя сапраўдныя і самыя глыбокія нашы пачуцці з яго краявідамі, то ў хуткім часе — падобна да некаторых мелодый, што адразу нагадваюць нам пра нашы любоўныя захапленні, пра нашых каханых, пра зруйнаваная надзеі, — вуліцы нашага горада, яго пейзажы і краявіды нагадваў і вярталі б нам, па адным, пэўныя пачуцці і душэўныя станы. Магчыма, Стамбул здаецца мне такім смутным месцам яшчэ і таму, што вельмі многія яго кварталы, бакавыя вулкі і адмысловыя краявіды, заўважныя толькі з пэўнага пагорка, я ўпершыню ўбачыў у тых дні, калі ўцякаў з заняткаў і калі страціў сваю каханую і яе міндалевы пах.

У першыя дні, калі я зразумеў, што маёй мадэлі, за якой я бегаў па пятах у жаданні намаляваць, больш няма са мной, сярод вельмі частых цяпер уцёкаў з заняткаў, у часе адной пешай выправы я зведаў нешта, вельмі адпа-

веднае маім навязлівым ідэям, якія ў будучыні ўварвуцца ў мае сны банальнымі і збітымі вобразамі (аблічча поўні ператвараецца ў цыферблат гадзінніка). Адноўчы сакавіцкім днём 1972 года я сеў на маршрутку ля плошчы Таксім (гэтаксама мы рабілі з маёй чорнай ружай) і, паводле завяздэнкі таго часу, выйшаў там, дзе захацеў, — на Галацкім мосце. Нада мной вісела нізкае, змрочнае, лілова-шэрае неба. Здавалася, вось-вось пойдзе снег, і ходнікі на мосце былі абсалютна пустыя. Я заўважыў драўляную лесвіцу, якая вяла з моста проста да Залатога рога, і спусціўся ўніз.

Тут мне на вочы трапіўся маленькі параходзкік гарадскіх ліній, што стаяў каля прычала. Капітан, машыніст, матрос — усе сабраліся на маленькай прыстані ля месца швартавання, нібы экіпаж акіянскага лайнера, які вітае кожнага пасажыра ля трапа, яны папівалі гарбату, курылі і гутарылі між сабой. Я падняўся на борт і, як яны са мной, прывітаўся з імі — тут, на караблі, у чаканні адплыву, сярод стомленых людзей, апранутых у збляклыя палітоны, у цюбцяцках, хустках, з кашамі ў руках я адчуў сябе так,

нібы даўным-даўно знаёмы з імі, нібы мы кожны дзень разам садзімся на гэты параход і ідзём па Залатым Рогу. Калі параход бязгучна адчаліў, пачуццё супольнасці, адчуванне ўласнай злучнасці з душою горада так моцна ахапіла мяне, што я адчуў яшчэ нешта іншае: там, нават, на мосце, сярод рэкламы банкаў і тралейбусных «вусоў», на галоўных гарадскіх магістралях быў сакавік 1972 года, а ў нас, унізе, — зусім іншы, старажытны, неабсяжны і павольны час. Спусціўшыся на прыстань па выпадкова заўважаных прыступках, я нібы перанёсся на трыццаць гадоў назад, у дні, калі Стамбул быў значна больш адарваным ад свету, бедным і значна больш смутным горадам.

За дрыготкім шклом задняга салона ніжняй палубы паволі паплылі прыстані Залатога Рога, усеяныя драўлянымі дамамі пагоркі старога Стамбула, парослыя кіпарысамі могількі: трубы незлічоных маленькіх фабрык і майстэрняў, тытунёвыя склады, руіны візантыйскіх цэркваў, велічныя асманскія мячэці над вузкімі беднымі

ўзбярэжнымі вулкамі, цёмныя пагоркі, верфі, іржавыя парэшткі караблёў, бедныя кварталы... Царква Хрыста Уседзяржыцеля ў Зейрэку, велізарныя тытунёвыя склады ў Джыбалі, нават цень мячэці Фаціх за імі скрозь брудныя дрыготкія вокны парахода выглядалі як стамбульскія краявіды са старога фільма, так, нібы бачыш іх ноччу, толькі сярод яснага дня.

Калі параход прычальваў да чарговай прыстані, шум яго рухавіка, падобны на стракатанне мацінай швейнай машынкі, цішэў, і шкло пераставала дрыжэць, а спакойныя воды Залатога Рога, цётчакі, якія падымаліся на борт з прыстані Фенэра з курамі і пеўнямі ў кошыках, вузкія вулкі старога грэчаскага квартала за імі, майстэрні, склады, бочкі, старыя аўтамабільныя шыны, у той час яшчэ прывычныя на гарадскіх вуліцах гужавыя павозкі выглядалі як на выразных, з простымі лініямі, чорна-белых паштоўках стогадовай даўніны. Параход адчальвае зноў і кіруецца да супрацьлеглага берага Залатога Рога, пакрытага могіл-

камі; шкло зноў пачынае бразгатаць, і за густой заслонай чорнага дыму з параходнай трубы краявід глядзіцца яшчэ больш смутна, быццам намаляваны. Часам неба робіцца вугальна-чорным, і на ягоным фоне, як метка ў кадры старога фільма, успыхвае халоднае полымя снегу.

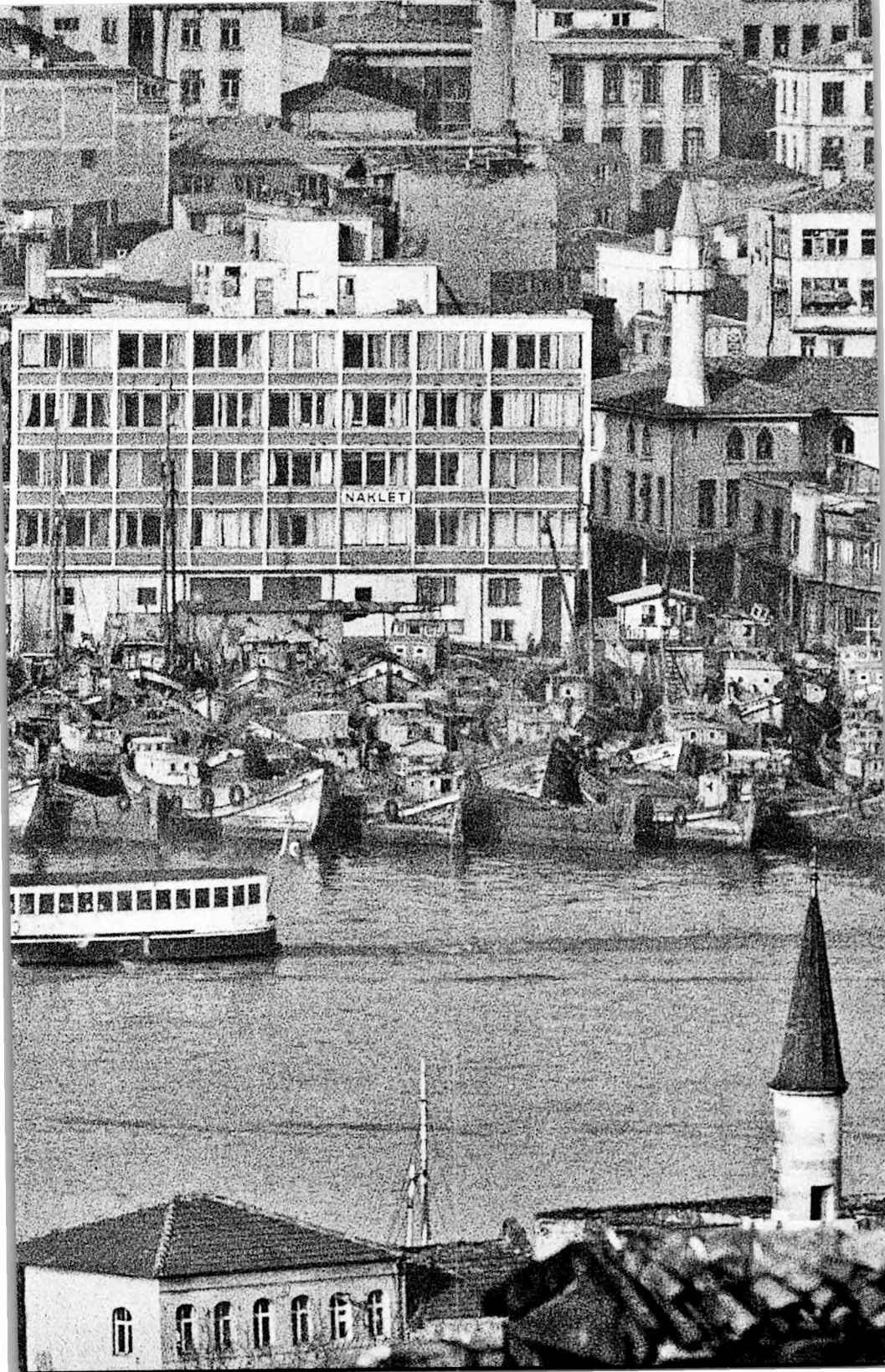
Беднасць побач з велічнай гісторыяй, замкнёнае жыццё супольнасці кварталаў як сакрэт, схаваны за адкрытацю вонкавым уплывам, нікчэмнае штодзённае жыццё за знадворнай прыгажосцю помнікаў і прыроды — гэта і ёсць таямніца Стамбула, яго выратавальны сродак для разбітых сэрцаў? Але што б ні казалі мы пра горад, пра яго якасці, дух і стаўленне да самога сябе — усё гэта зноў вернецца да тэмы нашага жыцця, дакладней, нашага ўласнага душэўнага стану. У горада няма іншага цэнтра, акрамя нас саміх.

Што азначала тое маё суцэльнае атаясамленне самога сябе са стамбульцамі на старым параходзе, што ішоў па Залатым Рогу ў Эюп тым сакавіцкім днём 1972 года? Можа быць, я хацеў пераканаць сябе ў тым, што гісторыя майго няшчаснага кахання і знікненне асалоды малявання, якому я збіраўся прысвяціць усё жыццё, зусім не важныя побач са смуткам цэлага горада. Можна сказаць, я хацеў забыць уласны боль, гледзячы на горад, яшчэ больш растаптаны, раструшчаны і журботны, чым я сам. Аднак, у адрозненне ад герояў турэцкіх меладрам, ад пачатку атручаных смуткам і таму асуджаных на паразу «ў кахання і ў жыцці», я не лічыў гарадскі смутак прычынай уласнага смутку. Мой выпадак быў асаблівы, і я ні з кім не жадаў дзяліцца сваім болям. Вось ён, мой «асаблівы выпадак»: ніхто ў сям'і ці ў блізкім атачэнні ніколі не прымаў усур'ёз жаданне быць мастаком ці паэтам. А самі стамбульскія мастакі і паэты настолькі ўзіраліся на Захад, што не бачылі свой родны горад: яны з усяе сілы імкнуліся адпавядаць новаму веку тралейбусаў і банкаўскай рэкламы на Галацкім мосце. Цаной за магчымасць бачыць горад такім, які ён ёсць, быў

смутак, але я не прывык да яго, можа быць, я нават быў найменш смутным чалавекам ва ўсім Стамбуле, бо ў душы заставаўся шчаслівым дзіцем; я не хацеў прызвычайвацца да гэтага пачуцця, не прымаў яго, калі адчуваў ягоную прысутнасць, гнаны душэўным неспакоем, я спрабаваў знайсці прытулак выключна ў «прыгажосцях» Стамбула. Але чаму прыгажосць, багатая гісторыя і таямнічая атмасфера горада павінны быць лекам ад душэўных пакут? Можа быць, і свой горад, як сваю сям'ю, мы любім таму, што нам больш нічога не застаецца! Але нам неабходна зразумець, што менавіта і чаму мы любім у іх.

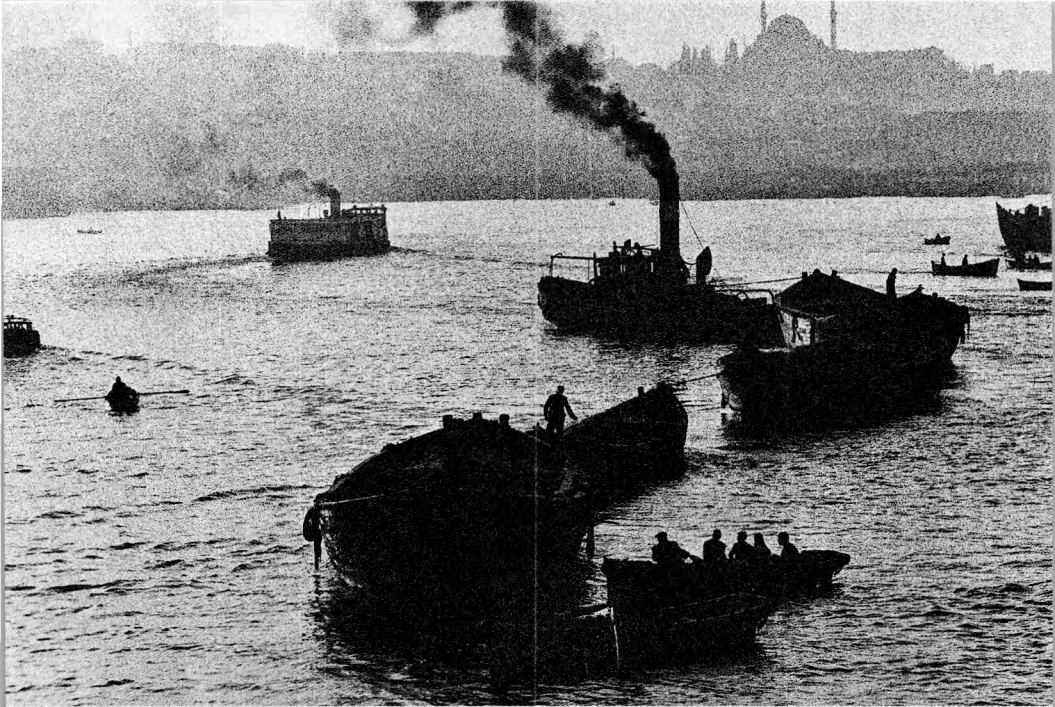
На борце парахода, які па Залатым Рогу набліжаўся да Хаскёя, я, нягледзячы на ўсю разгубленасць і смутак, адчуў, што Стамбул дае мне больш глыбокія веды і сущасэнне, чым я мог атрымаць на занятках, і таму я так прывязаны да яго. За дрыготкімі вокнамі парахода праглядалі паўразбураныя старыя дамы, грэчаскія кварталы Фенэра, амаль занядбаныя насельнікамі з прычыны няспыннага прыгнёту з боку дзяржавы, палац Топкапы, Сулейманіе і стамбульскія пагоркі, значна больш таямнічыя на фоне чорных хмар і руін драўляных дамоў, сілуэт горада, створаны абрысамі цэркваў і мячэцяў. Аскепкі гэтай адмысловай даўняй культуры, дзе сярод дрэва і камянёў руіны сплталіся з гісторыяй, жыццё — з руінамі, а гісторыя — з жыццём, асалода знікнення ў гэтых далёкіх кварталах, здавалася, былі гатовыя вось-вось заняць месца майго «другога свету» і асалоды малявання, ад вычарпанна якой я страціў душэўную раўнавагу. Як я хацеў апынуцца ў гэтай нядбайнай паэтычнай блытаніне! Таксама як у дзяцінстве, калі я ўцякаў у свет сваёй фантазіі ад нуды ў бабуліным доме або на школьных уроках, цяпер ад нуднага вывучэння архітэктуры я губляўся ў глыбінях Стамбула. Можна сказаць, я хацеў прыняць смутак як непазбежную плату за жыццё ў гэтым горадзе, як лёс — знайсці і супакоіцца.

У гэтых вандроўках, куды б мяне ні занесла, я заўжды што-небудзь еў, а ў нармальны свет, то бок дадому, вяртаўся і прыносіў якую-небудзь рэч: тэлефонны жэтон з вышчарбленымі бакамі, які выйшаў з ужытку, дзіўны прадмет, які я паказваў сябрам і з усмешкай называў «і абутковы ражок, і адкрывалка для бутэлек», кавалачак цэгля з тысячагадовага муру, банкноты царскай Расіі — у тых гады ў любога стамбульскага старызніка іх былі цэлыя стосы, кляймо трыццаць гадоў таму збанкрутаванай кампаніі, гіркі ад вагаў і старыя танныя кнігі — амаль заўжды напрыканцы маіх вандровак ногі самі неслі мяне да букіністаў... Я адчуваў, што сутнасць горада схаваная не толькі ў яго матэрыяльных, рэчывых праявах: камянях, білетах, кнігах, я бачыў яе ў размаітых звестках пра яго з кніг, часопісаў, паперак; я збіраў любыя планы, расклады і нататкі, якія толькі здаваліся цікавымі і «важnymi». У глыбіні душы я разумеў, што не буду захоўваць сабраныя рэчы вечна, што пацешуся-пагуляюся з імі трошкі і неўзабаве забуду пра іх, і таму адчуваў, што мне ніколі не стаць адным з тых апантаных, гатовых на ўсё ка-

лекцыянераў ці кім-небудзь, падобным да Качу. Спачатку я казаў сабе, што аднойчы з майго збору выйдзе які-небудзь вялікі праект — карціна, або серыя карцін, альбо раман накшталт раманаў Талстога, Дастаеўскага і Мана, якія я чытаў тады, альбо яшчэ штосьці вялікае, але пакуль я не ведаў што. У хвіліны, калі я адчуваў непазбежны смутак Стамбула, злучаны з паэтычнай матэрыяй горада, складзенай з размаітых дзіўных і старых рэчаў, з рэштак імперскай велічы і абломкаў гісторыі, здавалася, што мне, толькі мне аднаму, раскрываецца паэзія горада і адмысловы сакрэт яго матэрыі: я прыняў яго смутак і як штосьці чужароднае майму шчасліваму прывіляванаму жыццю, і як пачуццё, якім я непазбежна заражаюся ад горада, як сваю нядолю, і цяпер я з гонарам казаў сам сабе, што такім, якім ён паўстае перада мной, тут, за вокнамі парахода на Залатым Рогу, яго не зможа ўбачыць ніхто!

У моманты гэтых паэтычных прасвятленняў любы прадмет, любыя звесткі, звязаныя са Стамбулам, я ўспрымаў з непадробным хваляваннем, як успрымаюць вершы, карціны і іншыя мастацкія творы, як рэдкую музейную каштоўнасць. Пры гэтым усё, што выклікала ў мяне такія пачуцці, і рэчы і звесткі, станавілася для мяне мастацкім творам. З тым самым хваляваннем я раскажу пра такую банальную рэч — пра параход з дрыготкімі вокнамі.

Ён называўся «Каджаташ»*. Братоў-блізнят пабудавалі ў 1937 годзе, яны сышлі са стапеляў верфі Хаскёй, што на беразе Залатога Рога. Параходы былі аснашчаныя рухавікамі 1913 года зборкі, знятымі з яхты «Ныметулах», якая належала некалі Хедзіву Абасу Хільмі-пашы**. Магчыма, дрыжанне шыб сведчыла аб тым, што рухавік не зусім пасаваў свайму новаму судну? Праз любоў да такога роду падрабязнасцей я адчуваю сябе сапраўдным стамбульцам, але з гэтым пачуццём і мой смутак робіцца глыбейшым, і больш сапраўдным — мой страх перад жыццём. Маленькі «Каджаташ», які высадзіў мяне ў Эюпе, выйшаў на заслужаны адпачынак толькі праз дванаццаць гадоў, у 1984-м.

Рэчы, якія я прыносіў са сваіх бязмэтных вандровак, са сваіх «знікненняў», — некалькі старых кніг, візітныя карткі, старыя паштоўкі, крыніцы звестак пра горад, падобныя на каштоўныя антыкварныя знаходкі, якімі я быў літаральна спавіты, — усё гэта служыла доказам «рэальнасці» маіх блуканняў; я думаў, што з дапамогай гэтага дробнага хламу і яшчэ менш важных звестак спраўдзяцца мае мары, звязаныя з горадам. Нібы герой Колрыджа, які прагнуўся з ружай сваіх сноў у руцэ, я адчуваў, што гэта ўжо не той «другі свет», па якім я блукаў у дзяцінстве і які дарыў мне шчасце, што гэта — тая мара, якая ў хуткім часе здзейсніцца.

* Літаральна «Велізарны камень».

** Віцэ-султан Егіпта ў 1867–1914 гадах.

Эюп, маленькая чудоўная вёсачка ў самым канцы Залатога Рога, куды завёз мяне параход «Каджаташ», здаецца мне нерэальнай і вельмі падобнай на мрою. Эюп — настолькі дасканалая ўвасабленне вобразу «Усходу», замкнёнага, таямнічага, рэлігійнага, каларытнага і містычнага, што здаецца мне «ўсходнім» вобразам Стамбула, прыпісаным яму нейкім чужынцам, гэткам турэцка-ўсходнемусульманскім Дыснейлэндам. А можа, прычына ў тым, што ён размешчаны за гарадскімі мурамі, і таму тут не адчуваецца візантыйскага ўплыву, а таксама няма таго шматслойнага гармідару, так уласцівага Стамбулу? Ці ў тым, што прыгожыя могілкі, дрэвы і дамы зліваюцца тут у адно цэлае? У тым, што ад навакольных высокіх пагоркаў тут раней настае вечар? Або ў тым, што ўсё тут трымаецца на рэлігійнай і прымхлівай сціпласці архітэктурных формаў, і яна трымае Эюп далей ад велічы Стамбула, ад яго магутнай энергічнай стракатасці — ад бруду, іржы, дыму, абломкаў, расколін, адкідаў і руін, ад моцы, што прыводзіць да паскудства? Сваёй прывабнасцю для ўсіх, хто прыязджае сюды ў пошуках «рамантычнага» Усходу, Эюп абавязаны сваёй аддаленасці ад цэнтру Стамбула, дзе няспынна ідзе еўрапеізацыя і абнаўленне з дапамогай еўрапейскіх сродкаў, ад бюракратыі, дзяржаўных органаў і адміністрацыйных будынкаў. Гэтая несапсаванасць так спадабалася П'еру Лаці, што ён купіў дом і пасяліўся тут, але мяне гэтая чудоўная ўсходняя мроя заўсёды адштурхоўвала ад сябе менавіта сваёй несапсаванай дасканаласцю. Таму, як толькі я дабраўся да Эюпа, ад смутку, які я з радасцю адчуваў у той дзень сярод руін і гістарычных краявідаў Залатога Рога, не засталася і следу. Паступова я разумеў, што люблю Стамбул за яго руіны, за ягоны смутак і за тое, што некалі належала яму і што цяпер ён страціў. Я пакінуў Эюп і выправіўся ў іншыя месцы, каб набыць іншыя рэчы і ўбачыць руіны, якія зробіць мяне шчаслівым.

37. Размова з мамай:

цярпенне, разважлівасць, майстэрства

Доўгія гады мама вечарамі сядзела ў гасцёўні адна і чакала тату. Тата па вечарах звычайна адпраўляўся ў брыдж-клуб, а потым яшчэ куды-небудзь, і дамоў ён звычайна вяртаўся глыбока за поўнач, калі мама стамлялася яго чакаць і засынала. Мы з мамай вячэралі ўдваіх («Я вельмі заняты, прыехаць не змагу, вячэрайце без мяне», — казаў тата па тэлефоне), а потым яна слала на сталё крэмавы абрус і брала вялікую калоду картаў. Мэтай яе занятку, правіламі падобнага да гульні, дзе адну за адной пераварочваюць карты з дзвюх калод па пяцьдзясят дзве ў кожнай, раскладваючы іх паводле старшынства і паводле масці, была не столькі варажба на будучыню, калі па значках на картах чытаюць, якім будзе тваё жыццё, — у значна большай ступені ён трэніраваў цярплінасць. Таму кожны раз, калі я заходзіў у гасцёўню падчас гэтага пасьянса (*patience* — «цярплінасць») і пытаўся, што кажуць карты, яна заўжды адказвала:

«Я не варажу — раскладваю, каб заняць чым-небудзь час. Колькі цяпер часу? Давай-тка раскладу яшчэ разок і пайду спаць».

Яна казалася так і кідала позірк на чорна-белы тэлевізар, тады ён у Турцыі быў яшчэ ў навіну, дзе паказвалі які-небудзь стары фільм або гутарку аб традыцыях Рамазана

(адзіны канал трансляваў дзяржаўны пункт гледжання), і дадала:

«Я не гляджу, калі хочаш, выключы».

Але раз-пораз я глядзеў кадры знаёмых мне з дзяцінства вуліц на чорна-белым экране або футбольны матч. Мне не столькі хацелася пазабавіцца падзеямі ў тэлевізары, колькі выйсці са свайго пакоя, дзе я сядзеў сам-насам са зблытанымі думкамі, гневамі і разгубленасцю, хацелася, як тое заўжды было, крыху пагаварыць з мамай, крыху паспрачацца.

Некаторыя нашы спрэчкі перарасталі ў крыўдныя скандалы. Потым я шкадаваў, што так выйшла, вяртаўся ў свой пакой і чытаў да самай раніцы. Часам пасля сваркі з мамай я выбягаў проста ў халодную стамбульскую ноч і блукаў па ваколіцах Таксіма і Беяглу, паліў цыгарэты адну за адной, цягаўся, аж пакуль не прамярзаў да касцей, і вяртаўся дадому, калі ўвесь горад і мама засыналі. Так у мяне з'явілася звычка класціся пад раніцу, гадзіны ў чатыры, а ўставаць у абед, каля дванаццаці, і так я рабіў наступныя дваццаць гадоў.

У той час тэма ў нашых з мамай спрэчках і сварках — яўная або схаваная — была адна: зімой 1972 года, на другім курсе архітэктурнага факультэта, у самы разгар вучобы, я пачаў прапускаць заняткі. Я наведваў толькі некаторыя, неабходныя для таго, каб мяне не выключылі і не адлічылі, у астатнім рэнесансны будынак Ташкышла, дзе размяшчаўся архітэктурны факультэт, я абмінаў.

Часам я ад безвыходнасці казаў сам сабе, што, калі і не пайду працаваць архітэктарам, у мяне ўсё ж будзе ўніверсітэцкі дыплом — тое самае няспынна паўтаралі мае сябры і тата, а іх словы вельмі шмат значылі для мяне, і таму мама лічыла маё становішча, як мінімум, няпэўным. Тым не менш у глыбіні душы я ведаў, што архітэктарам ужо не стану. Горш за тое, я разумеў, што асалода малявання памерла і пакінула пасля сябе горкую

пустэчу. Я адчуваў, што чытанне раманаў да раніцы і начныя прагулкі па Бешыкташы, па вуліцах Таксіма і Беяглу не могуць перамагчы маёй цягі ўцячы ў другі свет, таму ў хвіліны разгубленасці я пачынаў панікаваць — я ўскокваў з месца і спрабаваў пераканаць маму. Я не ведаў, чаму так раблю, і больш за тое — не ведаў, у чым менавіта я хачу яе пераканаць, так што нашы з мамай размовы ператвараліся ў падабенства барацьбы ўсялякую.

«У маладосці я была такая самая, як ты», — казала, напрыклад, мама; пасля я думаў, што так яна хацела панерваваць мяне. «Я, як і ты, хавалася ад жыцця. Мае сёстры хадзілі ва ўніверсітэт, бывалі сярод інтэлектуалаў, забавляліся на балях і вечарынках, а я заставалася дома і гадзінамі бязглузда гартала стары «Ілюстрасьён», часопіс твайго дзядулі». Яна зацягвалася цыгарэтай, спрабуючы разгледзець, ці зрабілі яе словы ўражанне на мяне. «Сарамлівая была, баялася жыцця».

Калі яна так казала, я зацыкліваўся на выразе «як ты» і закіпаў гневамі, тады, каб стрымацца, я паўтараў сабе, што мама кажа гэта толькі таму, што «жадае мне добра» або думае, што жадае. Але за мамінымі словамі хавалася іншае, больш глыбокае перакананне — мне было крыўдна ад думкі, што мама яго падзяляе, — і, можа быць, таму я спрачаўся і ваяваў з ёй. Я адводзіў позірк ад экрана і паварочваўся да параходаў гарадскіх ліній, якія паволі хадзілі ўверх і ўніз па Басфоры, а сам думаў над гэтай тэмай, якая бясконца злавала мяне.

Меркаванне, якога адкрыта ніколі не выказвала мама, у моманты дзёрзкага песімізму нязменна прамаўлялі лянівыя стамбульскія буржуа і салідарныя з імі газетныя журналісты: «Не будзе тут нічога добрага».

Песімізм гэты быў звязаны са смуткам, які зламаў волю цэлага горада. Толькі вось сам смутак вынікае з пачуцця страты і беднасці, дык чаму стамбульскія багачы так часта паўтараюць гэтую думку? Магчыма, таму, што

іх багацце залежала ад выпадку. Магчыма і таму, што, у надзеі адвесці вочы ад гэтай выпадковасці, яны пераймалі выдатныя дасягненні заходняй цывілізацыі, а стварыць штосьці падобнае самі так і не здолелі і цяпер хацелі разбурыць тую культуру песімізму і смутку, няўдачлівымі стваральнікамі і носьбітамі якой сталі.

Зрэшты, у мамінага песімізму, які цягам жыцця ўвабраў у сябе шмат слоў з разбуральнай і меркантильнай мовы сярэдняга класа, былі свае ўласныя падставы. Пасля вяселля і нараджэння сыноў мой бацька пачаў бязлітасна крыўдзіць яе. Калі яна выходзіла замуж, то нават і падумаць не магла, што татавы заўсёдня адлучкі і наша паступовае збядненне змусяць яе няспынна супрацьстаяць новым ударам лёсу. У дзяцінстве, калі мы з мамай і братам хадзілі на рынак, у кіно ці парк або разам гулялі па Беяглу і мама лавіла на сабе позіркі незнаёмых мужчын, на яе твары я адразу заўважаў асцярожны і ўважлівы выраз, поўны рашучасці абараніць сябе і сваю сям'ю ад любой вонкавай небяспекі. А калі мы з братам пачыналі спрачацца і валтузіцца пасярод вуліцы, я бачыў, што яна не толькі раззлаваная і засмучаная, але і поўная рашучасці нас бараніць.

Маміну асцярожнасць я адчуваў і ў яе заўсёдных словах, якія яна казалася нам: «Будзьце нармальнымі, будзьце звычайнымі, будзьце як усе». «Ніколі не прыцягвайце да сябе ўвагі». Такі погляд на жыццё, які шмат у чым вынікае з традыцыйнай маралі, з пячаткай суфійскага імкнення быць сціплым і задавальвацца малым, ніяк не дазваляў зразумець, як гэта чалавек проста таму, што ён апантаны нейкай ідэяй, не будзе хадзіць на заняткі і закіне школу. Я не мусіў надаваць такое значэнне ўласнай персоне, мусіў больш сур'ёзна ставіцца да маралі і думак пра духоўнасць, ах, каб жа я быў стрыманым, працавітым і адчуваў вострую патрэбу быць шчырым, добрым, падобным на іншых чалавекам. Сур'ёзны погляд на жыццё, мастацтва, творчасць і ўсё такое з поўным правам

належыць еўрапейцам, нібы казалася мне мама. Мы, насельнікі Стамбула другой паловы ХХ стагоддзя, — людзі той культуры, якая страціла былое багацце, моц і волю, збяднела і зрабілася апатычнай. «Не будзе тут нічога добрага» — не забывай ніколі, інакш пашкадуеш.

Іншым разам, дзеля грунтоўнага разбору тэмы, мама расказвала, што сама абрала для мяне імя Архан, бо султан Архан падабаўся ёй больш за ўсіх асманскіх манархаў. Падабаўся таму, што султан Архан не рваўся да вялікіх здзяйсненняў, не рабіў таго, што б адразу кідалася ў вочы, не дазваляў сабе нічога празмернага ў сваім простым жыцці — таму падручнікі гісторыі казалі пра другога асманскага султана хоць і мала, але з вялікай пашанай. Мама заўжды хацела, каб я спасціг усю значнасць яе выбару, пра які сама расказвала з усмешкай.

Таму ў кожны з тых вечароў, калі мама чакала татавага вяртання, а я выходзіў са свайго пакоя і завязваў спрэчку з ёй, я ведаў, што не толькі абвяргаю прызначанае мне Стамбулам нікчэмнае, смутнае і сціплае жыццё, але і супрацьстаю маміным планам наконт маёй невыразнай і звычайнай будучыні. Бывала, я запытваў сам сябе: «Навошта я іду і спрачаюся з ёй?» — але дастатковага і праўдзівага адказу знайсці не мог, і тады адчуваў у душы нейкія таемныя сумбурныя працэсы, якія для мяне самога заставаліся загадкай.

«Ты і раней прапускаў заняткі, — казалася мама, хутка пераварочваючы карты, — казаў, што хворы, што ў цябе, маўляў, баліць жывот або паднялася тэмпература. Калі мы жылі ў Джыхангіры, гэта ў пэўны момант стала тваёй звычайкай. А калі ты чарговы раз сказаў: “Я хворы, у школу не пайду”, — я крыкнула: “Хопіць ужо! Хворы ты ці не, ты зараз жа ўстанеш і пойдзеш у школу! Дома ты мне не патрэбны!”»

У гэты момант свайго расказу мама — а яна раз-пораз прыгадвала тую гісторыю, магчыма, таму, што ведала,

як яна раздражняе мяне, — як заўжды, спачатку ўсміхалася, потым вытрымлівала паўзу, зацягвалася цыгарэтай і нават не глядзячы на мяне, але заўжды задаволеным тонам дадала: «З той пары не было ніводнай раніцы, каб ты сказаў: “Я хворы, у школу не пайду”».

«Значыць, кажу цяпер! — у запале раптам выкрыкваў я. — Нагі маёй не будзе на архітэктурным!»

«Ну і што ты будзеш рабіць? Як я, цэлымі днямі дома сядзець?»

У мяне ўсярэдзіне пакрысе расло жаданне пасварыцца з мамай, ляснуць дзвярыма і выскачыць з дому, каб доўга-доўга аднаму бадзяцца па начной цемры вузкіх вулак Беяглу, курыць і пераконваць сябе, нібы п'яны або вар'ят, што ненавіджу ўсіх і ўсё. Тады я мог блукаць гадзінамі, ісці куды вочы глядзяць, пазіраць на вітрыны, вокны рэстаранаў і паўцёмных кавярань, на масты, фасады кінатэатраў, афішы і рэкламныя плакаты, на бруд, слоту і кроплі

дажджу, што падалі ў цёмныя лужыны на ходніках, на неонавыя лямпы, святло фар і банды сабак, што рыюцца ў сметніках, — і раптам пасярод самага далёкага квартала, на самай вузкай і смутнай вулцы, мяне ахоплівала жаданне як мага хутчэй бегчы дадому і нешта напісаць пра вобразы гэтага горада, пра яго цёмны дух, яго стракатасць, таямнічасць і стому. Некалі амаль так у маёй душы закіпала пачуццё, сумесь шчасця, радасці і захаплення, а разам з ім расло неадольнае жаданне маляваць, толькі цяпер я абсалютна не ведаў, што мне рабіць.

«Гэта ліфт падымаецца?» — спытала мама.

Мы абое прыслухаліся, але гуку, падобнага на гул матора, не пачулі: тата не прыехаў. Я нейкі час глядзеў на маму, а яна з дзіўным для мяне спакоем засяродзілася на сваіх картах. У дзяцінстве кожны раз, калі я глядзеў на маміны рукі і плечы, у яе жэстах было нешта такое, што скоўвала мяне, калі я не адчуваў яе пяшчоты, ад іх мне

было балюча, але цяпер я ніяк не мог даўмецца, чым былі тыя яе рухі. І я адчуваў, што забытаўся паміж бязмежнай любоўю да яе і неверагоднай злосцю. За чатыры месяцы да таго мама пасля доўгага расследавання знайшла ў Меджыдыкеі кватэру, дзе тата сустракаўся са сваёй каханкай, вельмі спрытна яна выманіла ў швейцара ключ, увайшла ў пустую кватэру, і яе вачам адкрылася карціна, якую пасля яна апісала мне з неверагоднай стрыманасцю. Як і дома на ложку, на падушцы ляжала дакладна такая самая татава піжама, а на начным століку, гэтаксама, як дома, узвышалася вежа з кніг па брыджы, якія тата тады ўзяўся чытаць.

Мама доўгі час не дзялілася ўбачаным ні з кім — праз колькі месяцаў аднойчы ўвечары яна з ранейшай цярплівасцю раскладвала пасьянс, курыла і краем вочка пазірала на экран тэлевізара, а калі я выйшаў са свайго пакоя і загаварыў з ёй, яна раптам вылажыла мне ўсё. Яна заўважыла, што мне зусім не хочацца ўсё гэта слухаць, і перапыніла гісторыю на паўслове, але кожны раз, калі я ўзгадваў яе і тое, што існуе дом, дзе тата штодня бавіць пэўны час, ува мне прачыналася нейкае метафізічнае пачуццё, і па спіне бегалі мурашкі. Здавалася, быццам тата зрабіў тое, чаго не ўдалося мне: ён знайшоў у горадзе свайго дваініка, сваё блізня, і кожны дзень сустракаўся не з каханкай, а з ім; праз гэтую ілюзію я адчуваў нейкую загану ў сваёй душы і ў сваім жыцці.

«У рэшце рэшт ты павінен скончыць хоць які ўніверсітэт, — сказала мама, працягваючы картачную гульню. — Жывапісам на жыццё не заробіш, табе давядзецца працаваць. Цяпер і мы не такія багатыя, як раней».

«Няпраўда», — адказаў я, бо сам сабе ўжо даўно падлічыў: нават калі я ні дня ў жыцці не буду працаваць, бацькавых грошай мне ўсё адно хопіць.

«Значыць, ты спадзяешся зарабляць жывапісам?»

Лютасць, з якой мама раздушыла цыгарэту ў попельніцы, лёгкая насмешка і паблажлівасць у яе голасе, а таксама і абьякавасць, з якой яна пераварочвала карты, абмяркоўваючы пры гэтым такую важную для мяне тэму, — усё гэта давала зразумець, што мы поўным ходам набліжаемся да адной з тых сварак, якія штовечар успыхвалі паміж маці і сынам.

«Тут табе не Парыж, тут Стамбул, — амаль урачыста сказала мама. — Хай бы ты быў і самым лепшым на свеце мастаком, ніхто цябе не прызнае. Ты застанешся адзін-адзінюткі. І ніхто не зразумее, чаму ты закінуў усё дзеля таго, каб стаць мастаком, калі ў цябе былі такія бліскучыя перспектывы. Калі б у нас было багатае грамадства, дзе шануюць мастацтва і жывапіс, тады яшчэ куды ні йшло... Але нават у Еўропе ўсе ведаюць, што Ван Гог і Гаген былі крыху таго».

Вядома, і да мацінага вуха даляталі татавы байкі з экзістэнцыялісцкай літаратуры, якую ён проста глытаў у 1950-я. І каб праверыць дакладнасць гэтых звестак, мама часта заглядвала ў патрапаны энцыклапедычны слоўнік з пажаўцелымі старонкамі, таму я з'едліва заўважыў:

«Гэта ў тваім *Petite Larousse* напісана, што ўсе мастакі — вар'яты?»

«Не ведаю, сыноч. Здольны і працавіты мастак, калі яму пашанцуе, можа быць, і праславіцца ў Еўропе. А вось у Турцыі ты абавязкова станеш вар'ятам. Глядзі, не крыўдуй, але зразумей і мяне — я кажу ўсё гэта, каб ты потым не пакутаваў».

Я быў гатовы лопнуць ад злосці: якога чорта, кожнае з гэтых словаў кранала мяне за жывое, а яна выказвала іх мімаходзь, раскладваючы пасьянс.

«А з чаго б я крыўдаваў?» — спытаўся я, бо, пэўна, хацеў яшчэ больш пякельных слоў.

«Я не хачу, каб хтосьці падумаў, што ты перажываеш душэўныя цяжкасці, — сказала мама, — і таму я не расказ-

ваю сваім сябрам, што ты перастаў хадзіць на заняткі. Яны не змогуць зразумець, чаму такі чалавек, як ты, захацеў стаць мастаком і кінуў універсітэт. Яны вырашаць, што ты крануўся з розуму, будуць разводзіць плёткі».

«Можаш ім расказваць абсалютна ўсё, — сказаў я. — Я ўсё хачу кінуць, абы толькі не быць такім самым дурнем, як яны».

«Не, гэтага ты не зробіш, — сказала мама. — У дзяцінстве ты ў рэшце рэшт браў партфель і подскакам бег у школу».

«Цяпер я зразумеў, што не хачу быць архітэктарам».

«Правучыся яшчэ два гады, атрымай універсітэцкі дыплом, а потым захочаш — будзеш архітэктарам, захочаш — мастаком».

«Не».

«А ведаеш, што кажа Нурджыхан пра твой адыход з архітэктурнага? — спытала мама, я вельмі добра разумеў, што яна хоча памучыць мяне. — Нурджыхан кажа, ты так моцна злуешся, бо цябе хвалююць нашы з татам сваркі, гэта праз яго распусныя прыгоды ты не ходзіш ва ўніверсітэт».

«Мяне не цікавіць думка тваіх велікасвецкіх сяброў з курынымі мазгамі!» — крыкнуў я так, быццам не памятаў сябе ад гневу. Кожны раз адбывалася дзіўная рэч: маме падабалася злаваць мяне сваімі размовамі, і нягледзячы на гэта я лез у гульню, але ў канцы ўсё адно трапляў у пастку, толькі вось я ніколі не страчваў галавы ў віры сапраўднага гневу.

«Ты вельмі ганарлівы, сыноч, — казала мама. — Але мне гэта падабаецца. Гонар — самае галоўнае ў жыцці, а зусім не мастацтва-дзівацтва. У Еўропе многія становяцца мастакамі праз гонар і фанабэрыстасць. Але там да іх не ставяцца як да махляроў ці рамеснікаў, там мастак — вельмі важная асоба. Але ці зможаш ты тут быць мастаком і пры гэтым захаваць свой гонар? Гэтыя людзі нічо-

га не разумеюць у мастацтве, а ты, каб дамагчыся ў іх прызнання і прадаваць ім карціны, будзеш вымушаны рабалепстваваць і перад дзяржавай, і перад багацеямі, і, самае горшае, перад гэтымі недавукамі-журналістамі. Ты зможаш так жыць?»

Злы і раз'юшаны, я адчуў галавакружную сілу, пад уздзеяннем якой я выходзіў з сябе; яе глыбіня нават цяпер адгукаецца ўва мне нейкім дзіўным гарачым пачуццём, мне хацелася выскачыць з дому і пабегчы па вуліцах. Пры гэтым я ведаў, што яшчэ колькі хвілін буду працягваць сваю дзіўную знішчальную, бунтоўную гарачую слоўную перапалку з мамай, якая прычыняла моцны боль кожнаму з нас, і толькі пасля самых грубых слоў я лягну дзвярыма, выскачу ў брудную цёмную ноч і пабягу па вузкіх вулках. І ногі самі панясуць мяне па раструшчаных ходніках са згаслымі або цьмянымі ліхтарамі, па вузкіх брукаваных смутных вуліцах, і там я буду доўга-доўга цягацца, адчуваючы ненармальнае шчасце гэтых няшчасных, брудных і бедных мясцін, і марыць, і прагнуць аднойчы зрабіць нешта вялікае, і бачыць перад сабой калейдаскоп вобразаў, ілюзій, мрой, поўны ціхай жабрацкай радасці.

«Флабер таксама ўсё жыццё праседзеў дома побач з маці! — працягвала мама тым самым паўспачувальным, паўпаблажлівым тонам, які яшчэ больш злаваў мяне, тым часам уважліва пераварочваючы карты. — Але я не хачу, каб ты праспаў усё жыццё дома, побач са мной. Там Францыя. Калі скажучь, што ты — вялікі мастак, ніхто табе папярок дарогі не ўстане. А тут: кінуў школу, усё жыццё жыве з маці. Канец мастака вядомы: карчма або вар'ятня. Ты і сам ведаеш, што станеш няшчасным, калі паспрабуеш быць толькі мастаком. Павер мне, калі ў цябе будзе прафесія, праца, з якой ты адчужеш сябе ўпэўнена і зможаш зарабляць грошы, то і жывапіс прынясе табе значна большую асалоду».

Чаму ў хвіліны гора, гневу і тугі мне так падабалася блукаць і марыць сярод начных вуліц? Чаму я любіў не залітыя сонцам краявіды Стамбула, якія так падабаюцца турыстам і якія так часта змяшчаюць на паштоўках, а ўжо забытыя ўсімі пустыннымя брукаванымі пейзажы паўцёмных вузкіх вулак, надвячоркі, халодныя зімовыя вечары, цьмяныя цені мінакоў у бяжкім святле ліхтароў?

«Сыноч, ты разумеш, што калі ты не станеш архітэктарам ці не зоймешся якой-небудзь іншай справай, якая прыносіла б табе грошы, ты станеш адным з гэтых нашчасных, мітуслівых і запалоханых турэцкіх мастакоў, гатовых есці з рук у багатых і моцных. І ты цудоўна ведаеш, што ў гэтай краіне ніхто не можа пракарміцца жывапісам. Ты будзеш гібець і марнец, прыніжацца, ганьбаваць сябе, і ўсё жыццё ты правядзеш у страху, мітусні і крыўдзе на свет. Хіба такога жыцця варты такі як ты, разумны, прыгожы малады чалавек з багатым унутраным светам?»

Сам сабе я ўяўляў, як спускаюся ў Бешыкташ і, замест таго каб сесці на маршрутку, іду пешшу ўздоўж сцяны палаца Далмабахчэ да самага стадыёна. Мне падабалася начама прагульвацца пад платанамі ўздоўж гэтай высачэзнай, не менш за дваццаць метраў, тоўстай сцяны, з пацарнелага ад часу і парослага мохам каменю. Калі ў хвіліны гневу я адчуваў прыліў энергіі, нібы ў скронях штораза мацней білася кроў, то казаў сам сабе: «Хвілін за дванаццаць я ўзбяруся на гэты пагорак і дабяруся з Далмабахчэ да Таксіма»^{*}.

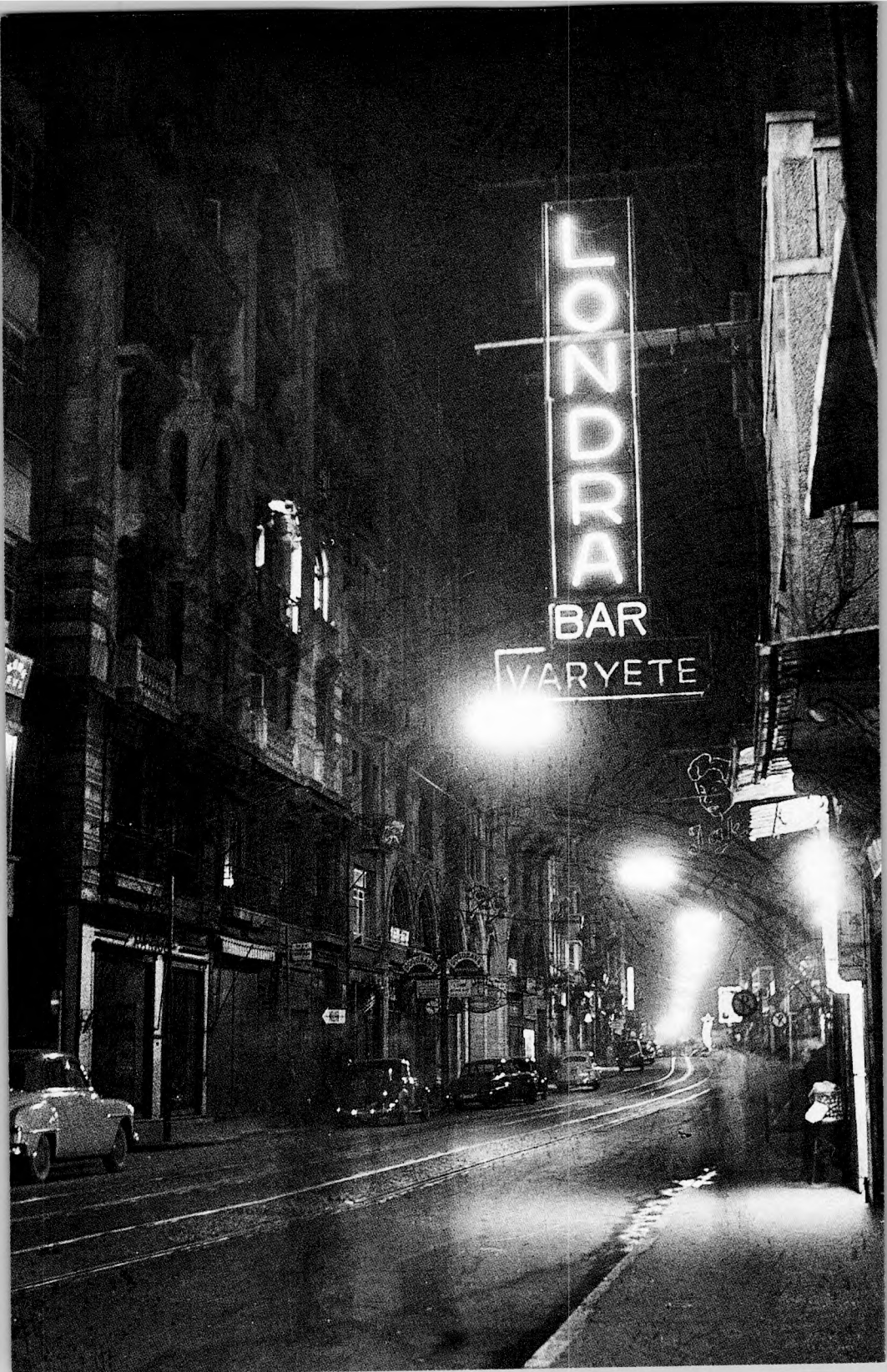
«У дзяцінстве, нават у самыя цяжкія для нас дні, ты заўжды быў усмешлівым, вясёлым, прыязным, жыццярэдасным і такім мілым дзіцёнкам! Усе, хто бачыў цябе, усміхаліся. Не толькі таму, што ты быў прыязным, а яшчэ і таму, што ты не ведаў, што значыць быць змрочным

^{*} Гаворка пра той стамбульскі пагорак, для ўздому на які адмыслова пабудавалі лінію падземнага фунікулёра «Таксім-Кабаташ».

і прыгнечаным, табе ніколі не было сумна, і нават у самы горкі час ты марыў пра нешта і заставаўся шчаслівым, таму што ты радаваўся жыццю. Нават калі б я не была тваёй маці, я б не дазволіла такому, як ты, стаць няшчасным, гаротным мастаком, гатовым есці з рук багацеяў. І таму я хачу, каб ты ўважліва, без крыўды, слухаў тое, што я табе кажу».

Я б падняўся да Таксіма і кінуў позірк на паўцёмны, у мностве агнёў, сілуэт Галацкай вежы, дабраўся б да Беяглу, тры-пяць хвілін пагартаў бы кнігі на развалах у пачатку вуліцы Істыкляль, а потым у шумнай піўной, дзе раве тэлевізар і гудзе натоўп, за кухлем піва і чаркай гарэлкі я б курыў, як і ўсе тут, адну за адной цыгарэты (і азіраўся б навокал — ці няма паблізу знакамітага паэта, пісьменніка або іншага мастака), а калі б я адчуў пільную

ўвагу з боку цікаўных у натоўпе вусатых наведнікаў, бо я тут адзін юнак (і з такім дзіцячым тварам), я б выйшаў за дзверы і растаў бы ў начной цемры. Пасля кароткага шпацыру па галоўнай вуліцы, на вузкіх бакавых вулках, у Чукурджуме, ля Галаты, у Джыхангіры, дзе на мокрых ходніках скачуць водбліскі ліхтароў, я б крыху пастаяў, глядзячы на мігценне тэлевізійных экранаў, узяўся б разглядаць краму старызніка, лядоўню, якая ў звычайнай бакалейнай крамцы служыць вітрынай, або знаёмы мне з дзяцінства манекен у вітрыне аптэкі, які ўсё яшчэ нешта рэкламуе, і я б тады зразумеў, які ж я насамрэч шчаслівы. Галавакружны, цудоўны і чысты гнеў, які я адчуваў цяпер, калі дома слухаў маму, праз гадзіну, на золкіх бакавых вулках Беяглу, — а можа, я адпраўлюся ва Ускюдар або Фаціх, — ператварыўся бы ў гарачнасць, якая бліскуча-яркім святлом азарыла б усю маю будучыню. Тады б я адчуў, як у мяне перад вачыма, крыху мутнымі ад піва і доўгай прагулкі, брудныя, цёмныя, смутныя вуліцы задрыжэлі, нібы ў адным з маіх любімых старых фільмаў, і мне б зрабілася так прыемна і добра, што захацелася б затрымаць, зберагчы гэты чароўны момант, — тое самае я адчуваў у дзяцінстве, калі гадзінамі хаваў за шчакою шарык або сваю любімую садавіну, — захацелася б вярнуцца дадому пустымі вуліцамі, сесці за стол, узяць паперу-аловак і нешта пісаць і крэсліць.

«Гэтую карціну на сцяне нам на вяселле падарылі сваякі Нермін. Калі яна сама выходзіла замуж, мы з тваім татам таксама адправіліся па падарунак у дом вядомага мастака. Калі б ты бачыў, як гэты самы знакаміты ў Турцыі мастак узрадаваўся, бо нехта пастукаў у яго дзверы і хоча купіць яго карціну, як ён крыўляўся, бо хацеў схаваць сваю радасць, як ён кланяўся да зямлі, калі мы адыходзілі з карцінай, з якімі цырымоніямі ён развітваўся, — ты б ніколі не захацеў быць мастаком у гэтай краіне, сыноч. Вось чаму я хаваю ад гэтых людзей, што мой

сын не ходзіць на заняткі, бо хоча быць мастаком. Калі гэтыя пустагаловыя, як ты кажаш, людзі аднойчы даведваюцца, што ты кінуў універсітэт і тым самым паставіў крыж на сваёй будучыні, каб пісаць і прадаваць карціны, яны дзеля прыемнасці зняважыць нас з тваім татам у якасці падачкі купяць у цябе карціну-другую, а можа, пашкадуюць і дадуць яшчэ крыху грошай. Але яны ніколі не аддадуць сваю дачку за мастака. Чаму, як ты думаеш, бацька той мілай дзяўчынкі, якую ты маляваў, хуценька адправіў яе ў Швейцарыю, як толькі даведаўся, што яна закаханая ў цябе? У гэтай беднай краіне, сярод бязвольных, слабых і непісьменных людзей ты зможаш не саромецца і жыць, як ты таго заслугоўваеш, толькі калі ў цябе будзе свая справа, толькі багатым ты зможаш высока трымаць галаву. Толькі не кідай архітэктурны, сыноч, бо потым пашкадуеш. Вось ты ўсё кажаш пра Ле Карбюзье, а бачыш, ён хацеў стаць мастаком, але ж вывучыўся і на архітэктара».

Жаданне трапіць у цёмныя закуткі начных вуліц Бяглу, змяшанае з пачуццём віны, міргала ў галаве нібы неонавая лямпка. Нібы ў хвіліны злосці і абвостранай чулінасці, я адчуў, што, выходзіць, усе гэтыя мае любімыя, адначасна цёмныя і прывабныя, брудныя, злавесныя гарадскія вуліцы даўно замянілі мне той, другі, свет, куды я заўжды ўцякаў. Я ведаў, што сёння ўвечары не буду сварыцца з мамай, праз колькі хвілін адчыню дзверы і траплю на вуліцы, якія суцешаць мяне; а пасля вельмі-вельмі доўгага шпацыру я глыбокай ноччу вярнуся дадому, сяду за стол і паспрабую перадаць атмасферу гэтых вуліц, іх няўлоўную магію.

«Я не буду мастаком. Я стану пісьменнікам».

Аб фатаграфіях

Пакуль я адбіраў фатаграфіі, я зноў адчуў пэўную нерашучасць і хваляванне, якія перажываў, калі пісаў саму кнігу. Варта мне было зірнуць на такія мілыя сэрцу, але забытыя краявіды дзяцінства (напрыклад, на буксір, які апускаў трубу, праходзячы пад мостам), выяўленыя на большасці фотаздымкаў Ары Гюлера, зробленых падчас яго працы ў доме-фотастудыі-архіве-музеі ў Беяглу, дзе ён пражыў амаль усё жыццё, і я ў здзіўленні заміраў паміж настальгіяй і моцным уражаннем ад гэтых дзівацтваў мінуласці.

Часам, глядзячы на незвычайны фотаздымак, напрыклад, той, што на старонцы 416, з краявідам заснежанага Галацкага моста, падобны на даўні-прадаўні ўспамін, што вельмі часта ажываў перад маімі вачыма, я пачынаў непакоіцца так, нібыта мушу захаваць або запісаць тое, што запомніў са свайго сну. Неверагодны і, здаецца, бязмежны, архіў Ары Гюлера, які абуджае ўва мне заўзятасць гледача і дурман успамінаў, — самая дасканалая скарбонка жыцця і краявідаў Стамбула ад 1950-х гадоў да нашых дзён. Вось спіс фатаграфій Ары Гюлера з гэтай кнігі на старонках: 10, 11; 44; 47; 50; 51; 55; 72 (пасярэдзіне, унізе); 75 (унізе); 76 (унізе); 123; 124; 125; 127; 128; 131; 132; 135; 139; 147; 152; 190; 237; 246; 276; 302; 307; 309 (унізе); 334; 338 (злева); 339; 340; 346; 349; 353; 374; 376; 377; 384; 406; 416; 422; 425; 457; 460; 461; 468; 469; 470; 471; 479; 484; 488.

Селакатын Гіз, які нарадзіўся ў 1912-м, пачаў фатаграфавачь вуліцы Беяглу, яшчэ калі быў вучнем ліцэя Галатасарай, і праца з яго архівам, складзеным з фатаграфій, зробленых цягам сарака двух гадоў для газеты «Джумхурыет», чамусьці абуджала ўва мне пачуццё, нібы я адкрываю для сябе штосьці чароўнае і таёмнае. Магчыма, таму, што Гізу, як і мне, падабаліся пустыя, бязлюдныя вулкі і краявіды заснежанага Стамбула: 44; 48; 58; 60; 70; 72 (уверсе); 75 (уверсе, пасярэдзіне); 76 (уверсе);

79 (уверсе); 81; 82; 84; 114; 126; 150; 151; 175; 188; 189; 191; 192; 193; 194; 195; 234; 235; 289.

Я дзякую мэрыі Стамбула за дазвол апублікаваць у гэтай кнізе сабраныя і захаваныя пры яе падтрымцы фатаграфіі іншага журналіста і фатографа Хільмі Шахэнка: 52; 53; 59; 61; 62; 69; 83; 130; 191; 275; 319; 375; 405; 415; 459; 462; 463; 464; 465.

Фотаздымак Ая-Сафіі на старонцы 304 быў зроблены Джэймсам Робертсанам у 1853 годзе.

На старонках 305; 310 (унізе) я выкарыстаў фатаграфіі, зробленыя братамі Абдулахамі, якія ў апошняй чвэрці XIX стагоддзя заснавалі ў Стамбуле фотамайстэрню.

Калі я праводзіў даследаванні ў пошуку матэрыялу для кнігі, то ўбачыў, што выдавец паштовак Макс Фрухтэрман выкарыстаў для іх некаторыя фатаграфіі братоў Абдулахаў.

Ілюстрацыі на старонках 70; 72 (пасярэдзіне, унізе); 79 (пасярэдзіне, унізе); 309 (уверсе); 315; 331; 345; 347; 380; 381 (4 літаграфіі на паштоўках з моднымі ў той час панарамамі) я ўзяў з паштовак, выдадзеных Максам Фрухтэрманам.

А вось хто зрабіў старыя фатаграфіі са старонак 180; 182; 185; 211; 212; 301; 313; 341, я не ведаю, яны трапілі да мяне праз другія рукі, і іх уладальнікаў, нягледзячы на ўсе пошукі, мне знайсці не ўдалося.

Выказваю падзяку Фонду Ле Карбюзье за малюнак Ле Карбюзье са старонкі 56.

На 66-й старонцы змешчана гравюра Томаса Алама, на 351-й старонцы — малюнак Алі Рызы Хаджы, а на 446-й — рэпрадуцыя карціны Халіла-пашы «Жанчына на канаве».

На старонках 88–101, а таксама 298–299 — павялічаныя копіі твораў Мелінга.

Іншыя сямейныя здымкі ўзятыя з маёй уласнай калекцыі, большасць з іх, пэўна, былі зробленыя маім бацькам

або ягоным братам. Усе, змешчаныя ў самой кнізе, — Мурат Картаглу.

Як было згадана ў раззеле 28, здымкі Джыхангіра і Бешыкташа са старонак 356; 358; 359; 361; 363 зрабіў я сам. Фатаграфію з краявідам брукаванага завулка ў Бешыкташы, што на 117-й старонцы, я зрабіў, калі мне было пятнаццаць, і яна дагэтуль мне падабаецца.

Я дзякую Эсры Акджан і Эмрэ Айвазу за тое, што яны ўважліва прачыталі гэтую кнігу і далі мне карысныя парады.

Змест

1. Іншы Архан	9
2. Фотаздымкі ў музейнай цемры	17
3. «Я»	29
4. Смутныя руіны асманскіх асабнякоў: знаёмства з вуліцамі	40
5. Чорна-белае	50
6. Знаёмства з Басфорам.....	68
7. Басфор на карцінах Мелінга	86
8. Мама, тата і іх знікненні	103
9. Іншы дом: Джыхангір	112
10. Смутак — меланхолія — журба	122
11. Чатыры смутныя самотныя пісьменнікі	145
12. Бабуля	156
13. Школьныя прыемнасці і прыкрасці	162
14. Аненорабаз ьцавялп	173
15. Ахмет Расім і іншыя гарадскія рэпарцёры	178
16. Не хадзіце па вуліцах з разяўленым ротам	187
17. Асалода малявання	196
18. «Энцыклапедыя Стамбула»: звесткі і дзівосы з калекцыі Рашата Экрэма Качу	203
19. Атурэчванне Канстанцінопаля: заваяванне або падзенне?	233

20. Рэлігія	240
21. Багатыя	257
22. Караблі на Басфоры, пажары, галеча, пераезд і іншыя катастрофы	273
23. Жэраар дэ Нерваль у Стамбуле: вандроўка па Беяглу	296
24. Меланхалічная вандроўка па ўскраінах з Тэафілем Гацье	304
25. Вачыма еўрапейца	317
26. Смутак руін: Ахмет Танпынар і Ях'я Кемаль у ваколіцах Стамбула	333
27. Каларыт гарадскіх ускраін	343
28. Я малюю Стамбул	355
29. Жывапіс і сямейнае шчасце	365
30. Дым параходаў на Басфоры	372
31. Флабер у Стамбуле: Усход, Захад і пранцы	379
32. Штурхатня: брат на брата	388
33. І школа чужая, і ў школе чужы	398
34. Няшчасце — гэта твая агіда да сябе і горада	418
35. Першае каханне	431
36. На параходзе па Залатым Рогу	453
37. Размова з мамай: цярпенне, разважлівасць, майстэрства	474
Аб фатаграфіях	491

Падзяка за падтрымку выдання

Поўны спіс фундатараў гэтай кнігі, якія падтрымалі выданне праз краўдфандынг, налічвае 115 імёнаў. Вялікі вам дзякуй!

Настасся Карнацкая
Андрэй Кірэеў
Павел Мінютка
Андрэй Новікаў
Сяргей Русецкі
Вольга Пятрова
Vital Kutsyla
Ягор Жукоўскі
Сяргей Макрэнка
Новиков
Сяргей Антановіч
Давыденко
Андрэй Шчарбіцкі
Siarhei Matyrka
Aliaksandr Drazdoŭ
Ihar Kudraŭсай
Антон Трафімовіч
Антон Шустаў
Віталій Гуляк
Ганна Янкута
Таццяна Трыфанав
Аляксандр Хінько

Виктория Попкова
Mikalai Halabarodzka
Віталь Рагойша
Андрэй Юркевіч
Таццяна Жалдакова
Зміцер Макарчук
Алег Сівагракаў
Яўген Бараноўскі
Ірына Мартыновіч
Аліна Лісаковіч
Сяржук Лось
Таццяна Мікула
Кацярына Маціеўская
Сяргей Балахонаў
Анастасія Андрэйчанка
Andrej Čuvak
Anna Samarskaya
Воўчык Лазарчык
Анатоль Томашаў
Pavel Tyślacki
Aliaksandr Belik
Марыя Шуманская

Ганна Шахрай
Уладзіслаў Казлякоўскі
Сяргей Мудрачэнка
Евгеній Ситько
Цімур Варанцоў
Марына Казлоўская
Olga Deniz
Аляксандр Шарстук
Яўген Пыльчанка
Alena Kisialiova
Павел Ганчар
Аляксандр Пашкевіч
Сяргей Бокша
Аляксандр Мядзведзеў
Алесь Смалянчук
Siarhei Zhurok
Pavel Zubkou
Сяргей Пляскач
Татьяна Кедрик
Сяргей Календа
Наталля Радзікевіч
Яўген
Дзмітрый Смірноў
Maryia Hulevich
Вадзім Талочка
Вячаслаў Караткевіч
Bartimeyse
Katerina Shkodzik
Татьяна Теуш
Евгеній Міхолоп
Ігнацій Кірэеў
Алесь Карась
Аляксандра Дзмітранок
Андрэй Ціхаміраў
Юрый Раманоўскі
Алёна Бальцева

Алена Манкевіч
Сяргей Антановіч
Андрэй Тарасевіч
Алена Ляснеўская
Алена Ляшкевіч
Таццяна Кур'ян
Ігар
Юлія Конік
Зміцер Касіцын
Наталля
Марына Шода
Віталь Стахіевіч
Алексей Чубат
Аляксеі Аніська
Жанна Лашкевич
Віталь Жнай
Святлана Глухава
Максим Косаревский
Aliaksei Palachanski
Naś Antsimonik
Александр Статкевич
Надежда Синицына
Сяргей Саманенка
Дзяніс Марціновіч
Марцін Мудрачэнка
Екатерина Вабищевич
Вадим Алькенов
Ольга Лещевич
Алексей Клиндюк
Алег Анціфораў
Maksim Vajda
Олеся
Марыя Мартысевіч
Владимир Климук
Вераніка Казлова

Выдадзена пры падтрымцы
Дабрачыннага фонду «Вяртанне»

ВЯРТАННЕ

Дзякуем кампаніі «МАПСОФТ»
за дапамогу ў выданні кнігі

мапсофт
возможностей больше

Выхад кнігі стаў магчымым дзякуючы
краўдфандынгавай кампаніі на платформе *Ulej*

Літаратурна-мастацкае выданне

Памук Архан

СТАМБУЛ

Горад і ўспаміны

Адказны за выпуск *Сяргей Макарэвіч*
Рэдактар *Сяргей Шупа*
Карэктар *Віктар Лупасін*
Камп'ютарная вёрстка *Алена Таргоўцава*
Апрацоўка фотаздымкаў *Сяргей Кандраценка*
Дызайн вокладкі *Аўгіння Багдановіч*

Падпісана да друку 10.12.2018. Фармат 60×90/16.
Папера Holmen Book Extra. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 28,8. Ул.-выд. арк. 22,4.
Наклад 500 экз. Заказ PRO025815.

Індывідуальны прадпрымальнік Янушкевіч Андрэй Мікалаевіч.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы
і распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/218 ад 18.03.2015.
Вул. Шафарнянская, 3/135, 220125 г. Мінск.
<https://januskevic.by>

Акцыянернае таварыства «Спаўда».
Пр-т Лайсвес, 60, LT-05120 г. Вільнюс, Літоўская рэспубліка.
<https://www.spauda.com>

Архан Памук (нар. у 1952) — турэцкі пісьменнік, лаўрэат Нобелеўскай прэміі 2006 года. Яго творы можна лічыць своеасаблівымі гайдамі па Стамбуле, атмасферай якога поўняцца кнігі пісьменніка.

«У пошуках меланхалічнай душы роднага горада аўтар выявіў новыя сімвалы для сутыкнення і перапляцення культур», — з такой фармуліроўкай яго ўганараваў Нобелеўскі камітэт.

Кнігі Памука выйшлі ў перакладах на 64 мовы.

«Я толькі слухаю ўнутраную музыку, таямніцу якой я не зусім ведаю. І не хачу ведаць», — так выказаўся пісьменнік пра свайго «анёла натхнення».

Самыя вядомыя кнігі Архана Памука — «Маё імя — Чырвоны» (1998), «Снег» (2002), «Стамбул» (2003), «Музей цноты» (2008), «Мае дзіўныя думкі» (2014).

ВЯРАННЕ

ЯНУШКЕВІЧ
ВЫДАВСТВА

9 789857 165926

JANUSKEVIC.BY

АРХАН ПАМУК

Сталідуг
ГОРАД І ЎСПАМІНЫ

Архан Памук (нар. у 1952) — турэцкі пісьменнік, лаўрэат Нобелеўскай прэміі 2006 года. Яго творы можна лічыць своеасаблівымі гайдамі па Стамбуле, атмасферай якога поўняцца кнігі пісьменніка.

«У пошуках меланхалічнай душы роднага горада аўтар выявіў новыя сімвалы для сутыкнення і перапляцення культур», — з такой фармуліроўкай яго ўганараваў Нобелеўскі камітэт.

Кнігі Памука выйшлі ў перакладах на 64 мовы.

«Я толькі слухаю ўнутраную музыку, таямніцу якой я не зусім ведаю. І не хачу ведаць», — так выказаўся пісьменнік пра свайго «анёла натхнення».

Самыя вядомыя кнігі Архана Памука — «Маё імя — Чырвоны» (1998), «Снег» (2002), «Стамбул» (2003), «Музей цноты» (2008), «Мае дзіўныя думкі» (2014).

ВЯРАННЕ

ЯНУШКЕВІЧ
ВЫДАВОЦТВА

9 789857 165926

JANUSKEVIC.BY

Архан Ламук

СТАМБУЛ

ГОРАД І ЎСЛАМИНИ